VERSPREIDE TAALKUNDIGE OPSTELLEN.

MATTHIAS DE VRIES

VERSPREIDE

TAALKUNDIGE OPSTELLEN

UITGEKOZEN EN HERDRUKT

ONDER TOEZICHT VAN

DR. S. G. DE VRIES

's-Gravenhage en Leiden
MARTINUS NIJHOFF, A. W. SIJTHOFF
1894

VERSPREIDE TAALKUNDIGE OPSTELLEN.

SAKEN.*

Ofschoon dit woord bij onze Mnl. schrijvers volstrekt geene zeldzaamheid, maar integendeel veelvuldig in gebruik was, is het echter verre af, dat de verklaring daarvan reeds naauwkeurig bepaald en onwrikbaar vastgesteld zijn zou. Ook hier, gelijk meestal, bleef men aan de enkele plaatsen hangen, die men voor oogen had, zonder het gebruik van andere schrijvers te vergelijken, zonder den geheelen gang der beteekenis te doorloopen en daardoor elke bijzondere opvatting in het juiste verband, in het ware licht te stellen. Dwaling op dwaling moest er het gevolg van zijn, en men mag gerust beweren, dat het ww. *saken* voorheen slechts op den gis verklaard werd, totdat eindelijk Dr. Halbertsma in zijn *Letterkundige Naoogst* (bl. 73—76) er een opzettelijk onderzoek aan wijdde. Is echter
daarmede de zaak afgedaan? Ik geloof het niet, en meen te 132
kunnen aantoonen, dat de door hem gegevene verklaring niet alleen gedrongen is en op vele plaatsen geheel niet toepasselijk, maar ook dat zij berust op eene verwarring van twee geheel verschillende woorden. De uiteenzetting hiervan zal ons wat langer moeten bezighouden, niet te lang echter, indien wij de zaak tot een goed einde kunnen brengen.

Dr. Halbertsma zegt: „Het werkwoord *zaken*, waarvan ons *zaak* het thema is, heeft de volgende ons bekende beteekenissen doorgeloopen. Iemand zijn kwaad onder de oogen zetten, berispen, bestraffen, aanklagen; twisten, pleiten, strijden, vechten, schaden, plunderen. Goth. *sakan*, *ἐλέγχειν*, *ἐπιτιμᾷν*. Germ. inf. *zaken*, *saken*, rixari, litem movere. Kil. *saecke*, dica,

* [A. de Jagers Archief v. Ned. Taalkunde, II, 1849—50, blz. 131—144].

lis. Angelsax. *sacan*, rixari, certare; *secce*, oorlog. Scand. *at saca*, nocere. Eng. *to sack*, allerlei geweld plegen in eene met storm genomene stad. Spaansch, *saco*, Fr. *sac d'une ville; saccager une ville*. Wanneer men nu van deze hoofdbeteekenissen in afgeleide beteekenissen zijlings afgaat, moet de kring, waarin het werkwoord *saken* zich beweegt, buitensporig groot worden." Hij past vervolgens deze verklaring op drie plaatsen uit Velthem, en twee uit den *Ferguut* toe. Ik zal die plaatsen met andere straks moeten behandelen, en daarbij doen zien, dat zij zich niet zonder dringen en wringen in de verklaring van Dr. Halbertsma voegen, terwijl daarentegen eene andere uitlegging overal even gemakkelijk en natuurlijk sluit.

Vooraf echter merk ik aan, dat de reeks van beteekenissen van *berispen* tot *plunderen* zoo gaande weg nog al iets afwijkt. Het is waar, van stap tot stap is de overgang naauwelijks merkbaar, maar veel kleintjes maken een groote, en men komt ten laatste tot eene geheel onverwachte uitkomst, gelijk men zoo doende gemakkelijk van elke beteekenis tot de lijn-
183 regt tegenovergestelde kan oversteken. Doch dan wordt de beteekenis der woorden ten laatste ook niet meer dan een spel, hunne verklaring een behendige kunstgreep om van alles alles te maken, de etymologie (gelijk zij vroeger was) een vermakelijk schouwspel van het dartel vernuft [1]).

De geheele uitlegging van Dr. Halbertsma gaat daarenboven uit van de onbewezene onderstelling, alsof ons *saken* met het Goth. *sakan* en Nederduitsche *saken* identisch ware. Ik erken, dat de klank en vorm geheel dezelfde, en het bestaan dier oudere woorden volkomen bewezen is. Het Goth. *sakan*, het Ohd. *sachan*, het Mhd. *sachen*, het Angelsaks. *sacan*, zijn allen bekend, en bij Loebe en Gabelentz, bij Graff, Ziemann en Bosworth is daaromtrent inlichting genoeg te bekomen. Maar uit al hunne opgaven blijkt tevens, dat de ware beteekenis eigenlijk *litigare* is, een regtsgeding voeren,

---

[1]) Men versta mij hier wèl. Ik beweer niet, dat de beteekenissen der woorden niet soms door overdragt, toepassing, enz., enz., veel verloopen, ja schier onkenbaar, zelfs bijna tegenstrijdig worden kunnen: elke taal leert dit overtuigend in tal van voorbeelden. Maar ik eisch slechts, dat elke overgang der gedachte van stap tot stap logisch ontwikkeld, en vooral door bewijsplaatsen uit de schrijvers als historisch feit bewezen worde. En dat heeft Dr. Halbertsma t. d. pl. niet gedaan.

twisten voor het geregt, waarvan dan ook ons *zaak*, oorspronkelijk regtszaak, later in het algemeene begrip van *voorwerp* opgelost, gelijk *ding* van *dingen* (*pleiten*, hetzelfde als *zaken*) en Fr. *chose* van 't Lat. *causa*. Bij kleine uitbreiding kwam de beteekenis tot *twisten*, *kijven* in 't algemeen, doch verder ging zij niet[1]). In die beteekenis nu komt het enkele *saken* in het Mnl. *nooit* voor. Ik zeg het enkele, want in de gewone 134
zamenstellingen *missaken*, *ontsaken* en *verzaken*, voor *loochenen* of *verloochenen*, is onmiskenbaar het Oud-Germ. *saken* bewaard. *Ontpleiten*, *voor het geregt ontkennen*, dus *loochenen*, ziedaar een zeer geleidelijken overgang. Vandaar dan ook ons *wedersake* voor *tegenpartij*, beter in 't Hoogd. *widersacher*, eig. *tegenpleiter*, *adversarius in jure*.

Maar het enkele *saken*, zeide ik, komt in het Mnl. nooit in de vermelde beteekenis voor, en de opvatting, waarin wij het zullen aantreffen, is ook zoo moeilijk met die van *missaken* en de verdere zamengestelde vormen te rijmen, dat men wel tot het vermoeden moet komen, dat ons woord noch met deze schijnbaar gelijke vormen, noch met de gelijkluidende Oud-Germ. woorden iets meer dan den klank gemeen heeft. Dit vermoeden wordt tot zekerheid, wanneer wij elders een woord aantreffen, insgelijks met ons *saken* eensluidend, en waarvan de beteekenis op alle plaatsen der Mnl. schrijvers gelijkelijk en volkomen sluit.

Inderdaad, ik houd ons *saken* voor hetzelfde woord als het zeer gewone Spaansche *sacar*, dat ook in 't Oud-Fr. bekend was, en aldaar *sacer* of *sacher* luidde. Of deze beiden misschien hooger op van Germaanschen oorsprong zijn en daaruit in de Romanische talen ingeslopen, wil ik niet beslissen, ofschoon ik het, juist om ons Mnl. woord, voor zeer waarschijnlijk acht. Maar zooveel is zeker, dat de beteekenis van het Spaansche *sacar* zoo geheel voldoende is ter verklaring van ons *saken*, dat men dit op bijna alle plaatsen, waar het voorkomt, bij eene vertaling in het Spaansch, door *sacar* (of althans door

---

[1]) Dr. Halbertsma haalt er het Fr. *sac*, *saccager* bij, en ontleent daaraan de woorden *schaden*, *plunderen*. Maar *sac* en *saccager* zijn van een anderen stam, die bij ons (blijkens Kil.) niet *zaken*, maar *zakken* luidde, vanwaar ook *sackeman*, roover. Ook het Ital. heeft *sacco*, *saccheggiare*, het Spaansch *saqueo*, *saquear*, kennelijk onderscheiden van *sacar*, waarover straks.

het synonieme *traer, atraer*) zou kunnen en moeten wedergeven. En zou de overeenkomst dan slechts toevallig zijn?

185 De algemeene beteekenis van het Sp. *sacar* en 't Oud-Fr. *sacher*, is *trekken*, veelal *uittrekken*, hetgeen natuurlijk die kleine wijzigingen toelaat, die ook bij het Fr. *tirer*, het Eng. *to draw* en ons *trekken* gelden. Ik wil met eenige voorbeelden het gebruik van *sacar* en *sacher* nader ophelderen, omdat daardoor later, bij de behandeling der Mnl. plaatsen, de gelijkheid te meer in het oog zal springen.

Sacar un diente, zegt de Spanjaard, dat is, een tand trekken; *sacar los ojos à alguno*, iemand de oogen uittrekken; *sacar la espada*, den degen trekken; *sacar agua*, water (op)trekken, putten; *sacar dinero de la faltriquera*, geld uit den zak trekken; *sacarse del peligro*, zich uit het gevaar trekken, redden, Fr. se tirer du danger; *sacar à luz*, in het licht trekken, voor den dag brengen; *sacar en limpio*, in het net trekken, overbrengen, overschrijven; *sacar de una lengua en otra*, van de eene taal in de andere trekken (zoo sprak men ook in 't Mnl., zie *Lek. Sp.* Gloss. op *Uuttrecken*), dus overbrengen, vertalen enz. enz.

Roquefort verklaart het Oud-Fr. *sacer* of *sacher* door *tirer, ôter* en *mettre dehors*. Ik ontleen aan hem de volgende voorbeelden: *le povre sache del femier*, eene vertaling van *de stercore elevat pauperem*; voorts *faites sacher du vin*, laat wijn halen (voor den dag trekken); *sacheur de dens*, tandentrekker; *sacquer ung cousteau*, een mes trekken, enz. enz. In het Supplement vermeldt Roquefort nog het subst. *sacquoir*, een knop om eene deur achter zich toe te trekken, dus eig. een *trekker* [1]).

---

[1]) Du Cange brengt het Oud-Fr. *sacher* ten onregte tot *saccare* (in saccum mittere), doch heldert het gebruik des woords met sterke voorbeelden op. Zoo vindt men bij hem: „*le vaillant comte* sacqua *son épée*," en uit den *Roman de Garin le Loherans:*

> Et dit un Rois: „por Deu mercy vos pri,
> *Sachiez* moi fors c'est quarriaus qui m'occi."
> Il li *sacherent*, et li cors s'estandit,
> L'arme s'en part que lons sejor ni fit.

Zie ook vooral het Suppl. op *Saccare*, en verg. het Woordenboek van Lacombe.

Zien wij nu het gebruik van ons Mnl. *saken*, wij zullen zien 186
dat ook daar de beteekenis van *trekken* overal opgaat.

Het meest gewoon is de uitdrukking *aen hem saken* d. i. *tot zich trekken, tot zijne partij overhalen*, meest met geweld, dus *zich meester maken van*. — *Leken Spieghel*, I. XXXVII. 66:

> Daer hi den viant mede versloech,
> Die alle menschen *aen hem saecte*,
> Om dat Adam den appel smaecte.

Zoo ook II. I. 6: Toen God zag dat

> die duvel *aen hem* hadde *ghesaect*
> Alle dese werelt ghemene,
> Ende prinche daer in was allene.

Voorrede van den afschrijver voor Heelu (bij Willems in de Bijlagen, bl. 331), vs. 80:

> Dat volc van Israel wert ghevelt
> In Egypten alsoe,
> Onder den coninc Pharao,
> Dat hise algader eyghen maecte,
> Ende datsi hadden *ane hem saecte*.

Kluchtig is het, wat Willems er bij aanteekent: „Waerschynlyk hetzelfde als *sechte*, de kost, de broodwinning." Dit zal wel geene wederlegging behoeven, evenmin als de gissing van Dr. Vermeulen (Gloss. op *V. d. levene o. h.* bl. 228), die den laatsten regel aldus lezen wil:

> Ende dat hise ane hem saecte,

waardoor eene tautologie ontstaan zou. Kennelijk is de zin:
„dat hij hen geheel in slavernij bragt, en hetgeen zij hadden 187
aan zich trok, d. i. van hunne bezittingen zich meester maakte." Daarom volgt er ook:

> Ende datsi wonnen met haren pinen
> Dat telde hi al ten sinen [1]).

[1]) Men zegge niet, dat ook hierdoor eene tautologie ontstaat. De dichter onderscheidt tusschen hetgeen zij bezaten en hetgeen zij voortaan zuur verdienden.

Van Wijn (op Heelu, bl. 20) heeft trouwens reeds de ware verklaring gegeven, en haalt daarbij aan de plaats van Heelu zelven, II. 7698:

Doen hadden sine gherne *gesaect*
Ane hen ende ghevaen.

„*Gesaect*, voor *gesact*, genomen; van *sacken*, *deripere*, by Kil.," zegt Willems. *Zakken* voor *wegnemen* kennen wij nog: het is *in den zak steken*, *wegmoffelen*, maar een geharnast ruiter te zakken, is, dunkt mij, toch wel wat kras. Kiliaen zegt ook niet *deripere*, maar (hetgeen veel scheelt) *diripere*, *depraedari*, en dát *zakken* is hetzelfde als 't Fr. *sac*, *saccager*. De bedoeling van Heelu was: „zij hadden zich gaarne van hem meester gemaakt en hem gevangen genomen." Nog verwijst Van Wijn naar Maerlant, *Sp. Hist.*, D. I. bl. 280, vs. 18:

Wat steden so was ande vaert
Hevet hi *an hem ghesaect.*

Met eene gewijzigde, schoon zeer natuurlijke, toepassing lees ik dezelfde uitdrukking ook in de *Rose*, vs. 11043:

Ende nam eene cricke al openbare,
Als of hi harde crepel ware,
Die hi vaste *an hem saect.*

„hij trok de kruk vast aan zich, sloot ze digt aan 't lijf." Ook hier spreekt het denkbeeld van *trekken* luide genoeg.

188 Behalve *aen hem saken* zeide men ook *na hem saken*, *tsiere hant saken*, en later, kortweg, *saken* alleen. Velthem, bl. 433:

Die alle dinge *na di saecs,*

d. i. „tot u trekt, naar u toetrekt, voor u inpalmt;" doch volgens Dr. Halbertsma, „naar u [naar uwe lust] plooit; eigenlijk, bepleit, beregt, beschikt, bereddert," hetgeen met de kracht der praepos. *na* in strijd is.[1]) Elders (bl. 50) zegt Velthem van Koning Hendrik III van Engeland, dat hij

Voer al dorentore Ingelant,
Ende hevet *gesaket tsiere hant*
Castele, dorpe ende port.

---

[1]) Het leelijke *cepere der sonden*, dat bij Velthem voorafgaat, heet bij H. *bedwang der zonde*, van 't A.S. *cepan*, Eng. *to keep*. Maar sedert wanneer staat de *c* voor *e* bij ons met *k* gelijk? En waarmede kan dat *cepere* verder gestaafd worden? Ik twijfel naauwelijks, of men moet lezen *tepere*, *temperen* (temperare a peccatis).

„in zijne magt getrokken, er zich meester van gemaakt." En bl. 65 heet het:

> Hi doet dien raet, dat hi *saect*
> Alle die heren van Ingelant
> Dat hise hadde *te siere hant,*
> Met beden ende met sinen scatte.

„tot zich trekt, aan zich sluit," niet, gelijk Dr. Halbertsma vrij gedrongen het uitlegt, „aanzoekt (aanvecht, bestrijdt) om hen te verleiden." Hoe zou ook *saken*, dat toch oorspronkelijk wel *pleiten, twisten*, of, wil men, *strijden*, maar nooit *bestrijden* is, zóó als activum met een accus. kunnen staan? En twijfelt iemand nog misschien, of *trekken* ook hier wel het grond-denkbeeld is, hoor hoe de dichter straks daarop hetzelfde herhaalt:

> Aldus oec hise *an hem trecte.*

Gelijk nu in de laatst aang. plaats *saken* reeds van *te siere* 189
hant verwijderd en grammatisch gescheiden is, zoo werden deze en andere bijstaande woorden later geheel weggelaten, en begon *saken* alleen in gelijke kracht te gelden. De schrijver van het *Leven ons heren* gebruikt die uitdrukking meermalen. Vs. 121:

> Alse God vanden hemel, onse vader,
> Sine creaturen sach algader
> Ter hellen varen die hi ghemaecte,
> Datse die helle algader *saecte.*

Juist hetzelfde wat in den *Lek. Sp.* (ouder en beter) *aen hem saken* heette. Zoo ook vs. 1161:

> Sduvels kinder sidi alle,
> De duvel heeft u allen *gesaect* [1]).

En vs. 4438:

> Dat dine hille algader *sakede*
> Mine creaturen, die ic makede.

En gelijk daar de hel de menschen *zaakt, tot zich trekt* of

[1]) Op deze plaatsen heeft de uitgave *gesact* en *sacte,* maar de rijm-woorden *waect* en *ghemaecte* duiden dit klaarblijkelijk als eene schrijf-fout aan.

sleept, *overmeestert*, zoo doen het elders de helsche draken: vs. 4097:

dat ons die felle draken
In hare kele niet en *saken*.

Doch niet alleen booze draken zijn het, die menschen in hunne keel *zaken*, ook onschuldige menschen *zaken* iets in hun keelgat. Zoo *zaakt* de zieke zijn drankje, hij trekt of neemt het tot zich, neemt het in. De schrijver der *Heim. van Man en Vrouw* [Hs. 214, bl. 273 Bibl. v. d. Maatsch. d. Ned. Letterk.] * zegt van eene leverziekte, vs. 1520:

Ten selven es goet *gesaect*
Tsap van donderblade in scine,
Gedronken met witten wine.

140 „Het is goed, het daarvoor *in* te *nemen* [1])." Maar hoe zou de beteekenis van *pleiten*, *twisten* enz. hier met mogelijkheid in te wringen zijn?

Tot hiertoe zagen wij de uitdrukking *aen hem saken* of *saken* alleen steeds in den zin van *attirer vers soi*, *prendre pour soi*; doch men zeide ook *iets aan een ander saken* voor *iets tot hem trekken*, *hem bezorgen*, *toeëigenen*. Velthem, bl. 482, in den lofzang op Maria:

Waeran haer yet ontbraect,
Onse here hadde an haer *gesaect*.

Dr. Halbertsma, altijd aan het Goth. *sakan* denkende, verklaart dit: „Was er iets in hare schoonheid waaraan iets ontbreekt, onze heer [als die in haar lag] hadde tegen haar geklaagd [had het in haar gewraakt];" eene verklaring, die mij niet alleen gedrongen voorkomt, maar die ook stellig de praepos. *jeghen* vereischen zou. Eenvoudiger was de bedoeling van den dichter: „Al wat er aan hare schoonheid nog kon

---

* [Mdnl. Gedichten en Fragmenten uitg. d. Jhr. Mr. Nap. de Pauw, 1e Afl., 1893, blz. 166, vs. 1519].

[1]) Men vergelijke het Eng. *draught* van *to draw*, het Fr. *trait* van *traire (trahere)*, het Hoogd. *zug* en ons *teug* van *ziehen*, ons *tien*, *(getogen)*, allen oorspronkelijk een *trek*, maar bij gevolg een *slok*, een *dronk* beteekenende. In 't Lat. heet dat *haustus aquae*, maar *haurire aquam* is *water putten*, en dit luidt weder, gelijk wij boven zagen, in 't Spaansch *sacar agua*, Fr. *tirer de l'eau*. Bewijs genoeg voor den zamenhang van al deze denkbeelden, bij welke steeds het begrip van *tot zich trekken* op den voorgrond staat.

ontbreken, onze heer had het [tot haar getrokken] haar toegevoegd."

Zien wij thans nog eenige voorbeelden van *saken* alleen, waarin de beteekenis van *trekken*, ofschoon eenigzins gewijzigd, zich echter zeer duidelijk vertoont. *Lek. Sp.* II. vi. 155:

> Het ware vele meerre zake
> Datmen niet in yet *trake*,
> Dan dat dinc dat is ghemaect
> In een ander dinc werde *ghesaect*.

Trecken en *saken* worden hier, gelijk wij boven ook bij Velthem 141
zagen, afwisselend gebruikt, beiden in de beteekenis: *van het een tot het ander trekken*, dus *overbrengen, veranderen*, in welken zin trouwens *trecken* genoegzaam in het Mnl. bekend is. Kan men sterker bewijs verlangen voor de beteekenis van *saken*?

Volkomen dezelfde opvatting geldt ook bij Velthem, bl. 475:

> Die sin van binnen werd oec *gesaect*
> In ere sinninge der minscelijcheit.

„overgebragt, veranderd." Ten onregte dacht Van Wijn (op Heelu, bl. 21) hier aan eene veranderde spelling voor *gezegd* [1]), een monstrueusen vorm, die evenmin gewettigd wordt door de andere bij Van Wijn aang. plaats uit Velthem, bl. [niet 407, maar] 401:

> Maer daer vore waest *gesaect*
> Int Latijn ende oec gemaect.

„getrokken, gebragt, geschreven." Men bedenke dat men in 't Mnl. ook zeide: *iet in Latine trecken*, juist niet altijd voor *overbrengen, vertalen*, maar ook eenvoudig voor *in 't Latijn brengen, redigéren*. Voeg daarbij het Eng. *drawn*, dat zoowel *getrokken*, als *geteekend, beschreven* aanduidt. In de reeds genoemde *Heim. van Man en Vrouw*, lees ik vs. 167:

> Dit sijn die poente daer men mede
> Kinnen sal des menschen sede,
> Ende waertoe hi es *gesaect*,
> Ende waer hi meest af es gemaect.

dat is, blijkens het verband: „waartoe hij [door zijne natuur] wordt *aangetrokken, henengebragt* of *geleid*."

---

[1]) Dat echter *versaect* bij Velthem voor *versaagd* voorkomt, stem ik Van Wijn gaarne toe.

142 Ook hier derhalve kan men *saken* bijna door *brengen* wedergeven: maar *brengen* is niets anders dan van de eene plaats naar de andere trekken, en het gronddenkbeeld blijft dus altijd en onveranderd *trekken* [1]).

Nog resten mij de twee plaatsen uit den *Ferguut*. Daar vindt men *saken* niet als activum, gelijk steeds tot dusverre, maar als neutrum gebruikt, iets dat Dr. Halbertsma wel had mogen onderscheiden. En wat beteekent nu *saken* als neutrum? Niets anders (en dit is de proef op onze verklaring) dan wat bij ons *trekken* is als onzijdig werkwoord. *Gaan, voortgaan, op weg zijn* is de zeer gewone opvatting daarvan, en een aantal zamenstellingen (*het land doortrekken, intrekken, omtrekken, uittrekken* enz. enz.) zijn in dagelijksch gebruik, terwijl bij de spreekwijzen *reizen en trekken* en het subst. *trekvogel*, voor een mensch die veel verhuist, kennelijk ook het bijbegrip van *onzeker ronddolen* geldt. Zien wij in hoeverre hetzelfde op *saken* in den *Ferguut* kan toegepast worden. Vs. 3478:

In een foreest leiden die woch [2]),
Daer hi vele in moeste *tsaken*,
Hine conster niet wel uut geraken.

148 Zullen wij hier met Dr. Halbertsma zeggen: „De weg liep door een bosch, daar hij veel in moest *strijden;* hij kon er niet best uitraken. — *Strijden* heeft hier de beteekenis van heen èn wederkruisen in een onbekend woud, om een weg te vinden, die er u uitleidt, totdat gij van angst en vermoeijenis

---

[1]) In den *Lek. Sp.* II. XLVIII. 481, leest men:

mids Diederic den coninc
Wart so *ghesaect* die dinc,
Dat Symachus paeus is bleven.

Men zou dit zeer wel kunnen opvatten: „de zaak werd daarheen *getrokken*, daartoe *gebragt*, enz." Maar de var. H. heeft *ghesaet* d. i. *geschikt, geregeld, bepaald*, en dit zal denkelijk de ware lezing zijn. Zie *L. Sp.* Gloss. op *Saten*.

[2]) „Leidde hem de weg." Ik citeer den *Ferguut*, volgens gewoonte, naar het HS.

Te regt teekent Dr. Halbertsma bij *tsaken* aan, dat dit eene verandering is van *saken*, gelijk *tsage, tsop* en *tsitteren* voor *sage* (horror), *sop* (*top*) en *sidderen*.

bijkans nedervalt [1])." Ik herhaal, dat de oorspronkelijke beteekenis *pleiten*, *twisten* is (met woorden), en de sprong komt mij dus nog al gewaagd voor. Maar zullen wij niet liefst, eenvoudig en zonder sprong, aan *saken* de beteekenis toekennen van *trekken*, *rondtrekken*, met het bijbegrip van *ronddolen*? Te meer, omdat die verklaring ook volkomen sluit op de tweede plaats, die aldus luidt (vs. 3010):

Si dore ronnen menech rike,
Maer sine horden van Ferguut niet;
Dies hebben si menich verdriet,
Ende hebben hem weder te hove gemaect,
Ende seiden, si hadden *gesaect*
Menigen bosch, menich heet.

Zij hadden menig woud, menig heideveld *doorgetrokken*, *rondgedoold*, niet *met groote moeite doorkruist*, *doorstreden*, gelijk Dr. Halbertsma het uitdrukt, om aan de eens opgevatte etymologie getrouw te blijven. Men merke nog op, dat *saken* hier geen activum is, al staat er ook een accus. bij. Bekend toch is de accus. bij neutrale werkwoorden, die men vroeger uit de ellips van een voorzetsel verklaarde. *Een langen weg loopen*, *een uur wandelen*, zegt men: toch blijven *loopen* en *wandelen* neutra.

Ik meen thans mijn gevoelen genoegzaam gestaafd, de ware 144
beteekenis van *saken* aangewezen en de voornaamste plaatsen, waar het woord voorkomt, elk in hare bijzondere opvatting toegelicht te hebben. Duidelijkheidshalve herhaal ik hier met een enkel woord de slotsom van ons onderzoek:

Het Gothische en Ohd. *saken* voor *pleiten*, *twisten* bestaat in het Mnl. niet, dan alleen in de zamenstellingen *besaken* (*L. Sp.* Gloss.), *missaken*, *ontsaken*, *versaken* en *wederzake*: vandaar is ook ons *zaak* [2]). Maar het Mnl. *saken* beteekent, actief zoowel als neutraal, niet anders dan *trekken*, met al die wijzigingen welke dit begrip toelaat. Met het Germaansche *saken*, noch met de Mnl. zamengestelde woorden heeft het iets gemeen dan den blooten klank: maar het is één met het Spaansche *sacar*, het Oud-Fr. *sacher*, die welligt beiden oorspronkelijk Germaansch zijn.

[1]) Prof. Lulofs, *Handboek*, bl. 395, gaat nog verder: — „*Tsaecken*," zegt hij, met het oog op de plaats uit den *Ferguut*, „'t zelfde als *sacken*, bij Kil., afstroopen (*depraedari*) en voorts afloopen, doorkruisen."

[2]) Ook *zoeken* (*zocht*, *gezocht*), gelijk *roeken* (*rocht*, *gerocht*) van *raken*.

WATTAN.*

Veelvuldig komt dit woord bij de Mnl. schrijvers voor. Doorgaans hebben de uitgevers het geheel onverklaard gelaten,
147 somtijds ter loops eene verklaring aangestipt, doch niemand heeft er opzettelijk de aandacht op gevestigd. Het had dit echter, dunkt mij, wel verdiend, te meer daar er gevaar bestaat, dat, zonder eene juiste opvatting van de ware kracht dezer uitdrukking, menigmaal de fijnheid eener rede verloren zal gaan.

Wattan is niet anders dan eene zamentrekking van *wat dan?* en staat dus oorspronkelijk gelijk met *wat zou dat dan zijn?* of *nu, wat zou dat?* Als antwoord behelst het derhalve de verklaring, dat, hetgeen men gehoord heeft, nietig is en tegen de besprokene zaak niets bewijst. Vandaar, dat het met ons *welnu* of zelfs met het Fransche *qu'importe?* of *enfin!* overeenkomt. Eenige voorbeelden zullen dit genoegzaam ophelderen en alle verdere uitweiding overbodig maken.

In het *Belg. Mus.* (1843, bl. 318—324) leest men eene „zamenspraak tusschen een gezeten en een rondzwervenden menestrel." De eerste tracht den laatste de nadeelen en gevaren van zijn rondzwerven onder het oog te brengen, en hem zijne „wandelinghe" af te raden; de ander verdedigt zijne levenswijze hardnekkig, en elk hunner tracht de aanmerkingen zijner partij te ontzenuwen. Tot driemaal toe (vs. 64, 76, 174) begint nu zulk eene wederlegging met de woorden: *Wattan, ghesellе?* d. i. gelijk wij zeggen zouden, *welnu, wat zou dat?*

In den *Gloriant* zegt Godevaert tot Gheraert, sprekende over het wenschelijke van een huwelijk des hertogs: „Gij

* [A. de Jagers Archief v. Ned. Taalkunde, II, 1849—50, blz. 146—150].

zijt zijn oom, daarom moet gij er zorg voor dragen, meer dan ik of iemand anders die hem niet bestaat." Daarop antwoordt Gheraert (vs. 58):

> *Wattan?* Godevaert, ghi moet ons raet
> Gheven, hoe dat wi varen moghen.

„*Welnu, wat zou dat*, dat gij hem niet bestaat? Gij kunt ons toch raden, hoe te handelen."

Buskenblaser, vs. 200 (de man bekijft zijn wijf om een 148
faux pas; het wijf zegt, dat zij met dien ander niet dan spel had, waarop de man haar toeduwt):

> *Wattan?* het en ghenoechde mi nie wel
> Spel dat ghi daer bedreeft.

„*Welnu, wat zou dat?* juist dat spel was nooit erg naar mijn zin." — *Esmoreit*, vs. 234:

> *Wattan?* her coninc, ghi selt helen
> Voor uwe dochter algader.

„[Wilt gij den jongeling als zoon aannemen,] *welnu, dat kan gaan*, maar verzwijg aan uwe dochter wie hij is." — *Rose*, vs. 11095:

> Minder Broeders ende Predekeeren
> Si gaen vetter dan die beren,
> Ende alle ordene .... ja *wattan?*
> Daer nes gheen, hine scijnt goet man.

„en alle andere ordes .... ja, *enfin!* (*welnu, wat zal ik er meer van zeggen?*) enz." Ik heb de interpunctie naar deze verklaring ingerigt. Kausler schrijft eenvoudig:

> Ende alle ordene ja wattan,

hetgeen mij niet doet denken, dat hij de juiste meening van den dichter begreep.

In de *Oud-Vlaemsche Gedichten*, uitg. door Blommaert, I. bl. 78, klaagt een zoon aan zijn vader, hoeveel hij te lijden heeft. Deze wil hem gerust stellen door de verzekering, dat de natuur aan niemand ooit de kracht weigert, om zijn leed te overwinnen; maar de zoon antwoordt mistroostig (vs. 338):

Trouwen, vader, *wattan?*
Mi duncke ic ben soe crancken man,
Ic wille den doghene al ontflien.

149 Men versta dit aldus: „In trouwe, vader, *wat zou dat?* (*wat beteekent dat in mijn geval? wat kan dat mij schelen?*) Ik voor mij ben zoo zwak, dunkt mij, dat ik het lijden [niet overwinnen, maar slechts] ontvlieden wil." — Nog sterker spreekt de beteekenis in de volgende spreuk uit het *Bouc van Seden* (in Kauslers *Denkmäler* (II. bl. 566, vs. 169):

Oftu iemene sies vallen of gliden,
Ne lache niet ende wes niet blide:
Wattan? al valt die ghene die snevet:
Een paert valt dat vier voete hevet.

„Al valt hij, wien gij struikelen ziet: *welnu, wat zou dat?* (*daar is hij niet minder om.*) Ook een viervoetig paard valt wel eens. (*Il n'est si bon cheval qui ne bronche*)."

Eindelijk kan men op andere plaatsen ons woord door niets beter wedergeven dan door het Fransche *qu'importe?* Zoo deed reeds Willems te regt in den Reinaert, vs. 242:

Om dat Harsint, die scone vrouwe,
Dor minne ende dor quade sede
Reinaert sinen wille dede,
Wattan? soe was sciere genesen:
Wat tale mach daer omme wesen?

Men vergelijke vs. 1293:

Swiget, Julocke, soete vrouwe,
Ende laet sinken desen rouwe,
Ende laet bliven uwen toren;
Wattan? al hevet u here verloren
Eenen van den clippelen sinen:
Al te min so sal hi pinen [1]).

150 Ten slotte nog twee zeer duidelijke voorbeelden uit *der Ystorien Bloeme*, Fol. 8. b.:

---

[1]) Of *waen*, dat elders (vs. 6426) in den *Reinaert* voorkomt, als eene zamentrekking van *wattan* beschouwd moet worden, gelijk Willems meent, komt mij twijfelachtig voor.

Hi sprac: „Staet op, lieve sone!
Wattan? al hebdi die crone
Vander suverheit verloren:
Ghi moegt nochtan sijn vercoren
In hemelrike te groten lone."

Fol. 10. b.:

Die coninc antwoerde: „*Wattan?*
Ic hebt dor den goeden man
Sente Janne ghedaen:
Hi saelt mi ghelden sonder waen."

AKERRE.*

Bij al de groote vorderingen, door de Germaansche taalwetenschap in de latere jaren gemaakt, blijft het een bedroevend verschijnsel, dat de Hoogduitsche geleerden, ondanks de uitgebreidheid en grondigheid hunner studiën, doorgaans geheel vreemdelingen zijn in de taal hunner Nederlandsche stamgenooten. Men zou verwachten, dat zij, na hunne moedertaal, geene andere vlijtiger en naauwkeuriger zouden beoefenen, dan juist onze Nederlandsche, die het naast aan de hunne verwant is en het meest tot hare opheldering kan bijdragen; doch in die verwachting wordt men dagelijks door de ondervinding bitter teleurgesteld. Een Jacob Grimm en enkele anderen mogen hier eene loffelijke uitzondering maken; maar van de meesten, en zelfs de verdienstelijksten niet uitgezonderd, mag men zonder overdrijving beweren, dat zij vrij wat beter bekend zijn met de Slavonische en Keltische talen, dan met de Duitsche taal, zoo als zij zich in ons Nederland zelfstandig ontwikkeld heeft. Sommigen, door onkunde en vooroordeel verblind, zien met minachting neder op het Hollandsch, waarvan zij de
188 innerlijke voortreffelijkheid en de hooge waarde voor de taalstudie zelfs in de verte niet gissen. Anderen, billijker gezind, begrijpen dat zij uit den kring hunner onderzoekingen ook het Hollandsch niet mogen uitsluiten; maar zoodra zij eenig punt uit onze taalkunde behandelen, of slechts woorden en vormen aanhalen, blijkt het genoegzaam, dat het hun aan de noodige kennis ten eenenmale ontbreekt. Ik zeg dit niet als een verwijt aan mannen, wier verdiensten ik hoogschat. Integendeel,

* [A. de Jagers Archief v. Ned. Taalkunde, IV, 1853–54, blz. 187–201].

om regtvaardig te zijn, wil ik gaarne erkennen, dat de schuld voor een goed deel aan ons zelven ligt, daar wij verzuimden, door voldoende hulpmiddelen onze taal voor de Duitsche naburen toegankelijk te maken. Doch aan wie ook de zaak te wijten moge zijn, het feit zelf is onmiskenbaar, en betreurenswaardig tevens. Het is voor de Duitsche wetenschap een wezenlijk nadeel, doch waarvan men in Duitschland zelf, juist omdat men niet kent hetgeen men te veel verwaarloost, de hoegrootheid niet gevoelt. Hoevele bruikbare bouwstoffen voor de taalkunde zijn hier te lande niet geleverd, die in Duitschland geheel onbekend bleven. Hoevele woorden en spreekwijzen uit het vroegere en latere Hoogduitsch vinden in onze moedertaal eene afdoende verklaring, die zij van elders vergeefs zouden verwachten. Hoe dikwijls vindt men bij ervaren Duitsche taalkenners vragen geopperd of twijfelingen geuit, waar de eenvoudige vergelijking met het Nederlandsch het bevredigend antwoord, de beslissende oplossing had kunnen geven; of wel meeningen voorgedragen en stellingen verdedigd, wier onjuistheid voor elk, die Hollandsch verstaat, geen oogenblik twijfelachtig zijn kan.

Is het gezegde in het algemeen eene onloochenbare waarheid,
met dubbelen nadruk mogen wij er op aandringen, waar het
bepaaldelijk de studie van het Nederduitsch geldt. Hier is de
naauwkeurige kennis van ons Nederlandsch niet slechts een 189
noodzakelijk hulpmiddel: het is de eerste en onmisbare voorwaarde, van welker inachtneming het welslagen afhangt; het is een vereischte, nog stelliger en dringender dan de kennis van het Hoogduitsch zelve. Of is het Nederlandsch iets anders dan het oorspronkelijke Nederduitsch, ja met vreemde bestanddeelen gelukkig verrijkt, en door eene beschavende letterkunde ontwikkeld en veredeld, maar toch in den grond aan zijne afkomst onverbasterd getrouw gebleven? Vertoont niet de volkstaal, die in de geheele Noordstreek van Duitschland tot Koningsbergen toe gesproken wordt, nog heden ten dage eene veel grootere gelijkheid met ons Nederlandsch, dan met de Hoogduitsche boekentaal, waarvoor zij in de beschaafde kringen heeft moeten zwichten? Wat dus het Hoogduitsch is voor de verklaring der tongvallen, die in geheel Midden- en Zuid-Duitschland worden gesproken, dat is het Nederlandsch voor de volkstaal der Noord-Duitsche gewesten, voor het Neder-

duitsch in den engeren zin, of, wil men, het Platduitsch of Nedersaksisch. En toch, hoe eenvoudig deze waarheid ook schijne, maar al te dikwijls wordt zij voorbijgezien. Wij mogen ons verheugen, dat de beoefening van het Nederduitsch meer en meer de opmerkzaamheid tot zich trekt, dat de gedenkstukken der Noord-Duitsche volksliteratuur met opgewekten ijver worden uitgegeven en bearbeid: maar, helaas! bij hen, die aan deze schoone taak hunne krachten wijden, zoekt men veelal te vergeefs naar die grondige kennis onzer Nederlandsche taal, die het hoofdvereischte voor de naauwkeurige verklaring der Nederduitsche teksten mag heeten. En wat is van deze verwaarloozing het natuurlijke gevolg? Wat anders dan eene oppervlakkigheid, dikwijls eene onjuistheid, enkele malen zelfs eene ongerijmdheid in de verklaring der Nederduitsche woorden
190 en spreekwijzen, die te meer te betreuren zijn, omdat men regt had, van de uitstekende talenten der schrijvers het beste te verwachten, indien hun dit ééne vereischte niet te veel ontbrak.

Misschien heb ik reeds te lang bij dit punt stilgestaan, als bloote inleiding op de verklaring van een enkel woord. Maar te dikwijls drong zich de opmerking aan mij op, te zeer betreur ik de schadelijke gevolgen, die het genoemde verzuim na zich sleept, dan dat ik niet opzettelijk daarop wijzen zou, bij gelegenheid dat ik de aandacht wenschte te vestigen op eene spreekwijze, bij welke ditzelfde verzuim nog onlangs een verdienstelijk taalkenner verleid heeft tot eene geheel mislukte, ja — ronduit gezegd — belagchelijke verklaring.

Ten jare 1852 gaf Ludw. Ettmüller, de beroemde auteur van het Angelsaksische Woordenboek [1]), eene verzameling Nederduitsche gedichten in het licht, onder den titel: *Des Fürsten von Rügen Wizlâw's des Vierten Sprüche und Lieder in nd. Sprache, nebst einigen kleinern nd. Gedichten* [2]). Op bl. 56 vlgg. van dezen bundel vindt men, onder het opschrift: *Dit is de kranes hals*, een gedicht, vroeger reeds door Bruns medegedeeld, en waarschijnlijk uit het Nederlandsch vertaald, ofschoon

---

[1]) *Vorda Vealhstôd Engla and Seaxna. — Lexicon Anglosaxonicum, cet.* Quedl. u. Leipzig, 1851.

[2]) *Bibl. der gesammten deutschen Nat.-Liter.,* 33er Bd. — Quedl. u. Leipzig, 1852.

het oorspronkelijke stuk ons tot hiertoe onbekend bleef[1]). De dichter verhaalt aldus: Ik droomde dat ik op de jagt was: daar zag ik in de volle stralen der zon een prachtigen burg 191
blinken, schitterende van goud en edele steenen. — Hij laat er op volgen (vs. 17):

Der borch ik begunde nâlen.
Se lach an ênem scônen dale.
Dâr for lach ên bômgàrde.
Sô wat wassen mach fan àrde,
Des was fil dâr unde genôch.
Êventûre mik dâr tô drôch.
An korter stunde kwam ik dare,
Dâr ik der porten wàrt geware:
Mik duchte, wô se stônden *elkâr*.

En verder:

Ik sat fan mînem perde twâr.
Nû moge-gi hôren, wô mî schach.
Dor de porten dat ik sach.

Vs. 25 luidt in de uitgave van Bruns (vs. 28) aldus:

Mek duchte, wu se stunden, *en kar*.

Ziehier wat Ettmüller (bl. 93) op dit vers (naar zijne lezing) aanteekent: „Mich däuchte, wie sie ebenmässig stunden. *Elkâr* ist Niederländisch und bedeutet „zusammen, zugleich." Es scheint aus *êlk gar*, d. i. *êo galîk garo* zusammengezogen. Die form dieses wortes in B. *enkâr* verführte Bruns zu seiner sonderbaren erklärung: „mich dünkte eine karre zu sehen, wo sie, die pforten, standen."

Zoo staat er letterlijk; maar onbegrijpelijk is het mij, hoe een man als Ettmüller zóó iets heeft kunnen schrijven, waarvan ten volle geldt: *quot verba, tot errores*! Zeker, de verklaring van Bruns mag te regt *„sonderbar"* heeten: zij is te dwaas om eene wederlegging te verdienen. Maar in ernst, is die van E. beter? Hoe? het Nederl. *elkaâr* beteekent *zusammen, zugleich*! Hoe? *elkaâr* (*elk-ander*) is zamengetrokken

[1]) Zie Ettmüller, *Einleitung*, bl. 24. Het gedicht was vroeger gedrukt bij Staphorst, *Hamburg. Kirchengeschichte*, IV Bd., en, naar een ander hs., (onder den titel: *Der Baumgarten, ein Traum*) bij P. J. Bruns, *Romantische und andere Gedichte in Altplattdeutscher Sprache*, bl. 107—120.

192 uit *elk gaar*, welk laatste woord onze taal ter naauwernood kent[1])! Hoe? van *êo galîk garo*, d. i. *jeglich gar*, zal de beteekenis overspringen op *zusammen*, *zugleich*, en vandaar weder op *ebenmässig*! En wat beteekent het, als van de deuren van den burg gezegd wordt, dat zij *„ebenmässig stunden?"* Men ziet, hoe gedrongen dit alles is. En vereischt niet vs. 28:

Dor de porten dat ik sach,

de voorafgaande aanmerking, dat de deuren niet gesloten waren, maar genoeg openstonden, om er door te kunnen zien?

Die aanmerking, voor het verband onmisbaar, heeft ons de dichter ook niet onthouden. Zij staat in het betwiste vers voor elk, die Hollandsch kent, duidelijk te lezen. Er is geen twijfel aan, of de lezing van hs. B. is wel degelijk de ware:

Mik duchte, wô se stônden *enkâr*,

ziedaar de hand des dichters, en zijne bedoeling is kennelijk: „Mij dacht, dat zij *op een kier* stonden:" eene zegswijze, in ons dagelijksch spraakgebruik nog algemeen bekend.

Om de juistheid dezer verklaring nader te staven, behoef
193 ik slechts te wijzen op den ouden, onverbasterden vorm, waarin zich de tegenwoordige uitdrukking *op een kier* in het Mnl. vertoont. Het zal mij tevens aanleiding geven, de geschiedenis dezer spreekwijze na te gaan en haren oorsprong op te helderen.

Van eene half- (of minder dan half) geopende deur sprekende, waarvan men thans zegt dat zij *aanstaat* of *op een kier staat*,

---

[1]) Het komt bij vroegere schrijvers voor, en is nog hier en daar in de gewestelijke spraak bekend; doch was nooit bij ons zoo algemeen als in 't Hoogduitsch. Onze tegenwoordige taal kent het als adv. niet meer; maar alleen als adj., met bepaalde toepassing op gekookte spijzen.

Hoe innig voor 't overige E. met het Nederlandsch vertrouwd is, blijkt ook uit andere aantt. in hetzelfde werk. Zoo vermeldt hij (bl. 71) een Hollandsch woord *tondig*, dat *entbrannt, glühend* beteekenen zal, en dus met *tondel* zamenhangen! Zoo verrast hij ons (bl. 79) op de uitdrukking: *een werk peuren*, en dat *peuren* moet een bedr. ww. zijn, zooveel als *unternehmen, anfangen*! Zoo is *nalen* bij hem (bl. 93) een Nederlandsch woord, en beteekent *nahen*, dus hetzelfde als *naken* of *naderen*! Zoo twijfelt hij (bl. 96), of *niemendal* (*niet-met-al*) eene zamenstelling zij van *niemand al* (*omnino nemo*), dan wel eene verbastering van *ne medel al*, d. i. *nicht eine made, ganz und gar nicht*! — *Risum teneatis?*

zeide men oudtijds: *si staet akerre.* Zoo in den *Walewein*, vs. 9361:

Alsi bet vort waren ghegaen,
Quamen si tenen stalle saen,
Ende vonden die dore *akerre staende.*
Bede sijn si daer binnen gaende [1]).

Sproke, uitg. in *Belg. Mus.* X. bl. 53, vs. 80:

Haer man steet vore die dore ende hoert
Dat si seit al dese moert.
Hi peinsde dat hi cloppen sal;
Nochtan croep hi in den stal,
Ende liet die dore *aker staen.*

waar Willems het vrij zonderling verklaarde door: „*gesloten? in slot, ingehaekt* (van den wortel *aken, steken*)?" Doch de uitspraak is niet *áker*, maar *akér*, verkorting van *akerre*, en de geheele zamenhang leert ons duidelijk, dat de deur, waarvan hier sprake is, niet gesloten was, maar op een kiertje aanstond.

Allengs echter begon de vorm *akerre* zich in het spraakgebruik te wijzigen. De eenheid des woords loste zich in zijne deelen op: het begon *aenkerre, aen kerre* te luiden. Zoo leest 194
men in de fragmenten, uitg. door Clarisse in het *Taalk. Mag.* III (bl. 185, vs. 41):

Alsic vore die dore ben comen,
Hadsi van binnen mi ondaen,
Ende heeftse *aenkerre* [2]) laten *staen.*
Doe wasic blide, ende trac daer binnen,
Ende sloetse toe;

uit welke plaats men tevens (zoo nog iemand twijfelen mogt) blijkbaar leert, dat de *aenkerre staende* deur niet *gesloten, in slot*, maar wel zeker *ondaen* was, en eerst na het binnentreden gesloten werd.

---

[1]) Dr. Jonckbloet (*Aantt.* bl. 277) twijfelt te regt, of in deze plaats het part. *gaende* te verdedigen zij. Ik durf het stellig ontkennen. Tot de woordvoeging, waarover Grimm (IV. 125 vlg.) handelt, behoort het niet. Het had dan *waren si gaende* moeten zijn, en dan nog ware de zin onjuist, die een perfectum, geen imperf. vordert. Men verbetere dus de rijmwoorden der beide verzen in *ghestaen* — *ghegaen.*

[2]) Zoo heeft het hs., niet *aen kerre*, gelijk er gedrukt staat.

Hetzelfde *aenkerre* was ook nog, met ligte wijziging van uitspraak, in gebruik ten tijde van Kiliaen, die *aen-karre staen* opgeeft, dat hij met *aenstaen* gelijkstelt, en door *connivere, non plene clausum esse, stare semiapertum* vertolkt. Doch terwijl de spreekwijze zóó in het Zuiden tamelijk wel bewaard bleef, week zij in het Noorden allengs van hare oorspronkelijke gedaante af. *Kerre*, tot *ker* verkort, verliep bij de Hollanders in *keer*, eene verandering, waartoe vooral aanleiding gaf, dat men den oorsprong der spreekwijze in het *keeren* of *wenden* der deur zocht [1]). Zoo zegt Coornhert in zijn *Protest teghen den Slaep* (*Wercken*, Amst. 1630. fol. III. bl. 506 verso):

> Men stel twee kaerssen van een lenghte, dickt ende smeer,
> d'Een in een windige tocht, voor een deur *aen keer*,
> Datse verwaey, verdruyp, ende verloop in 't branden:
> d'Ander in een stille besloten kamere,.......

En nevens dit *aen keer staen* gebruikte men in denzelfden zin
195 ook *in keer staen*, gelijk trouwens in dergelijke adverbiale spreekwijzen, vooral waar men den oorsprong niet meer gevoelt, de verwisseling der voorzetsels een gewoon verschijnsel is. — Spieghel, *Hertspieghel*, I. 577:

> De spreekduer *staat in keer*, de vaart is op ghebijt.

Onjuist verklaart dit de uitgever, P. Vlaming, aldus: „Staet op zijn keer om voor een ander open te gaen." De dichter bedoelde: „De toebereidselen zijn nu gemaakt: de vaart is opgebijt (het ijs opengehakt), zoodat de reis kan aanvangen; de spreekdeur staat al vast *op een kier*, om allengs verder geopend te worden."

Omstreeks het begin der 17de eeuw zeide men dus *aen keer* of *in keer staen* [2]). Maar eene zegswijze, tot de dagelijksche

---

[1]) Gelijk dan ook nog Weiland de uitdrukking *op een kier* op deze wijze verklaart.

[2]) Met de hier vermelde spreekwijze verwarre men geenszins het gelijkluidende *aen keer staen*, dat, regtstreeks van *keeren* afgeleid, bij Hooft en zijne tijdgenooten voorkomt in den zin van *op het punt staan van om te keeren*. Zoo zegt hij in de *Ned. Hist.* bl. 326:

Don Frederik ... had ... tweeduizent mann' te voet, driehondert te paarde, naa Alkmaar afgeveirdight: 't welk, als aan keer staande, *tot dien dagh*

spreektaal behoorende, en die uit haren aard zelden geschreven werd, kon zich aan den invloed van het volksdialect niet onttrekken. Te Amsterdam, waar men van *bienen* en *stienen* sprak, moest zij *aen kier* of *in kier* klinken, en die tongslag der hoofdstad werd heerschende, omdat geen literarisch gebruik der spreekwijze aan het oudere *keer* herinnerde. Zoo zijn ook *platiel* en *tientje* (twijgje) overal verspreid, ja zelfs *hieten* voor 196
heeten, al bleef ook de oorspronkelijke vorm in de schrijftaal gehandhaafd. Bij eene uitdrukking, wier oorsprong en eigenlijke verklaring geheel onbekend was geworden, kon de vergetene *ee* hare regten niet hernemen, en vandaar dat *kier* niet slechts de algemeene uitspraak werd, maar zelfs als de ware vorm des woords begon te gelden.

Nog eene dubbele wijziging onderging onze spreekwijze:

1°. Naast de voorzetsels *aan* en *in* werd ook eene plaats gegund aan *op*, dat zelfs allengs het meest gewone werd, maar toch de beide andere niet verdrong; want nog heden is op sommige plaatsen *aan een kier* gebruikelijk, terwijl in Friesland *in het kier* het gewone zeggen is [1]). En dit *op* nevens het oudere *aan* heeft niets bevreemdends: *op slot* en *aan slot* zijn beiden in gebruik; *op strand* en *aan strand, op slag-* en *aan den slag komen* zijn evenzeer gewoon [2]).

2°. De aanneming van het lidwoord. Dat werkelijk dit rededeel eerst later in onze spreekwijze is binnengeslopen, is ons

---

toe, zyn' sterking sloffelyk behartight, en 's Prinsen krysvolk geweighert had.
Evenzoo leest men bij Vondel in 't begin van *David in ballingschap*:

> De starren *staen in keer*. De nacht snijt recht in 't midden
> Zijn loopbaen.

Men ziet, dat ook hier *aan keer* en *in keer* afwisselen. En kennelijk is het, dat men destijds dit *aan keer staan* met het *aan keer staan* eener deur gelijkstelde, omdat men ook bij het laatste aan het *keeren* of *wenden* der deur dacht. Het was echter eene vergissing: de eene spreekwijze had niets met de andere gemeen. Doch juist die vergissing, die gelijkstelling der beide uitdrukkingen, was de oorzaak, dat *aen kerre* te ligter in *aan keer* kon veranderen.

1) Wassenbergh, *Idiot. Fris.* bl. 49.

2) Voor ons hier aangehaalde *aan slot* of *op slot* gebruikt Willems (wij zagen het straks) *in slot.* Zoo kon dan ook *aen keer* even goed *in keer* heeten. De drie voorzetsels *aan, op, in* wisselen desgelijks in onze spreekwijze *slag aan slag* of *slag op slag*, die vroeger *slag in slag* luidde (*Walewein*, 9957).

reeds voldoende gebleken, en de vergelijking van 't Friesche *in het kier*, waar dus niet het onbepaalde *een*, maar het bepalend lidwoord is aangenomen, toont genoeg dat die aanneming geheel willekeurig was. Zij is dan ook bij dergelijke spreekwijzen niet ongewoon: *aan een kant*, *op een nieuw* ontstonden
197 nevens de echtere vormen *aan kant*, *op nieuw*; naast *op slag komen* zagen wij reeds het gelijkbeduidende *aan den slag*, en evenzeer zegt men *op den slag komen*; wat vroeger *op hore* heette, heet thans *op de hort*, enz. enz.

Zoo zagen wij dan aan de hand der geschiedenis, hoe de tegenwoordige uitdrukking *op een kier* zich allengs gevormd heeft. Zonder een enkelen sprong, konden wij de verandering trap voor trap nagaan en verklaren: *akerre*, *aker*, *aenkerre*, *aen ker*, *aen keer*, of *in keer*, *aan kier* of *in kier*, *aan een kier*, *op een kier*, *in het kier* [1]). Aan een zelfst. nw. *kier* voor *schreef* of *reet*, door Wassenbergh (t. a. pl.) aangenomen, zal nu wel niet meer gedacht worden, al heeft men dan ook in de dagelijksche spreektaal het dimin. *een kiertje* gesmeed, en al hoort men meermalen zelfs van *een klein kiertje* spreken. Maar hoe dan dien oudsten vorm *akerre*, waarvan al het latere slechts verbastering is, in zijnen oorsprong uit te leggen? Ik geloof, ook op deze vraag een voldoend antwoord te kunnen geven.

Akerre moge de oudste vorm zijn, waarin wij het woord in onze taal aantreffen, de oorspronkelijke was het niet. De vergelijking met het Nederduitsche *enkâr* doet ons duidelijk zien, dat in het eerste deel des woords een voorzetsel besloten ligt, en wel het oude *en*, dat eene verzwakking van *in* was, en ter vorming van adverbiale spreekwijzen niet alleen in het Mhd. zeer gewoon [2]), maar ook in het Mnl. bekend (*enweghe*,
198 *entrouwen*, enz.), en nog heden gebruikelijk in *daarenboven*, *daarentegen*, enz., maar vooral ook in het zeggen: *en Zondag*, *en Maandag*, eene uitdrukking, waarbij men veelal verkeerdelijk aan het lidwoord *een* pleegt te denken, terwijl daarentegen

---

[1]) Ook in het Hoogd. is onze spreekwijze niet geheel onbekend. Althans Kaltschmidt, *Gesammt-Wörterbuch, u. s. w.* (1851) vermeldt als Zuid-Duitsch het ww. *kieren*, dat hij o. a. door *sich abbiegen, abstehen, klaffen* verklaart. Men weet, dat men in 't Hoogd. spreekt van *eine klaffende Thür*.

[2]) Vgl. Grimm, *D. Gramm.* II. 759, III. 145, 154 vlg.

de beteekenis wel bepaaldelijk, hetzij den eerstvolgenden, hetzij den jongstverloopen Z. of M. aanwijst [1]). Ook onze Saksische taalbroeders in Engeland maakten van dit voorzetsel veelvuldig gebruik, doch het verzwakte bij hen tot eene bloote toonlooze vocaal (gelijk ook bij ons *enweghe* allengs *eweg* werd), en zoo ontstonden woorden als *along*, *among*, *aside*, *asunder*, *athwart*, *away*, enz. enz.

De grondvorm des woords was dus *enkerre*, dat ook de uitspraak *ekerre* toeliet, maar in Vlaanderen *akerre* werd geschreven, hetzij dan door den invloed van het Saksische element in de Vlaamsche streken, hetzij door het voorbeeld van het Fransch, dat zoo sterk in Vlaanderen werkte, en ligt het zwakke toonlooze voorzetsel, door gelijkstelling met het Fransche *à*, deze kleine wijziging kon doen ondergaan. Maar juist ten gevolge van deze wijziging in *akerre*, terwijl bij velen nog *enkerre* werd gesproken en dus de herinnering aan de *n* bleef voortduren, kon uit de vereeniging van die beiden een nieuwe vorm ontstaan. Dobberende tusschen *akerre* en *enkerre*, nam het woord allengs voor goed den middenvorm *ankerre* aan, en ziedaar hoe de schrijfwijze *an kerre*, *aen kerre* ontstond. Ongemerkt was *en* tot *aen* geworden, het eene voorzetsel tot het andere overgegaan. Maar het oorspronkelijke *in* heeft later, wij zagen het, zijne plaats hernomen.

En nu de verklaring van het tweede deel des woords. Ik 199
meen *kerre* te moeten opvatten als het verbale subst. van *kerren*, d. i. *een scherp, knersend of piepend geluid geven.* Kiliaen: „Karren, kerren, *stridere, strepere.*" Ohd. *kerran*, bij Graff (IV. 461—463) *garrire, strepere, stridere*; Mhd. *kerren*, bij Ziemann *durchdringend tönen, knarren* (vgl. ook Benecke, bl. 821, en Diefenbach, *Vergl. Wörterb. der Goth. Sprache*, II. 445). Nevens het ww. vindt men ook het Ohd. subst. *kerra*, *kerri*, bij Graff aangeteekend.

Dat dit *kerren* bepaaldelijk van het knersende of krakende geluid der deurhengsels eigenaardig gebezigd werd, blijkt reeds genoegzaam uit de plaatsen, door Graff vermeld. De *Teutho-*

[1]) Dat *en* in deze dagbepalingen werkelijk de verzwakte vorm van het voorzetsel *in* is, blijkt overtuigend hieruit, dat men eertijds daarbij het onveranderde *in* gebruikte. Zoo lees ik in *Der Ystorien Bloeme* (fol. 21. d.): *in Saterdaghe*; in *Die Rose*, vs. 8682: *in Sondaghe.*

nista kent het alleen in dien zin: „Carren, kraken als en doire, *strepere, obstrepere.*" En zoo leest men dan ook in den Delftschen Bijbel van 1477 (*Amos*, VIII. 3):

Ende God die heer seit: die hanghelen des tempels zullen *kerren* in dien daghe.

waar de Vulgata heeft: *stridebunt* cardines templi."

Ik geloof, dat deze beteekenis van het ww. *kerren* den oorspronkelijken zin onzer spreekwijze in een helder licht stelt. *Die dore staet enkerre* zegt letterlijk: *janua stat in stridore*, d. i. zij staat op het kraken, zij staat zóó zóó op het punt om een piepend geluid te geven. En elk, die bij ondervinding weet, hoe pijnlijk onaangenaam het is, als eene deur op een kier staat, telkens gereed om zich bij het minste togtje piepend te doen hooren, zal volgaarne toestemmen, dat voor het half openstaan eener deur niet ligt eene betere uitdrukking kon worden bedacht, dan juist dat hatelijke: *zij staat op het piepen.* En waarlijk, bij onze voorouders, met hunne zwaardere deuren en forscher hengsels zal er voor het ontstaan van zulk eene spreekwijze nog wel ruimer aanleiding geweest zijn, dan waarover wij ons thans te beklagen hebben.

200 Als een nieuw bewijs voor de hier gegeven verklaring wijs ik ten slotte op den vorm, dien onze uitdrukking in het Engelsch vertoont. Daar luidt zij *a-jar*, in het gewone zeggen: *the door is left a-jar*, dat met ons *op een kier* geheel overeenstemt. In het voorzetsel *a* herkent men terstond het eerste gedeelte van *akerre*, de verzwakking van het oude *in, en.* En gelijk aan ons *kier, kerre*, een ww. *kerren* beantwoordde, zoo kent het Eng. nog heden het ww. *to jar*, voor het maken van een ratelend, krakend geluid, en daarnevens het subst. *jar*, voor het geluid zelf: zoodat de ware beteekenis van *a-jar* voor den Engelschman nog voelbaar is [1]). Dit ww. *to jar* is echter met ons *kerren* niet regtstreeks te vergelijken; maar het beantwoordt aan ons *garren*, een klanknabootsenden bijvorm van *kerren* of *karren.* Niet alleen toch bezit onze taal de woorden *karren, kirren, korren*, maar daarnevens, in bijna

---

[1]) Zoo werd zij gevoeld door Webster, die in zijn *Dictionary* (1832) op de verklaring van *jar*, als klepperend geluid, onmiddellijk laat volgen: „The state of a door half open, or *ready to move and strike the post.*"

gelijken zin, ook *garren*, *girren*, *gorren* en *gieren* [1]), allen uitdrukkingen van onderscheidene scherpe geluiden. Met onze *g* nu is de Engelsche *j* vergelijkbaar. Wel vindt men doorgaans in het Eng. de *y* in die woorden, die bij ons met *g* beginnen [2]), doch het ontbreekt ook niet aan andere, waar de *j* de plaats der *y* heeft ingenomen. Zoo b. v.

Eng. *to jabber* . . Nederl. *gabberen* (Kil.).
jail . . . . . . *ghejool* (*Hor. Belg.* VI. Fr. *geole*).
jay . . . . . . *gaai* (Fr. *geai*). 201
jet . . . . . . *git* (Fr. *jais*, *jaiet*).
jig . . . . . . *ghijghe* (Kil. Hd. *geige*).
jilt . . . . . . *ghilde* (Kil.).

gelijk dan ook in het Eng. zelf *j* en *g* enkele malen afwisselen, als in *jail*, *jears*, *jill*, die ook *gaol*, *gears* en *gill* worden geschreven.

De gelijkheid van het Eng. *to jar* met ons *garren* staat dus vast; maar ons *kerren* kent het Eng. niet. Doch juist de omstandigheid, dat in het Eng., waar alleen het ww. *to jar* bestaat, ook onze spreekwijze *a-jar* luidt, terwijl bij ons aan *kerren* het adv. *akerre* beantwoordt; dat dus in beide talen de uitdrukking van het aanstaan der deur volkomen gelijkluidend is met het ww., dat een krakend of piepend geluid beteekent: juist dit geloof ik voor mijne etymologische verklaring als de proef op de som te mogen beschouwen.

Mogt het mij gelukt zijn, de geschiedenis en den oorsprong der spreekwijze *op een kier* naar waarheid voor te stellen, en mijne redeneering stap voor stap met bewijzen te staven, het zou voor de uitvoerigheid van mijn betoog voldoende verontschuldiging zijn.

---

[1]) Zie o. a. mijne aant. op *Warenar*, bl. 136.

[2]) Als b. v. in *yard*, *yell*, *yellow*, *yelp*, *yest*, *yesterday*, *yonder*, tegenover ons *gaard*, *gillen*, *geel*, *gelpen* (Mnl.), *gist*, *gisteren*, *ginder*, enz. Dezelfde verweeking der keelletter is ook bij ons bekend, als in *jij*, *jicht*, *jonnen*, enz.

NIET, NIET DAER BI, NIET BEDI.*

Een voornaam vereischte tot juist verstand der Mnl. schrijvers is niet alleen de naauwkeurige kennis van de beteekenis der woorden en de kracht der spraakkunstige vormen, maar vooral de zuivere opvatting der syntaktische eigenaardigheden. Het zijn deze, die den aard en de strekking der volzinnen in hun onderling verband bepalen, en van welke het geheele redebeleid zoodanig afhankelijk is, dat de minste misvatting aanstonds een schrijver geheel iets anders doet zeggen, dan hetgeen hij bedoelde.

Tot zulk eene misvatting zou de woordvoeging, die ik hier wil verklaren, ligtelijk aanleiding kunnen geven; en juist daarom is zij eene opzettelijke behandeling overwaardig, opdat niet bij gebrek aan een helder inzigt in hare eigenaardige kracht, menige keurig gedachte en kunstig gestelde volzin geheel verkeerd worde begrepen.

Ik bedoel eene elliptische uitdrukking, die men bezigde, waar men van eene in 't algemeen geuite stelling een bijzonder geval wilde uitsluiten, waarop het gezegde niet van toepassing was, of dat althans de algemeene stelling eenigermate beperkte of wijzigde. Het zinslid, dat die uitzondering of beperking aanduidde, werd dan ontkennend gesteld, en geopend met *niet*, *niet daer bi* of *niet bedi*, om te kennen te geven, dat het vroeger gezegde zich *niet* tot het volgende uitstrekte; dat de algemeene stelling waarheid mogt bevatten, maar *daarom* nog *niet* wegnam wat in het beperkende voorstel vervat was. Met
217 aanvulling der ellipsis kan men dus die woorden aldus

* [A. de Jagers Archief v. Ned. Taalkunde, IV, 1853–54, blz. 216–223].

omschrijven: „*Niet* (*alsof ik wilde zeggen, dat niet*)," of: „*Niet* (*alsof ik*) *daarom* (*ontkende dat*)."

Ook in onze tegenwoordige taal is deze verkorte spreekwijze bekend. Als ik b. v. zeg: „Wij hebben dit jaar een natten zomer gehad. *Niet*, dat er geene schoone dagen in geweest zijn, maar veelal toch heeft het geregend:" dan noem ik de enkele schoone dagen als uitzondering of beperking op de algemeene stelling, dat het een regenachtige zomer was. In zooverre kan dan ook de Mnl. spreekwijze geene zwarigheid baren; maar behalve dat wij daarbij thans het toevoegsel *daer bi* of *bedi* niet meer kennen [1]), zal het ons weldra blijken, dat de spreekwijze zich in 't Mnl. verder uitstrekte en enkele punten van verschil met ons hedendaagsch gebruik vertoonde.

Nemen wij aanstonds een voorbeeld. In het dichtstukje *Van dinghen die selden gheschien*, besluit de dichter zijne breede opsomming aldus (*Belg. Mus.* 1846, bl. 120):

> Ende dit sijn, als ic versta,
> Raro contingentia.
> *Niet*, si en moghen wel gheschien;
> Maer al te selden sijn si ghesien.

„*Niet*, dat zij niet wel zouden kunnen gebeuren, maar slechts zelden vallen zij voor." Men ziet, dat het voegwoord *dat*, thans een onmisbaar bestanddeel der spreekwijze, in het Mnl. werd verzwegen, en dat de noodzakelijke ontkenning in het beperkende zinslid, thans vrij onwelluidend door hetzelfde *niet* uitgedrukt (behalve in de enkele gevallen, waar men zich van *geen* kan bedienen), eertijds, fijner en liefelijker, met het bloote *en* kon volstaan.

Een bijna gelijk voorbeeld levert ons het gedicht *Van eenen* 218
jonghen kinde ende van haren scoelmeester, waar de graaf, bij een bezoek in het klooster, bekoord door het schoone gezang der jeugdige non, die daar als vreemde was opgenomen, zich tot de abdis wendt, om naar den naam en de afkomst der

---

[1]) Wel voegen wij er somtijds *daarom* bij, doch alsdan niet terstond achter *niet*, maar eerst na de conj. *dat*. B. v.: „*Niet*, dat er *daarom* geene schoone dagen geweest zijn."

„jonghe smale" te vragen; maar tot antwoord bekomt (*Belg. Mus.* 1837, bl. 332):

> Here, ic en weet;
> Het ware mi te segghene onghereet.
> *Niet,* si en es een goet godlijc wijf.

„Ik zou het u niet kunnen zeggen. *Niet*, dat zij geen braaf meisje is!" Het laatste zinslid is de uitzondering op het eerste. De bedoeling komt dus hierop neder: „Ik weet er u niets meer van te zeggen, dan alleen dat zij een braaf meisje is."

Meer gewoon echter was, in dezen exceptiven zin, het gebruik van *niet* met bijvoeging van een woord, dat zooveel als *daarom* beteekende, en dus het tweede zinslid nog nader met het eerste in verband bragt. Ook hiervan laat ik eenige voorbeelden volgen; maar wijs vooraf op eene plaats uit den *Lek. Sp.*, die daarom onze opmerking verdient, omdat zij door minder ruime ellipsis ons den oorsprong der spreekwijze duidelijk opheldert. Ik bedoel het verhaal van de uitvaart der H. Maagd. De dichter meldt ons, hoe „der papen prince" balddadig de hand aan de lijkbaar sloeg; maar de hand kleefde vast en verdorde op 't eigen oogenblik. Vol angst roept de schuldige de hulp van Petrus in, doch deze antwoordt hem (II. c. 58. vs. 104):

> Wi en moghen teser stede
> U niet helpen, als ghi wel siet.
> *Nochtan en segghict daeromme niet,*
> 219 Eest dat ghi gheloeft clare
> In Jhesum Cristum ende in hare
> Die wi draghen hier ten grave,
> *Ghi moeghter bate hebben ave.*

In het weglaten der ontkenning in het laatste zinslid stemmen niet alleen hier alle hss. overeen, maar zij gaat zelfs veelal, waar *niet daer bi* en *niet bedi* worden gebezigd, geregeld door. Onjuist was dit echter buiten twijfel: het bewijst ons, dat de zuivere opvatting der gedachte uit de spreekwijze was geweken. Deze toch vereischt noodwendig: „*Ghi en moeght* enz."; want deze woorden, die de uitzondering op vs. 1 en 2 bevatten — t. w. de mogelijkheid van hulp in één enkel geval —, hangen grammatisch af van het ontkennende voorstel in vs. 3, en moeten dus in negativen vorm worden uitgedrukt, opdat uit

de dubbele negatie de positive opvatting ontsta. Gelukkig zullen wij straks in een enkel voorbeeld de oorspronkelijke ontkenning op hare plaats zien: een blijk, dat zij in de andere ten onregte ontbreekt. Vermoedelijk was het de schuld der afschrijvers, die, ziende dat de zaak positief moest worden opgevat, de negatie weglieten, niet bedenkende, dat zij juist door het voorafgegane *niet* noodzakelijk was geworden. Te gereeder was de aanleiding tot zulk eene vergissing, waar een tusschenzin de apodosis van de protasis scheidde, en dus het logisch verband minder innig gevoeld werd.

Ziehier, hoe b. v. de auteur van den *Lek. Sp.* de woorden *niet daer bi* elliptisch gebruikt. III. c. 12. vs. 105 (de dichter beveelt den landsheeren den pligt der minzaamheid aan, als de bron van alles goeds, en laat er aanstonds op volgen):

Niet daer bi, onder die grote
Oft onder overmoedeghe ghenote
Machmen toghen hoghen moet,
Alst emmer alsoe sijn moet.

„Minzaamheid is een eerste pligt. *Niet, alsof ik zeggen wilde,* dat men niet wel eens zich hooghartig mag gedragen jegens trotsche grooten.” In dit ééne geval veroorlooft de dichter eene uitzondering: de landsheer, altijd minzaam en zacht, mag wel eens een hoogen toon aanslaan, waar hij met fiere genooten te doen heeft.

Elders, bij eene vergelijking tusschen het leven in de stad en op het platte land, haalt Boendale een getuigenis aan, waarbij verklaard was, dat een nijver en godvruchtig landman een reiner leven leidde dan menig rijk stedeling. Doch, om misverstand te voorkomen, wordt er deze nadere aanmerking bijgevoegd (III. c. 26. vs. 199):

Niet daer bi, op dorpe, in stade
Wonen beide goede ende quade.

„Het leven van menigen dorper moge reiner zijn dan dat van menigen poorter, *maar toch,* zoowel in de stad als op het land vindt men goeden en kwaden dooreen.” Al mag men vrij de eerste stelling beweren, toch is ook de laatste niet te loochenen.

Gelijk op zich zelf *daer bi* de jongere vorm is van hetgeen

vroeger *bedi* (*bedie*) plagt te heeten, zoo moest ook onze spreekwijze natuurlijk bij oudere schrijvers *niet bedi* luiden. *Niet daer bi*, mag men stellen, is de term der didactische school: *niet bedi* de epische uitdrukking. Vooral de dichter van den *Lancelot* maakt er dikwijls gebruik van. Tot proeve wil ik een viertal plaatsen behandelen, om telkens den juisten zin te doen uitkomen.

1° (II. 24220). Een Schotsch koning, als bedelmonnik rondzwervende, komt aan een klooster en bidt om eene aalmoes.
221 De uitdeeling had reeds plaats gehad; maar de portier gaat zien, of er nog iets was overgebleven,

> Ende hine vant dar mar ene
> Aelmosene, ende die wel clene.
> *Niet bedi* si en dochte goet den coninc
> Ombe te verlichtene bider dinc
> Den honger, diene dwanc sere.

„De aalmoes was wel zeer gering: *niet*, dat zij den koning niet goeddacht om zijn honger te verligten." Of, met andere woorden: „Wel was de gift klein: *maar toch*, zij dacht den koning goed om althans zijn honger te stillen." De negatie, die elders in de pen bleef, is hier te regt bewaard gebleven.

2° (III. 4655). Lancelot bevindt zich bij een heremiet. Deze herinnert hem, wat er noodig is om den heiligen Graal te vinden. De ridder, die daarin slagen zal, moet alle vroegere en latere ridders in alle deugden overtreffen; en als hij zijn werk zal hebben volbragt, zal hij in de ridderschap van het hemelrijk worden opgenomen. Hij voegt er bij:

> *Niet bedi* al es vromechede
> In hem ende grote stouthede,
> Meer dan in enen anderen man,
> Viel hi in hoeftsonden nochtan,
> Sone soudi in dese queste mogen
> Nember dan een riddere dogen.

Zoo staat er gedrukt: maar eene juiste opvatting van den zin vereischt stellig eene komma achter *bedi;* want *niet bedi* moet onmiddellijk vereenigd gedacht worden met de drie laatste verzen, en het overige (van *al es* tot *man*) is een tusschenzin. Wij hebben reeds bij vroegere plaatsen *niet daer bi* of *niet bedi* wedergegeven door *maar toch*, eene adversative

uitdrukking, die in den grond geheel op hetzelfde nederkomt [1]), 222
en werkelijk bijna overal het oude *niet bedi* zou kunnen vervangen. Zoo is ook hier de meening: „*Maar toch*, hoe dapper hij ook zij, kwam hij (nogtans, des ondanks) in hoofdzonden te vervallen, hij zou niets meer vermogen dan een gewoon ridder."

3° (III. 631). De ridders aan 't hof van Artur zijn 's avonds aan den maaltijd vereenigd. Daar hooren zij plotseling een zwaren donderslag en zien een schitterend licht: het was de verschijning van den heiligen Graal.

> Si begonsten elc op anderen sien,
> Alse die ne wisten watter soude gescien;
> *Niet bedi* daer was geen man
> Die den anderen mochte spreken an.

„Zij zagen allen elkander aan; *maar toch*, er was niemand die een woord kon spreken." [2])

4° (IV. 9301). Walewein is, kort na zijne geboorte, door een heremiet gedoopt. Een der ridders, die het kind derwaarts hadden gebragt, verzoekt den vromen man, te willen bewerken, dat de jonggeborene eenmaal als ridder de roem van het koningrijk mogt worden. De heremiet antwoordt hem: „Die belofte kan van mij niet komen, maar alleen van God, uit wien alle genade is:

> *Niet bedie* mocht also bi desen
> Kinde bi mire beden wesen
> Dat hi gracieuser riddere ware 223
> Dan een ander, ic wilt wel daernare,
> Want het donct mi scone wesen.

Ook hier moet ik aanmerken, dat achter *bedie* noodwendig eene komma moet staan. Van *mocht* tot *ander* is een tusschenzin. De meening is: „*Niet*, dat ik het niet wenschen zou, indien

---

1) Zoo kan men in het straks gestelde voorbeeld even goed zeggen: „Wij hebben een natten zomer gehad; *maar toch*, er zijn ook wel schoone dagen in geweest."

2) De gedachtenloop is, stipt genomen, deze: „*Niet, dat er niet niemand was, die spreken kon.*" — *Niet niemand* staat gelijk met *iemand*. Dus: „*Niet, dat er iemand was,*" d. i. *maar toch, er was niemand*. Doch men ziet, dat de dichter, zonder meer op deze logische ontleding te letten, *niet bedi* reeds, kort en goed, als een stereotyp adversativum gebruikt.

mijn gebed dit voor het kind kon bewerken." Of, wil men: *„Maar toch*, mogt het door mijn gebed kunnen gebeuren, ik voor mij zou het gaarne willen." *Daernare* is zooveel als *met dat al*, *desniettemin* (Fr. *après tout*). Al stond de toekomst van het kind niet in zijne magt, maar geheel in de hand van God, hij voor zich wenschte desniettemin, dat zij roemrijk wezen mogt. [1])

Na de opzettelijke beschouwing dezer vier plaatsen zal men gemakkelijk alle overige met juistheid kunnen verklaren. Een eenvoudig praktisch middel wees ik boven aan: verander *niet bedi* in *maar toch*, en aanstonds zal de ware bedoeling u duidelijk zijn.

[1]) De overbrenging in eene vreemde taal is somtijds het beste middel, om eene plaats het zuiverst te verklaren. Zoo zou ik hier, met behoud van den tusschenzin, het in 't Fransch aldus uitdrukken: *„Non qu'après tout, si par mes prières il en pouvait être ainsi, moi je ne le veuille pas."*

AALWAARDIG.*

„Elk woord heeft zijne geschiedenis en leeft zijn eigen 261
leven." Deze opmerking, door Jacob Grimm[1]) uitgesproken en in de reeks zijner werken met duizenden van voorbeelden bevestigd, bevat het leidende beginsel, dat ons bij de verklaring der woorden steeds tot rigtsnoer moet verstrekken. Niet alleen als organisch geheel heeft de taal hare geschiedenis en doorloopt zij naar vaste natuurwetten alle tijdperken van opkomst en ontwikkeling, van bloei en verval; maar hetzelfde geldt ook van ieder onderdeel, dat tot haar organisme behoort. Geen woord, geen vorm, geene wending, die niet, nevens den innerlijken zamenhang met het groote geheel, tevens hare eigen zelfstandigheid, haar eigen leven vertoont. Dat leven in al zijne trappen van ontwikkeling, in zijn geheele verband met al het overige, aan de hand der geschiedenis te volgen; de waarheid in het verledene niet eigendunkelijk te ontwerpen, maar met behoedzame waarneming na te sporen en te doen
herleven: ziedaar de taak van hem, die bij de verklaring der 262
woorden in beteekenis, oorsprong en verwantschap, aan de eischen der wetenschap wil voldoen en tot stellige en blijvende uitkomsten geraken. Tot voor weinige jaren scheen onze taalkunde zich van die taak naauwelijks bewust: van het oogenblik dat dit bewustzijn werd opgewekt, van het oogenblik dat de historische studie een aanvang nam, dagteekent de fiksche en krachtige vooruitgang der wetenschap, waarin wij ons thans mogen verblijden, en dien wij, om aan de roeping van onzen tijd te voldoen, met alle inspanning moeten bevorderen.

---

* [A. de Jagers Nieuw Archief v. Ned. Taalkunde, 1855–56, blz. 259–282].

[1]) *D. Gramm.* I[1]. p. XIV.

Reeds meermalen had ik de gelegenheid, in [A. de Jagers] *Archief*, bij de verklaring van Mnl. woorden, op deze waarheden te wijzen en hare heilzame strekking met voorbeelden te staven. Doch in de overtuiging, dat op de ware beginselen der echt wetenschappelijke taalkunde, in onzen tijd en in ons vaderland, niet genoeg kan worden aangedrongen, gevoelde ik mij geroepen hier met een enkel woord die grondstellingen te herhalen, van wier erkenning en toepassing alles afhangt. Ik deed het naar aanleiding van een woord, welks verklaring tot dusverre, juist door het miskennen dezer beginselen, niets dan verwarring opleverde; maar dat, bij naauwkeurige historische beschouwing, in geregelde orde en helder licht kan worden hersteld. Het woord verdient te meer eene opzettelijke behandeling, omdat het weinig bekend schijnt, en zelfs de gebroeders Grimm in hun *Deutsches Wörterbuch* het bestaan van een Nederlandsch woord, met het hd. *albern* overeenstemmende, ontkennen; terwijl het ons toch spoedig zal blijken, dat dit Hoogduitsche woord ook in onze taal niet ontbreekt, dat ons *aalwaardig*, hoe ook in den uiterlijken vorm verschillende, toch inderdaad hetzelfde is.

Ik begin met aan te merken, dat *aalwaardig*, voor zooverre
268 mij bekend is, in het Mnl. niet voorkomt, en heden ten dage nog slechts in een enkelen tongval voortleeft. De 16ᵉ en vooral de eerste helft der 17ᵉ eeuw is de tijdsruimte, waarbinnen het leven des woords besloten bleef. In de dagen van Vader Cats beleefde het zijn vollen bloei: van hem inzonderheid, den Zeeuwschen volksdichter, was het eene geliefkoosde uitdrukking.

De talrijke plaatsen van Cats, waarin *aalwaardig* voorkomt, laten aan de beteekenis geen twijfel over. Zij strooken geheel met de opgave van Kiliaen, die bij Aelweerich aanteekent: „*impotens animi, impos rationis, incontinens animi, qui appetitus suos vincere non potest: protervus, petulans, lascivus, lasciviens, ineptiens.*" Ook bij Cats is de gewone opvatting *overmoedig, overdadig in handel en gedrag, teugelloos, onbezonnen, dartel* vooral, meestal in toepassing op een weelderig en buitensporig leven, en altijd gekleurd met een bijdenkbeeld van ligtzinnige dwaasheid.

Een zeventiental voorbeelden zal het gezegde voldoende kunnen staven.

1. In den *Spiegel v. d. o. en n. tijdt* (bl. 33) beklaagt zich

een oud man, die een jong en dartel vrouwtje getrouwd heeft, over den zwaren druk van al die weelde, die zijne rust en zijne beurs te gronde helpt. Vroeger, zegt hij, had ik eene vrouw van mijne jaren, spaarzaam en eenvoudig,

> maer dit *alwaerdig* dier,
> Dat strijckt gelijck een paeu, en is te bijster fier.

Het niet bedwingen harer begeerten, het toegeven aan hare lusten, staat hier kennelijk op den voorgrond: het is geheel wat Kiliaen zoo juist omschreef.

2. Elders in hetzelfde werk (bl. 83), bij de spreuk „'t zijn sterke beenen, die weelde dragen kunnen," klaagt de jongeling, die het „wispelturig wijf," de Weelde, op den nek draagt:

> Maer dit *aelweerdigh* dingh gaet buyten alle reden, 264
> Het ruckt my daer het wil, en druckt my op de leden.

3. Evenzoo in den *Self-strijt*, bl. 2 *b.*:

> Sal yemant, nacht en dag, sijn krachten spannen in,
> En sijn *aelweerdig* wijf verslempen het gewin?

hetgeen straks daarop *dartel wijf* heet, dat dus volkomen op 't zelfde nederkomt.

4. In den *Trou-ringh*, bl. 177, wordt van Antonius en Cleopatra gezegd, dat zij, ondanks de dreigende tijden, niet ophielden zich te baden in lusten en vreugde. Zij heeten daarbij *het dartel paer*, en ook hier wordt dit woord straks met *aalwaardig* verwisseld:

> De gantsche werelt treurt vermidts den bangen tijt,
> Maer dit *aelwaerdigh* paer dat is alleen verblijdt.

5. *Houwelick*, bl. 80 *b.*:

> laet jonge schote-bollen
> *Aelwaerdigh*, onbesuyst, en blint gelijck de mollen,
> Gaen pronken achter straet.

6. Aldaar, bl. 106 *b.*:

> De schepsels van den Heer sijn groote wonder-wercken,
> Die geen *aelweerdig* mensch nae weerde kan bemercken.

De *dartele, ligtzinnige dwaas* is de man niet, om de wonderen van den Schepper op te merken.

7. *Aspasia*, bl. 28 *a.:*

Dan wort 'er noch geseyt, ja met gegronde reden,
Dat sy al menighmael veel aenstoots heeft geleden
Van Pans *alwaerdigh* volck: en wort daerby gelooft,
Dat sy al over lang van maeghdom is berooft.

d. i. van het dartel herdersvolk.

8. *Trou-ringh*, bl. 219 *a.:*

Neemt gelt, *aelwaerdig* volk, en laet de schoonheit varen:
Want hoe de saken gaen, sy duert maer weynig jaren.

265 9. *Houwelicks-Fuycke*, bl. 6:

Waer toe, *aelwaerdigh* quant, Enone doch verlaten,
De soetste Wout-Godin van Pryams ondersaten?

10. *Mengeldichten* (achter de *Klagende Maeghden*), bl. 45, in het eerdicht aan Maria de Wit:

Nu is my Venus gram, en vry niet sonder reden,
En haer *aelweerdigh* kint en gunt my geen vermaeck.

11. *Trou-ringh*, bl. 84 *a.:*

Is 't niet een selsaem ding met ons *aelwaerdigh* leven!
De deught heeft even-selfs tot ondeugt my gedreven.

12. *Ouderdom*, bl. 57 *b.:*

't *Aelwaerdig* menschen breyn en is doch nimmer stil,
Al krijght 'et menighmael oock sijn geheelen wil.

Gelijk uit al deze plaatsen de beteekenis duidelijk spreekt, zoo blijkt zij niet minder uit de klagt, meermalen door den dichter aangeheven over het *aalwaardig vleesch*, dat door zijne dartele en dwaze lusten des menschen ziel verderft.

13. *Self-strijt*, bl. 23 *a.:*

De Wet leert mijn gemoet dit sondig wesen haten,
Mijn lust wil even wel de sonde niet verlaten:
Ik wensche met den geest den rechten weg te gaen,
Maar siet! 't *aelweerdig* vlees wil na de slimme baen.

14. *Tachtighjarigh Leven*, bl. 6:

Maer word' ick dan gewaer, gelijck het dickmaels valt,
Dat mijn *aelweerdigh* vlees ontuchtigh heeft gemalt,
Dan ben ick ongesint.

15. *Doot-kiste*, bl. 46:

Wat schroomje, lieve ziel, voor druck en sware tijden?
Een dagh die droevigh is, is beter als de blijden.
De vreught helt na de lust, en baert ons mal gepeys, 266
Maer droefheyt is een toom voor ons *aelwaerdigh* vleys.

16. *Gedachten op Slapelooze Nachten*, bl. 28:

Jae bid met alle kracht, dat Hy u wil vergeven,
Wat uw *aelwaerdigh* vleysch voor desen heeft bedreven.

17. En vandaar, in des dichters verzuchting op zijn sterfbed (laatst aang. werk, bl. 37), de bede:

Voltreck het noodigh werck met soo een volle macht,
Dat mijn *aelwaerdigh* hert geen werelt meer en acht.

Opmerkelijk is het, dat Cats het woord zoo veelvuldig gebruikt (boven de reeds aangehaalde 17 plaatsen zal ik straks nog 3 andere vermelden), dat het aantal voorbeelden uit dezen dichter alleen bijna het dubbel bedraagt van de mij althans bekende uit andere schrijvers. Het komt evenwel ook bij anderen in dezelfde opvatting voor. Zoo lees ik in het *Tafereel van Sinne-Mal* (1623) van zijn tijd- en gewestgenoot A. van der Venne, bl. 104:

Wilssert loopt al hincke-pincken [1]),
Off ist maer *aelwaerdicheyt*?
Wat, ten is schier geen bescheyt!

waar evenzeer het denkbeeld van *dartele, ligtzinnige dwaasheid* op den voorgrond staat. Reeds eene eeuw te voren schreef het Antwerpsche klopje Anna Bijns, in hare *Konstighe Refereynen*, II. bl. 46 (der uitgave van 1668):

Gulsich, oncuysch, broodroncken, *aelweerdigh*.

en zoo zegt ook J. B. Houwaert in *De Vier Wterste* (Antw. 1583), bl. 166:

En sijt niet opgheblasen, stuer, noch *aelweirdich*.

en bl. 28:

De moordenaer die Godt ierst met *aelweirdicheyt* 267
Blasphemeerde,

[1]) Bij Kil.: „*claudicare, unico pede saltare.*"

waar de beteekenis van *onbezonnen overmoed* even duidelijk spreekt. Nog heden is dan ook het woord in bijna gelijken zin gebruikelijk in het taaleigen van Kortrijk, volgens opgave van Dr. Snellaert (*Belg. Mus.* VIII. 167), die *allewaerdig* aldus verklaart: „*onbezonnen, uitgelalen driftig, teugelloos, overdadig in handel en gedrag.* Het is min erg dan *baldadig*."

Zagen wij tot hiertoe de beteekenis overal dezelfde, even zeker is het, dat ons woord elders in eene verschillende opvatting wordt genomen, dat het meermalen niet anders dan door *gemelijk, verdrietig,* kan worden verklaard. Ook deze beteekenis steunt op het gezag van Kiliaen, die Aweerdigh, Auweerdigh, Ouweerdigh, door *indignabundus, indignans, stomachosus, morosus* vertolkt, en Auweerdigheyd enz. op dezelfde wijze. De door hem beproefde etymologische opheldering laat ik voor 't oogenblik daar: zijne verklaring is duidelijk, en dat *auweerdigh*, door de gewone verweeking der liquida, niets anders is dan het oudere *aelweerdigh*, zal thans wel niemand ontkennen. De beide verschillende beteekenissen van hetzelfde woord hadden bij Kiliaen reeds eene onderscheiding gevonden door verschil van vorm, dat de identiteit der woorden allengs deed voorbijzien. De verklaring van Kiliaen is dan ook geheel van toepassing op al die plaatsen, waar *aalwaardig* de beteekenis van *dartel* niet toelaat. Zoo zegt Hooft in de *Granida* (*Mengelwerken*, bl. 457):

> Deez' vlugge gauwigheidt,
> Daar grijz' *aalwaarigheidt*
> Gaat zonder reên op gnorten.

Grijze dartelheid komt hier natuurlijk niet te pas: Hooft be-
268 doelt de *gemelijkheid* of *verdrietigheid* van den knorrigen ouderdom. Evenzoo Bredero in zijn *Boertigh Liedt-Boeck* (1622), bl. 5, bij de beschrijving eener boerenvechtpartij:

> *Aelwerige* Arent die trock het ierste mes
> Tuege Pieter Kranck-hooft en korselige Kes,

waar *aelwerig* en *korselig* kennelijk vrij wel op 't zelfde nederkomen. Op gelijke wijze laat hij in den *Roddrick ende Alphonsus*, bl. 36, de bedroefde Elysabeth, geslingerd tusschen den wensch van haar hart en de weêrhoudende schaamte, o. a. uitroepen:

Hoe *aalwarich* ben ick in mijn ghemeene sin!

waar ik het niet beter dan door ons *mistroostig* zou weten weder te geven. En zoo zegt de spinster Trijn Snaps in den *Spaanschen Brabander*, bl. 35:

Men hoort ons slecht en recht en eenvoudich te leeren:
Wat weet ick of mijns ghelijck van 't *aelwaerich* disputeren?

juist wat wij thans door *verdrietig* zouden uitdrukken.

Met Hooft en Bredero stemt ook Sam. Coster overeen in het gebruik van *aalwarig*. Ziehier een drietal plaatsen uit zijn tooneelstuk, *Rijcke-man* getiteld, waar de beteekenis evenmin twijfelachtig is. Bl. 7 beklaagt zich de Waarheid, dat de kwaden haar haten en lasteren, en schimpend haar „Momus, die 't al bespot," heeten. En toch, voegt zij er bij:

De domheydt selver soudt wel mercklijck onderscheyden
Tusschen 't *aalw'rich* berisp dezes bet-weters slecht,
En tusschen mijn bestraf en lieflijck onderrecht.

Men ziet de tegenstelling tusschen *aalwarig* en *liefelijk*. Even duidelijk is het gezegde op bl. 10, waar de held van het stuk eene hem toegevoegde bijtende scherts aldus beantwoordt:

Betweetster, 't schijnt ghy hebt een *alewaar'ghe* uur,

hetgeen wij thans *eene knorrige bui* zouden noemen. Bl. 23 be- 269
roemt zich dezelfde persoon aldus:

Mijn vrolijck hert en tong,
Daar in ick my verheuch, blijft altijt even jong.
Ick en ghewen my niet tot *alewarich* grimmen,
Als ander ouwe luy, die jaar op jaar verslimmen
In 't knorren, gnorren, ... enz.

En dit strekke tevens ter verklaring van het schimpwoord *aelwerighe sloof*, dat wij elders, met andere bittere uitdrukkingen, op de booze wereld, vol onrust en laster, vinden toegepast [1]).

Ziedaar reeds acht voorbeelden van de andere beteekenis

---

[1]) Bij Theod. Rodenburgh, in zijn *Treur-bly-eynde-spel van Alexander* (Amst. 1618), bl. 25. De mededeeling van deze plaats, alsmede van de boven aangehaalde uit Houwaert en Coster, ben ik verschuldigd aan mijn vriend Dr. A. de Jager. Later in mijn opstel ingelascht, strekken zij niet weinig ter bevestiging van het door mij betoogde.

des woords, even ontwijfelbaar als de eerste. Maar het verdient onze aandacht, dat dezelfde Cats, die *aalwaardig* zoo dikwijls voor *dartel* gebruikte, ook enkele malen zeer zeker de opvatting van *gemelijk*, *verdrietig* bedoelde. Als hij b. v. in den *Self-strijt*, bl. 15 *a.*, den strengkuischen Joseph door Potiphar's huisvrouw laat toevoegen:

> Kom, spreekt eens uytte borst; van waer doch mach het komen,
> Dat u *aelweerdig* hooft so verr' is ingenomen
> Van al dit swaer gepeys?

dan sluit hier de zamenhang alle *dartelheid* uit, maar vereischt bijna het tegendeel: uw *verdrietig*, *knorrig* hoofd, wars van alle vreugde en zoet genot. En volkomen hetzelfde geldt in den *Trou-ringh*, bl. 219 *a.*, in de woorden:

> Hoe dus, *aelwaerdig* volk? heeft niemant lust te trouwen,
> Of is 'er nu geen vreught by gelt en jonge vrouwen?

270 en in het gezegde in de Voorrede der *Sinne- en Minnebeelden:*

> Nadien 't meerendeel van dese teere lesers immers soo *aelwaerdigh* is als de walgende siecken, dewelcke men de geneesdrancken niet anders als onder 't decksel van yetwes, dat sy geerne eten of drincken, en kan ingeven.

Beide beteekenissen staan dus even vast: beide worden in denzelfden tijd, ja bij éénen schrijver, aangetroffen. Maar hoe dit vreemdluidend verschijnsel op te lossen? Alvorens die oplossing te geven, moet ik nog een paar bijzonderheden vermelden, die ons voor het erkennen van de ware geschiedenis des woords nuttige bouwstoffen kunnen verstrekken.

In de eerste plaats moet ik wijzen op het ww. *aalwaaren* of *aalwarren*, door Hooft gebezigd, en waaraan hij kennelijk de beteekenis hecht van *verdrietig* of *gemelijk klagen*, *morren*. In den *Henrik den Groote*, bl. 114, heet het:

> Van dat geslaght zijnze, die tegens 't gebodt *aalwaaren*....

Later (en dit verschil van tijd is niet zonder belang) schrijft hij *aalwarren*. *Ned. Hist.* bl. 299:

> daar de lyftoghtmeester van Entes aanhief te *aalwarren*, hoe 't krysvolk nocht betaalt, nocht van nooddruft verzorght werd, en de Staaten voor landtverraaders te schelden.

Aldaar, bl. 847:

> Om met *aalwarren* schreede tot het beleidighen te maaken, — verscheen hy — in de vergaadring der Algemeine Staaten, en liet daar wydluftighe klaghten luyden oover zyn smal gezagh.

en in hetzelfde werk nog de volgende sterksprekende plaats (bl. 318):

> Gelyk de berooitheit geemelyk is, en de geemelykheit het zoekt, zelfs daar 't aan stoffe van *aalwarren* gebreekt, zoo droegh het niet lang aan, oft het graauw begon te morren.

Eene tweede opmerking betreft de volgende aanhalingen uit 271
den Hollandschen dichter Six van Chandelier (1657). Bl. 267 zegt hij in eene opdragt aan zijn neef H. Baard:

> Volgende myne somwylege gewoonte, maak ik u deelachtich een of twee *aalweelige* luimen. Juist zoodanige, gelyk se dan tuimelen uit een ongebonden geest.

Men ziet, dat de beteekenis van *dartel* hier best opgaat. Doch de vorm des woords is verloopen: de liquida *r* is in de zachtere *l* overgegaan. Zoo ook bl. 396:

> Ik sach, op Noordens Oceaan,
> Een vischjen, als met plaaten aan,
> Van silver, en met riem en stuur,
> Van klaar robyn, van vrouw Natuur,
> *Aalweeligh*, in het stil safier,
> Bootseeren sorgloos meengen swier.

Twee regels lager wordt het *aalweelige* vischje, dat daar in het water dartelde, *dartel*, *wel te moe* geheeten. *Aalweelig* is dus hetzelfde als *dartel*, zóó echter dat er kennelijk een bijdenkbeeld van *welig*, *tierig* om heen speelt. En als nu dezelfde dichter elders (bl. 410) zingt:

> Myn soomer is in 't prilste bloeijen,
> *Aalweelderigh* en sterk in 't groeijen,

dan schijnt hij, het is waar, een ander woord te gebruiken, regtstreeks van *weelderig* gevormd; maar alles in onderling verband beschouwd, herkennen wij ons gewone *aalwaardig*, alleen in vorm nog verder verloopen en juist daardoor meer

ruimte gevende aan het vernuft des dichters, om met den zin des woords zich eene vrijere speling te veroorloven.

Ik heb van het gebruik des woords in al zijnen omvang voorbeelden genoeg bijgebragt, om thans tot een vast besluit
272 te kunnen geraken. Dat één woord op denzelfden tijd en ter zelfder plaatse twee verschillende beteekenissen kan gehad hebben, is eene tastbare ongerijmdheid. Welnu, wij zagen dat inderdaad *aalwaardig* twee beteekenissen, vrij wat van elkander verschillende, maar beide welbewezen, gehad heeft; wij zagen dat beide in denzelfden tijd in zwang waren: derhalve moet er verschil van plaats bestaan, de eene beteekenis moet hier, de andere elders hebben gegolden. Deze opmerking leidt ons tot de vraag: van welke landslieden zijn de aangehaalde getuigenissen afkomstig? En ziet, het antwoord op die vraag herstelt orde en licht, waar verwarring en duisternis schenen te heerschen. De beteekenis van *dartel* is de gewone bij Cats, den echt-Zeeuwschen dichter; zij vertoont zich bij Van der Venne, een Middelburger, bij Anna Bijns van Antwerpen en bij J. B. Houwaert van Brussel; zij wordt uitdrukkelijk aangewezen door Kilaen van Duffel, en leeft nog heden te Kortrijk voort. Het was dus deze beteekenis, die in Brabant, Vlaanderen en Zeeland gold. Maar *gemelijk*, *verdrietig*, is de zin, dien Hooft, Bredero, Coster en Rodenburgh er aan hechten, alle vier Amsterdammers: het is dus de Hollandsche opvatting. Het is waar, ook Cats heeft driemaal die beteekenis gebruikt; maar Cats, ofschoon Zeeuw van geboorte en van hart, heeft een groot deel van zijn leven in Holland doorgebragt. Onmogelijk kon hij den invloed van het Hollandsch taaleigen geheel van zich weren: en als men dan 17 voorbeelden van het Zeeuwsche gebruik tegen 3 van het Hollandsche bij hem aantreft, is niet juist dit eene getrouwe afspiegeling van het leven des dichters, eene bevestiging te meer van het onderscheid, dat ik zooeven aanwees?

Doch er is meer op te merken. Bij Kiliaen vonden wij, nevens het Brabantsche *ael-weerich*, ook den vorm *auweerdigh* vermeld, en wel in den Hollandschen zin. Bij Six van Chan-
273 delier, den Amsterdammer, daarentegen, zagen wij *aalweelig* gebruikt, en wel in de Brabantsche opvatting. De beide beteekenissen (uit ééne grondbeteekenis voortgevloeid, als nader blijken zal) hadden zich dus in alle gewesten ontwikkeld; maar

aanstonds had het zuiver taalgevoel, om verwarring te voorkomen, verschil van opvatting door verschil van vorm onderscheiden. In Brabant, Vlaanderen en Zeeland, hield *aalwarig*, of liever gewoonlijk *aalwaardig*, de beteekenis van *dartel*: voor die van *verdrietig* kwam ongemerkt *auweerdig* in gebruik. In Holland daarentegen werd de laatste opvatting de gewone en maakte zich meester van den oorspronkelijken vorm des woords, dat *aalwarig* bleef luiden; maar de herinnering aan het *dartele* stierf niet geheel uit, zij bleef in het woord flaauwelijk voortspelen en lokte allengs het verloop tot *aalwelig* uit, waarin men, als door een onbewust etymologisch gevoel gedreven, de verklaring van die beteekenis meende te vinden. Maar hierbij bepaalde het verloop van den vorm zich niet: in *aalweelderig* zien wij eene nieuwe speling, een nieuw bewijs dat het woord, bij verzwakking van innerlijk leven, zijn inhoud begon te ontleenen aan de luimen der schrijvers. Volkomen hetzelfde vertoont ook *aalwarig* bij Hooft: het verkrijgt nevens zich een ww. *aalwaren*, niet zonder stoutheid gevormd; de oorsprong des woords is onzen geschiedschrijver duister, weldra meent hij er *warren* in te zien, en ziedaar een nieuw woord, *aalwarren*, gesmeed. Maar al dergelijke willekeurige spelingen zijn bewijzen, dat het ware leven van een woord is uitgedoofd, het zijn (de geschiedenis der taal leert het overtuigend) onfeilbare kenteekenen van een naderenden dood. En zoo mogen wij tevens besluiten, dat in het midden der 17e eeuw, in Holland althans, het geheele woord in verwarring begon te geraken, dat het zeker het jaar 1657 niet lang overleefd kan hebben [1]).

---

[1]) Men werpe mij niet tegen, dat Westerbaen (*Gedichten*, II. 22) spreekt van *een sot, aelwaerdigh dier;* dat wij dus hier bij een Hagenaar t. j. 1672 het woord in de beteekenis van *dartel* en in Zeeuwschen vorm aantreffen. Zijn getuigenis is hier van luttel waarde. Bij hem ontsproot het gebruik des woords niet uit het leven, maar alleen uit navolging van Cats. Zal iemand later uit sommigen onzer hedendaagsche schrijvers besluiten, dat onze taal in de 19e eeuw de woorden *huidig* en *achterdeel, ammelaken, nesk* of *ijfel*, of welke antiquiteiten meer uit het stof worden opgerakeld, heeft gekend? Dan zou hij met evenveel grond kunnen beweren, dat ook *aalwaardig* thans nog leeft. Of zegt niet Mevr. Bosboom-Toussaint (*Huis Lauern.* II. 296): „Dat zoo veel hupschheid van tronie zoo veel *aâlweerdige* boosheid dekken kan."? Jammer, dat de begaafde schrijfster het gevondene woord niet regt verstond. Trouwens, dit is nog al veel het geval

274 Trek ik het gezegde te zamen, dan staat, geloof ik, het volgende vast. *Aalwaardig* in Brabant, Vlaanderen en Zeeland, beteekende *dartel, onbezonnen*; het had nevens zich den vorm *auweerdig*, in den zin van *gemelijk* of *verdrietig*. In Holland was dit laatste de gewone opvatting van *aalwarig*, en daaruit werd *aalwaren* gesmeed, dat tot *aalwarren* verliep; de beteekenis van *dartel* leefde daar nog voort in den gewijzigden vorm *aalwelig*, die aan *welig* deed denken en tot nieuwe speling verleidde. Maar het een zoowel als het ander neigde ten ondergang; nog in de 17e eeuw is het woord, in beide vormen en beteekenissen, in Holland geheel uitgestorven [1]).

275 Er blijft mij thans nog over, ons woord ook etymologisch op te helderen en te doen zien, hoe uit ééne oorspronkelijke beteekenis de beide verschillende opvattingen zich gereedelijk laten verklaren.

Aan afleidingen van *aalwaardig* was voorzeker tot dusverre geen gebrek. Kwam het in de etymologie op het aantal der verklaringen aan, van eenzelfde woord gegeven, het ware met weinige woorden zoo gunstig gesteld als met dit zelfde *aal-*

---

bij de liefhebbers van *„reconditorum verborum foetores,"* zoo als Augustus het plagt te noemen (Sueton. in *Aug.* c. 86).

1) Met het hier behandelde *aalwaardig* moet volstrekt niet verward worden het adj. *alwaardig*, dat gelijktijdig voorkomt, en niets anders is dan eene versterking van *waardig* door het voorgevoegde *al*, gelijk b. v. in *aloud, alwijs, alleen (al-een)* enz. hetzelfde plaats vindt. Het is dus eigenlijk *perdignus*, of, zoo als Kiliaen op Al-weerdigh heeft: *pretiosus, quantivis pretii.* Zoo spreekt in Hooft's *Granida* de herder Daifilo tot de heldin van het stuk (bl. 461):

> *Alwaardige* Prinsses, helaas! hoe leedt is my,
> Dat onz' vermoogen min dan onz' begeerte zy!

Desgelijks Huygens, *Koren-bloemen*, I. 268:

> 't Gae met het Staets bewind soo 't God en Lot belieft,
> Mits haer' *all-waerdigheit* ten hooghsten zy gerieft,

waar wij het best *hunne hooge waardigheid* in de plaats kunnen stellen. Verg. ook Vondel, *Joseph in Egypten*, bl. 11.

Ik voeg hier nog een voorbeeld bij van het adj. *alwaard*, dat geheel op hetzelfde uitkomt. Vondel, *Poëzy*, I. 178:

> Herlevende in uw lof, *alwaerde* Henriette.

Doch dit alles heeft met ons *aalwaardig* niets dan den klank gemeen. Om elke verwarring te verhoeden, mogt ik echter niet nalaten, er met een enkel woord op te wijzen.

waardig. Jammer maar, dat slechts ééne verklaring de ware kan zijn; en dat juist die ééne tot hiertoe ontbrak, zal ons spoedig blijken. Maar als een klein staaltje, tot welke vaste resultaten de etymologie was gekomen, vóór dat zij haar licht ontleende aan historische taalkennis, wil ik uit de vele afleidingen, die men beproefde, hier eenige aanstippen.

Reeds Kiliaen gaf eene etymologische verklaring. *Auweerdig* of *aweerdig* is, volgens hem, van *waardig* met het voorvoegsel *a* of *au*, voor *ave, af*. Het zal dus *afwaardig*, *onwaardig* zijn en zoo met het Lat. *indignans* overeenstemmen.

Het *Uitl. Woordenboek* op Hooft beschouwt *ael* als met *af* gelijkstaande. *Aalweerich*, zegt het, is „die zich niet weren kan; *aalwaren*, onwaar of onwaard keuren, *aalwaardig*, die afkeurt, gemelijk misprijst of klaagt."

Dr. Snellaert t.a.pl. acht ons woord „verwant met *waren*, by Kiliaen door *ambulare* verklaerd, thans voor weêrkeeren (na het afsterven) nog gebezigd."

Bilderdijk was met ééne afleiding niet tevreden. Hij gaf 276
er drie, en vrij wat uiteenloopende. In de Aantt. op Hooft (bl. 9 vlg.) zegt hij, dat men het „sints den tijd van Hooft als *oudwaardigheid* of waardigheid des ouderdoms heeft aangemerkt." Maar kwalijk, voegt hij er bij. Neen, „'t woord is van *al-warrig*, aan alles vijandig, en past dus.... op eens grijzaarts kribbigheid".

In de *Geslachtlijst* (op *Aal*) treedt ons woord op, als van nabij verwant aan al wat aal of paling is. „Van het adj. *aal*, als glibberig", heet het daar, „zei men voorheen *aalwaardig* voor *dartel*."

Maar neen, ook deze afleiding is de ware niet. Dat leert ons de dichter zelf in de *Mengelingen en Fragmenten*, bl. 147. *Aalwaardig*, zegt hij, „heeft niets gemeens 't zij met *waardig* of *aal*. Het is *avelaardig*, van toen men *avel* voor *euvel* zei, en dus van *avelen aart*.... Door een belemmerde uitspraak is *alewaardig* voor *awelaardig*, *alewe* voor *awele* gezegd, en hier van 't bederf."

Ook onze Hoogduitsche broeders zijn in de verklaring van hun *albern* niet achtergebleven. Wachter laat het afstammen van *al* en *bar*, *baar*, bloot. *Geheel bloot* of *ontbloot*, „t. w. van verstand", zal dan de beteekenis zijn. — Frisch houdt het voor afkomstig van *Alp* of *Alf*, den naam der bekende nacht-

geesten, en vindt er eene herinnering in aan de „possenhafte Handlungen" der alven of elven. — Anderen weder leiden het af van *abel* d. i. fijn, knap, geestig, dat in Westfalen ironisch gebruikt wordt in een zin, niet veel van *albern* verschillende. — Adelung eindelijk kan zich met dit alles niet vereenigen. Volgens hem is *albern* gevormd uit *al*, *el*, vreemd, en *bar*, hetzij men dit laatste als subst. beschouwe (ons *gebaar*), of wel als het gewone suffix. *Vreemd van gebaren of manieren*, of wel *vreemdbaar*, ziedaar dan wat het woord oorspronkelijk zou aanduiden.

277 Mij dunkt, wij mogen ook na de eigen gissing van Adelung gerust met hem zeggen: „Die Ableitungen dieses Wortes sind insgesammt sehr unglücklich gerathen."

Het is Jacob Grimm, de ware stichter der historische taalwetenschap, die ook hier het regte spoor heeft aangewezen. Hetgeen door hem in het *Deutsches Wörterbuch* gezegd is ter verklaring van *alber (albern)*, bevat in hoofdtrekken de korte geschiedenis van het woord op Hoogduitsch gebied. Die trekken nader te ontvouwen, en het tafereel vollediger te maken door het uit te strekken ook tot onze Nederlandsche taal, is de taak die ik hier te vervullen heb.

De grond van ons woord, in de gansche reeks der beteekenissen die het doorliep, is het Ohd. *alawâr*, eene zamenstelling van *ala*, ons *aal* of *al* [1]), en *wâr*, ons *waar*, d. i. *verus*. *Geheel waar*, Lat. *verissimus*, is dus de oorspronkelijke kracht. Bij Graff (I. 916) kan men de bewijsplaatsen, vooral uit Otfrid, aangehaald vinden [2]). Eenmaal komt het woord, in de uitdrukking *alawâroru betu* d. i. *benignâ intercessione*, ook in de beteekenis van *benignus* voor, en in diezelfde opvatting gold ook het Angels. *ealverlîce*. In de Noordsche talen is de beteekenis tot die van *ernst* overgegaan: in dien zin kende reeds het Oud-Noordsch het subst. *alvara*, en is nog heden in 't Zweedsch *alfvara*, in 't Deensch *alvor* gebruikelijk. Het een en ander is uit den hoogeren oorsprong van *alawâr* ligt te verklaren. *Wâr*, ons *waar*, is regtstreeks ontsproten uit het bekende *weren* of *wezen*, waarvan nog het Imperf. *wij waren* en het hd. *er war* getuigenis dragen. *Waar* is dus *wat is*, *wat wer-*

---

[1]) Ook ons *aloud* luidde vroeger *aaloud*, enz.
[2]) Zie verder over *alawâr* ook Grimm, *D. Gramm.* II. 553, 577, 651.

kelijk bestaat, waarheid tegenover schijn. Tot nadere opheldering hiervan wijs ik op het Ohd. adj. *mitiwâri* d. i. *mansuetus*, 278
mitis, dat de Hoogduitsche geleerden, met ons Nederlandsch onbekend, in twijfel deed staan, maar waarin wij terstond ons *medewarig*, *meêwarig* erkennen. Het eerste lid des woords is dus wel zeker het adv. *miti*, ons *mede*; en *mitiwâri*, bij ons met *-ig* verlengd, is niet anders dan *medezijnde*, d. i. *meêgaande*, *medelijdend*.

Uit de grondbeteekenis van *wat werkelijk is* kon zich ligt, behalve die van *waar*, ook die van *goed (benignus)* ontwikkelen. Het algemeene begrip van *zijn* wordt steeds in de taal als het normale zijn, als het *goede* beschouwd. En de denkbeelden van *waarheid* en *ernst*, evenzeer als die van *leugen* en *scherts* [1]), of van *schijn* en *ijdelheid*, zijn zóó naauw verwant, dat *in ernst* en *in waarheid* onderling afwisselen en dus ook deze overgang niets bevreemdends heeft. De verschillende opvattingen van *alawâr*, zoowel in het Ohd., als in het Angels. en de Noordsche talen, vinden dus in den oorsprong des woords haren vasten grond.

Maar ook in het Hoogduitsch zelve bleef in den loop des tijds de beteekenis van *alawâr* niet geheel dezelfde. Reeds in het Mhd. vinden wij ze kennelijk gewijzigd. Het adj. *alwaere* gold in den zin van Lat. *simplex*, ons *eenvoudig* [2]), en deze opvatting was ook aan onze grenzen bekend: de *Teuthonista* stelt *aluwer* met *eynveldich*, *simpel*, *onnosel* gelijk, en vertolkt het door *simplex*, *innocens*. Deze nieuwe overgang der gedachte was even natuurlijk als de vorige. Wat anders is het begrip van eenvoud, dan het gewone of normale zijn, zonder nadere toevoegsels? En ook de begrippen van *waarheid* en *eenvoud* zijn onafscheidelijk verbonden. Nog heden zeggen wij: *„'t is simpeltjes waar!"* en de beroemde spreuken: *simplex sigillum veri*, en 279

Ἁπλοῦς ὁ μῦθος τῆς ἀληθείας ἔφυ,

het waren geene nieuwe opmerkingen van een schrander vernuft, het was een beginsel, diep in het menschelijk besef geplant, en zich onbewust in de taal uitsprekende. Zoo nam dan *alwaere* de beteekenis van *eenvoudig* aan: maar daarmede was

[1]) Beide in ons *jokken* vereenigd.
[2]) Zie de voorbeelden bij Grimm, Ziemann en Benecke.

aanstonds de weg tot eene nieuwe, en wel ongunstige verandering gebaand. Eenvoud in handel en wandel, in woord en gelaat, wordt zelden in deze onbillijke wereld een bewijs van kloek verstand geacht. Ik behoef slechts aan de Hoogduitsche opvatting van *einfältig*, aan ons *ben je simpel?* of wel aan de dubbele beteekenis van *onnoozel*, dat wij zoo straks met *aluwer* verwisseld zagen, te herinneren, om het duidelijk te maken, hoe *alwaere*, tot hiertoe een zoo zuiver woord, allengs de hatelijke bestemming kreeg om *zotheid* of *dwaasheid* aan te duiden. In het Mhd. *alwaere* verkrijgt, nevens de goede beteekenis van ons *eenvoudig*, al spoedig die van het hd. *einfältig* de overhand, en straks wordt zij de gewone. In de 15e eeuw onderging ook de vorm eene kleine verandering: het in zijn oorsprong niet meer begrepene woord verplaatste den klemtoon en daardoor werd het laatste deel toonloos; de *w* na de liquida verhardde zich tot *b*, op gelijke wijze als *farbe*, *gärben*, *schwalbe*, tegenover *verw*, *gaerwen*, *zwaluw* enz., ontstonden: en ziet, uit het Mhd. *alwaere*, in den oorspronkelijk goeden zin, was het hedendaagsche *alber*, *albern* [1]) geboren.

Het was hierbij, dat de ontwikkeling van het woord zich
280 in het Hoogduitsch bepaalde. Maar onze moedertaal ging nog een stap verder. De beteekenis van *dwaas*, in de 15e eeuw heerschende geworden, was ook hier te lande gewoon. Maar uit den grondvorm *aalwaar* ontstaat het afgeleide *aalwarig* of, met de gewone invoeging der *d* na *r* [2]), *aalwaardig*. Deze kleine wijziging van vorm kan niet zonder invloed blijven op de beteekenis: het algemeene begrip van dwaasheid moet door toepassing op een bijzonder geval nader worden bepaald. Dit is dan ook werkelijk geschied. In het Zuiden werd de dwaasheid, in *aalwaardig* besloten, bij voorkeur toegepast op de onbezonnenheid van den ligtzinnige, die in dwaze dartelheid zijn leven verspilt. Maar in het Noorden werd eene andere toepassing allengs gewoon: de gemelijke, verdrietige of knorrige, die het dwaze zwak heeft om alles af te keuren, begon bij

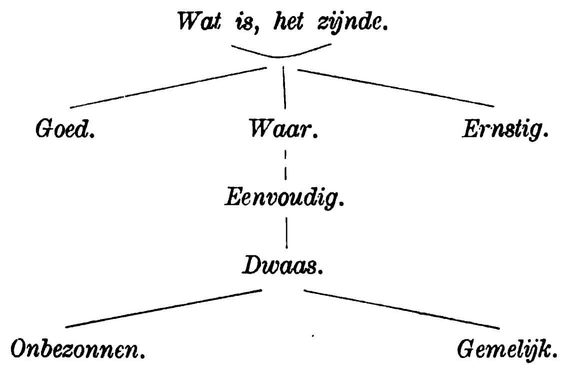
---

[1]) *Albern* is eigenlijk een verkeerde vorm van den nominatief, uit de verbogen naamvallen ontleend. Volgens Grimm waren Gottsched en Gellert de eersten, die dezen vorm voor goed invoerden. Ook in *einzeln*, *nüchtern*, *schüchtern* enz. heeft hetzelfde plaats gehad.

[2]) Zoo is b.v. in *regtvaardig*, *meêwaardig*, *weêrsoordig* enz. enz. de *d* evenzeer ingeschoven.

uitstek *aalwarig* te heeten, juist door hetzelfde gevoel, dat ons nog heden van een *mallen knorrepot* doet spreken. En ziedaar de beide beteekenissen van ons Nederlandsch woord, uit ééne gemeenschappelijke bron, geregeld verklaard.

Ik heb het leven van ons woord in zijne verschillende tijdperken gevolgd. Wat al overgang van begrip tot begrip, wat al schijnbaar verschil bij oorspronkelijke eenheid! Rangschikken wij het geheele tafereel in zamenhangende orde, wij verkrijgen het volgende overzigt:

Verrassend voorwaar! Eenzelfde woord heeft *ernst* en *onbezonnenheid, waarheid* en *dwaasheid, goedheid* en *knorrige gemelijkheid* beteekend! Het is zoo, en de taal is vol van die spelingen; maar juist daarom komt alles aan op onderscheiding van tijd en plaats, op logische juistheid van elken overgang, om uit de schijnbare verwarring van het verledene de werkelijke orde te doen herleven, den gang der ontwikkeling naar waarheid te leeren inzien. 281

Maar welk eene rijke stof van zielkundige waarneming bevat ook dit tafereel, nu wij het in zijn ware leven hebben erkend! Wat al gewigtige waarheden zien wij diep in het menschelijk bewustzijn gedrukt, en in het levende woord geopenbaard. Wat is, is goed! Het goede, het ware, het ernstige, het eenvoudige, schakeringen van een enkel begrip! De eenvoud door de wereld miskend en voor dwaasheid gescholden! De dwaasheid van den ligtzinnige, die dartelend daarheenleeft; maar ook van den knorrigen kniezer en klager, die zooveel goeds voorbijziet en eigen vreugde verstoort! Dit alles ligt in de geschiedenis van een enkel woord besloten. Zóó is de taal de spiegel der men-

schelijke ziel, de „afstraling van het licht der rede, door den Schepper zelven in ons stoffelijk vormsel ontstoken [1].” Zóó mogen wij haar met den dichter de schoone woorden toeroepen:

Doch wie prijst het heil dier stervelingen,
  Wien door God dit voorrecht werd bewaard,
Tot uw zielsgeheimnis door te dringen,
  Die zoo veel geheimen ons verklaart;
't Raadsel van uw worden, wassen, streven
  In het heilig donker te bespiën,
En den gang van uw onsterflijk leven
  Met een sterflijk oog te zien [2].

282 Lang en breed heb ik uitgeweid over een enkel woord: niet te lang echter, indien het mij gelukt mag zijn, het in zijn ganschen zamenhang naauwkeurig en grondig te verklaren; niet te lang vooral, indien deze uiteenzetting strekken mag om denkbeelden, als die ik zoo even aanwees, in het besef des lezers op te wekken of te versterken.

---

[1]) Woorden uit mijne Leidsche Inwijdings-rede, bl. 34.

[2]) Uit het meesterlijk gedicht van Nic. Beets, *De Taal*, voorgedragen op het Vierde Nederl. Taal- en Letterk. Congres, d. 22 Sept. 1854. Zie de *Handelingen*, bl. 272.

KERCSOKINCGHE.*

Nadere verklaring vereischt... het woord *kercsokincghe*, kerkzoeking: eene merkwaardige uitdrukking, bepaaldelijk in West-Friesland te huis behoorende, die, voor zoover mij bekend is, tot hiertoe door geen onzer taalkenners of regtsgeleerden werd opgemerkt. Het is echter niet de door mij medegedeelde oorkonde **, die het woord voor het eerst aan het licht bragt. Het komt ook voor in een charter van Hertog Albrecht in d° 14 Jan. 1371 (bij Van Mieris, III. 255), waar men leest:

„Aelbrecht, bi Gods ghenaden enz., doen cond allen luden, dat wi
om dienst willen, die ons onse lude wonende binnen den *Kerczo-* 214
kinghen van Zuderwoude, van Purmer, van Lantsmer, van Broec,
van Randorp, van Zuderdorp, ende van Scellincwoude ghedaen hebben, ende noch doen zullen, ende om rechts wille, die wi vernomen hebben, dat dair toe is, him alsulke gracie ghedaen hebben, ende bekennen, ende gheven him zulc recht, dat men van ghienen dootslaghe, die buten Waterland gheschiet, zevendeel legghen en zal up yemand, gheseten binnen der *Kerczokinghe* voirscreven, also verre alse hi binnen dier *Kerczokinghe* woent, alse die dootslaghe gheschiet, ende dair blijft wonen ter tijt toe, dat die dootslach berecht is."

En evenzoo in een giftbrief van Willem VI aan die van Texel, in d° 26 Maart 1415 (Van Mieris, IV. 324):

„dat binnen onser alinger stede van Texel wesen sullen derthien Scepenen; dats te weten, in den *Kercsoekinge* then Westen drie Scepenen; Item *enz.*" . . . .
. . . .

* [Uit „Eene kleine bijdrage tot de vaderlandsche regtsgeschiedenis" in Werken van de Maatschappij der Ned. Letterk., N. R., VII, 2, 1856, blz. 213—217].

** [Van 29 Mei 1366: zie Werken van de Maatschappij enz., t. a. pl., blz. 207 vv.].

„Voirt soe sullen dese voirsz. nye gecoren Scepen. . . . . . alle jair by hoiren eede kiesen vier Raidsluyden, alse in elken *Kercsoekinge* voirn. eenen Raetsman, *enz.*"

De beteekenis kan niet twijfelachtig zijn. *Kercsokinghe* is niets anders dan *kerkelijk distrikt*, *parochie* of *kerspel*. Maar hoe het woord etymologisch te verklaren? Men zou *kerkzoeking* eenvoudig als *kerkbezoek* kunnen opvatten en er het grondgebied door verstaan, waarover zich de kerkelijke visitatie uitstrekte. Deze uitlegging is echter de ware niet. Het geldt hier eene uitdrukking, die bijzonder eigen was aan de West-Friezen, naauwe stamverwanten der Angelsaksen en met dezen aan de Noordsche volkeren vermaagschapt. Nu is
215 nog heden in het Zweedsch *sokn*, in het Deensch *sogn* de benaming van een kerspel of kerkelijke gemeente; en deze vorm des woords vindt in het Angelsaksisch gereede verklaring. Daar toch was *soc* of *socn* een bekende term. Het was de naam van het regt, door den Vorst aan Baronnen verleend, om in hunne heerlijkheid de vierschaar te spannen. Bosworth verklaart het: „*liberty to minister justice or execute laws, jurisdiction*," en bij uitbreiding: „*the* territory, *wherein such jurisdiction and such privilege were to be exercised* [1])." Vandaar het Eng. *socman* of *socager* en *socage*. Het Midd. Lat. kende in gelijken zin *soca* en *socna*, en vandaar het bekende *socagium*, bij Du Cange breedvoerig behandeld. Men leidt dit laatste gewoonlijk van het Fransche *soc*, *soc de charrue* af, om de ploegdiensten, door de opgezetenen aan den heer verschuldigd. Dit is echter niet meer dan eene speling van Fransche etymologen. *Socagium* is regtstreeks uit *soca* ontsproten, en duidt oorspronkelijk de verpligting aan van hen, over wie de heer de *soca* of regtspraak had. *Soca* of *socna* derhalve, als *regtsgebied*, is het grondwoord dat hier in aanmerking komt. En daarvan is de etymologie niet moeilijk te vinden. Reeds het Gothisch kende *sokn-s* of *sokein-s*, voor *onderzoek*, *inquisitio*, van 't ww. *sokjan*, ons *zoeken*. De hoogere oorsprong van *zoeken* heldert die beteekenis volkomen op. Het Goth. *sokjan* ontstond uit *sakan*, Ohd. *sachan*, d. i. *met woorden strijden*, *pleiten*, *dingen*, vanwaar *zaak* d. i.

---

[1]) Zie ook Dr. G. Phillips, *Versuch einer Darstellung der Geschichte des Angelsächsischen Rechts*, bl. 84.

regtzaak, later in 't algemeene begrip van *voorwerp* opgelost, 216
even als *ding* van *dingen* en Fr. *chose* van Lat. *causa*. Vanhier ook het Mnl. *missaken* en *ontsaken*, ons *verzaken* voor *loochenen*, *verloochenen*, en het Hd. *widersacher* d. i. *tegenpartij*, eig. *tegenpleiter*, *adversarius in jure*, enz.[1]). Van dit *sakan* was *sokjan* (zoeken) de versterkte active vorm, even als *voeren* van *varen*, *roeken* van *raken* enz.[2]). De beteekenis van dit afgeleide werkwoord moest tevens eene intensive wezen: *ergens naar dingen*, *trachten* of *streven*, *iets eischen* of *begeeren*, in één woord *zoeken* in al de wijzigingen, die dit denkbeeld toelaat: ziedaar de gewone opvatting van het Goth. *sokjan*. Zoo ontwikkelde zich de beteekenis van *quaerere*, *inquirere*, allengs ook in regterlijken zin: het zamengestelde *ussokjan* (uitzoeken, exquirere) wordt bij Schulze[3]) door *untersuchen*, *gerichtlich verhören* verklaard. Het subst. *sokn-s* stond dus geheel gelijk met *quaestio*, *inquisitio*, en begon voor *geregtelijk onderzoek* te gelden. In het Angels. *socn*, Lat. *socna*, het regt om de vierschaar te spannen, vindt men hetzelfde woord terug. *Sokinghe* was daarvan in het West-Friesche taaleigen de regelmatige vorm: *kercsokinghe* is dus *kerkelijk regtsgebied*, en verder — met 217
dezelfde overdragt als in de Noordsche talen — *kerkelijke gemeente* of *kerspel*.

Deze verklaring is boven die van *kerkelijke visitatie* ook daarom te verkiezen, omdat zij eene juistere overeenstemming aanbiedt met het gewone *kerspel*, eigenlijk *kerkspel*, van *kerk* en *spel*, dat oudtijds *spraak* beteekende[4]). Ter opheldering van

---

[1]) Zie mijne aant. in Dr. De Jager's *Archief*, II. 133 vlg. [Hierboven, blz. 2 vlg.].

[2]) Tot nader bewijs van dezen zamenhang tusschen *zaken* en *zoeken*, en tevens van onze etymologische verklaring van *soca* of *socna*, strekt o. a. de meermalen voorkomende vereenigde uitdrukking *socam et sacam habere*, voor den ganschen omvang van 't regtsgebied. Zie Du Cange, ed. Henschel, VI. 273. *a*. Over 't onderscheid tusschen *sac* en *soc*, zie ook Bosworth op Soc. — De zamenhang der beide woorden zweefde reeds Ulfilas voor den geest, toen hij schreef (2 *Tim*. II. 23): „*Ith thos dvalons jah untalons* soknins *bivandei*, *vitands thatei gabairand* sakjons," waar de Vulgata heeft: „*stultas autem et sine disciplina* quaestiones *devita*, *sciens quia generant* lites."

[3]) *Gothisches Glossar*, bl. 294.

[4]) Verg. *bijspel*, hd. *beispiel*; het Eng. *gospel* d. i. *godspel*, godspraak, evangelie; ons *spellen*, *voorspellen* enz.

kerspel en *dingspil* zegt Richthofen[1]) te regt: „wie weit die *sprache* der kirche oder des gerichtes reichte, hiess deren *spel;* vgl. *bauersprache* und ähnliche benennungen." Daar nu *zoeken* van *sakan* afstamt, dat *pleiten*, *dingen*, ja in den grond insgelijks *spreken* beteekent[2]), zoo blijkt het dat *kerspel* en *kercsokinghe* vrij juist aan elkander beantwoorden en, als gelijksoortige benamingen in verschillende gewesten, elkander wederkeerig ophelderen.

---

[1]) *Altfriesisches Wörterbuch*, bl. 1041.

[2]) Dat *sakan* zamenhangt met *sagen*, ons *zeggen*, is aangewezen door Diefenbach, *Vergl. Wörterbuch d. Goth. Sprache*, II. 186.

BESLOTEN PLAATSEN.*

Hoog Edel Gestrengen Heere
Mr. J. L. G. Gregory, Advokaat-Generaal bij den Hoogen Raad der Nederlanden, enz. enz.

Leiden, 14 Januarij 1857.

Hoog Edel Gestrenge Heer!

In antwoord op Uwe geëerde letteren van gisteren, veroorloof ik mij, U kortelijk mijn denkbeeld mede te deelen omtrent de beteekenis der uitdrukking *beslotene plaats*.

Ik moet beginnen met op te merken, dat het hier eene vraag geldt, tot wier beantwoording geene eigenlijke taalstudie vereischt wordt, zoo als het geval zou zijn, waar het een punt uit etymologie of grammatica betrof. De beteekenis van een woord hangt enkel en alleen van het beschaafde gebruik af. Zij kan dikwijls door de etymologie worden *verklaard*, maar nooit daardoor *bepaald* worden of daarvan afhankelijk zijn. Al wat men b. v. hier uit de eigenlijke beteekenis van *sluiten*, of uit den aard van het voorvoegsel *be*, zou

* [(J. L. G. Gregory) *Besloten plaatsen*. Art. 167 der Grondwet. 's Grav. 1857, blz. 76–78].

willen afleiden, zou geheel ijdel zijn en niets ter zake doen. De eenige vraag is: welk denkbeeld hecht het algemeene gebruik aan het woord in quaestie? En die vraag kan door ieder beschaafd Nederlander, die in het lezen der beste schrijvers geoefend is, volkomen beantwoord worden. Wanneer ik U dus mijne meening daaromtrent mededeel, kan die niet als een wetenschappelijk advies, maar alleen als de uiting mijner individuele opvatting worden beschouwd.

77 Naar mijne opvatting nu kan de zaak niet twijfelachtig zijn. De door U zelven voorgestelde verklaring komt mij volkomen juist voor. *Afgesloten* is, dunkt mij, die plaats, die door sloot, heg, hek, heining of anderszins zoodanig is gesloten, dat daardoor de *toegang* ontzegd wordt aan personen die men niet toelaten wil. *Besloten* daarentegen de zoodanige, wier afsluiting de ruimte daarbinnen geheel onttrekt aan het *oog* van hen die buiten zijn.

Een boerenerf b.v., een tuin bij eene buitenplaats, een kerkhof door sloot of lage heining omgeven, dit alles is *afgesloten*, maar niet *besloten*, want van buiten af kan men er vrijelijk in zien. Maar *besloten* onderstelt isolering van het publiek, zoodanige afsluiting derhalve, die allen daarbuiten verhindert getuigen te zijn van de handeling die binnen de *beslotene* ruimte voorvalt.

Het spreekt wel van zelf, dat ik dit alles alleen aanmerk uit een taalkundig oogpunt, zonder mij in het minst te veroorloven een stap te wagen op het gebied der regtskundige uitlegging, die aan de bevoegde autoriteit uitstekend is aanbevolen, en waaromtrent mij geenerlei opmerking betamen zou.

Mogt het U wenschelijk voorkomen, deze mijne adhaesie aan Uwe verklaring bij de teregtzitting openlijk te vermelden (*si tanti est*), of zelfs in druk daarvan te gewagen, ik heb daar volstrekt geen bezwaar tegen, en laat U volkomen vrij, mijn naam te gebruiken. Een afzonderlijk advies, door mij gesteld en geteekend, komt mij echter minder wenschelijk voor; en wel juist omdat het hier eene zaak geldt, die niet door opzettelijke taalstudie, maar alleen door het beschaafde gebruik moet worden beslist, zoodat mijn oordeel hierin volstrekt geene meerdere waarde kan hebben, dan dat van iederen beschaafden landgenoot....

78 In de hoop van hiermede aan Uwen geëerden wensch naar

genoegen te hebben voldaan, heb ik intusschen de eer mij met bijzondere hoogachting te noemen,

Hoog Edel Gestrenge Heer,
U. H. E. G.'s Ond. en Dv. Dienaar,
(*Get.*) M. DE VRIES. *

---

* [Mr. Gregory teekent hierbij aan: „Bij eenen lateren brief, na de „genomene conclusie toegezonden, heeft de Hoogleeraar de Vries nog „te kennen gegeven, dat kennelijk de taal in *besloten* een oppositum van „*open* erkent. Zoo spreekt men van *besloten water* en *open water*, van „*besloten tijd* en *open tijd* in R. C. kerkelijke taal, van een *besloten* „*testament*, in tegenstelling van *open brieven* of *literae patentes*, en derge„lijke voorbeelden meer. Nu is het onmiskenbaar, dat *open* het bijdenk„beeld medebrengt van *openbaar*, *openlijk*, en waar sprake is van eene „handeling op eene *opene plaats*, zal ieder terstond aan eene *openbare* „handeling denken. En ziedaar, dunkt mij, eene goede verklaring, waarom „de uitdrukking *beslotene plaats* het bijdenkbeeld van *niet-openbaarheid* „bezit, althans in de opvatting der meeste Nederlanders."

Verg. de door den Advocaat Mr. L. Metman t. a. p. blz. 33—34 aangehaalde vrijwel gelijkluidende woorden van M. D. V. — Met dit advies in tegenstelling van de door Prof. Jonckbloet verdedigde meening (waarmede de Hooge Raad zich vereenigde) verg.: J. van Lennep, De uitlegging der woorden *Besloten Plaatsen* in art. 167 der Grondwet beschouwd, en J. T. Buys, *De Grondwet*. Toelichting en kritiek, 2e dl., blz. 511 vv.].

AAMECHTIG.*

Indien eenig voorbeeld ons duidelijk leert, dat vooral in de etymologie de schijn bedriegen kan, dan is het voorzeker het woord, dat ik zoo even ternederschreef. De *aamechtige*, hijgende naar den adem, wel schijnt de oorsprong van zijnen naam zich op den eersten aanblik te verraden. Van *adem* afgeleid: dit schijnt klaar als de dag. En toch heeft *aamechtig* met *adem* niets dan den klank gemeen. De afleiding, die voor de hand ligt, is niet meer dan een bedriegelijke schijn; de ware verklaring is hier, gelijk overal elders, alleen bij het licht der geschiedenis op te sporen.

Dat *aamechtig* of *aamachtig* uit *aâm*, *adem*, en het achtervoegsel *achtig* is ontsproten, wordt zonder bedenking door Weiland verzekerd. Hij volgde daarin het voorbeeld van Huydecoper, die in zijne *Proeve* (I. 51—56) uitvoerig over het woord gehandeld en dezelfde meening verdedigd heeft. Trouwens, hoe kon er twijfel bestaan, als men bij Plantijn *ademachtich* gespeld vond, en in zijne vertaling *haleineux*, *haleteux*, het bewijs zag, dat hij wel degelijk aan *adem* (*haleine*)
248 dacht? Doch het is niet ondienstig, bij het gebruik der oude woordenboeken eenige behoedzaamheid aan te bevelen. Men wachte zich, alles, wat daar vermeld staat, zoo maar voetstoots voor gave waarheid op te nemen. Plantijn en zijne tijdgenooten hadden, evenzeer als de hedendaagsche lexico-

* [De Taalgids, I, 1859, blz. 247—254. — Het aldaar onmiddellijk volgende art. over *aamborstig* is hier volgens den wensch van den Schrijver weggelaten. In verband hiermede is de aanhef van dit opstel eenigszins gewijzigd].

grafen, hunne eigene meeningen en opvattingen omtrent de woorden die zij verklaarden, en zij vonden niets natuurlijker, dan de spelling of verklaring naar die opvatting in te rigten. Zelfs Kiliaen is van dit gebrek lang niet vrij. De spelling *ademachtich* bewijst dus volstrekt niet, dat het woord in 1573 werkelijk zoo werd uitgesproken, maar alleen dat Plantijn het zoo opvatte en nu het woord door de spelling zocht te verduidelijken. Maar even gewaagd als het Fransche adj. *haleineux*, door hem uitgedacht om zijne meening aanschouwelijk voor te stellen, komt mij de nieuwe spelling voor, die hij met hetzelfde doel op eigen gezag te baat nam.

Het ongegronde der meening van Plantijn zal aanstonds blijken, als men slechts op de beteekenis van *aamechtig* let. Ware het van *adem*, door middel van het beklemtoonde achtervoegsel *achtig* afgeleid, het zou dan gelijk staan met *deeláchtig*, *waaráchtig*, *woonáchtig* enz., alle het werkelijk bezit aanduidende van hetgeen in het hoofdwoord is uitgedrukt. *Deelachtig* is hij die deel aan iets heeft, *waarachtig* heet datgene dat werkelijk de waarheid in zich besluit, *woonachtig* is hij die ergens zijne woonstede heeft. *Ademáchtig* zal dan diegene zijn *die adem heeft*, die zich in een vollen en krachtigen ademtogt mag verheugen. In zooverre had men — *si usus voluisset* — een redenaar, die met forsche longen onvermoeid het woord voert, een *âmáchtig* spreker kunnen noemen. Maar de beteekenis van ons woord is juist het tegengestelde! *Aamechtig* heet de vermoeide, die door hard loopen of werken *buiten adem* geraakt is, die hijgend verruiming zoekt voor zijne beklemde borst. De afleiding van Plantijn druischt dus lijnregt tegen de ontwijfelbare beteekenis aan. Ware *aamechtig* op die wijze gevormd, dan had het evenmin het denkbeeld van *ademloos*
kunnen opwekken, als *deelachtig* voor *verstoken*, *waarachtig* voor 249
onwaar, of *woonachtig* voor *verbannen* zou kunnen gelden.

Aan het gezonde taalgevoel van Bilderdijk kon de gewone opvatting dan ook niet voldoen. Aanstonds was het vindingrijk brein van den dichter gereed, er iets nieuws op te verzinnen. *Âmechtig*, zegt hij, is *ademhechtig*, van *hechten*, vastmaken, dat hier voor *hijgen* staat, vanwaar *hechtig*, hijgend, kortademig; alles verwant met *hegen*, *haken*, *hagen*, *halen* enz. [1]).

---

[1]) *Verhandeling over de Geslachten*, bl. 308.

En elders verzekert hij: „dat *aâmechtig* ademhechtig is...., behoeft hier niet meer dan de enkele opmerking. *Aâm-* of *ademhechtig* is naar den adem hijgende"[1]). Jammer, dat de nuchtere kritiek zich met „de enkele opmerking" niet ligt tevreden stelt. Zij verlangt afdoende bewijzen. Zelfs wanneer zij in Meijer's *Woordenschat* werkelijk de spelling *aamhechtig* aantreft, is zij nog niet voldaan: zij besluit er alleen uit, dat Meijer dezelfde verklaring had uitgedacht. Inderdaad, zoolang een ww. *hechten* voor *hijgen*, een adj. *hechtig* voor *hijgend*, niet met duchtige bewijzen gestaafd wordt — en daar is zeker vooreerst weinig kans op —, mag men gerust beweren, dat beide nooit anders dan in het rijk der verbeelding hebben bestaan.

Vervallen dus de beide verklaringen, die men tot dusverre had voorgesteld, een blik op den vorm en de beteekenis des woords in vroegere eeuwen zal ons weldra de ware uitlegging doen zien, en het bewijs leveren dat ons woord met *adem* niets dan den schijn gemeen heeft.

In het *Leven van S. Christina*, vs. 1681, leest men:

si was gelijc, de jonfrouwe,
Den genen die van groten rouwe
Amechte es worden altemale,
Ende daer af lidet pine ende quale.

Ik laat daar, of de vorm *amechte*, *amecht*, zonder den uit-
250 gang *-ig*, als zuiver mag beschouwd worden; iets waaraan ik, zoolang mij geen tweede voorbeeld bekend is, zeer twijfel. Maar in allen gevalle is hier de beteekenis blijkbaar van de hedendaagsche verschillende. De heilige jonkvrouw, die geruimen tijd bijna niets gegeten en dikwijls des nachts in de woestijn vertoefd had, was niet *kortademig*, *hijgende*; maar *uitgeput* was zij, *afgemat* en *krachteloos*, als degenen die van rouw verteerd zijn. En ziedaar werkelijk de vaste beteekenis, die het woord in zijne beide vormen, *amachtich* en *amechtich*, in het Mnl. vertoont. In den *Walewein* wordt ons verhaald, hoe de held een hardnekkigen strijd te voeren had tegen den zwarten ridder, totdat hij ten laatste zijn vijand van ver-

[1]) Aantt. op Huyd. *Proeve*, bl. 5.

moeijenis *uitgeput* zag, en nu een laatsten slag beproefde. Daar heet het (vs. 9961):

> Als hi den swarten in den stride
> *Amachtich* sach, was hi blide.

In de kronijk, aan Velthem toegeschreven, bij de beschrijving der vijftien teekenen voor den oordeelsdag, wordt het tiende aldus vermeld (bl. 459):

> Dat Xde, daerop selen die liede
> Uut haren holen comen bediede,
> Ende selen gaen *amechtech* dan,
> Dats [1]) enech cume gespreken can,

hetgeen in den *Lekenspiegel*, IV. 9. vs. 61, bij de voorstelling van hetzelfde teeken, door *cranc van herten ende verdaert* wordt uitgedrukt, zoodat ook hier weder de beteekenis van *uitgeput, magteloos* geldt.

Vooral gewoon is het gebruik van *amachtich* in den Delftschen Bijbel van 1477, en de opvatting, daar aan het woord gehecht, laat wel geen twijfel over. B. v.:

> dat herte van Egipten sal *amachtich* worden in midden hem....
> si sullen wandelen ende niet *amachtich* worden.
> *Jes*. XIX. 1, XL. 31.

De Vulgata heeft: *tabescet* en *deficient*.

> Ende doe hy dit hoerde, so wort hi *aemachtich* van 251
> rouwen.
> I *Machab*. IV. 27.

Vulg.: „consternatus animo *deficiebat*."

> Myne ogen sijn *amachtich* geworden om die tranen.
> *Klaagl. v. Jer*. II. 11.

Vulg.: „*defecerunt* prae lacrymis." Evenzoo is ook elders *amachtich worden* de gewone vertolking van *deficere*, als I *Sam*. XIV. 28, II *Sam*. XVI. 2, XXIII. 10, *Jes*. XLIV. 12, XLVII. 13, *Jerem*. XX. 9, enz.; gelijk dan ook het subst. *amachticheit*, in de woorden:

---

[1]) Uitg. *Datse*.

ende worden verwandelt in *amachticheit* ende anxt,
II *Machab.* III. 24,

zeer juist met *beswijckinge* in de Staten-Vertaling overeenstemt.

De eigenlijke beteekenis van *amachtich* of *amechtich* was dus blijkbaar die van *uitgeput*, *afgemat*, *krachteloos*, zonder het minste bijdenkbeeld van een beklemden adem. En de oudheid van den vorm *amachtich*, dien wij reeds in den *Walewein* en bij den Velthemschen priester aantroffen, is dadelijk voldoende om alle verwantschap met *adem* eens voor al te doen wegvallen, om de zeer eenvoudige reden, dat de vervloeijing der *d* tusschen twee klinkers, de zamentrekking derhalve van *adem* tot *aêm*, een verschijnsel van lateren tijd is, dat het begin der 14e eeuw nog niet kende [1]).

Nu de oorspronkelijke vorm en beteekenis vaststaan, kan ook de ware afleiding niet twijfelachtig meer zijn. Kennelijk is ons woord één met Ohd. *âmahtig* (Graff, II. 618), Mhd. *âmehtec* (Benecke, II. 9, b), beide in den zin van *zwak*, *krachteloos*, zoowel naar ligchaam als naar ziel. Men vergelijke vooral het Woordenboek der gebroeders Grimm, I. 276, waar het gebruik van *amächtig* als *infirmus* met treffende plaatsen uit Luther e. a. wordt opgehelderd.

Amachtich, in de oorspronkelijke beteekenis van *krachteloos*,
252 is dan zeer natuurlijk afgeleid van het subst. *âmaht*, onmagt, krachteloosheid, dat werkelijk in het Ohd. en Mhd. voorkomt (Graff, I. 15, Benecke, II. 9, a., Grimm, *D. Gr.* II. 706), en op zijne beurt gevormd is uit *maht*, magt, met het ontkennende voorvoegsel *â*, zoodat *âmaht* geheel met *onmagt*, *âmahtig* met *onmagtig* gelijkstaat [2]).

---

[1]) Zie mijne *Proeve van Mnl. Taalzuiv.*, bl. 57, en verg. bl. 3, aant. 1, en bl. 64 vlg.

[2]) Het oude onscheidbare voorvoegsel *â*, dat in het Gothisch en Oud-Noordsch niet bekend was, komt in het Angelsaksisch en Oud-Saksisch, in het Ohd. en Mhd. meermalen voor: in de beide eerste talen alleen bij werkwoorden, in de beide laatste alleen bij naamwoorden. Het had zoowel eene versterkende als eene ontkennende kracht, even als in het Lat. *ex* zich die beide opvattingen vereenigen (verg. *excelsus* en *excors*). Het Ohd. bezat een aantal voorbeelden, als *âbulgi*, *âkust*, *âmaht*, *âteilo*, *âwiki* enz. Zie Graff, I. 15—18, Grimm, *D. Gr.* I². 88 en vooral II. 704—707. In het Mhd. waren de voorbeelden reeds zeldzamer (Benecke, I. 2). In het latere Hoogd. zijn zij nagenoeg geheel verdwenen: alleen de volkstaal bewaart er hier en daar nog sporen van.

In het Mnl. is mij, buiten ons *amachtich* en het gewone *abolge*, geen

Op de hier gegevene verklaring — die trouwens geene nieuwigheid is, daar zij reeds in 1850 door Prof. Bormans werd aangewezen [1]) — voorzie ik eene bedenking, die ik niet onbeantwoord mag laten. *Amachtig* voor *onmagtig*, zal men zeggen, was ook aan Huydecoper, Weiland en Bilderdijk niet onbekend: zij maken er uitdrukkelijk melding van, 258
maar verzekeren dat ons *aamechtig* daarvan geheel onderscheiden is en er niets mede gemeen heeft. Het is zoo, maar een grond voor dit onderscheid vind ik nergens aangegeven. En waar zou die in redelijkheid te vinden zijn? De beide woorden hebben volmaakt denzelfden vorm en dezelfde uitspraak. Het oude *amachtich* had reeds den bijvorm *amechtich* nevens zich, welke laatste uitspraak sedert heerschende is geworden, ofschoon *amachtich* daarom niet in onbruik is geraakt: de spelling *aamachtig* wordt zelfs bij Weiland op den voorgrond gesteld. Er is dus tusschen de beide woorden, het oude en het nieuwe, geen ander verschil op te merken, dan dat de beteekenis van het laatste met die van het eerste niet geheel overeenkomt. Het Mnl. *amechtich* gold voor *uitgeput*, *magteloos*, ons *aamechtig* wordt alleen van hem gezegd, die door buitengewone inspanning *ademloos* is geworden. Maar wie ziet niet in, dat het laatste niets anders is dan eene bijzondere toepassing der algemeene beteekenis? De uitgeputheid of afgematheid, die het woord

---

ander voorbeeld bekend dan het subst. *asage*, beuzelpraat, zotteklap, dat ik aantrof in Boendale's *Teesteye*, vs. 1619 en 2551, waar hij de dichters berispt,

Die *asagen* ende tureluren
Dichten vander avonturen,

en tegen dengene uitvaart, die de tien geboden niet kende, maar wel „so vele *aesagen*" wist te vertellen. In gelijken zin kende het Ohd. *âchôsunga*, deliramentum, Mhd. *âsprâche* (Graff, IV. 506, Grimm, *D. Gr.* II. 705).

Kiliaen vermeldt nog *aweerd*, *awegh* en *awijs*, die tot de Brabantsche volkstaal moeten behoord hebben, maar mij in Mnl. geschriften tot hiertoe niet zijn voorgekomen. Mogt aan een mijner lezers een voorbeeld bekend zijn, dan houd ik mij voor de mededeeling aanbevolen, ter inlassching in het reeds voltooide gedeelte van het Mnl. Woordenboek.

Het voorvoegsel *a* werd in onze taal later veelal vervangen door *ver*, *on* of *af*. Zoo beantwoordt ons part. *verbolgen* aan het oude subst. *abolge*, zoo kwam *onmagtig* voor *amachtich* in de plaats, en *asage* verliep tot *avesaeghe*, bij Kil. *absurda narratio*, *sermo absonus*, enz.

[1]) Aantt. op *S. Christina*, bl. 430.

vroeger te kennen gaf, zonder eenige aanduiding van de
oorzaak, waaruit zij ontsproot, en dus geheel in het algemeen,
is later door het gebruik bepaald tot die ééne soort van uit-
putting of afmatting, die uit te groote inspanning ontstaat
en zich door ademloos hijgen openbaart. De reden van die
beperking is niet verre te zoeken. Zoodra het voorvoegsel *a*
voor goed in onbruik geraakt was, en daardoor *amachtig* of
amechtig niet langer in zijne deelen verstaan werd, moest wel
het onbewuste gevoel, altijd trachtende de woorden te begrijpen
en daarom altijd gereed zich — hoe dan ook — eene etymo-
logische voorstelling te maken, onwillekeurig aan *adem* be-
ginnen te denken, dat nu allengs den zamengetrokken vorm
aêm had aangenomen. Uitnemend scheen die opvatting te
strooken met het hijgen en den beklemden adem, die zoo
vaak met uitputting van krachten gepaard gaan. Geen wonder,
dat dit bijdenkbeeld weldra op den voorgrond trad, het geheele
woord overheerschte, en niet alleen de beteekenis beperkte
en wijzigde, maar zelfs, als ware het in den aard des woords
254 gegrond, zich aan de etymologen opdrong. Maar de geschiedenis
alleen is in staat, het waas af te wisschen, dat in den loop
der tijden den natuurlijken glans der woorden benevelt.

FRANSCHE TITEL.*

Bekend is in de boekdrukkerij de term *Fransche titel*, de naam van het verkorte titelblad, waarmede een gedrukt boek aanvangt en dat den volledigen hoofdtitel voorafgaat. De Franschen noemen het *faux titre*, de Engelschen *half* of *bastard title*, de Duitschers *schmutztitel* [1]).

Vanwaar, in onze taal, die eigenaardige benaming? Is het 260
gebruik van die halve titelbladen oorspronkelijk eene Fransche gewoonte, eerst later hier te lande nagevolgd? Er is mij niets bekend, dat die meening zou kunnen regtvaardigen. Bij den vroegtijdigen bloei der boekdrukkunst in haar geboorteland is het veeleer waarschijnlijk, dat ook dit typografisch sieraad in Nederland wel even oud als elders zal zijn.

In afwachting, dat welligt onze ijverige bibliografen, door vergelijking van oude drukwerken uit verschillende landen, eenig licht mogen verspreiden over de herkomst der Fransche titels, meen ik intusschen te mogen verzekeren, dat althans de naam alleen in schijn naar Frankrijk verwijst, maar in wezenlijkheid zijn ontstaan te danken heeft aan eene schromelijke — hoewel zeer verklaarbare — verbastering.

Toevallig was ik in de gelegenheid deze opmerking te maken, toen — voor eenige jaren — een oud zetter te Groningen mij vraagde, of ik bij het boekske, dat hij onder handen had, ook „*en veurhándsche titel*" begeerde. Hij sprak het woord zoo duidelijk uit, dat aan geene misvatting te denken viel. Aanstonds ging mij een licht op omtrent den oorsprong der benaming, die mij altijd vreemd was voorgekomen. *Fransche titel* bleek niets anders te zijn dan de verminkte uitspraak van het oorspronkelijke *voorhandsche titel*, de titel die voor de hand ligt, die al het overige voorafgaat. De zamentrekking van

* [De Taalgids, I, 1859, blz. 259–261].

[1]) De Denen en Zweden evenzoo *smudstitel* en *smutstitel*. Hoe de Italianen en Spanjaarden het noemen, heb ik niet kunnen opsporen.

voorhandsche tot *Fransche* is inderdaad zoo gewaagd niet, als zij op den eersten aanblik schijnen kan. Zij is stap voor stap geheel regelmatig, het natuurlijk gevolg van den sterken klemtoon, die de tweede lettergreep in *voorhándsche*, evenzeer als in *altháns* en *voorshánds*, vergezelde. Hoe minder men dacht aan den oorsprong des woords en de beide deelen waaruit het bestond, des te sterker moest die klemtoon worden en de beide deelen ook in den klank tot eene eenheid verbinden. Toonloosheid der eerste lettergreep was daarvan het uitwerksel: *voorhándsche* begon *verhándsche*, *v'rhándsche* te
261 luiden [1]). In die verbinding moest de zwakke *h* uit den aard der zaak verdwijnen, en de tandletter kon hier evenmin stand houden als in *thands* en *althands*, waarin de *d* nooit meer gehoord wordt, of in *aanstonds* en *doorgaands*, die meestal *aanstons* en *doorgaans* luiden, of in *bijkants*, dat in de gewone uitspraak *bijkans* zijnen oorsprong verdonkerd ziet. Zoo werd *v'rhándsche* tot *vrandsche*, *vransche* —, en nu klonk de naam gelijk aan dien van het naburige volk, dat bij onze vaderen tot in de vorige eeuw *Vranschen* heette. Later heeft men voor die echt Nederlandsche uitspraak die der vreemde natie zelve in de plaats gesteld, en begon men *Franschen*, *Frankrijk* te schrijven en te spreken, even als wij nu onlangs aan een deel onzer landgenooten, in het spellen van hunnen volksnaam, hunne eigene uitspraak hebben gegund, en hen niet langer *Vriezen*, maar *Friezen* noemen. Geen wonder, dat ook de *vransche* — neen *Vransche* — titel, die nu eenmaal uit Parijs herkomstig scheen, in hetzelfde voorregt deelde en als *Fransche* titel erkend werd. Eenmaal in dezen vorm gestempeld, behoeft de naam geene verandering meer te duchten. Het is eene te schoone aanbeveling, een *Fransche* titel te wezen! De hoofdtitel mag er jaloersch op zijn! Maar het is niet het eenige voorbeeld, dat zich onder Franschen pronk eene burgerlijk-Hollandsche afkomst verbergt.

Van verschillende kanten verneem ik, dat in sommige gewesten van ons land de uitdrukking *voorhandsche titel* onder de boekdrukkersgezellen nog wel gehoord wordt.

---

[1]) Men vergelijke zamentrekkingen als *kraf*, *kroot*, *brat*, *plei*, *krent*, voor *karaf*, *karoot*, *borat*, *polei*, *korént*, of *kroon*, *kleur*, *krant*, uit *couronne*, *couleur*, *courant*, enz.

GAS.*

De naam eener vloeistof, die in onze straten en feestzalen zulk een helder licht verspreidt, mag zelf niet in het duister schuilen. Tot dusverre echter werd de ware oorsprong des woords niet opgemerkt, althans niet juist voorgesteld. Men is 262
het eens, dat de naam afkomstig is van den vermaarden Brusselschen chemicus J. B. Van Helmont († 1644), den voorlooper der nieuwere scheikunde, die het eerst de aandacht vestigde op de luchtvormige vloeistoffen, van de gewone dampkringslucht verschillende. Maar de vraag is: hoe kwam Van Helmont aan dien naam? welke was de afleiding van het door hem zoo toegepaste woord? Het ligt voor de hand, aan Hoogd. *gäschen*, schuimen, *gähren*, gisten, en dus aan ons *gisten* zelf te denken, omdat zich juist bij gisting onderscheidene gassen ontwikkelen. Dit is dan ook door sommige schrijvers aangenomen, ofschoon anderen het met *geest* in verband brengen.

Het laatste gevoelen was reeds J. C. Adelung toegedaan, die in zijn Woordenboek (II. 425) hevig tegen Van Helmont en den door hem gegeven naam uitvaart, en het wenschelijk acht, „dass unsere Naturkundige ein schicklicheres Wort, „welches nicht so sehr das Gepräge der Alchymie an sich „hätte, ausfündig machten." Volgens hem zou de „Schwärmer „und Alchymist der ersten Grösse" dit „barbarische Wort" aan het Hebreeuwsch ontleend hebben, „wenn er es nicht „vielmehr" — voegt hij er bij — „aus dem Holländ. *Geest*, „Geist, verstümmelt hat; denn sein Ahnherr Paracelsus nannte „eben diese feinen Dämpfe *spiritus sylvestres*, wilde Geister."

* [De Taalgids, I, 1859, blz. 261—265].

Van dezelfde meening is Schwenck, die in zijn *Wörterbuch der deutschen Sprache* (4to Aufl.), bl. 207, schrijft: „Gas.... „soll v. Ndl. *geest*, Geist, herzuleiten seyn."

Ook Diez helt tot het gevoelen van Adelung over, naar wien hij verwijst, en noemt *gas* een „vielleicht aus Ndl. *geest* „d. i. geist gebildetes wort" (*Etym. Wörterb. d. Rom. Spr.* bl. 166).

Weigand daarentegen zegt in zijne hernieuwde uitgave van Schmitthenner's Woordenboek, bl. 391: „Wol von „*gäschen*, Mhd. *gësen*, woher auch Mhd. der *gis*, Schaum."

Deze uitlegging was mede door Bilderdijk gegeven, die
268 in zijne *Verkl. Geslachtlijst* op Gas aanteekent: „Van *garen*, gisten," en vroeger reeds in zijne *Verhandeling over de Geslachten*, bl. 275, dezelfde meening had uitgesproken.

Bij de scheikundigen vinden wij de beide vermelde gevoelens terug. Zoo lees ik in de *Geschichte der Chemie* van Dr. H. Kopp, III. 178: „Woher das Wort zunächst gekommen ist, weisz man nicht; nach Juncker, dem bekannten Schüler Stahl's, soll es aus *Gäscht*, dem bei der Gährung entstehenden Schaume, abgeleitet sein." Lavoisier echter houdt het met Adelung. Ik wil mij het genoegen niet ontzeggen, zijne woorden hier aan te halen, als een vermakelijk staaltje, hoe zelfs een beroemde naam een Franschman niet weërhouden kan, met de Duitsche talen luchtig en kluchtig om te springen:

„*Gas* vient du mot hollandais *Ghoast*, qui signifie *Esprit*. „Les Anglais expriment la même idée par le mot *Ghost*, et „les Allemands par le mot *Geist* qui se prononce *Gaistre*. Ces „mots ont trop de rapport avec celui de *Gas*, pour qu'on puisse „douter qu'il ne leur doive son origine [1])."

Ondanks al deze uitspraken veroorloof ik mij, den zamenhang van *gas* met *geest* zoowel als met *gäschen*, *gisten*, niet alleen in twijfel te trekken, maar bepaaldelijk voor een bloot verzinsel te verklaren. Inderdaad, aan eene etymologie van *gas*, in den waren zin des woords, valt eigenlijk in 't geheel niet te denken. Stemt men toe, dat Van Helmont den naam heeft uitgedacht, die vóór hem niet bestond, dan kan er van geene afleiding sprake zijn, dan is het wat de Franschman

---

[1]) A. L. Lavoisier, *Opuscules physiques et chimiques* (2e éd., Paris, 1802), p. 5.

„un terme de pur caprice" noemt; ten hoogste kan men vragen, welk ander woord hem bij die naamgeving voor den geest speelde en toevallig zijne keus juist tot dezen klank bepaalde. Welnu, dit getuigt hij zelf met ronde woorden, die geen twijfel overlaten omtrent de wijze, hoe hij aan het woord *gas* is gekomen. Ziehier wat hij ons berigt:

„Hunc spiritum, incognitum hactenus, novo nomine *Gas* „voco [1])."

En elders: 264

„Paradoxi licentia, in nominis egestate, halitum illum *Gas* „vocavi, non longe a *Chao* veterum secretum [2])."

Kan men duidelijker aanwijzing verlangen? Van Helmont ontdekt eene bijzondere luchtvormige stof, die tot nog toe geen naam had. Hij besluit er zelf een naam voor te verzinnen, *„paradoxi licentia."* Hij overlegt, en kiest.... *gas*, een korten en bruikbaren klank, die tot hiertoe niets beteekende en dus tot geene verwarring leiden kon. Dat hij juist dezen klank koos, was omdat hem de *Chaos* der ouden, om welke vermeende betrekking dan ook tot zijne nieuw gevondene luchtsoort, voor den geest zweefde. Hij verklaart het zelf: *„non longe a* Chao *veterum secretum."* Dus, *Chaos* kwam hem het eerst in den zin....: *chaos*, *chas*, *gas*. Hij heeft dan eigenlijk niets anders gedaan, dan den naam *chaos* naar het Nederlandsche klankstelsel te wijzigen, dat geen *ch* in den aanvang van een woord, geene verbinding der klinkers *a* en *o* toeliet, maar noodzakelijk den vorm *gas* vereischte. Of die naamgeving den stempel der Alchymie draagt, laat ik in het midden: genoeg dat zij een feit is, door Van Helmont zelven getuigd. Zoo ontstond dan, grillig en willekeurig, de naam eener vloeistof, bestemd om in latere eeuwen een zegen voor het menschdom te worden. Zoo werd uit den Chaos licht geschapen.

Heeft onze oude chemicus al niet aan *geest* of *gisten* gedacht, men mag hem toch het getuigenis niet onthouden, dat hij bij het ontwerpen van den naam eene goede keuze gedaan

---

[1]) J. B. Van Helmont, *Ortus Medicinae, i. e. initia physicae inaudita* (Amst. 1652), p. 86, col. 2. Ik ben de aanwijzing dezer citaten, even als die van Kopp en Lavoisier, aan mijn vriend Prof. P. J. Van Kerckhoff te Groningen verschuldigd.

[2]) Ibid. p. 59, col. 1.

heeft, nu het van achteren door de etymologen is opgemerkt, hoe naauwen zamenhang zijn *gas* met *gisten* zoowel als met *geest* vertoont, hoe gepast derhalve de naam zich aan die beide aansluit. Men zou bijna geneigd zijn, hier aan een gelukkig
266 instinkt te gelooven, en op Van Helmont toe te passen, wat Nodier van de Parijsche modiste, in de bekende historie der *falbalas*, zegt: „Elle entendoit merveilleusement le principe „générateur du langage, et j'admettrai volontiers qu'elle n'y pensoit guère [1])."

Behoef ik nog aan te wijzen, hoe belagchelijk nu de spelling *gaz* wordt, waarin velen thans een kinderachtig behagen schijnen te vinden? Wij mogen dit aan de Franschen gunnen, bij wier uitspraak van *gas* het woord zijn echten klank zou verliezen; maar voor ons, Nederlanders, behoude het *gas* onveranderd den naam, dien het van onzen landgenoot ontving. En aarzelen wij niet, het toevallig ontstaan van dien naam — in spijt van den kieschkeurigen Adelung — als eene wezenlijke taalverrijking te erkennen; schromen wij niet in dien geest voort te werken, door flinkweg ook het meervoud *gassen* en het adj. *gassig* aan te nemen, en (waar het noodig mogt zijn) de werkwoorden *gassen*, *begassen*, *ontgassen*, *vergassen* enz. in het leven te roepen. De taal zal er beter mede gediend zijn dan met die bedeesde schroomvalligheid, die liever vreemden klinkklank nabootst dan moedig uit eigen voorraad op te scheppen. Maar vooral, laat ons spoedig den uitheemschen *gazometer* in een vaderlandschen *gasmeter* herdoopen, de onnatuurlijke koppeling van een verfranschten Hollander en een verdoolden Griek prijs geven voor de gezonde vereeniging van twee kinderen op eigen bodem geteeld.

---

[1]) *Notions élémentaires de linguistique* (Brux. 1834), p. 193. Het verhaal omtrent den oorsprong van den naam *falbala* vindt men o. a. in *Taalk. Mag.* III. 303 vlg. Doch men vergelijke daarmede Diez, a. w. bl. 137, en vooral F. Génin, *Récréations philologiques* (Paris, 1858), I. p. 9—11.

UITBUNDIG.*

Weiland geeft van *uitbundig* de volgende verklaring, grootendeels letterlijk uit Wachter [1]) vertaald:

„Eigenlijk, even als het hoogd. *ausbündig*, in zijne soort 274
„uitmuntend, van het angels. *beond*, zijnde, van *beon*, zijn, en „van *aus*, *uit*, als een *adverbium qualitatis*, zoo veel als *extra* „beteekenende, niet ten aanzien van plaats, maar van voor-„treffelijkheid. Maar bij Halma *overdadig*; in welken zin „men in Vriesland *onbandig* bezigt."

In het voorbijgaan zij opgemerkt, dat Halma met *overdadig* volstrekt geene bijzondere beteekenis van *uitbundig* bedoelde. Naar de in zijn tijd nog gewone opvatting nam hij *overdadig* in den zin van *buitengewoon*, *uitnemend*, gelijk duidelijk blijkt uit zijne eigene woorden, aldus luidende:

„Uytbundig, uitnemend, overdaadig. *Excellent*, *extrême*, „*extraordinaire*."

Volgens Wachter en Weiland is dan *uitbundig*, van het Ags. part. *beónde*, zijnde, afgeleid, zooveel als *uitzijndig*, of — zoo men wil — *extra zijnde!* Waarlijk, die verklaring is *extra* [2])!

Maar, zal welligt iemand aanmerken, de afleiding van *uitbundig* ligt immers voor de hand. Is het niet kennelijk van *binden* afkomstig, en dus eigenlijk *buiten den band*, *de perken te buiten gaande*? Is eene *uitbundige vreugde* niet eene blijd-

---

* [De Taalgids, I, 1859, blz. 273–277].

[1]) *Gloss. Germ.* in v. *Ausbund.* Ook het *Uitl. Woordenb.* op Hooft (IV. 152) vereenigt zich met die meening.

[2]) Adelung (I. 581) noemt ze eene van Wachter's *„gewöhnlichen Grillenfängereyen."*

schap die geene palen kent, die als 't ware uit alle weêrhoudende banden uitspat?

De afleiding van *binden* wil ik niet betwisten, gelijk straks blijken zal. Maar toch, zóó voorgesteld, heeft de zaak een onoplosbaar bezwaar. De vorm *bundig* zou onmogelijk te regtvaardigen zijn. Ware het werkelijk met *band* zamengesteld, dan moest het stellig *uitbandig* luiden — even als *losbandig*, *onbandig* —; des noods ware (met Hoogduitschen invloed) *uitbendig* denkbaar, maar nooit kon het *uitbundig* zijn.

Doch die *u* zelf, die ons verbiedt aan *band* te denken, wijst ons een anderen weg. Ik heb elders doen opmerken, dat
275 de letterverbinding *um* in onze taal onbekend is [1]). Die opmerking is voor uitbreiding vatbaar, daar in 't geheel, naar den oorspronkelijken aard van het Nederlandsche klankstelsel, de *u* door geene der vier vloeibare letters kan worden gesloten. De tijd evenwel heeft dit allengs gewijzigd en door vermenging van dialekten een aantal vormen doen opnemen, aanvankelijk met den aard der taal onbestaanbaar. De klank *um* bleef ons vreemd; maar *ul* en *ur* drongen zich in vele woorden in, die vroeger *ol* (*ou*) en *or* vertoonden [2]), en voor het oude *in* zoowel als *on* trad hier en daar het nieuwere *un* in de plaats, als in *dun*, *dunken*, *hun*, *rund*, voor *din*, *dinken*, *hin*, *rind*, of *bundel*, *bunder*, *bunzing*, *gunnen*, *kunnen*, *plunderen*, *plunje*, *vuns*, voor *bondel*, *bonder*, *bonzing*, *gonnen*, *konnen*, *plonderen*, *plonje*, *vons*, enz. [3]). Of in sommige dezer woorden de *u*, door vergelijking met het Gothisch, als oorspronkelijk wordt aangewezen (b.v. Goth. *kunnan*, het part. *bundans*, enz.) doet hier niets ter zake. Ik spreek alleen van het Nederlandsche klankstelsel, en daarin paste oudtijds alleen de verbinding *on*, al is

---

[1]) *Proeve van Mnl. Taalzuiv.*, bl. 143. De Heer Van den Helm heeft in zijne geleerde *Proeven van Woordgronding*, bl. 88—91, een aantal woorden bijeengebragt, waarin de klank *um* voorkomt. Het zijn alle gewestelijke woorden, die, voor zooverre zij ook in de algemeene taal zijn opgenomen, daar werkelijk *om* vertoonen; *drumpel* is een plaatselijke vorm voor *drempel*. Mijne opmerking wordt dus door deze woordenlijst ten volle bevestigd.

[2]) Vergelijk *hulde*, *menigvuldig*, *veelvuldig*, *zullen*, met *houde*, *menichvoudich*, *veelvoudich*, *zollen* (*zoude*), enz.; *durven*, *murw*, *snurken*, *turf*, met *dorven* (*dorren*), *morw*, *snorken*, *torf*, enz.

[3]) Van vreemde woorden, als *munt*, *punt*, *unster*, is hier natuurlijk geene spraak.

die ook somtijds, in latere dagen, door den invloed der dialekten, tot het nog oudere *un* teruggekeerd. Indien derhalve een woord, waarin de klank *un* voorkomt, echt Nederlandsch zijn zal, dan moet men het voorafbestaan van den vorm met *on* (of met *in*) kunnen bewijzen. Waar dit niet kan geschieden, daar mag men met regt besluiten, dat het woord van vreemden oorsprong is.

Heeft *uitbondig* ooit bestaan, zoo als, nevens ons *bond* en *bondig*, eertijds ook *bondel* en *bonder* (*bonre*) bestonden? Ik geloof het te mogen ontkennen. Aan Plantijn en Kiliaen
was het woord nog onbekend. Het oudste voorbeeld, dat mij 276
is voorgekomen, is bij Hooft, die een paar malen *uitbundighlyk* schrijft (*Ned. Hist.* bl. 359, 1008). Men mag dan aannemen, dat het woord van den aanvang af dien vorm gehad heeft; en dit leidt ons van zelf tot de gevolgtrekking, dat het van elders ontleend en dus uit het Hoogduitsch herkomstig moet wezen.

Inderdaad, in het Hoogduitsch was *ausbündig* reeds in de 16e eeuw algemeen gangbaar, in den zin van *voorbeeldig, uitnemend, voortreffelijk.* Luther bedient er zich meermalen van, als hij b.v. spreekt van „ein *ausbündig* gut ding," van „rechte *ausbündige* historien," of van „Christus, der einige und *ausbündige.*" Die beteekenis heeft het woord tot op onzen tijd behouden. In het Woordenboek der gebroeders Grimm vindt men keur van voorbeelden aangeteekend.

De oorsprong van *ausbündig* kan aan geen twijfel onderhevig zijn. Het is eenvoudig afgeleid van het subst. *ausbund,* een even gewoon en gebruikelijk woord, waarvan ook de verklaring geen geheim is.

Ausbund is oorspronkelijk een term uit den lakenwinkel, de benaming van het naar buiten omgebondene of omgeslagene einde van een stuk laken, door den koopman als *staal* of *monster* ten toon gesteld, en ook onder den naam van *schaufalt* (das zur schau gefaltete) bekend. In het Mhd. heette het *überbunt,* dat echter al vroeg door *ausbund* werd verdrongen. De beteekenis van *staal* of *monster*, van *proef* of *model,* leidde natuurlijk tot de overdragtelijke opvatting van hetgeen in zijne soort uitmuntend, *voorbeeldig* of *toonbeeldig,* uitnemend of voortreffelijk is. *Ausbund* is, in één woord, wat wij *puik* noemen. Ziehier een paar citaten, die ik aan Grimm ontleen:

> „Die allerbesten im ganzen volk, die der rechte kern und *ausbund* waren" (Luther); „sie haben das lob, das sie der *ausbund* sind für allen" (Id.); „ein *ausbund* der unschuld" (*specimen innocentiae*); „ein *ausbund* aller beredtheit;" „ein rechter *ausbund* von eim mönch;" „du wahrer *ausbund* aller
> 277 tugent;" „der schönheit *ausbund;*" „werthes bibelbuch, du *ausbund* aller schriften;" „ein *ausbund* aller helden und soldaten;" „ein *ausbund* weiblicher schönheit und tugend" (Göthe); enz. [1]).

Het afgeleide *ausbündig* kwam dus met Hoogd. *musterhaft*, ons *voorbeeldig*, overeen, en in die beteekenis werd het in onze taal overgenomen, getuige Hooft, als hij zegt, dat de Walen zich op de Mookerheide „*uitbundighlyk queeten,*" of dat Hautain zijne eer „*uitbundighlyk betracht*" had. Nog in 1710 kende Halma aan *uitbundig* den zin toe van *uitnemend*, Fr. *excellent*. Thans echter, nu het woord lang heeft opgehouden een germanisme te zijn en volledig burgerregt heeft verworven, is de beteekenis min of meer gewijzigd, en blijkbaar was dit het gevolg eener onbewuste etymologische opvatting, waarbij men aan *bond* of *band* dacht en daarnaar den zin des woords verplooide. Een *uitbundige lof* was oorspronkelijk een *voorbeeldige* lof, iemand *uitbundig prijzen* was hem als *toonbeeld* roemen, *uitbundige vreugde* stond met *uitnemende blijdschap* gelijk. Maar de allengs opkomende bijgedachte aan *band* — een natuurlijk uitvloeisel der begeerte om zich van den zin der woorden etymologisch rekenschap te geven — veroorzaakte dat *uitbundige* lof of vreugde straks voor een prijzen of verblijden gold, dat, als door niets weêrhouden, geene banden kent en de perken te buiten streeft. Zoo werd de beteekenis — wier fijnere schakeering nimmer van de ware etymologie, maar uitsluitend van het gebruik afhangt — verschillend gekleurd; doch dit doet niets te kort aan den waarachtigen oorsprong des woords, dien het zich niet behoeft te schamen, al is het thans van de toonbank tot het redenaarsgestoelte verheven.

---

[1]) Dezelfde overdragt had ook met het Mhd. *überbunt* plaats, als b.v. de heilige Maria „*ein überbunt*" van alle maagden genoemd wordt (Benecke, I. 135).

BIJDRAGE

TOT DE

KRITIEK VAN HET MIDDELNEDERLANDSCHE GEDICHT

THEOPHILUS.*

Dat de kritische behandeling van de voortbrengselen der
Mnl. letterkunde tot voor weinige jaren veel te wenschen
overliet en nog bij velen overlaat, is meer dan eens opzettelijk
aangetoond met bewijzen, die maar al te luide spraken. Het
moge een verblijdend verschijnsel zijn, dat men eindelijk het
gebrek heeft ingezien en tot helderder begrip is gekomen van
de strenge eischen, die een uitgever van oude geschriften
zich behoort te stellen; maar het is er verre af, dat de meer
wetenschappelijke kennis en verbeterde methode reeds nu de
droevige gevolgen van het kwaad, dat zoo lang voortwoekerde,
onschadelijk zouden hebben gemaakt. De beoefenaar der Mnl.
taal, die zijne kennis uit onvervalschte bronnen wil putten en
de kritiek in haar regt handhaven, vindt nog een veld te be-
arbeiden even onafzienbaar als dat van de oude klassieke
letteren, waarop de groote *critici* van ons vaderland, een
Scaliger, J. F. Gronovius, Hemsterhuis en Valcke-
naer (om van nog levenden niet te gewagen) hunne schoonste 81
lauweren hebben geplukt. In verminkte en op allerlei wijzen
bedorvene afschriften tot onzen tijd bewaard gebleven, door
de uitgevers vaak met schromelijke oppervlakkigheid en
gedachtelooze slordigheid in het licht gezonden, leveren vele
Mnl. werken, in dicht en ondicht, ons eene lange rij van
onverstaanbare, ongerijmde, verwarde, onzuiver gedachte en
onjuist uitgedrukte, of wel deerlijk verknoeide en verhaspelde
volzinnen, bij welke aan geene tekstverklaring te denken valt,

---

* [Verslagen en mededeelingen der Kon. Akademie van Wetenschappen, Afd. Letterkunde, VI, 1862, blz. 80—100. (Voorgedragen 18 Juni 1860)].

zoolang niet eene scherpe en geoefende kritiek, met behoorlijke taalkennis en gezond verstand gewapend, de onreinheden weggenomen, de verwarring te regt gebragt, de tallooze fouten van stijl en taal verbeterd, in één woord, de oorspronkelijke hand van den schrijver zooveel mogelijk hersteld heeft.

Uit een tweeledig oogpunt is deze staat van zaken te betreuren, als verderfelijk voor den opbouw der wetenschap: zoowel wat de juiste kennis en waardering der Mnl. taal, als die der Mnl. letteren betreft.

Beschouwt men de zaak van den kant der taalkunde, dan loopt het in 't oog, hoe belemmerend de bedorven toestand moet wezen van de teksten, die bij het onderzoek tot grondslag verstrekken. De echte vorm en de ware beteekenis der woorden, hunne onderlinge beheersching en spraakkunstig verband, de geheele inhoud der grammatica en lexicographie, kan nooit zuiver worden gekend en begrepen, en evenmin kan het eigenaardig karakter der Mnl. taal worden doorzien en naar waarde geschat, zoolang de waarnemer door allerlei vervalschte lezingen van het regte spoor wordt afgeleid, zoolang de schijn hem bedriegt, waar hij het wezen zoekt te doorgronden. Hoevele dwalingen en misvattingen op het gebied onzer taalkunde zijn niet uit deze bron voortgevloeid! Het is onnoodig hierover thans uit te weiden. Ik mag verwijzen naar mijne
82 *Proeve van Mnl. Taalzuivering*, waarin ik eene breede lijst van ongeregtigheden, door de toepassing eener eenvoudige tekstkritiek, in volle naaktheid heb tentoongesteld. En dat betrof nog maar eene bepaalde soort van woorden — of liever van wanwoorden. Als men de woordverklaring en spraakkunst op gelijke wijze wilde doorloopen, hoeveel stof ware er dan niet aanwezig voor een nieuw zondenregister, dat telkens het bewijs zou leveren — indien dat bewijs nog noodig mogt zijn —, hoe zuivere taalkennis alleen uit gezuiverde teksten kan worden ontleend, en hoe derhalve in den toestand, waarin zich de overblijfselen onzer Mnl. literatuur bevinden, de kritiek nog vrij wat te doen heeft.

Uit het oogpunt der letterkunde, in den engeren zin van dit woord, zijn de schadelijke gevolgen niet minder groot. Of is het mogelijk, van den inhoud van eenig geschrift naar behooren kennis te nemen en alles met juistheid uit te leggen, wanneer de vorm, waarin het voor ons ligt, zoo verre afwijkt

van dien, waarin het door den auteur te boek werd gesteld?
Gaat eene billijke beoordeeling en aesthetische waardering der
middeleeuwsche kunstgewrochten in poëzij en proza niet met
talrijke bezwaren gepaard, wanneer men die gewrochten niet
in hunne oorspronkelijke reinheid aanschouwen kan, maar ze
overal bevlekt vindt en met een waas van bederf overtogen,
of, wat nog erger is, door verregaande achteloosheid gehavend,
misvormd of geschonden? Kunnen werken, in zulke exemplaren
voortgeplant, wemelende van allerlei wanstaltigheden, niet
zelden met onzin en wanzin besmet, den goeden smaak een
waarachtig belang inboezemen? Kunnen zij den geest een
gezond voedsel verstrekken, weldadig werken op hart en
gemoed, opwekkend en versterkend zijn voor het nationale
gevoel? Ook hier moet dus de kritiek zich van hare taak
hebben gekweten, voor dat de letterkunde in waarheid vruchten
kan dragen. Meent niet, dat ik den toestand der Mnl. gedenk- 88
stukken te scherp beoordeel, of te veel goeds van de kritiek
verwacht. Ieder die den staat van zaken van nabij kent, moet
toestemmen, dat ik niet te veel heb gezegd. Wie twijfelen
mogt, hij zie de kronijk van den Velthemschen priester, hij
zie *Ferguut*, *Floris ende Blancefloer* of de *Oud-Vlaemsche Gedichten*,
om zich te overtuigen, dat een dichter uit de 14e eeuw,
die in de 19e nog eens op aarde verschijnen mogt, zijn
eigen werk naauwelijks zou herkennen. Hij vergelijke de
kritische uitgaven van den *Reinaert* of *Carel ende Elegast* met
de ruwe proeven, waarin die gedichten voor 't eerst het licht
zagen; vergelijke de nieuwe bewerking van Maerlant's
Spiegel Historiael met den tekstafdruk van 1784—1849; en
hij zal niet aarzelen, ook op het gebied der Mnl. letteren, te
gelooven aan de waarde en het regt der kritiek.

Ik wenschte U heden te wijzen op een staaltje, dat krachtig getuigen zal, hoe sommige middeleeuwsche teksten zijn uitgegeven, en hoe door eene enkele onhandige vergissing een geheel gedicht in zijnen zamenhang verstoord en bijkans onverstaanbaar kan worden. Ik hoop bij de aanwijzing van het gebrek — om uwe aandacht niet geheel zonder vrucht te vermoeijen — tevens de genezing aan te brengen.

Het gedicht, dat ik bedoel, is de *Theophilus*, het in de Middeleeuwen zoo geliefde verhaal van den „vriend Gods," die, door den laster vervolgd, van de reinste deugd allengs

tot een diepen val kwam en zijne ziel aan den Booze verpandde, maar ten laatste, als een berouwvol en boetvaardig zondaar, door de tusschenkomst der Heilige Maagd, de goddelijke genade verwierf. Het mag in ieder opzigt een merkwaardig dichtstuk heeten, dat wel verdient in zuiveren en ongeschonden vorm bij het nageslacht bewaard te blijven. Het verdient dit niet alleen om zijne innerlijke waarde — Dr. Jonckbloet helt er toe over, het „onder de beste
84 voortbrengselen onzer geestelijke poëzie" te rangschikken [1] —; maar ook vooral, omdat de middeleeuwsche sage van Theophilus in regtstreeksch verband staat tot de latere van Faust, die in Duitschland zoo populair is geworden en door het meesterstuk van Goethe eene Europeesche vermaardheid geniet.

Is de vorm, waarin wij den Mnl. *Theophilus* bezitten, geëvenredigd aan de eervolle plaats, die het gedicht in de geschiedenis onzer letterkunde inneemt? Zonder bedenking antwoord ik ontkennend. De *Theophilus* is ons bewaard in een enkel manuscript, in de verzameling van Van Hulthem, thans aan de Bourgondische Boekerij te Brussel behoorende. In 1836 bezorgde Jhr. Ph. Blommaert eene uitgave: het was een bloote afdruk van het gebrekkige handschrift. In 1858 werd die uitgave door eene tweede gevolgd, op enkele kleinigheden na geheel aan de eerste gelijk. Het lag niet in het plan van den heer Blommaert, het gedicht kritisch te bewerken. Aan stof zou het anders niet ontbroken hebben. Op talrijke plaatsen is de tekst ontsierd door fouten van allerlei aard, nu eens tegen de wetten der grammatica, dan tegen de eischen van een deugdelijken en gepasten zin, terwijl de eigenaardige interpunctie van den uitgever zelden de duidelijkheid bevordert. Niet minder dan 140 plaatsen (in een gedicht van 1854 verzen) heb ik op den kant van mijn exemplaar aangeteekend, die de hulp der kritiek dringend behoeven. Eene nieuwe uitgave, die ik voorbereid, zal daardoor — naar ik vertrouw — genoegzaam geregtvaardigd zijn.

Maar al ware er ook niets te berispen dan de ééne vergissing, waarop ik thans uwe aandacht wil vestigen, nog zou de behoefte aan een verbeterden herdruk van den *Theophilus*

---

[1]) *Gesch. der Mnl. Dichtk.*, II. 446.

onloochenbaar blijven. Want de dwaling, die ik hier op het oog heb, is van meer belang dan deze of gene onzuivere 85
lezing. Zij verwart en bederft het geheele verhaal, verbreekt den natuurlijken zamenhang, en stelt voor de heldere, verstandige taal van den dichter — tot drie malen toe — klinkklaren onzin in de plaats.

Ik wil die harde beschuldiging met de feiten bewijzen. Slaan wij het gedicht op, bij bl. 28 (in de beide uitgaven), vs. 980 en volgg.

Theophilus, bij het naderen van den dood tot inkeer gekomen en vol berouw over zijne zonden, barst in eene troostelooze jammerklagt uit. Alle hoop heeft hij verloren. Als de oordeelsdag aanbreekt, wie zal hem bijstaan? De Moeder Gods, de bemiddelares der genade? Ach! al te snood heeft hij Haar en Haren Zoon verloochend: alle ontferming heeft hij verbeurd.

Aen wien sal ic daer soeken troest,
Of mi Gods moeder noest?
Gods moeder, ja God selve mede,
Si sijn op mi verbolghen bede.

Doch de gedachte aan de barmhartigheid der H. Maagd, die zoo menigen zondaar verloste, dringt zich weder aan zijnen geest op. Bij Haar wil hij troost en genade zoeken. Als Zij hem die weigert, dan weet hij zeker, dat hij ze van niemand verwerven zal. Maar — zoo wordt zijn gemoed tusschen hoop en vrees geslingerd — hoe zal hij het aanleggen? Hoe zal hij zich durven verstouten, aan Haar zijnen nood te klagen? Zijne zonden zijn al te groot, om nog erbarming te kunnen hopen:

Onrecht ware dat si mi gave
Troest, no raet, no hulpe mede,
Sent dat ic die quaetheit dede,
Dat ic haers verloghenen soude
Om ene cleine onscoude.
Dat ware onrecht, gave si mi raet, 86
Want mine sonden sijn soe quaet.
Ic dede hem beden sulken lachter,
Het ware onrecht, peinsese achter [1]).

[1]) *Achterpeinsen*, hetzelfde als *achterdenken*, bij Kil.: *futura meditari*; Mhd. *hinderdenken*, zich in gedachten verdiepen (Benecke, I. 348); dus

Ja, gaat hij voort:

> Hets onrecht, en wrake si se niet,
> Ende loen ontfaen na ons bediet.

Wat gewroken moest worden, vernemen wij niet: het pron. *se* zweeft buiten alle verband. Zeker moet het op *sonden* slaan, maar dat woord, in vs. 976 uitgedrukt, is al te ver verwijderd. En wat moet vs. 980 beteekenen? Wie of wat moet *loen ontfaen*? En dat *na ons bediet*! Was het dan Theophilus zelf en de zijnen, naar wier uitspraak de zonden werden gestraft? Men zou althans verwachten: *na Gods bediet*, naar de uitspraak van Christus, die verklaard had dat het kwaad zijn loon niet ontgaan zou.

Na deze vrij verwarde regels lezen wij nu onmiddelijk het volgende:

> Hier boven ghelovic meest,
> Dat die Vader, die Sone ende die Heilege Geest
> Es één God ende personen drie.
> Lieve Vrouwe, ghebreket oec mie
> Iet ant ghelove van der kerken,
> Ic wille volghen goeden clerken,
> Aen mine ghelove, an mine wet,
> In dien dat si mi wisen bet.
> Vrouwe, dits mine begherte
> Metten monde ende metter herten.
> 87 Hier bi willic ghedopet sijn,
> Daer men sal doemen dleven mijn.

Wat dunkt U van deze belijdenis der H. Drievuldigheid, die hier uit de lucht komt vallen? Het schijnt wel, dat er meer artikelen zijn voorafgegaan: *hierboven*, zegt hij, en *meest*. Maar neen, er gaat niets vooraf. Hij zegt alleen: „het zou onregt zijn, zoo.... loon ontvingen. Daarenboven geloof ik het meest aan de Drieëenheid." Als onze Mnl. dichters aan de personen, die zij ons voorstelden, zulke redeneringen in den mond legden, haasten wij ons dan hunne boeken weg te werpen: bij zulke lektuur zou het gezond verstand schade lijden.

---

nadenken, zich bedenken. De zin is derhalve: „*het ware onregt, indien zij er zich nog over bedacht* (*mij eene genade te verleenen, die ik geheel onwaardig ben*)."

Er is meer. Zoo even had Theophilus in vertwijfeling gezucht:

> hoe sal ic die coenheit ghewinnen,
> Dat ic haer claghe minen noet?

Hij heeft dus den moed niet, zijn gebed tot de H. Maagd te verheffen: het zou te stout zijn, op Hare bemiddeling te hopen. En toch — zonder eenige nieuwe bedenking die hem moed kon inspreken — rigt hij nu stoutweg het woord tot Haar zelve. *Lieve Vrouwe,* zoo spreekt hij Haar onverhoeds aan, en hij verklaart — dat hij gedoopt wil worden: hij, die de vergiffenis zijner zonden nog niet had verkregen, ja, nog niet eens had durven afbidden.

Maar verrassender is nog hetgeen volgt:

> Als hi dit hadde gheseit,
> Noepte Onser Vrouwen oetmoedecheit,
> Soe dat si haer gheliet
> Als of si hare bolghe niet;
> Maer si voer in diere maniere
> Als si verwonnen ware sciere
> Van sinen rouwe ende van sinen tranen.
> Si seide: „Ic sal dijns vermanen,
> Ende staen di gherne bi, 88
> Ende bidden over di.

Ja, Zij gaat verder: omdat hij nu een Christen was, die berouw toonde en zich wilde bekeeren,

> Daer omme hulpic di gherne,
> Ende ic sal doen dine claghe,
> Ende sal di soendinc bejaghen."

Merkwaardig voorzeker! Nog vóór hij de H. Maagd om Hare tusschenkomst aanroept, nog vóór hij eenig afdoend bewijs van berouw en bekeering heeft gegeven — dan enkel zijne wanhopige alleenspraak —, zonder eenige boetedoening of voorbereiding, neemt Maria zijn berouw en zijne bekeering goedschiks aan, en verklaart zich bereid, zijne voorspraak te wezen. Waarlijk, hoe hoog ook de Kerk de ontfermende bemiddeling der Heilige *Mater, fons amoris,* moge stellen: nooit heeft zij geleerd, dat Hare hulp *à si bon marché* te verkrijgen was. Kan een katholiek dichter zóó iets geschreven hebben?

De dag brak aan. Maria verdween uit zijne oogen. Let wel! dat Zij hem verschenen was, wordt nergens gezegd. Zij had hem toegesproken, ja, maar zonder dat de lezer iets van Hare verschijning bemerkte. Maria verdween dan. Theophilus bleef ootmoedig liggen „voer *die ymage* van Onser vrouwen." Welke „*ymage*"? welk beeld? vraagt gij. Eerst 168 verzen later (vs. 1185) vernemen wij iets van dat beeld:

Ende liep al stillekine vore
Hare ymage daer si stoet.

De woorden *daer si stoet* (wij zouden zeggen: *dat daar juist stond*) geven duidelijk te kennen, dat hier voor het eerst
89 van dat beeld wordt gesproken. Toch lag Theophilus reeds zooveel vroeger voor „*die* ymage," voor *het* beeld uitgestrekt. Nu begint hij zijne smart lucht te geven:

Hi weende, hi claghede, hi sleet sijn haer,
Hi wranc sijn hande, hi dreef mesbaer;

en zoo bleef hij drie dagen en drie nachten in vasten en gebeden liggen.

Die tijd is naauwelijks verstreken, of Onze Vrouwe verschijnt hem, en spreekt hem toe:

„Theophilus, wes [1]) vroe!
Dine penitentie es soe
Wel volcomen ende soe goet,

„dat mijn Zoon u genade heeft geschonken," verwacht gij nu zeker; maar neen, er volgt:

Dat ic se moet bringhen voert;
Die sonden die mi sijn ghesciet,
Daerom en sal ic laten niet."

Meer dan naïef legt de uitgever, door zijne interpunctie, de beide laatste verzen aan Maria in den mond, die dus verklaart, „dat Zij hare zonden niet zal nalaten [2])!" Doch al

[1]) Uitg. *weset.*

[2]) Dat de uitdrukking: *die sonden die mi sijn ghesciet*, niet kan beteekenen: *de zonden die jegens mij gepleegd zijn*, maar wel degelijk bedoelt: *de zonden die ik gepleegd heb*, leert de vergelijking van vs. 1348, 1540 en 1800, waar dezelfde zegswijze voorkomt.

laat men ze door Theophilus uitspreken, nog zijn die beide verzen vrij ongepast, in schreeuwend contrast met de boetvaardige stemming waarin hij verkeerde, in één woord — de ongerijmdheid zelve. Ook het eerste vers is meer dan bevreemdend: „Uwe penitentie is zoo wel volbragt, *dat ic se moet bringhen voert!*" Maar dat was hem reeds vóór drie dagen beloofd, in de woorden (vs. 1011):

> . ic sal doen dine claghe, 90
> Ende sal di soendinc bejaghen.

Nu zou men verwachten, het uitwerksel dier „soendinc" te vernemen; maar niets daarvan, het blijft bij het zeggen: „*dat ic se moet bringhen voert.*" In het voorbijgaan zij opgemerkt, dat dit vers vrij onzuiver op het voorgaande rijmt (*goet: voert*). Straks daarop volgen nu de twee zinlooze verzen die ik zoo even besprak (omtrent het niet nalaten der zonden), en .... verdwenen is weder de H. Maagd, Theophilus zit andermaal alleen, en begint op nieuw met zich zelven te spreken:

> Aen hare sal ic ghenade soeken;
> Bedi ic hebbe ghesien in boeken,
> Dat Gode becomt vele bet
> Ghenadecheit dan rechte wet.
> — — — — — — — — — — —
> Ic sal hare bidden nochtan ghenade.
> — — — — — — — — — — —
> Si es soe hovesch ende soe goedertieren,
> Ic hope hare sal ontfarmen miere
> Sonden [1]), al waren si mere noch.

Hoe? Na al wat voorafgegaan is, besluit hij genade te bidden van Haar, die hem ongebeden die genade reeds verleend heeft! Hij *hoopt* ontferming te vinden bij Haar, die hem Hare ontferming reeds heeft aangekondigd!

Zeg ik te veel, wanneer ik beweer, dat deze geheele plaats, van vs. 979 tot en met vs. 1036, eene aaneenschakeling is van duisterheid, tegenstrijdigheid, ongerijmdheid? Als dat gezonde taal is, wat moet dan onzin wezen?

Doorloopen wij het gedicht verder. Er volgt nog genoeg, dat ons bevreemden zal.

---

[1]) Uitg. *Mine sonden.*

91 Theophilus komt dan tot het besluit, de genade der Moedermaagd in te roepen, en verdiept zich in eene overdenking van de goedertierenheid der hemelsche „makelare ende taelvrouwe [1])" (vs. 1037—1106). Wel durft hij het naauwelijks wagen, zich tot Haar te wenden, omdat hij al te zeer met zonden besmet is; maar toch, hij zal zich verstouten, hij zal zijne hoop vestigen op Hare onuitputtelijke ontfermenis (vs. 1107—1164). Nu knielt hij, vol berouw en met een heilig voornemen tot bekeering, voor het beeld van Maria neder, weenend en jammerend stort hij zijne smeekingen uit, veertig dagen en nachten volhardt hij in het gebed (vs. 1165—1210). Intusschen heft de dichter een loflied aan op de H. Maagd en Hare vergevende liefde (vs. 1211—1296), en verhaalt óns dan, hoe Zij, na afloop der veertig dagen, den boeteling in den nacht verschijnt en hem toespreekt met ernstige, maar toch vertroostende taal (vs. 1297—1396). Theophilus antwoordt met eene ootmoedige bede, waarin hij breed uitweidt over de kracht der penitentie (vs. 1397—1505). Maria zegt hem Hare bemiddeling toe, mits hij opregtelijk geloove in Christus en in alles „dat die kerke hetet gheloven." Zij spreekt hem moed in, om van zijn geloof belijdenis te doen (vs. 1506—1549). Nu hervat Theophilus, na vernieuwd rouwmisbaar (vs. 1550—1605): „Ik geloof," zegt hij, „in God, den Schepper van hemel en aarde. Ik geloof in Zijnen Zoon. Dat Hij uit de Maagd Maria is geboren, om ons te verlossen van de zonden door Adam in de wereld gebragt. Ik geloof, dat Hij geleeraard en geleden heeft, dat Hij aan het kruis gestorven is en begraven; dat Hij de poorten der hel heeft gebroken en Zijne vrienden verlost. Dat Hij ten derden dage
92 is opgestaan en meermalen in leven gezien. Dat Hij ten hemel is gevaren en zit aan de zijde des Vaders. Dat Hij in het jongste gerigt de wereld oordeelen zal. Ik geloof in den Heiligen Geest, die met den Vader en den Zoon waarachtig God is. In de heilige Kerk en haar gebod. In de vergeving der zonden. In de gemeenschap der heiligen. In onze opstanding naar ziel en ligchaam."

Men ziet, met een paar kleine wijzigingen spreekt hij de

---

[1]) Het gedicht heeft *taelman*. Ik zie geen bezwaar, in het verband mijner rede die uitdrukking te wijzigen.

12 artikelen der Apostolische Belijdenis uit. Maar is dit voldoende? Is dit alles „dat die kerke hetet gheloven?" Mogt men van een katholiek der 14^{e} eeuw, die in het artikel over den Heiligen Geest reeds de erkentenis van diens ware godheid inlaschte, niet verwachten, dat hij bepaaldelijk zijn geloof aan het leerstuk der Drieëenheid, naar de kerkelijke *symbola*, zou uitspreken, ja op den voorgrond stellen? Ook ware het niet ongepast geweest, indien Theophilus zijne confessie ootmoedig besloten had met de verzekering: ontbreekt er iets aan mijn geloof, ik wil mij door „goede clerken" laten te regt wijzen. Zóó eerst zou hij volledig gezegd hebben, wat hij schuldig was te belijden.

Wat wordt ons nu verder verhaald? Vernemen wij, dat Maria, met den berouwvollen en nu bekeerden zondaar bewogen, hem belooft, zijne middelares te wezen bij Haren Zoon? Volgt er op nieuw een tijd van boetedoening en gebed, om voor te bereiden tot de genade, die van Christus zal worden verkregen? O neen, alles is afgedaan. Zonder eenige voorbereiding, zonder ons zelfs te melden, dat Maria op de belijdenis van Theophilus antwoordde, laat het gedicht plotseling als Hare eigene woorden volgen:

„Theophilus, hebt bliden moet!
Want u mijn Kint sinen evelen moet
Hevet vergheven, in dien dattu
Blives eenpaerlijc, alse du does nu,
In penitentien ende in goeden gewerke,
Ende int ghelove van der heileger kerke."

Christus heeft dus vergiffenis geschonken, nog eer Maria 93
als voorspraak is opgetreden. Wat in twee termijnen, kennelijk van elkander gescheiden, moest worden verhaald, is in eens afgehandeld. Wat blijft er zoo doende over van de bemiddeling der Moedermaagd — tot welker verheerlijking het gansche gedicht is bestemd?

Het is blijkbaar, dat ook dit gedeelte van den tekst, zoo als die in de uitgave voor ons ligt, niet in orde zijn kan. Het is onvolledig, overijld in de voorstelling, en lijnregt in strijd met het doel van den dichter.

Wij hebben nu twee plaatsen nagegaan, bij welke eene ongedwongene verklaring op tallooze bezwaren stuit. Zien wij, of de kritiek in die duisternis licht kan ontsteken.

Ik geloof, dat dit licht niet verre te zoeken is. De eerste plaats, die wij behandelden, vertoonde ons niets dan verwarring, niets dan zaken, die daar niet te pas kwamen. De tweede bleek onvolledig te zijn en den gang van het gedicht te verhaasten op eene wijze, die den indruk van het geheel bederft. Wat ligt dus meer voor de hand, dan het vermoeden van eene omzetting, waardoor een aantal verzen, die eerst later moesten volgen, bij ongeluk te vroeg zijn binnengeslopen? Wij keeren nog eens tot de beide plaatsen terug, en ziet, ons vermoeden wordt tot zekerheid: verwarring en onzin wijken voor orde en gezonde redenering.

Inderdaad, de geheele reeks van verzen, die ons zooveel moeite baarde, van vs. 981 tot en met vs. 1033, moet uit de bladzijde, die zij thans inneemt, worden uitgeligt en naar achteren geschoven, om tusschen vs. 1605 en 1606 hare wettige plaats te hernemen. Een paar kleine verbeteringen in de aanhechting der verzen is daarbij noodig; want natuurlijk heeft de afschrijver, bij het ontijdig inlasschen hièr — en weglaten dààr — van 53 regels, tot drie malen toe eenige
94 vrijheid moeten nemen, om de verbrokene voegen te herstellen en het verband *quasi* te redden. Het is wel niet doenlijk, met volkomene zekerheid de hand des schrijvers bij die drie aansluitingen weder te geven; maar ongeveer laat zich toch wel bepalen, wat hij geschreven heeft. Vs. 1034, dat onverstaanbaar, en vs. 1606, dat overtollig is, werp ik uit, als blijkbaar ingesmokkeld tot herstel van het verbrokene rijm. Verder behoef ik niet te gaan, dan alleen, dat ik in vs. 979 en 980 eene kleinigheid verbeter, in vs. 1037 de ontkenning *en* invoeg, en in vs. 1607 *Want* in *Dat* verander.

Ik laat dan Theophilus aldus spreken:

> Hets onrecht, en wreke sise niet,
> Ende loen *ne* ontfaen na *Gods* bediet

waarop dan aanstonds volgt:

> Die sonden die mi sijn ghesciet.

„Onregt is het, indien Zij ze niet wreekt, en indien zij niet, naar de uitspraak Gods, haar loon ontvangen, de zonden die ik gepleegd heb." Dan gaat hij voort:

> Daerom en sal ic laten niet,
> Aen hare en sal ic ghenade soeken, Enz.

„Maar daarom wil ik toch niet nalaten, Haar om genade te smeeken, — want Hare ontferming is zonder grenzen.” Men ziet, de bezwaren, die ons zoo even belemmerden, zijn alle verdwenen. De redenering van Theophilus gaat ongestoord haren gang. Geene ontijdige geloofsbelijdenis, geen knielen voor een nog niet genoemd beeld, geen voorbarig tegemoetkomen der Moedermaagd, geene verrassende genade, komt den loop zijner overdenking verwarren. Hij herinnert zich alleen de eindelooze barmhartigheid van Maria, en spreekt zich zelven moed in, om zijn hart voor Haar te ontlasten. Nu knielt hij
neder voor Haar beeld en volhardt veertig dagen in het 95
gebed. Eindelijk — nu eerst — nadat hij ernstig berouw had getoond — verschijnt hem Onze Vrouwe. Zij rigt tot hem eene bestraffende, maar niettemin bemoedigende toespraak, en, na zijn vernieuwd smeekgebed, beurt zij hem op met de woorden (vs. 1512):

Al hebstu vele mesdaen,
Ic sal di in hulpen staen;

doch onder beding van opregte belijdenis des geloofs. Theophilus voldoet aan die vermaning en legt zijne belijdenis af. Hij verklaart te gelooven in God, in Christus, in den Heiligen Geest, in de Kerk en hare geboden, in de opstanding en den jongsten dag, als:

ons allen God doemen sal.
Moeder Gods, gheeft mi daer goet geval.

En, opdat er niets aan zijne regtzinnigheid mogt ontbreken, besluit hij aldus (vs. 981):

Hier boven ghelovic *meest,*
Dat die Vader, die Sone ende die Heilege Geest
Es één God ende personen drie.
Lieve Vrouwe, ghebreket oec mi
Iet ant ghelove van der kerken,
Ic wille volghen goeden clerken,
Aen mine ghelove, an mine wet,
In dien dat si mi wisen bet.
Vrouwe, dits mine begherte
Metten monde ende metter herten.
Hier bi willic ghedopet sijn,
Daer men sal doemen dleven mijn.

Zoo hebben die verzen, die op bl. 28 alle *raison d'être* misten, hier, op bl. 35, in hun ware verband, een uitstekend gezonden zin, als het natuurlijk en noodzakelijk slot der — nu eerst volledige — geloofsbelijdenis.

96 Na deze rede van Theophilus aarzelt Maria dan ook niet langer. Zij belooft hem bij te staan, voor hem te bidden en zijne voorspraak te wezen (vs. 1000 vlgg.), en verlaat hem met de woorden (vs. 1011):

> ic sal doen dine claghe,
> Ende sal di soendinc bejaghen.

Diep getroffen, stort zich Theophilus andermaal neder voor *het* beeld van Onze Vrouwe. Weeklagende en biddende, brengt hij nogmaals drie dagen in boetvaardigheid door. De groote boete van veertig dagen wordt, naar den eisch der Kerk, door eene tweede, driedaagsche, *gevolgd*, — niet *voorafgegaan*, gelijk in den tekst het geval was. En nu is de ure der verlossing gekomen. Wederom verschijnt Maria, die intusschen Hare belofte vervuld heeft, en spreekt hem toe (vs. 1031):

> „Theophilus, wes vroe!
> Dine penitentie es soe
> Wel volcomen ende soe goet,

dat — zoo valt vs. 1607 onmiddelijk in:

> Dat u mijn Kint sinen evelen moet
> Hevet vergheven, in dien dattu
> Blives eenpaerlijc, alse du does nu,
> In penitentien ende in goeden ghewerke,
> Ende int ghelove van der heileger kerke."

Ziet, zóó — en zoo alleen — loopt alles geregeld en ordelijk af; zoo zijn *alle* zwarigheden opgeruimd; zoo staat de H. Maagd, als middelaresse bij Haren Zoon, in het heldere licht op den voorgrond der schilderij; — en zoo is tevens de eer hersteld van des dichters gezond verstand.

Ik durf aannemen, dat het mij gelukt zal zijn, U van de
97 juistheid der voorgestelde tekstverandering te overtuigen. Maar vergunt mij, U een nader en klemmend bewijs niet te onthouden.

De Mnl. *Theophilus* is bewerkt naar de Latijnsche legende van dien Heilige, in de *Acta Sanctorum*, dato 4 Febr., bl. 483 vlgg. te vinden. Met dien Latijnschen tekst evenwel, hoezeer

blijkbaar door onzen dichter gevolgd, laat zijn gedicht zich niet op den voet vergelijken. Hij heeft zich afwijkingen en uitweidingen veroorloofd, en in zekeren zin een zelfstandig werk geleverd. Toch behoeft men het Latijn slechts door te loopen, om onze kritiek bevestigd te zien. De algemeene gang van het verhaal is volkomen dezelfde als dien ik boven schetste; de boetedoening van 40 dagen gaat vooraf, de driedaagsche volgt; Maria verschijnt niet vroeger dan na afloop der eerste; Zij belooft Hare bemiddeling, en eerst later kondigt Zij de verworvene vergiffenis aan. Ééne plaats vooral uit het Latijn van Paulus Diaconus is beslissend. Men vindt ze op bl. 486 *b*, waar men leest, dat na de driedaagsche boete de *Dei Genitrix* andermaal verscheen („*rursum* .... *apparuit*"), en met blij gelaat en liefelijke stem tot Theophilus sprak:

Homo Dei, sufficiens est poenitentia tua, quam ostendisti salvatori omnium et creatori Deo.

Dat is dus de inhoud van vs. 1031—1033. En daarop volgt terstond die van vs. 1607—1611:

Suscepit enim Dominus lacrymas tuas, et petitionibus tuis annuit propter me, si quidem et tu haec observaveris in corde tuo Christo filio Dei vivi usque ad diem obitus tui.

Ook in de aan Marbodus toegeschrevene metrische bewerking onzer legende, is de loop des verhaals geen andere, dan dien de natuurlijke orde vereischt. Ook dáár is deze zelfde plaats even duidelijk, en zóó geheel met den Mnl. tekst vergelijkbaar, dat alle twijfel wordt opgeheven. Men leest er (*Acta Sanct.* l.l. p. 490 *b*):

Ac ibi perstabat *triduo* precibusque vacabat, 98
Fletibus infundens faciem, loca sanctaque tundens,
Nec quam dilexit, oculos ab imagine flexit.
Astat *rursus* ei blandae Virgo faciei,
Quem solans dicit: Tua jam constantia vicit,

dat is vs. 1033; en dan komt aanstonds vs. 1607 aldus:

Ut tibi Salvator parcat vere miserator.

In beide Latijnsche teksten wordt dan vs. 1033 door vs. 1607 gevolgd. *Atqui ergo.*

Mijn betoog is nog niet volledig. Ik moet nog stilstaan bij eene vraag, die zich van zelve voordoet. Hoe is die omzetting

van een gedeelte van den tekst te verklaren? Wat heeft er aanleiding toe gegeven?

Het antwoord ligt voor de hand. Het losraken van een blad uit het oorspronkelijke handschrift — of althans uit datgene, dat tot voorbeeld van het Hulthemsche diende — en de inlassching van dat losse blad op eene verkeerde plaats. Zien wij, in hoeverre die algemeene verklaring zich nader laat bepalen.

Het gedeelte van den tekst, dat ik naar elders verwijs, loopt van vs. 981 tot vs. 1033 ingesloten. Het bevat dus 53 verzen. Het verdwaalde blad heeft derhalve behoord tot een handschrift in klein formaat, iedere bladzijde met ééne kolom van 26 à 27 regels beschreven. Zoodanige boeken waren inderdaad niet zeldzaam in de 14e en 15e eeuw. Het Leidsche handschrift van den *Minnenloep* en dat waaruit Prof. Bormans de *Legende van S. Servatius* in het licht gaf, zijn er voorbeelden van. In iedere verzameling treft men soortgelijke aan.

Nemen wij het cijfer 26 als maatstaf van het doorgaande
getal verzen op iedere bladzijde (het kan tusschen 25 en 27
hebben afgewisseld), dan hebben de 980 eerste verzen van
99 den *Theophilus* 37 bladzijden en 18 regels ingenomen. Bij den
aanhef waren natuurlijk eenige regels wit gelaten. Stellen wij
die op 8, dan vinden wij juist 38 bladzijden of 19 bladen
geëindigd, op het punt waar de tekstverwarring begint.

Van het einde der misplaatste verzen tot aan het punt waar zij behooren te staan, van vs. 1034 tot 1605, zijn 572 regels, of — zoo men wil — 571, na aftrek van het door mij verworpene vs. 1034. Dit getal nu door 26 gedeeld, geeft 22 bladzijden of 11 bladen.

Na vs. 1606 volgen — tot vs. 1854, waarmede het gedicht sluit — nog 248 verzen, d. i. 9 bladzijden en 14 regels. Dit wijst op 5 bladen, waarvan het laatste blad op de keerzijde slechts ten halve beschreven was. Daarmede was het boek uit: aan het einde bleef een twaalftal regels wit.

Trekken wij de rekening bijeen. Wij vonden eerst 19 bladen, dan 11, dan het éénе dat losgeraakt is, en eindelijk nog 5 achteraan. Te zamen bevatte dus het handschrift 36 bladen. Het 31ste blad viel uit en werd, helaas! door eene onbedachte hand tusschen blad 19 en 20 ingeschoven. De goede afschrijver merkte niet wat er gebeurd was. Hij schreef rustig

door van 19 op 31, van 31 op 20, en nog eens van 30 op 32. Alleen zag hij dat er iets haperde: want tweemaal kwam het rijm niet uit. Maar dat gebrek was spoedig verholpen. Een paar kleine veranderingen in den tekst, een paar rijmregels er bij gedicht: en klaar was de zaak, althans zoo kon het er wel door. Bij de afschrijvers luisterde het zoo nauw niet. Trouwens, ook de latere uitgevers waren wel eens spoedig tevreden. De *Theophilus* beleefde een druk en een herdruk, maar nog altijd prijkt blad 31 tusschen 19 en 20!

Ik wil gaarne toegeven, dat de bovenstaande becijfering geene aanspraak kan maken op wiskunstige gestrengheid. Ik nam
het getal 26 tot maatstaf, ofschoon het verdoolde blad geen 100
52, maar 53 regels telde. In de latere handschriften — de *Theophilus* behoort tot de 14ᵉ eeuw — is het aantal verzen op iedere bladzijde niet altijd hetzelfde. Het wisselt dikwijls af met eene speling van 2 of 3 regels. Ook ons handschrift was daarin niet gelijkmatig; dit eigen blad moet aan de éóne zijde 26, aan de andere 27 verzen gehad hebben. Ik moest dus wel een middeltal kiezen. Niettemin verliest onze berekening daardoor iets van hare zekerheid. Daarenboven lijdt het evenmin twijfel, dat in ons gedicht wel eens een paar verzen ontbreken [1]), als dat het elders interpolatiën bevat. Van beide misvormingen kan het onmiddelijk voorafgaande handschrift vrij geweest zijn. Het kan wezen, dat alles te zamen genomen, dat handschrift een blad minder telde dan het bedrag, dat ik bij benadering aannam. Volkomen juistheid is hier onmogelijk te bereiken. Doch dit doet weinig ter zake. Het was mij niet te doen om den *codex archetypus* naauwkeurig te beschrijven; maar alleen om, bij wijze van een voorbeeld, te doen zien, *hoe* de verplaatsing van een aantal verzen heeft *kunnen* geschieden. Dat die verplaatsing werkelijk geschied *is*, behoeft niet door het uitcijferen van getallen te worden betoogd. Daartoe zijn de inwendige bewijzen, en de uitwendige aan de vergelijking van het Latijn ontleend, afdoende genoeg.

Ik hoop in mijne uitgave van den *Theophilus* blad 20 op 19, en 31 op 30 te laten volgen *.

[1]) Tusschen vs. 1236 en 1237, en tusschen vs. 1280 en 1281.

* [Zie thans de uitg. van Dr. J. Verdam (1882), blz. 23 vlgg.].

QUEKENOOT.*

Na al hetgeen over dit Mnl. woord, vroeger door Huydecoper, later door de heeren De Jager, Halbertsma, Van Kalken, Kern en Leendertz geschreven is[1]), zal het niet overbodig zijn er nog eens op terug te komen. Nog altijd bestaat er verschil van meening omtrent de ware beteekenis en afleiding van *quekenoot* of *queckenoot*. Ik geloof in staat te zijn, dat verschil bij te leggen en den twijfel omtrent de etymologische verklaring des woords met voldoende zekerheid op te lossen.

Ik zal mij niet ophouden met de uitleggingen, die reeds als volkomen wederlegd en afgedaan mogen beschouwd worden. *Quekenoot* voor *quec-genoot* d. i. *medebeest* te houden, of als *„verstandelooze babbelaar en beuzelaar"* op te vatten, kan niemand, die ernstig onderzoekt, meer in de gedachten komen, evenmin als iemand er thans nog eene *kwakende ganzenkudde* in zou willen zien, gelijk Dr. Van der Meersch in 1846 deed[2]). Twee verklaringen zijn er die onze aandacht verdienen. De eerste werd voorgesteld door Dr. De Jager, die *quekenhoot* als den oorspronkelijken vorm beschouwde, en er eene zamenstelling van *quic*, *quec* d. i. vee, en *hoot* d. i. hoofd, in zag.
194 Het zal dan een scheldwoord zijn en zooveel als *beestekop*, *ezelskop*, *domkop* beteekenen. Deze uitlegging werd aangenomen door den heer Van Kalken[3]), en nu onlangs door den heer

---

* [De Taalgids, III, 1861, blz. 193—203].

[1]) Huyd. op Stoke, D. II. bl. 555 vlg.; De Jager, *Verscheid.* 290 vlgg.; *Nieuw Archief*, 240 vlgg.; *Taalgids*, II. 112 vlg., 309 vlgg.; *Navorscher*, VI. 154, en *Nieuwe Reeks*, I. 93 vlgg.

[2]) Uitgave van het *Boec van Catone*, bl. 32.

[3]) Ook Mr. Van den Bergh en Prof. Bormans vereenigden zich er mede. Zie *De Gids*, 1845, *Boekb.* bl. 461, en Aantt. op *S. Christ.* bl. 89.

Leendertz opzettelijk verdedigd tegenover de andere afleiding, die ik bedoel, die van Dr. Kern. Volgens dezen „ontleedt *queckenoot* zich als van zelf in *quecke*, levend, en *noot*, een woord, dat men in bijna alle oudere en in enkele nieuwe Duitsche dialekten terugvindt — in den zin van *vee*, of meer bepaaldelijk van *hoornvee, rundvee, jukvee.*" *Queckenoot* zal dan in den grônd niet anders zijn dan *levend vee.*

Ik heb zoo even gezegd, dat ik meende het bestaande geschil te kunnen „bijleggen." Ik koos opzettelijk die uitdrukking, omdat het inderdaad mijne bedoeling is, tusschen de beide schijnbaar zoo uiteenloopende verklaringen een billijk verdrag te sluiten, met erkenning van het goed regt, dat beide partijen kunnen doen gelden. Ik hoop aan te toonen, dat de afleiding en uitlegging, door Dr. Kern gegeven, wel zeker de ware is, maar dat toch het gevoelen der heeren De Jager en Leendertz vooral niet voorbijgezien mag worden, indien wij ons van de beteekenis des woords in verschillende tijden eene volledige voorstelling willen maken.

Beginnen wij met de bekende plaats uit den *Ferguut.* Somilet, vertoornd op zijn zoon, die het in 't hoofd had gekregen dat hij ridder wilde worden, snaauwt hem toe (vs. 397):

quaet hoerensone!
Wildi wesen ridders genoet?
Gaet ende hoet u *queckenoet.*

Men zal al aanstonds moeten erkennen, dat de uitdrukking: „*loop en hoed uw vee!*" hier wel den natuurlijksten zin geeft, tegenover den boerenjongen, die van 't veld was weggeloopen.
Doch de heer Leendertz vat *u* als een persoonlijk voor- 195
naamwoord op en zet er een komma achter, waardoor *queckenoet* op zich zelf komt te staan, dat dan als scheldwoord moet worden opgevat. Ik heb daar groot bezwaar tegen, omdat de woorden: *gaet ende hoet u,* zoo alleen staande, geen voldoenden zin opleveren. Waarvoor zou Ferguut zich hoeden? Welk gevaar bedreigde hem? Daarenboven, wanneer men bedenkt, dat Somilet aanstonds laat volgen:

Of gi metter ploech niet wilt gaen,
So draget mes met berien saen,

dan zal men gevoelen, dat de bedoeling des vaders was, zijnen zoon, tegenover zijne avontuurlijke inbeeldingen, smadelijk te

herinneren aan de lage bezigheden, waaraan hij gewoon was en die voor hem pasten. Wat is dan eigenaardiger gezegd dan: *loop uw vee hoeden* [1])?

Ik wil echter gaarne toegeven, dat, met de plaats uit den *Ferguut* alleen voor oogen, eene stellige beslissing te gewaagd
196 zou zijn. Maar een nieuw licht gaat voor ons op, als wij eene andere plaats vergelijken, die tot hiertoe niet werd aangehaald. Zij komt voor in den *Alexander* van Maerlant, fol. 83[b] van het Munchensche handschrift. De afgevaardigden der Scythen rigten het woord tot Alexander, om hem van zijnen togt tegen hun land te weêrhouden. Hun volk, zeggen zij, bezit niets dat de moeite van den strijd waard is,

> Sine hebben anders niet dan beesten,
> Ende ploege daer si dlant met dweesten.

En straks daarop terugziende vragen zij:

> Wat soudi onse *quekenoet* [2])?
> Vrec man, wat selen die onse beesten?

Men ziet, alle denkbeeld van een scheldwoord valt hier weg; *quekenoet* is blijkbaar een subst. met *onse* verbonden,

---

[1]) Om volkomen eerlijk te zijn en geenerlei bezwaar achterbaks te houden, mag ik niet nalaten te verwijzen naar vs. 293 vlgg., waar gezegd wordt, dat Somilet drie zonen had:

> Die twee dedi driven vee
> Verre van huse op die zee,
> Die derde ginc in die ploech.

Deze derde was Ferguut. Hij was dus geen veehoeder, maar ging met den ploeg. Dit schijnt met onze opvatting van 's vaders gezegde in vs. 399 te strijden. Misschien zou men meenen het vers aldus te moeten opvatten: *loop en pas op uwe rundbeesten*, op de ossen namelijk, die voor den ploeg gespannen waren en die hij in 't veld had laten staan; maar ook dit gaat niet op, want uit vs. 365 blijkt, dat Ferguut geen ossen, maar paarden voor den ploeg gespannen had. Er schijnt dus werkelijk strijd te bestaan tusschen vs. 301 en 399. Moet men daarom onze verklaring van *queckenoet* verwerpen? Ik geloof het niet. Die verklaring steunt vooral op de aangehaalde plaats uit den *Alexander*. In den *Ferguut* moet het woord wel dezelfde beteekenis hebben. Er blijft dus niets anders over, dan dat Somilet zich in zijne woede die woorden laat ontvallen, en een oogenblik vergeet, dat hij hier niet te doen heeft met zijne twee oudste zonen, de veehoeders, maar met den jongsten, den ploegdrijver. Weet iemand de zwarigheid beter op te lossen, ik zal het in dank aannemen.

[2]) Volgens vriendelijke mededeeling van Dr. Snellaert heeft het hs. eigenlijk *qukenoet*. Dat *quekenoet* bedoeld is, lijdt wel geen twijfel.

en doelende op hetgeen in de beide vroegere verzen genoemd was. Naar eene stipt naauwkeurige opvatting van de harmonie der zinsleden te oordeelen, zoo als een juiste stijl die thans vereischt, zou *onse quekenoet* aan den tweeden regel, aan de *ploegen* moeten beantwoorden, even als *onse beesten* aan de beesten, die zoo even genoemd waren. Doch men zal wel willen toestemmen, dat het al te subtiel zou zijn, aan den stijl onzer middeleeuwsche schrijvers zulke strenge eischen te doen, waarvan zij geen bewustzijn gehad hebben. Het is duidelijk, dat Maerlant in het tweede gezegde de ploegen achterwege laat en alleen van de beesten melding maakt. Hij werkt die vermelding uit door twee verschillende uitdrukkingen te gebruiken: *onse quekenoet* en *onse beesten*, die dus op hetzelfde nederkomen [1]. *Onse quekenoet* is dus inderdaad niets anders dan *ons vee*.

Nu kan de bedoeling in den *Ferguut* ook niet langer twijfel- 197
achtig zijn. De uitlegging die daar, om het verband van den zin, de waarschijnlijkste mogt heeten, is de eenige die in den *Alexander* gelden *kan*. In verband met elkander bewijzen dus de beide aanhalingen overtuigend, dat *quekenoot* werkelijk *vee* beteekent.

Staat die beteekenis vast, dan is ook de etymologie als van zelf aangewezen. Te regt heeft Dr. Kern ons woord beschouwd als eene zamenstelling van *quic*, levend, en *noot*, vee. Het laatste moge hier te lande weinig bekend zijn, het is niettemin een echt oud woord, in alle Duitsche talen wijd en zijd verspreid. „Het Oud-hoogd. bezit *nôz*, het Ags. *neát*, het Oudnoordsch *naut*, en het Zweedsch *nöt*," zegt Dr. Kern. Men mag er bijvoegen: het Oud-friesch bezat *nât*, het Noordfriesch bezit nog heden *nut*, *nüjt* [2]), het Deensch *nöd*, het Eng. *neat*. Ook de hoogere oorsprong des woords is door Dr. Kern met juistheid aangetoond. Het heeft zijn grond in het Goth. werkwoord *niutan*, ons (*ge*)*nieten*, waartoe ook *nut* behoort.

---

[1]) Mogt iemand zich ergeren aan de tautologie van *quekenoot* en *beesten* te zamen genoemd, hij stelle zich gerust door het volgende nog sterkere voorbeeld uit Boendale's *Teesteye*, vs. 2298:

> *Quec ende beesten* menegherande,
> Scape, verkene, perde, coye ende *vee*.

[2]) Richthofen 942, Outzen 229, Bendsen 39. Verg. Diefenbach *Vergl. Wörterb.* II. 118.

De oorspronkelijke beteekenis was *bezit, have,* een begrip dat ten naauwste met dat van *vee* te zamen hangt; „men vergelijke slechts ons *vee* met het Goth. *faihu,* het Lat. *pecus* met *peculium, pecunia,* het Slavonische [1]) *skot* (vee) met ons *schat,* enz." In verbinding met *quic,* levend, ontstond *quekenoot* als *levende have,* volkomen op dezelfde wijze als in de Karolingische psalmen (LXVII, 11) *quica fê* [2]), in het Ags. *cvic feoh* en *cvic-æht* voorkomen, beide oorspronkelijk *levende have* beteekenende, en dus de natuurlijkste benaming van het *vee,* waarin de voornaamste have onzer Germaansche voorouders bestond.

Maar de heer Leendertz oppert eene zwarigheid, die niet
198 gering is te achten. *Noot* voor *vee,* zegt hij, „is een woord dat bij onze oude schrijvers niet voorkomt," en: „Dat *noot* bij sommige andere volken van Duitschen stam in gebruik was en is, bewijst nog niet, maakt het zelfs nog niet waarschijnlijk, dat men het in de 13ᵉ en 14ᵉ eeuw ook hier te lande gebruikte."

Ik zou kunnen aanmerken, dat het voorkomen van *noot* bij Mnl. schrijvers niet volstrekt noodzakelijk is, om de verklaring van *quekenoot* door *vee* te regtvaardigen. Het grondwoord kan lang in onbruik geraakt zijn, terwijl de afgeleide naam blijft voortleven. *Bruidegom, maat* (*gemaat*), *sperwer* en *weerwolf* zijn nog heden in gebruik, ofschoon de Gothische woorden *guma, mats, sparva* en *vair* denkelijk reeds bij de vorming onzer taal verouderd waren. Zoo kan ook *quekenoot* van *noot* afstammen, al ware dit laatste nooit in ons Nederlandsch doorgedrongen. Maar niettemin stem ik den heer Leendertz toe, dat onze verklaring zich eerst dan in hare volle betoogkracht zou voordoen, indien werkelijk het bestaan van *noot* ook hier te lande bewezen kon worden. Het strekt mij daarom tot genoegen, dat bewijs te kunnen leveren door de aanvoering van een voorbeeld, waaruit blijkt, dat *noot* ook bij ons de beteekenis van *vee* heeft bezeten. Men vindt het in Van Mieris' *Charterboek,* III. 734, in eene oorkonde van 6 Febr.

---

[1]) Dr. Kern schrijft *Slavische.* Ik geloof dat wij wèl doen met dien vorm aan onze naburen over te laten, en ons te houden aan den naam die nu eenmaal bij ons is aangenomen.

[2]) Ook Oud-deensch *qvikfæ* of *qvægfæ,* zie Molbech, *Dansk Ordbog,* II. 223. Het Mhd. kende zelfs *vihenôz* (*veenoot*), zie Benecke-Müller II. 395ᵃ.

1401, waarbij Coen Van Oosterwijk vrijheid verleent om het land buiten den Zeeburg tusschen Amsterdam en Ypesloot te bedijken, en daarbij aan ieder veroorlooft,

„in zijn landen lanen te legghen tot aen den Zeeburch, om zijn *noote* uyt ende in den landen te voeren."

Zal men hier bij *noote* aan *veldvruchten* denken, in welke opvatting het woord werkelijk bekend is geweest, als een ander uitvloeisel der oorspronkelijke beteekenis van *have* of
bezit, van het *nut* of de *bate*, door het land opgebragt [1]? Ik 199
geloof niet, dat die opvatting hier van toepassing zijn kan, om de eenvoudige reden, dat veldvruchten wel *uit*, maar niet *in* het land gevoerd worden. De bijeenvoeging dezer beide voorzetsels dwingt ons aan het *vee* te denken, tot welks vervoer uit en in de landerijen een weg (een *notweg* [2]) moest opengehouden worden.

In de plaats bij Van Mieris vinden wij *noote* als meervoud van *noot*, en derhalve dit woord in het enkelvoud niet als algemeene benaming voor *vee* opgevat, maar meer bepaald als *een stuk vee*, *een rund*, gelijk nog heden diezelfde opvatting in het Deensch bekend, in 't Noordfriesch en Engelsch zelfs de gewone is. Deze wijziging, die zich des te gemakkelijker laat verklaren, als men bedenkt dat het Mnl. ook *een vee* voor *een stuk vee* kende [3], is ook daarom merkwaardig, omdat zij den overgang baant tot eene eigenaardige toepassing van *quekenoot*, waarbij wij thans nog moeten stilstaan.

In den *Dietscen Catoen* leest men, vs. 119 der uitgave van Dr. Jonckbloet:

Hijs dulre dan een *quekenoot*,
Die hoopt op ander mans doot.

Quekenoot (*quekenoet*) is de lezing van het Comburgsche hs. Dat van Oudenaarde heeft:

---

[1]) Friesch *nôt*, Richthofen 956, Epkema, *Wdb. op* Gijsb. Jap. 314. — *Die note* voor *de gezamenlijke opbrengst van een akker*, *de oogst*, vindt men bij Van Mieris II. 507^{b} en 600^{b}, Diericx, *Gends Charterboekje*, bl. 109. Men had ook de uitdrukking *eens lants noten*, voor *de vruchten er van inoogsten*. Zie bij Van Mieris II. 369^{a}.

[2]) Ziedaar inderdaad de eenvoudige verklaring van dit veelbesproken woord. Het komt o. a. reeds voor bij Van Mieris II. 729^{b} en 837^{b}.

[3]) *Lekensp.* gloss. in v.

Hijs sotter dan en *kuekenoet*[1]),

hetgeen wel als *kwekenoet* te lezen zal zijn, gelijk dikwijls in de hss. *u* voor *w* wordt gevonden.

Maar in een fragment van een ander hs. van den *Dietscen Catoen* luidt het aangehaalde vers met een klein verschil van lezing aldus:

200 Hy is sotter dan een *queken hoet*[2]).

De oude Antwerpsche druk heeft *quekenhoot*, en dezelfde schrijfwijze vindt men terug in een ander voorbeeld van deze uitdrukking, het eerst door Dr. De Jager aangewezen, bij L. Goetman, *Spyeghel der Jonghers*, vs. 291:

Ten is gheen heere van macht so groot
Die gheen vrienden te doen en heeft;
Hi is veel gecker dan een *queken hoot*
Die den eenen om den andren gheeft.

De zin der spreekwijze *dulre dan een quekenoot* kan, na het vroeger behandelde, aan geen twijfel onderhevig zijn. Mogten wij voor *quekenoot* op goede gronden de beteekenis van *vee* aannemen, vonden wij in 't Mnl. de uitdrukking *een vee*, en ook *noot* bepaaldelijk voor *een stuk vee, een rund* gebezigd, dan is de bedoeling ook hier natuurlijk: *dommer dan een rund.* Opmerking verdient daarbij, dat nog heden in het Zweedsch *nöt* als schimpnaam voor een domkop geldt[3]).

Hoe dit *quekenhoot* te beoordeelen? Is het werkelijk de oude, oorspronkelijke vorm des woords, later in *quekenoot* verbasterd? Nu wij de plaats uit den *Alexander* kennen en van het bestaan van *noot* in 't Mnl. overtuigd zijn, kunnen wij dit niet meer aannemen. Integendeel, het blijkt dat *quekenoot* de oude en echte vorm is; *quekenhoot* komt alleen voor in een hs. „van het einde der 14e of het begin der 15e eeuw[4]),” in den gedrukten *Cato*, die na 1496[5]) het licht zag, en in den *Spyeghel* van Goetman, ten jare 1488 opgesteld[6]). Het is dus blijk-

[1]) Uitg. van Van der Meersch, vs. 153.

[2]) *Werken van de Maatsch. der Ned. Lett., N. R.* VII. I. 158.

[3]) „Nöt. 1) *Rindvieh.* 2) *fig. ein einfältiger dummer Mensch, ein Tropf.*” Möller, *Svensk och Tysk Ordbok*, in v.

[4]) Mr. Van den Bergh, in de aang. *Werken van de Maatsch. der Ned. Lett.*, bl. 155.

[5]) Dr. Jonckbloet, Voorrede voor den *D. C.* bl. IX.

[6]) Van Wijn, *Avondstonden*, I. 363 (*a*).

baar een jongere vorm, eene verbastering van het oude *quekenoot*. Niettemin verdient die jongere schrijfwijze onze bijzondere aandacht. Zeer zeker is zij niet toevallig ontstaan, 201
zij had in het etymologisch taalbesef der natie haren natuurlijken oorsprong. Het ouderwetsche *quekenoot* was voor het volksbewustzijn onverstaanbaar geworden; men dacht niet meer aan *noot*, en begreep dus het woord niet. Maar onwillekeurig begon nu het volk het op zijne eigene wijze op te vatten, en wat lag nu eer voor de hand, dan er eene zamentrekking van *quekenhoot* in te zien? *Beestekop*, *ossekop*, — het is zeer juist door den heer Leendertz opgemerkt — ziedaar eene uitdrukking geheel in den geest van het volk, en uitnemend geschikt om nevens *ezelskop*, *domkop* en *malloot* (*malhoot*, *malhoofd*) als zinnebeeld van een botterik te dienen. Zoo nam dan *quekenoot* in de onbewuste etymologische voorstelling der 15e eeuw eene gewijzigde beteekenis aan, en de spelling *quekenhoot* was daarvan de zigtbare uitdrukking. Dat het echter niet meer dan eene speling was, het uitvloeisel van misverstand omtrent den waren zin der benaming, leert ons de vorm zelf dien men aan het woord gaf. Die vorm toch is stellig onjuist en grammatisch niet te regtvaardigen. Hoe toch in *quekenhoot* de *n* te verklaren? Eene zamenstelling van *quic*, *quec* en *hoot*, kon *quechoot* of *quecshoot* luiden, maar nooit tot *quekenhoot* worden [1]). Men heeft tot hiertoe — zoover ik weet — die zwarigheid voorbijgezien; zij is echter beslissend, zij toont duidelijk, dat *quekenhoot* niets dan eene populaire fictie is geweest. Maar, taalkundig onzuiver of niet, het volk maakte nu eenmaal die fictie, en plooide er de beteekenis naar. Hoe natuurlijk trouwens dat verdichtsel was, getuigt ons het Deensch, waar werkelijk het naamwoord *qvægshöved* (*quecshooft*) voor *een stuk vee* nog heden bekend is [2]). Bij den eersten aanblik zou men al ligt geneigd zijn, daar een argument in te vinden
om de verklaring van *quekenhoot* uit *quec* en *hoot* te staven. 202
Doch bij nadere overweging blijkt het, dat de overeenkomst

---

[1]) *Het wild* is een woord van gelijke grammaticale verhouding als *het quic*: een adjectief, als sterk onzijdig naamwoord gebezigd. Welnu, van *wild* maakt men *wildbaan*, *wildbraad*, *wildhoef*, *wildvang* enz., maar nooit kan zulk eene zamenstelling met *wilden* — aanvangen.

[2]) Verg. de bekende uitdrukkingen *manhooft* en *wijfhooft* voor *man* en *vrouw*.

bloot toevallig is: een opmerkelijk voorbeeld, hoe behoedzaam men te werk moet gaan in etymologische vergelijkingen. Het Deensche *qvægshöved* is echt, zuiver van vorm en aan de oude beteekenis getrouw; het Nederlandsche *quekenhoot* daarentegen een onechte, onzuivere vorm, waarbij men zich met de beteekenis eene moedwillige speling veroorloofde.

De slotsom van mijn betoog is derhalve: De verklaring van Dr. Kern heeft ons de ware afleiding en oorspronkelijke beteekenis aangewezen; die van de heeren De Jager en Leendertz doet ons opmerken, wat er van het allengs verouderende woord in de volksopvatting der 15e eeuw is geworden.

Nog rest mij eene vraag te beantwoorden: Welke spelling verdient de voorkeur, *quekenoot* of *queckenoot*, zoo als in het handschrift van *Ferguut* gelezen wordt? Buiten twijfel is de eerste ouder en echter dan de laatste. — Het adj. *quic*, Goth. *qvius*, wijst op een werkwoord *qvikan* (*qvak*, *qvêkun*)[1]. Het had dus oorspronkelijk eene opene *i*, die in onze taal tot de zachte opene *e* moest overgaan. De verbogen naamval van *quic* moet in den oudsten tijd *queke* geweest zijn. Uit dit *queke* werd later in den eersten naamval de vorm *quec* afgeleid, die vervolgens weder tot het verbogene *quecke* aanleiding gaf, gelijk *quic* de verbuiging *quicke* begon aan te nemen, waarvan nog ons *verkwikken*. Maar de oorspronkelijke vorm blijkt nog duidelijk uit het oude werkwoord *queken*, dat intr. zooveel als *levendig*, *vrolijk zijn*[2], trans. *verlevendigen*, *verkwikken*, *verplegen*, *vervrolijken*[3]) beteekende, en nog overig is in ons *kweeken*, dat
203 eigenlijk *kweken* behoorde geschreven te worden; want Mnl. *queken* staat tot ons *kwikken*, als Mnl. *beden* en *legen* tot *bidden* en *liggen*. *Quekenoot* is dus de echte schrijfwijze, *queckenoot* een jongere vorm.

[1]) Grimm, *D. Gr.* II. 52. Verg. Lat. *vĭgeo*, *vĕgetus*, waarmede *vīvo*, *vīctus* ten naauwste zamenhangt.

[2]) *Minnenloep*, II. 4154. Daarnevens *quicken*, I. 256 var.

[3]) *Lancelot*, II. 41822, III. 14490, *Ferguut* 4789, *Wapene Rogier* (hs.), 1597, *Bijbel* 1477, 1 *Sam.* XVI. 23 („Saul wart *ghequeect*"), enz.

ALSEGERS ENDE GRIET. *

In het zoogenaamde Vierde Boek van den *Wapene Martijn*, door Prof. Serrure uitgegeven in zijn belangrijk *Vaderlandsch Museum* (D. IV, bl. 55—90) en door hem op goede gronden aan Hein Van Aken toegekend, laat zich de dichter hevig uit over de verdorvenheid van den tijd, dien hij beleefde. De zonde neemt hand over hand toe, hebzucht heerscht overal, de goede trouw is geweken. Is er nog iemand die der deugd getrouw wil blijven, ja wel, de Booze weet hem aanstonds in zijne strikken te vangen. Dit laatste denkbeeld wordt aldus uitgedrukt (vs. 130—133):

> Als yemen na die doget spiet,
> Comen Alsegers ende Griet,
> Die duvele met haren gherren,
> Die ons met sonden terren.

Prof. Serrure schijnt dit uitnemend helder te vinden; althans hij acht het niet de minste toelichting waardig. Ik voor mij moet bekennen, dat ik minder gelukkig ben: ik zie hier niets dan tastbare duisternis. De interpunctie van den uitgever toont, dat hij de beide namen in het tweede vers als duivelnamen heeft opgevat. Doch de naam *Alsegers* is mij volstrekt onbekend; en al hoort men soms van eene *booze Griet* spreken, al had de *Zwarte Margareet* in Vlaanderen geene stichtelijke herinnering nagelaten, toch heb ik nooit van *Griet* als duivelnaam gehoord. Voor *Alsegers* zou misschien door eene etymologische verklaring in de rij der booze geesten eene plaats te vinden zijn. Het ligt voor de hand, den naam

* [Uit „Nog een proefje van Middelnederlandsche Taalzuivering" in De Taalgids, VII, 1865, blz. 51—54].

als eene afkorting van *Alsegerse* te beschouwen, dat eene samenstelling kan zijn van *al* en *segerse* of *segersse*, het vrouwelijk van *seger*, dat thans *zegger* luidt. Verg. b.v. *waersegerse*, voor *waarzegster*. *Alsegers* zou dan *Al-zegster* zijn, een niet ongepaste naam voor een *snapachtig wijf*, eene *klappei*, eene *babbelkous* of *flap-uit*; en ofschoon vandaar tot de familie van Belzebuth de sprong nog vrij groot is, ligt er toch waarlijk iets in, dat zoo wat aan eene plaag van den Booze doet denken. Maar met *Griet* weet ik volstrekt geen weg.

Doch er is meer dat zwarigheid geeft. *Alsegers* en *Griet*
52 worden niet alleen *duvele*, maar — let wel! — DIE *duvele* genoemd! Hoe! die twee zijn DE *duivelen* bij uitnemendheid! Het gansche geslacht der booze geesten samengesmolten in twee vrouwelijke personages! En zij zijn immers ontelbaar als het gras des velds en als het zand der zee!

Ter eere van zoovele beminlijke schoonen, die den naam van *Griet* met eere dragen — als de *margaritae* of *parels* van haar geslacht — wil ik eene poging wagen om de snoode indringster, die dien liefelijken naam met schande bedreigt, eens vooral te verdrijven, en tevens hare gezellin, de geheimzinnige *Alsegers*, onschadelijk te maken. Het vonnis te vellen over twee duivelinnen moge eene hachelijk waagstuk zijn, ik durf mij daartoe in dit geval verstouten. In naam der Nederlandsche Taal en van het Gezond Verstand veroordeel ik beiden tot verlies harer persoonlijke rechten, en de eene daarenboven — de langste van beiden — tot een gewelddadigen dood: het zwaard der critiek scheide haar lichaam in twee gelijke deelen. Met andere woorden, ik stel voor aldus te lezen:

Comen *alse gers ende griet*
Die duvele met haren gherren.

De beide duivelinnen zijn verdwenen, de duisternis is opgeklaard, Van Aken spreekt als een verstandig man — naar de denkbeelden van zijnen tijd. „Poogt iemand," zegt hij, „de deugd te betrachten, dan komen de duivelen met hun gekrijsch op hem af, *talloos als het gras des velds en als het zand der zee*." Want zie, dat is inderdaad de bedoeling van het spreekwoordelijk gezegde *alse gers ende griet*, dat niets anders beteekent dan *als grasscheuten en zandkorrels*. De beide woorden, *gers* en *griet*, zijn bekend genoeg.

Gars en *gers* beide, als bijvormen van *gras*, door de niet ongewone verplaatsing der *r*, komen bij onze Mnl. dichters veelvuldig voor. Reeds het Angels. kende *gärs* nevens *gräs* (Ettm. 440); de omzetting was dus reeds oud. Het Mnl. schreef *gars*, *gaers*, *gers* of *geers*. De bewijsplaatsen behoef ik niet uit te schrijven. Het zij genoeg te verwijzen, voor *gars* naar *Lanc.* II, 28796, *Rijmb.* 22119, *Franc.* 8780, *Rose* (*A*) 691, 53
Clignett, *Bijdr.* bl. 99; voor *gaers* naar Willems, *Meng.* 445; voor *gers* en *geers* naar *Lanc.* II, 32963, *Wal.* 10520, *Rijmb.* 3991, 16470, *Nat. Bl.* II, 426, III, 678 vlg., *Sp. Hist.* I^5, 35, 49, Ruusbr. I, 209, Mieris II, 606 vlg., enz. De uitdrukking *gersgrone* voor *grasgroen* vindt men in *Lanc.* III, 8406.

Griet, dat aan *gers* wordt toegevoegd, is een woord dat men in alle Duitsche talen aantreft in den zin van *zandkorrel*, *grof zand*. Ohd. *grioz*, glarea (Graff IV, 345); mhd. *griez*, sandkorn (Benecke I, 577); ags. *greot*, pulvis (Ettm. 444). Verg. ook Grimm, *D. Gr.* III, 379 vlg. Het is ten nauwste verwant aan ons *gruis*. Nevens *griet* staat een andere vorm, *gruit*, mhd. *grûz* (Benecke I, 578), ags. *grût* (Ettm. 444), de benaming van het *grof gemalen mout*, de grondstof waaruit het bier bereid wordt: een woord van dagelijksch gebruik in onze middeleeuwsche brouwerijen, en inzonderheid bekend door het oude *recht van de gruit*, waaromtrent bij Kluit, Ackersdijck en andere schrijvers inlichting genoeg te vinden is. *Griet* en *gruit*, die beide korrelachtige zelfstandigheden aanduiden, zijn eigenlijk twee vormen van hetzelfde woord, tot elkander staande als *Dietsch* tot *Duitsch*, *kieken* tot *kuiken*, *kiesch* tot *kuisch*, *bedieden* tot *beduiden*, enz. Doch het gebruik heeft de beide vormen al vroeg onderscheiden: *gruit* werd van *gemalen mout*, *griet* daarentegen van *zandkorrels* gezegd.

Griet op zich zelf, in den zin van *zand*, heb ik in 't Mnl. niet aangetroffen. Doch het woord bleef bewaard in de spreekwoordelijke zegswijze *alse gers ende griet*, die gebruikt werd om eene tallooze menigte aan te duiden, op dezelfde wijze als het Grieksch uit *ψάμμος*, zand, het bnw. *ψαμμακόσιοι* vormde, letterlijk *zandvoudig*, d. i. *ontelbaar als het zand*.

Er ontbreekt aan mijn betoog nog één punt, dat niet achterwege mag blijven. Het bewijs namelijk, dat de bedoelde zegswijze, die ik in de woorden van Hein Van Aken herstelde, werkelijk in gebruik was, en niet door mij behendig verzonnen

werd. Welnu, in den *Roman van de Rose* leest men in het Amsterdamsche handschrift (vs. 1714):

54 Al haddic gesien al omme mi
Vliegen gescutte *alse gars ende griet*,
Inne hadde daeromme gelaten niet.

Het Comburgsche handschrift, door Kausler uitgegeven, heeft eene andere lezing (*als gras uter erden sciet*, vs. 1705). Doch de lezing van A is wel zeker de echte, en de bedoeling blijkbaar: „Al had ik de pijlen *als gras en zand* om mij heen zien vliegen, ik had het toch niet gelaten." Even talrijk dan als de snorrende pijlenzwerm, die hier ondersteld wordt, is het krijschende heirleger der duivelen, dat — volgens onzen dichter — den mensch van de deugd zoekt af te scheuren.

Het gedicht van Hein Van Aken, zooals het door den Gentschen hoogleeraar getrouw naar het handschrift werd afgedrukt, is voor een goed deel onverstaanbaar; bedorvene lezingen bevat het in menigte, *alse gers ende griet*; nauwelijks een enkel couplet levert een geheel verstandigen zin. In het bovenstaande mocht het mij gelukken eene der moeilijkste plaatsen tot haren oorspronkelijken vorm terug te brengen en in het ware licht te stellen. Het overige zij aan de scherpe critiek der beoefenaars onzer Mnl. letterkunde dringend aanbevolen. Een dichter als Hein Van Aken heeft zeer zeker geen onzin geschreven: bij hem zal de critiek ongetwijfeld hare moeite beloond vinden.

FERGUUT, VS. 2561. *

Ferguut komt bij het kasteel van den roover, die iederen voorbijganger afzette. Hij raakt met hem in strijd, en met een forschen stoot breekt hij hem den linkerarm. De roover neemt de vlucht; maar nog vóór hij zijn kasteel bereikt, haalt Ferguut hem in, en doet hem voor zijn overmoed boeten.

Ferguut so sere na hem rijdt,
Dat hem achter ontwee snijdt
Aertsoen ende ors met sinen swerde.
Die dief viel neder op die erde.

Het loopt in 't oog, dat in het tweede vers het vnw. *hi* is uitgevallen: *Dat hi hem* enz. Maar hiermede is alles nog 171
niet in orde. Hoe? Ferguut snijdt hem van achteren den zadelboom en het paard middendoor! Ik beken, dat de ridders in de Artur-romans niet malsch waren met hunne slagen, en dat vooral het zwaard van Ferguut gewoonlijk vrij onzacht aankwam. Maar toch, met éénen sabelhouw het achtereind van een paard middendoor te hakken, is wel wat kras! Van Godfried van Bouillon wordt iets dergelijks verhaald, en nog sterker zelfs: hij hieuw man en paard met éénen slag in twee helften vaneen. En dat was nog maar kinderspel bij de wonderen, die het alvernielend zwaard van Segelijn van Jerusalem verrichtte. Maar zulke overdrijvingen zijn in onze epische poëzie zeldzaam; en waar men ze aantreft, is veelal, evenals hier, eene corrupte lezing in 't spel. In dit geval was zulk een geweldige slag niet eens noodig; het was genoeg

---

* [Uit „Nog iets over den *Ferguut*" in De Taalgids, IX, 1867, blz. 170—176].

dat hij den roover ter aarde wierp, die niet bestemd was om te sneuvelen, maar om zich aan Ferguut over te geven. Indien deze hem den zadelboom doorsneed en den riem waarmede de zadel bevestigd was, zoodat de zadel kantelde en de dief zandruiter werd, dan was het oogmerk volkomen bereikt. Welnu, men leze dan:

> Dat *hi* hem achter ontwee snijdt
> Aertsoen ende *tors* met sinen swerde.

Dat een afschrijver, die het oude *tors* niet meer verstond, gedachteloos het meer bekende *ors* in de plaats stelde, is zeker niet vreemd. Maar *tors* is buiten twijfel de ware lezing. Al zijn ons van elders geene voorbeelden van het woord bekend, het had een wettig recht van bestaan, en het is ons welkom als eene verrijking van onzen Mnl. taalschat, die ook uit bedorven lezingen zorgvuldig moet opgedolven worden.

Eene korte beschouwing van den oorsprong en de verwantschap des woords moge dit nader bevestigen.

Uit lat. *tortus*, gedraaid, verl. deelw. van *torquere*, draaien, ontsproot een nieuw afgeleid ww. *tortiare*, gedraaid maken,
172 ineendraaien, strengelen; vanwaar ital. *torciare*, stijf vastbinden.
In oud-fr. werd dit *torser*, *tourser*, door den gewonen overgang van *ti* vóór een klinker in *s*: verg. *raison*, *saison*, *poison*, *priser*, uit *ratio*, *satio*, *potio*, *pretiari* enz. De beteekenis van *vastbinden* ging over tot die van *pakken*, *opladen*, d. i. het vastsnoeren van voorwerpen in een bundel of op een lastdier. In dien zin is het woord in alle Romaansche talen bekend, meestal echter met de gewone omzetting der *r*. Verg. prov. *trossar*, opbinden, inpakken, opladen (Raynouard V, 434), nfr. *trousser*, eng. *to truss*, sp. *trojar*, port. *trouxar*; mlat. *trossa*, bundel, pak (Du Cange VI, 683), prov. *trossa*, nfr. *trousse*, eng. *truss*, sp. *troja*, port. *trouxa*, maar in 't dialect van Lombardije *torza*, *torsa*, stroo- of hooibundel (Diez, *Wtb.* I, 415); in deminutieven vorm prov. *trossel*, nfr. *trousseau*, sp. *trojel*, waarvoor weder oud-fr. *torsel*, *torseau*, ital. *torsello*.

Dat ofr. *torser*, *tourser* inzonderheid gezegd werd van het *oppakken* of *opladen* van bagage op lastdieren, blijkt uit talrijke plaatsen. Zoo leest men b. v.: „*cent somiers torsés*," honderd geladene lastdieren; „*sur un de lor roncis le torsent*," zij laden het op een hunner paarden; „*et si le fist tourser sur*

le destrir millour," hij liet het op het beste paard opladen. Zie Du Cange VII, 319, Gachet, *Gloss.* 435, enz.

Uit het Fransch ging het woord in 't Mnl. over, waar *torsen* of *tursen* de gewone term was, als synoniem van *laden.*

Doen si al haer dinc na dat
Hadden *getorst* ende geladen.
Grimb. II, 444.

Dat men *torssen* ghinghe ende laden,
Alse te porren ongespaert.
II, 728.

Al dat scoenheide voerdi mede
Wel *ghetorst* op sijn paert.
Beatr. 184.

Dat pauwelioen was *gheturst* (*opgeladen*).
Wal. 9057.

Mar willen si *torsen* ende laden, 173
Ende doen haer schip te gronde gaen.
Hildegaertsberch *f.* 87ᵃ.

Men vindt het ook voor *beladen,* met het lastdier als object:

Die knapen sprongen op ter vaert;
Elc sadelde sijns heren paert,
Ende *torsten* hare somers sciere,
Ende worper op hare fortsiere.
Ferg. 51.

Nevens *torsen* was in denzelfden zin ook *trossen* in gebruik.

Gescut, peerd ende wagen,
Bombaerden ende donrebussen
Hiet hi laden ende *trossen,*
Tenten ende pawelioene.
Rein. II, 3810.

Men leest *trossen* in gelijke opvatting nog bij Vondel I, 229:

O groote kemels! die hier met vele ongemacken
Zoo lastig gaet *getrost* met 's rijckdoms zware packen.

Nog heden bewaart onze taal de herinnering van *trossen,* in den zin van *samenbinden* en *opladen,* in het znw. *tros,* dat

eigenlijk *bundel* of *pak* beteekent, en in tweeledige opvatting wordt genomen: 1° een *tros* druiven, bessen, enz. (voorheen ook *tors*, als bij Vondel VIII, 214; verg. Kiliaan), d. i. een bos of bundel van onderling verbonden vruchten; en 2° de *tros* van een leger, de gezamenlijke pakkage of bagage. Maar *tros* geldt nog in eene derde opvatting, in die van een dik ineengedraaid *scheepstouw*, *kabel*, prov. *tressa*, sp. *troza*; en daarbij komt weder de oude beteekenis van *binden* ongewijzigd voor den dag, evenals in sp. *atrozar*, vastsnoeren (Diez, *Wtb.* I, 415) en prov. *troussela*, leiband om kinderen loopen te leeren (Honnorat II, 1335). In bepaalde toepassing op het vastbinden of vastsnoeren van paardentuig was ook prov. *trossar*, *trosar* in gebruik. Zoo in de twee volgende voorbeelden,
174 bij Raynouard (V, 434) aangehaald, die inzonderheid van belang zijn ter vergelijking met onze plaats uit den *Ferguut*:

Li scudiers son tuit vengutz,
Cavalcant els roncins *trosatz*.

„de schildknapen zijn allen gekomen, rijdende op de *opgetuigde* paarden."

Per denant lors *arsos* an los escutz *trossatz*.

„vóór aan hunne *zadelboomen* hebben zij de schilden *vastgebonden*." Wij vinden hier de *arsos* (fr. *les arçons*) met het ww. *trossar* verbonden. Evenzoo gold ook het fr. *trousse*, een bundel, inzonderheid van een pak, dat de ruiter achter op zijn paard laadt en aan den achterboom van den zadel bevestigt; *en trousse* is daar zelfs de gewone term voor *achterop* geworden, en bij overdracht wordt de achterboom van den zadel, waaraan de *trousses* bevestigd worden, zelf *troussequin* geheeten. Voegt men nu hierbij, dat *tros*, *trossen* oudtijds *tors*, *torsen* luidde, dat *torssen* bij Kiliaan *ligare* heet, en *tors* ook in Meyer's *Woordenschat* met *tros* gelijkgesteld wordt, dan zal men wel niet aarzelen, in de plaats uit den *Ferguut*, waar *aertsoen* voorafgaat, *tors* als de ware lezing te erkennen. De oorspronkelijke beteekenis van *band* werd dan in 't bijzonder toegepast op den band of riem, die den zadel van achteren (denkelijk aan den staart) bevestigde. Ferguut hieuw den *achterboom* en den *achterriem* of *staartriem* door, en de ruiter tuimelde uit den zadel.

Mocht het ooit gelukken het Fransche origineel in te zien, dat, helaas! nog altijd ontoegankelijk blijft, ik twijfel nauwelijks of men zal daar *arçon et torse* (of *tourse*) vinden, of althans een woord van gelijke beteekenis. *

Wij hebben in het bovenstaande eene dwaze lezing te recht
gebracht, en tevens eene kleine bijdrage tot onze taalkennis
gewonnen. Wij vonden de afleiding zoowel van het oude *torsen*
of *trossen*, als van ons hedendaagsche *tros*, en den samenhang der drie beteekenissen van dit woord. Beide, *torsen* en
tros, leerden wij kennen als woorden van uitheemschen oorsprong. Maar nog eene andere opmerking doet zich hier voor. 175
Het werkwoord, dat wij gewoon zijn *torschen* te schrijven, is niets anders dan het oude *torsen* in gewijzigde opvatting. De begrippen van *opladen* en *dragen* zijn ten nauwste aan elkander verwant: wie een zwaar voorwerp *dragen* zal, neemt het op zijne schouders, *laadt* het zich zelven *op*. Ook in het Fransch wordt *charger* in de gemeenzame spreektaal van sjouwerlieden of pakkendragers gezegd, in den zin van „*transporter des fardeaux*" (Poitevin I, 440). Het blijkt dus, dat in ons *torschen* de *ch* geen recht van bestaan heeft. Naar den aard en de afleiding des woords zal het raadzaam zijn, voortaan *torsen* te schrijven [1]). Ik wil mij daarvoor niet beroepen op de omstandigheid, dat men vroeger werkelijk *torsen* of *torssen* schreef (Hooft, *N. H.* 1005; Rotgans, *Wilh. III*, I, 54, 65; Schermer 36; Poot I, 342; Smits, *Ged.* 49, enz.; bij Bilderdijk XII, 439, zelfs *tortsen*). Dit bewijst op zich zelf niets, daar men voorheen in het al of niet schrijven van *ch* achter de *s* vrij slordig te werk ging; en er staat tegenover, dat Kiliaan nevens *tros* ook *trosch* en *torsch* vermeldt. Doch de eenheid van ons *torsen* (dragen) met het oude *torsen* (laden) wordt onloochenbaar gestaafd door de opmerking, dat het woord eertijds niet alleen in de laatstgenoemde beteekenis (gelijk wij boven gezien hebben), maar ook in de eerstgemelde met *trossen* afwisselde. Ziehier eenige bewijsplaatsen, alle aan de vroegste gedichten van Vondel ontleend:

---

* [Verg. echter thans de uitg. van *Ferguut* door Verwijs, blz. 88.]

[1]) Daar mijn geachte vriend Dr. Te Winkel zich met deze beschouwing volkomen vereenigt, wordt de spelling *torsen* voortaan door de Redactie van het Ned. Woordenboek aangenomen. Men gelieve het reeds verschenen artikel *Aantorschen* daarnaar te verbeteren.

Maer eer met zijn gantsch lijf hy noch int water plost,
Hy van de Dolphyns wert gedragen en *getrost*.
I, 279.

sy *trossen* beyde haer hout.
I, 337.

Het ongeluckich dier *trost* wat het *trossen* magh.
I, 401.

176 den armen muyl, van *trossen* krom gebogen.
I, 459.

Ook het Friesch kent zoowel *trossjen* als *toarssjen*, beide in den zin van *dragen* (Epkema 499, 491), en, let wel, het laatste zonder *k* (*ch*). Als jagersterm, bij de jacht met den vogel, is *trossen* nog heden voor *torsen*, dragen, in gebruik. Men bezigt het woord, „wanneer de jachtvogel het gevangen wild poogt weg te dragen [1]." In 't Fransch heet dit *charrier*, van mlat. *carricare*, in den grond dus hetzelfde woord als *charger*, laden. Men ziet, hoe de beteekenissen van *laden* en *dragen* telkens dooreenspelen en met elkander wisselen.

Nu de verklaring van *torsen* en *tros* vaststaat, blijkt het tevens dat beide woorden — hoe vreemd dit ook schijnbaar moge luiden — ten nauwste verwant zijn aan een derde woord, mede van Romaanschen oorsprong, t. w. aan *toorts*, fakkel, fr. *torche*, prov. *torcha*. Dit laatste toch is mede gevormd uit lat. *torquere*, draaien, en beteekent eigenlijk eene ineengedraaide stroowisch, met pik besmeerd. Daarnevens stond in het oudere Fransch de afgeleide vorm *tortis* (Roquefort II, 634; Gachet, *Gloss.* 435), prov. *tortis* (Raynouard V, 384), vanwaar mnl. *tortijs*, *tortise*, *tortijtse* (*Lanc.* II, 14620; *Wal.* 1053, 2597, 2618, 4511 enz.; *Limb.* I, 593; Stoke IX, 53; *D. Doctr.* III, 897, enz.): ontleend aan mlat. *torticia*, *torticius* of *tortisius* (Du Cange VI, 618 vlg.), eene afleiding van lat. *tortus*, gedraaid. *Toorts* derhalve en mnl. *tortijs* hebben, evenzeer als *torsen* en *tros*, hunnen grond in lat. *torquere*.

---

[1]) Verster Van Wulverhorst, *Proeve eener Ned. Jagterm.*, in *Ned. Tijdschrift voor liefh. der jagt en visscherij*, 1857, bl. 87.

REINAERT, I, VS. 378. *

Als Reinaert zich in het gewaad van een „begheven clusenare" aan Cantecleer vertoont, en dezen gerust poogt te stellen, dat hij voortaan niets meer van hem te vreezen heeft, zegt hij:

Nu moghedi wel vorwaertmeer
Van mi sonder hoede leven:
Ic hebbe *bi der scole* vergheven
Al vleesc ende vleeschsmout.

De uitdrukking *bi der scole* levert eene zwarigheid, die nog niet is opgelost. Grimm ging ze onopgemerkt voorbij. Willems vatte *scole* op als *verzameling*, en verstond het als „de geestelijke gemeenschap in het klooster," waar Reinaert van zijne begeerlijkheden afstand gedaan had. Doch nergens blijkt, dat die gemeenschap ooit *scole* genoemd is, en Reinaert doet zich niet voor als een kloosterling, met anderen in gemeenschap levende, maar als een „hermijt", een „clusenare." Met die verklaring kon Dr. Jonckbloet dan ook geen vrede hebben. „Bedorven lezing", zegt hij, en voegt er bij: „Misschien *binder scole*, hoewel ik meen, dat de fout in *scole* steekt."

De *Reinardus Vulpes* en de Nederduitsche *Reineke* geven geen licht. De eerste heeft (vs. 165):

Devovi carnes et pinguia mandere cuncta.

De laatste (vs. 362):

Ik hebbe my gans begeven,
Alle vlêsch vorlovet mit ên.

* [De Taalgids, IX, 1867, blz. 198—200].

199 Te recht merkte Dr. Jonckbloet op, dat wij hier met eene bedorven lezing te doen hebben, en dat de fout in *scole* steekt. De verandering van éêne letter — zoo 't al eene verandering heeten mag, want *c* en *t* worden in de hss. telkens verward — brengt alles in orde en herstelt eene merkwaardige spreekwijze, die door den afschrijver verduisterd werd. De dichter schreef:

Ic hebbe *bi der stole* vergheven
Al vleesc ende vleeschsmout.

Om de juistheid dezer verbetering te doen gevoelen, is eenige verklaring noodig.

De *stole*, thans *stool*, lat. *stola*, is de breede band, dien de priester bij het verrichten van den heiligen dienst om den hals en de schouders draagt. Zij herinnert aan de smarten, door Christus geleden, inzonderheid aan de banden, waarmede hij aan den geeselpaal werd vastgehecht (verg. *Bedied. der Missen*, vs. 193—208, *Lekensp.* II, 51, 119—126). Als zoodanig is zij het zinnebeeld van bereidwillige onderwerping en gehoorzaamheid. „*Stola circundata collo*", zoo luidt eene aanhaling bij Du Cange (VI, 378), „*ad inferiora descendens, significat obedientiam Filii Dei, et jugum servitutis, quod pro salute hominum portavit.*" En in de *Sacrae Liturgiae praxis, juxta ritum Romanum*, van P. J. B. De Herdt, leest men (T. I, p. 1, n°. 51): „*Stola significat funes Christi collo injectos, vel crucem humeris impositam, et in sensu morali jugum Domini et obedientiam, ad quam denotandam ambabus manibus collo imponitur, et extremitatibus cinguli colligatur, quia obedientia virtus generalis est et virtutes virtutibus sociantur*" [1]). De Kerk maakte van dit zinnebeeld een eigenaardig gebruik bij het afnemen der plechtige gelofte, waarbij iemand zich verbond tot onderwerping en gehoorzaamheid, tot armoede en onthouding, tot afstand van alle wereldlijke begeerten. De persoon,
200 die deze verbintenis op zich nam, knielde dan voor den geestelijke neder, die hem een der beide uiteinden der stool — het juk der gehoorzaamheid — op het hoofd legde; en in die houding deed hij zijne gelofte. Men noemde die plechtigheid:

---

[1]) Deze aanhaling heb ik te danken aan de heuschheid van den Eerw. Heer W. Wessels te Hilversum.

sub stola votum deponere, d. i. *stola capiti imposita*, gelijk het door Du Cange verklaard wordt (VI, 379). Ziehier eene plaats uit eene oorkonde van Bisschop Jan van Kamerijk, t. w. den stichtingsbrief van het hospitaal van St.-Jan den Dooper te Brussel, van 't jaar 1211 (dus juist uit den tijd van den *Reinaert*), bij Du Cange aangehaald: „*Statuimus, quicumque divina inspiratione tractus in eadem domo se Deo famulaturum obtulerit, non prorsus ad obedientiam recipiatur, nisi quatuor mensibus tanquam novitius inter fratres et sorores conversando probetur — Tunc demum, si — unicorditer placuerit, saeculo et propriis ac propriae voluntati renunciet, votum continentiae* sub stola *in manu sacerdotis deponat*." Evenzoo leest men in een ander stuk, den stichtingsbrief van het St.-Geertruid's-hospitaal, van 1255: „*Votum continentiae* sub stola *in manu sacerdotis deponat, jugum obedientiae super se tollat.*"

De bedoeling van Reinaert is dus blijkbaar deze, die het allerbest in het verband zijner woorden past: „Ik heb het *votum sub stola* gedaan, de plechtige gelofte van onthouding afgelegd, en daarmede van alle begeerlijkheden, van alle vleesch en vet, afstand gedaan."

DE AFLEIDING EN BETEEKENIS

VAN HET WOORD

RUWAARD.*

Wilt het mij niet ten kwade duiden, M. H., dat ik verlof gevraagd heb, u, misschien een half uur lang, te onderhouden over de afleiding en beteekenis van een enkel woord. In menig ander geval zou ik zelf het onbescheiden achten, zooveel van uw geduld te vergen. Maar het woord, dat ik bedoel, heeft wel aanspraak op eene aandachtige beschouwing. Het heeft eene historische vermaardheid gekregen, niet alléen door den beroemden *Ruwaard* van Putten, maar ook vooral door Hertog Albrecht van Beieren, die dertig jaren lang Henegouwen, Holland, Zeeland en Friesland, als *Ruwaard* bestuurde. Van een woord, dat den geschiedkundige zoo dikwijls in mond en pen komt, wil men gaarne de ware beteekenis en den waren oorsprong kennen. Maar tot dusverre zijn die nooit ernstig onderzocht. Men stelde zich tevreden met eene soort van populaire verklaring, die op 't eerste hooren eenigen schijn heeft; maar men verzuimde het woord in zijne geschiedenis na te gaan en daaruit de ware verklaring af te leiden. Alleen Dr. Jonckbloet merkte in zijn *Spec. de Velth. l. III*, p. 118 op, dat *ruwaard* eertijds, met name bij Velthem, ook in andere opvattingen voorkomt, die met de gewone beteekenis moeilijk te rijmen schijnen; maar de aard en de samenhang der verschillende beteekenissen werd nog door niemand nagespoord, evenmin als iemand op het denkbeeld kwam, de gewaande etymologische

---

*) [Verslagen en mededeelingen der Kon. Akademie van Wetenschappen, Afd. Letterkunde, XII, 1869, blz. 171—190].

uitlegging aan de regelen der taalkunde te toetsen. Indien het mij gelukken mag dit verzuim te herstellen, de afleiding en 172
beteekenis des woords met zekerheid te doen kennen, en daardoor eene — wel kleine, maar toch niet geheel onbeduidende — bijdrage tot de kennis onzer taal te leveren, dan mag ik hopen verschooning bij u te vinden, dat ik uwe aandacht eenige oogenblikken aan gewichtiger onderwerpen heb onttrokken.

Staan wij eerst stil bij de beteekenis, die het woord, als persoonsnaam, in het Middelnederlandsch vertoont. Men vat *ruwaard* gewoonlijk op als benaming van dengene, die een gewest bestuurde in naam van den afwezigen landsheer, als gelijkbeteekenend met *stadhouder*, den plaatsvervanger van den vorst. Gedurende de krankzinnigheid van Graaf Willem V voerde zijn broeder Albrecht als *ruwaard* het bewind over Henegouwen, Holland, Zeeland en Friesland; Antonie van Bourgondië bestuurde Brabant als *ruwaard* in naam zijner moeder Margareta; de heerlijkheid van Putten werd in naam der grafelijkheid door een *ruwaard* berecht. In al deze drie gevallen had het woord ongetwijfeld de straksgenoemde beteekenis. Ook andere *ruwaarden* vinden wij genoemd, mede als gouverneurs of stadhouders aan het hoofd van verschillende gewesten geplaatst. Zoo lezen wij in den *Lekensp.* (3, 16, 102) van Jacob van Châtillon [1]), die door Koning Philips den Schoone tot gouverneur van Vlaanderen was aangesteld: hij wordt daar *ruwaert* van Vlaanderen genoemd. In de *Brab. Yeesten* (5, 3263) verhaalt Boendale, dat het belegerde slot van Rode zeer gebrekkig van het noodige voorzien was; de Hertog, zegt hij, werd al zeer slecht gediend door dengene, *„die over Mase was sijn rowaert,"* d. i. door zijn gouverneur in het Overmaassche. In de *Rijmkr. van Vlaenderen* (vs. 10111) lezen wij, dat Jan de Bourseel door den Koning van Engeland op verzoek der Gentenaren, die zijne zijde hielden, als *rewaert* naar Vlaanderen gezonden werd. Evenzoo ook bij vroegere schrijvers, als bij Utenbroeke (*Sp.* II[1], 49, 66), waar hij spreekt van zekeren Danabus, „die *reweert* van Gallen was," hetgeen bij Vincentius *„preses Galliarum"* heet; en in den *Roman der Lorreinen* (I, 1431), waar verhaald wordt, dat Aymerijn van

---

[1]) Boendale noemt hem verkeerdelijk *Jacob van Simpole* (d. i. *van St.-Pol.*)

178 Narbonne zich uit zijn gebied verwijderde, en Hervijn van Gironvile als *rewert* in het land achterliet [1]).

Elders echter vindt men melding gemaakt van *ruwaarden*, die niet het bewind over een gewest, maar het bevel over een leger voerden. Als Velthem verhaalt, dat Eduard I tot een krijgstocht tegen Ierland besloot, zegt hij:

> Ende hier af moete nu sijn *ruwerd*
> Lancelot van desen striden.
> 2, 25, 4.

Lancelot moest in dezen oorlog de *ruwaard*, de bevelhebber van 's Konings leger zijn. In een door den Hr. Blommaert uitgegeven fragment van een ouden Karolingschen ridderroman, leest men van drie Christenridders, die naar Vauclère reden (vs. 122):

> So lange dat si sagen there,
> Daer Susas of was *rewaert*,

totdat zij het leger voor zich zagen, waarvan Susas de *ruwaard*, de aanvoerder, was. Nog in den Delftschen Bijbel van 1477 treft men het woord in deze beteekenis aan. „Phtolomeus, Abobus soen," heet het daar (1 *Mach.* 16, 11), „was *ruwaert* gemaect in tlant van Jherico." De Vulg. heeft: „Ptolemaeus, filius Abobi, constitutus erat *dux* in campo Jericho." *Ruwaard* wordt dus hier met *dux* gelijkgesteld.

Tot hiertoe zagen wij den *ruwaard*, hetzij dan als landvoogd of als legerhoofd, altijd het bevel voeren in naam van een vorst, aan wien hij zijne macht ontleende. Maar ook dit begrip was niet noodwendig aan het woord verbonden. In den reeds genoemden Delftschen Bijbel wordt (1 *Mach.* 15, 16) een Romeinsche Consul — „Lucius, *consul* Romanorum" — „die *ruwaert* van Romen" genoemd; en als Velthem zeggen wil, dat Eduard I een krijgstocht tegen Wallis ondernam en in persoon het bevel over zijne troepen aanvaardde, drukt hij dit aldus uit:

---

[1]) Hiertoe behoort ook de plaats bij Velthem (5, 14, 6), waar hij spreekt over Theobald Brusato in zijne betrekking tot Keizer Hendrik VII. Er staat, dat hij beloofde den Keizer *sijn ruwerd* van Brescia te zullen maken. De bedoeling moet juist omgekeerd zijn, dat de Keizer hem die waardigheid toezeide. Het woordje *te* staat niet in het hs. Men leze: „*Hem geloefde die keyser sijn ruwerd*" enz.

Hier af was die coninc *ruwaerd*, 174
Want hi selve geloefde vorwaer
Dit te wrèken openbaer.
2, 24, 6.

In dien veldtocht was de Koning zelf *ruwaard*, d. i. voerde hij zelf zijne troepen aan. Met *ruwaard* is dus hier, evenals in het straksgenoemde geval van den Romeinschen Consul, geen stadhouder of plaatsvervanger van een vorst, maar eenvoudig de *bevelhebber* van het leger bedoeld.

Onze bevinding omtrent de beteekenis van *ruwaard*, als persoonsnaam, is dan deze, dat het woord in 't algemeen een *gezagvoerder* te kennen geeft, zoowel een legerhoofd als een landsbestuurder, om 't even of hij zijn gezag in eigen naam oefent of in naam van een vorst, wiens dienaar hij is. Het gebruik moge *ruwaard* in lateren tijd meer bepaald gelijkt hebben als benaming van den *stadhouder*, die een gewest bestuurde bij ontstentenis van den landsheer; maar dit was eene beperking van den ruimeren zin, waarin het woord vroeger placht te gelden.

Nu wij dit weten, zijn wij beter in staat gesteld over de afleiding te oordeelen. Ik zal u niet vermoeien met enkele dwaze etymologieën, die men vroeger en later heeft uitgedacht. Als Kiliaan — naar de voormalige gewoonte om van elk woord twee of meer verklaringen voor te stellen, waaruit de lezer dan maar te kiezen had — nevens de afleiding, die ik straks zal behandelen, nog eene andere aanduidt in de woorden: „*Rouard* Gallis dicitur *latrunculator; pource qu' il faict mettre les malfacteurs en la rouë*, quod maleficos in rotas tolli jubeat," dan behoeft ons dit niet lang op te houden; want die wreede straf was toch niet zoo'n dagelijksch werk van den *ruwaard*, dat hij bij uitstek de *radbraker* verdiende te heeten! Zulk eene afleiding is niets beter, dan wanneer iemand b. v. het woord gelijk wilde stellen met *ruwaard*, dat in Vlaanderen gezegd wordt voor een *ruwen kerel* (*Vl. Idiot.* 564). Of wanneer anderen *ruwaard* verklaren als *roewaard*, voor *roedewaard* of *roedebewaarder*, „die de roede van geregtigheid zwaait" (zie Weiland op h. w.), dan is de bloote opmerking, dat die weglating der *d* tusschen twee klinkers, de samentrekking van *roede* tot *roe*, nog niet bekend was in den tijd toen *ruwaard* reeds bestond, voldoende om eene dergelijke gissing op zijde te

175 zetten; het is niet eens noodig er bij te voegen, dat de *roede* nooit het zinnebeeld van een *legerhoofd* is geweest.

Maar wellicht zegt iemand bij zich zelven: Hoe? is dan de afleiding van *ruwaard* niet sedert lang bekend? Is het woord niet samengesteld uit *ruwe*, rust, en *waren*, bewaren? Beteekent het niet eigenlijk den *rustbewaarder*, den *vindex quietis publicae*?

Indien eene woordverklaring geloof verdiende, omdat zij sedert lang algemeen geloof heeft gevonden, dan zeker ware het gewaagd aan deze afleiding van *ruwaard* te twijfelen. Men heeft zelfs beweerd, dat er niet aan te twijfelen valt [1]). Zij werd reeds door Kiliaan voorgesteld, door Hooft als zeker aangemerkt [2]), en sedert, zoover ik weet, door bijna alle taalkundigen herhaald; in het onderwijs op onze scholen wordt zij veelal als eene uitgemaakte waarheid erkend. Maar op het gebied der wetenschap geldt geen gezag, alleen op oude herkomst steunende; eene dwaling blijft eene dwaling, al is zij ook nog zoo oud, en al wordt zij ook algemeen aangenomen. Op het stuk van woordafleiding wekken zelfs die beide aanbevelingen billijke achterdocht. Er zijn mij althans weinige afleidingen bekend, die men sedert een paar eeuwen voor zeker heeft gehouden, en die niet bij het licht van critisch onderzoek gebleken zijn valsch te wezen. Zoo ergens de schijn bedriegt, dan is het vooral in de etymologie.

Reeds in mijn glossarium op den *Lekenspiegel* heb ik de bedoelde uitlegging van het woord *ruwaard* sterk in twijfel getrokken. Ik wist er toen echter niets beters op. Ook Dr. De Jager (*Verscheid.* bl. 59) had reeds verklaard, dat zij hem „weinig aannemelijk" voorkwam. — „Waaruit," vroeg hij, „blijkt het bestaan van het naamwoord *ruwe*?" Ik geloof, dat niet juist hierin de zwarigheid is gelegen. Het ww. *ruwen* voor *rusten* komt meermalen voor: in het woordenboek op Bredero vindt men voorbeelden aangeteekend. Van Hasselt op Kiliaan haalt twee plaatsen aan, waar men *ruwelijck* aantreft, voor *rustig*, en daaruit blijkt het bestaan van *ruwe*, waarvan
176 *ruwelijck* eene afleiding is. Daarenboven vermeldt Kiliaan zelf *rouwe* en *roeuwe*, in den zin van *quies* [3]), en den korteren

---

[1]) *Mag. v. Nederl. Taalk.* 6, 7.
[2]) „'t Ouwde ampt van *Ruwaart* (dat 's *Rustwaarder*"). *N. H.* 539.
[3]) Ook in 't Nederduitsch *raue*, *rouwe*. Zie *Brem. Wtb.* 3, 439 vlg.

vorm *roe* trof ik herhaaldelijk aan: driemaal bij Hildegaertsberch[1]), en tweemaal in een gedicht *Van den X plagen ende den X geboden* (vs. 992 en 2102). Nevens *roe* vindt men ook het ww. *roen* voor *rusten*, als b. v. in *Saladijn* vs. 113, terwijl *geroen* in dien zin reeds door Huydecoper en anderen is aangewezen.

Mag men echter, nu het naamwoord *ruwe* niet ontkend kan worden, de verklaring van *ruwaard* als *rustbewaarder* bewezen achten? Verre van daar. Die afleiding, op den blooten klank af verzonnen, is stellig te verwerpen, en wel om de vijf volgende redenen:

1°. De beteekenis van *rustbewaarder*, hoe oneigenaardig ook naar de middeleeuwsche voorstelling van een bewindvoerder, moge nog tamelijk te rijmen zijn met een *landvoogd*, zij is ten eenen male ongepast in betrekking tot een *legerhoofd*. Koning Eduard aan het hoofd zijner troepen een *rustbewaarder* te noemen, grenst aan het ongerijmde.

2°. *Ruwe* en *roe*, 't is waar, komen voor in den zin van *rust*, maar beide in betrekkelijk laten tijd. *Ruwen* en *ruwelijk* behooren tot de 16de en 17de eeuw; *roe* wordt aangetroffen bij Hildegaertsberch en een tijdgenoot van dezen, dus in de tweede helft der 14de eeuw, en wel bij schrijvers, bij wie de Hoogduitsche invloed van het Beiersche Huis zich vrij sterk vertoont. De benaming *ruwaard* daarentegen is ouder; zij kwam ons reeds voor bij Boendale, bij Velthem, bij Utenbroeke, allen uit het begin der 14de eeuw, ja zelfs in twee riddderromans, ongetwijfeld ouder dan het midden der 13de eeuw. Men heeft geen recht, *ruwaard* te verklaren uit een woord, dat zich eerst later laat aanwijzen, en dat daarenboven vrij sterk onder verdenking ligt van den Hoogduitschen invloed, die zich bij de verheffing van het Beiersche Huis begon te doen gelden.

3°. Ook het tweede deel des woords laat de bedoelde verklaring niet toe. Van *waren* kan *waard*, als persoonsnaam, niet gevormd zijn: onze taal bezit wel een suffix *d* (als in *draad*, *vloed* enz.), maar niet ter vorming van manlijke per- 177
soonsnamen. Maar dat geheele *waard* is in onze taal onbekend. Het Hoogduitsch kende talrijke samenstellingen met *wart*, en

[1]) Fol. 69 *d*, 98 *b*, en *Sacr. v. Amst.* 257.

dit *wart* was niets anders dan het goth. *vards, vardja,* wachter, ohd. *wart, warto,* vanwaar *wartôn, wartên,* bewaken, wachten, nhd. *warten.* Zoo vindt men in ’t Ohd. *êwart,* wetbewaarder, priester; *fihuwart,* veehoeder; *griezwart,* opzichter van het strijdperk; *hellowart,* de helwachter, de Duivel; *turiwart,* deurwachter, enz. (Graff 1,955 vlg.). In ’t Mhd., behalve diezelfde woorden, nog *banwart,* houtvester; *rĕbbanwart,* opzichter over de wijnbergen; *dincwart,* voorzitter van het gerecht; *kirchwart,* kerkwachter, koster; *stocwart,* stokbewaarder, enz. (Ben. 3, 527). Doch bij ons niet één dergelijk woord. Bij ons was, ja, eene afleiding van *waren* in gebruik, maar die luidde regelmatig *waerdere, waerder,* niet *waert.* Men zeide *grietwaerder, kelrewaerder, kerkewaerder, portwaerder, stalwaerder* enz., gelijk wij nog van *deurwaarder* spreken. Een *rustbewaarder* zou dus in elk geval — al wilde men *ruwe* aannemen — *ruwaarder* moeten heeten; maar *ruwaard* is onbestaanbaar. Is het eerste gedeelte van het woord onaannemelijk, het tweede is onmogelijk.

4°. *Ruwaard* of *ruwaert* is niet de oudste vorm van het woord. Het luidde vroeger *rewaert, rewart, rewert, reweert,* in welke spellingen het bij Utenbroeke, in de *Rijmkr. van Vlaenderen,* in den *Lancelot,* in den *Roman der Lorreinen,* in het fragment bij Blommaert, en elders voorkomt. Evenzoo vindt men *rewart, reward,* in Latijnsche oorkonden uit het midden der 13de eeuw, tot de geschiedenis van Vlaanderen betrekkelijk (zie Du Cange op *Respector,* 2). Dat van die twee spellingen, *rewaert* en *ruwaert,* de eerste de oudste en oorspronkelijke is, blijkt niet alleen uit het historische feit, dat de eerste bij de oudste schrijvers gevonden wordt, terwijl de tweede eerst later in gebruik kwam, maar het ligt daarenboven in den aard der zaak. *Rewaert* kon in de volksuitspraak licht verzwaard worden tot *ruwaert;* want de halfklinker *w* is ten nauwste aan den klinker *u* verwant en geneigd dien aan zich te verbinden: zoo werd *rewaert* tot *reuwaert, ruwaert.* Maar onmogelijk kon *ruwaert* verslapt worden tot *rewaert;* de *u* is vóór de *w* te zeer op hare plaats, om zich van daar te laten
178 verdrijven. Taalkundig en historisch is het dus zeker, dat de oudste vorm des woords niet *ruwaert,* maar *rewaert* was. Met die opmerking ontzinkt aan de verklaring uit *ruwe* de laatste zweem van grond.

5°. Er is nog een andere vorm van het woord, dien ik tot

dusverre niet noemde, maar die zeer onze aandacht verdient. Het is een vorm, die door Hertog Albrecht gebezigd werd in eene Hoogduitsche oorkonde, tot Beieren betrekking hebbende, aangehaald door Schmeller, *Bayer. Wtb.* 3, 173. Hij noemt zich daar: *„Herzog Albrecht von Bayrn, Roghart zu Holland."* Ik haal dien vorm aan, niet om de *o*, want ook boven troffen wij reeds *rowaert* aan, en die *o* is licht te verklaren: zij ontstond uit *ou*, de versterking van *u*: *ruwaert, rouwaert, rowaert.* Maar merkwaardig is de *g* in *roghart.* Vanwaar die keelletter? Ware het eerste deel des woords als *ruwe* op te vatten, dan zou die *g* volstrekt onverklaarbaar zijn. Toch moet zij eene reden hebben. Aan eene schrijffout valt niet te denken; die mag men in echte, met vorstelijk zegel bekrachtigde oorkonden niet lichtvaardig aannemen. En de tijd is voorbij, dat men zich in de woordafleiding om zoo'n enkele letter niet bekommerde. Alles moet uitkomen, elke medeklinker en elke klinker, of de afleiding deugt niet. De gewone verklaring van *ruwaard* wordt dus ook door die *g* weersproken.

Na al het aangevoerde mogen wij dan van onzen *rustbewaarder* voorgoed afscheid nemen. Maar als deze afleiding vervalt, welke zullen wij dan in de plaats stellen? Mij dunkt, in het boven behandelde is ons de weg gewezen, om den waren oorsprong des woords te ontdekken. Wij zagen, dat de oudste vorm des woords niet *ruwaert* was, maar *rewaert.* Dat *re* is opmerkelijk: het doet terstond denken aan het bekende Romaansche voorvoegsel *re-*. En niet minder opmerkelijk is die *g*, die wij in *roghart*, als wisselvorm van *ruwaert*, aantroffen. De verwisseling van *w* en *g* is een echt Romaansch verschijnsel: zij is eene eigenaardigheid van diezelfde talen, waarin het voorvoegsel *re-* te huis behoort. Ziedaar dan twee vingerwijzingen, die ons op het rechte spoor brengen, en doen vermoeden, dat *ruwaard* een woord is van vreemden, van Romaanschen oorsprong. En nu wij eemaal den blik naar die zijde wenden, is de waarheid
spoedig gevonden. Ons *rewaert* blijkt nu niets anders te zijn 179
dan het bekende Fransche *regard,* — wel te verstaan in de oude beteekenis van dat woord. Ik moet dit nader ophelderen en met bewijzen staven.

Het Duitsche woord, dat *wachter* beteekent, en dat goth. *vards* en *vardja*, ohd. *wart* en *warto* luidde, ging in de Romaansche talen, met name in het Fransch, over. Het trad daar echter

niet binnen in zijn Opperduitschen vorm, *wart*, *warto*, met *t*, maar in den Nederduitschen, met *d*; verg. osaks. *ward*, ags. *veard*. Op Fransche wijze ging de *w* in *g* over; of liever, aan de *w* werd eene *g* voorgevoegd, die later de *w* deed wegvallen: zoo ontstond het Fransche *gwarde*, *guarde*, thans *garde*. Evenzoo van het Nederd. ww. *wardôn*, bewaken, behoeden, het Fransche *guarder*, *garder*. Niets was gewoner bij het overnemen van Duitsche woorden in de Romaansche talen, dan dat men de Duitsche voorvoegsels door analoge inheemsche praefixen verving. Zoo vormde men *regarder*, voor hetgeen bij de Franken *biwardôn*, *gawardôn*, of liever nog *farwardôn* heette. De beteekenis nu van dit Duitsche *wardôn*, hd. *warten*, was niet ons *wachten* in den zin van *exspectare*, maar *bewaken*, *behoeden*, *op iets toezien*, *er zorg voor dragen*. Ziedaar dan ook de oudste beteekenis van fr. *regarder*: de tegenwoordige opvatting is aanmerkelijk verzwakt.

Maar nevens het ofr. *regarder* bestond ook het znw. *regard*, en wel als manlijke persoonsnaam, waarin men terstond het Nederd. *ward*, wachter, herkent, doch met hetzelfde voorvoegsel, dat ook in het ww. was aangenomen. Een *regard* was dus een *wachter*, *bewaker*, *behoeder*, *opzichter*, *verzorger*. Men ziet, dat de weg voor onzen *ruwaard* gebaand is.

Letten wij nu op de vormen en beteekenissen, waarin dit Fransche woord voorkomt. De overgang van de Duitsche *w* in de Fransche *g* had niet onmiddellijk en overal gelijk plaats. Een tijd lang dobberden de oude en nieuwe vormen nevens elkander, totdat ten laatste de *g* zich vastzette. Voor hetgeen nu in 't Fransch *garde* heet, liepen oudtijds de vormen *warde*, *guarde* en *garde* dooreen. Evenzoo vindt men *rewarder*, *reguarder*, *regarder*, en *rewart*, *reguart*, *regart*. Van *rewarder* vindt men een voorbeeld bij Burguy 2, 68; in het Suppl. op Roquefort heet het *rewardir* en *rewaurder*: het wordt daar
180 verklaard door *surveiller*. *Rewart*, *reward*, als persoonsnaam, nevens *regart*, *regard*, staat vermeld bij Roquefort (Gloss. en Suppl.) en bij Burguy 3, 181. Bij den eersten vindt men ook *reuvart*, en bij Du Cange *rouvart* (op *Regardum*, 1). Ook in het middeleeuwsch Latijn dezelfde afwisseling: gewoonlijk *regardum*, *regardus*, of *reguardum*, *reguardus*, maar ook *rewardum* en *rewardus*. Van *rewardum* teekent Du Cange drie voorbeelden aan (op *Regardum*, 2), en wanneer hij elders

(5,607) *rebbardus* opgeeft, dan kan men dat woord gerust uitschrappen en door *rewardus* vervangen: *bb* en *w* zijn in oude hss. dikwijls moeilijk te onderkennen.

De algemeene beteekenis van den persoonsnaam, die fr. *reward* of *regard*, mlat. *rewardus* of *regardus* luidde, heb ik reeds aangeduid. Het was een persoon, die iets te bewaken of te behoeden had, die het toezicht over iets hield. „*Regard*, *celui qui est chargé de veiller à quelque chose*", zegt Roquefort. In zeer verschillende toepassingen werd die naam gebezigd. Nu eens vindt men een *regard* als „*administrateur d'hôpitaux*", dan als „*inspecteur, administrateur, maître juré d' un métier*", dan weder als *weesmeester*, waar men leest van „*regars et maîtres des orfenins*". Elders vindt men *rewards de la taule*, van de tafelmeesters in een klooster gezegd, of *reward, reuvart* verklaard door „*officier qui a inspection sur la police d'une ville*". Dit laatste brengt ons nader bij onzen *ruwaard*. De ambtenaar, die in eene gemeente met de waarneming der landsheerlijke rechten belast was, die uit 's heeren naam het toezicht hield, dezelfde die gewoonlijk *major, maire, meier* heette, werd ook *regard, regardus, rewardus* genoemd. Een paar voorbeelden zijn hier noodig. Ik ontleen ze aan Du Cange. In eene oorkonde van 1350 leest men: „*Considerantes grata et accepta servitia per regardos, scabinos et communitatem villae de Basseya . . . impensa*". In eene andere van 1355: „*Per judicium baillivi, regardi et scabinorum dictae villae de Insula*". En in een brief van Koning Jan van Frankrijk van dat zelfde jaar: „*Rewardus*[1]), *scabini, burgenses et communitas dicte ville de Siclinio*".

Ons onderzoek heeft tot eene bepaalde en zekere uitkomst 181
geleid. *Reward, rewardus* beteekent *opzichter, beheerder, bestuurder*. Eerst werd het in 't algemeen gezegd, om 't even welke zaak of instelling iemand beheerde; vervolgens in 't bijzonder toegepast op den persoon, die òf over een leger bevel voerde, òf eene stad of eene landstreek bestuurde. In die laatste opvatting vooral, als *gouverneur* van een gewest, werd het door Franschen invloed in Vlaanderen en Brabant, daarna ook in Holland, bekend; eerst in zijne oorspronkelijke gedaante *reward, rewaerd*, dat nog als een vreemd woord klonk, maar later,

[1]) Du Cange heeft *Rebbardus*. Zie boven.

naar onze volksuitspraak, in *ruwaard* vervormd en daarmede voorgoed in onze taal ingelijfd. Men had het echter ook in echt-Dietschen vorm kunnen uitdrukken. Wij zagen, dat ons taaleigen in dergelijke samenstellingen niet *waard* zegt, maar *waarder*. Aan het Fransche voorvoegsel *re-* beantwoordt veelal ons *ver-*. Welnu dan, *ruwaard* is volkomen hetzelfde als hetgeen in goed Nederlandsch *verwaarder* zou heeten. De Mnl. beteekenis van *verwaren* strookt met alle toepassingen, waarin wij *ruwaard* gebruikt vonden.

Ik zou hier mijne beschouwing kunnen eindigen, indien ik alleen over *ruwaard* als persoonsnaam te spreken had. Maar het woord was in 't Mnl. ook als gemeen znw. in gebruik, en wel in beteekenissen, die, gelijk reeds door Dr. Jonckbloet werd opgemerkt, nogal uiteen schijnen te loopen. Ik mag niet verzuimen die hier te behandelen. Lang zijn de plaatsen, waar het woord bij onze ouden voorkomt, mij duister geweest. Toen eenmaal de oorsprong van *ruwaard* ontdekt was, ging over alles een helder licht op; er kwam orde, waar verwarring scheen te heerschen; de band was gevonden, die alle beteekenissen des woords aaneensnoert. Het zal nu niet moeilijk vallen met zekerheid aan te wijzen, hoe het schijnbare verschil in de opvattingen zich in de eenheid van het grondbegrip oplost.

Beginnen wij met eene beteekenis, die eenige malen in den *Lancelot* wordt aangetroffen.

Lancelot, in de wapenrusting van Keye gedost, komt aan eene brug, waar hij vier tenten vindt, voor welke vier ridders gezeten zijn. Zoodra zij hem zien, zegt een van hen: „Hier komt iemand van Artur's hof tot ons." Daarop antwoordt een tweede:

182 Hine heeft gheen *rewart*
Van ons lieden, want het es
Keye die drossate, sijts gewes,
Die onwertste die es in Arturs hof.
Wi sullen meer scande hebben daer of
Dan eren in allen manieren,
Eist dat wine asselgieren,
Ende men salre mede houden sceren.
2, 30111.

De samenhang laat geen twijfel over, wat de dichter bedoelde. De zin is blijkbaar: „hij heeft van ons geen *gevaar*, hij heeft niets van ons *te vreezen*".

Later wordt ons verhaald, hoe Bohort tegen zijn zin met zijn broeder Lyoneel in strijd geraakte. Maar een bliksemstraal schiet tusschen hen beiden neder; zij vallen in onmacht, en toen zij weder bijkomen, zien zij den grond van de hitte verschroeid; en, zoo luidt het verder:

Ende alse Bohort geware ward,
Dat sijn broder hadde geen *ruward,*
Hi dankets doe inhertelike
Den here van hemelrike.
3, 7647.

„Toen hij zag, dat zijn broeder geen letsel bekomen had, dat hij behouden en niet in *gevaar* was."

Kort daarop lezen wij, dat een priester, het *Corpus Domini* dragende, zich onverwachts te midden van een aantal gewapende ridders bevond. Een hunner, Galaät, heeft nauwelijks den priester gezien, of hij neemt eerbiedig den helm af, en zegt:

Gine hebt van ons geen *ruward.*
3, 8976.

„Gij hebt van ons geen *gevaar*, gij hebt niets van ons *te vreezen.*"

Elders meldt ons de dichter, dat Lancelot, van eene zware verwonding hersteld, den geneesheer vroeg, of hij niet weder de wapenen zou mogen voeren. De „meester" antwoordde:

Live here, gi sijt wel genesen,
Gine hebt nu meer geen *ruward*
Van siecheden die u heeft gedart.
4, 2812.

„Gij hebt geen *gevaar* meer van de ziekte, die u gedeerd heeft".

Evenzoo, als Lancelot verneemt, dat Koning Artur plan heeft met vijandige oogmerken tot hem te komen, zegt hij tot 188
den bode, als een getrouw ridder, die van geene vijandschap met den Koning weten wilde: „Laat Artur komen; hij zal mij welkom zijn, ik zal hem goed ontvangen"; en, gaat hij voort:

Alse die coninc comen wille ter vard,
Hine hevet van mi geen *ruward;*
In steden daer ic ben, ende ict mach weren,
Ne sal hem nieman mogen deren.
4, 7477.

„Wil de Koning terstond komen, van mij heeft hij geen *gevaar*, heeft hij niets *te vreezen*: ik zal wel zorgen dat niemand hem deert".

Onmiskenbaar heeft *rewart* of *ruward* op al deze plaatsen de beteekenis van *gevaar*, van *reden tot vrees of beduchtheid*. En ziet, in dien zin werd ook het ofr. *regard* gebezigd, wanneer het niet als persoonsnaam, maar als gemeen znw. genomen, in het Latijn niet door *regardus*, maar door *regardum* wedergegeven werd. Zoowel bij Roquefort als bij Burguy (3, 182) vindt men *regard* door *crainte*, *défiance* verklaard; het prov. *regart*, *reguart*, vertaalt Raynouard (3, 428) door *danger*, en evenzoo wordt *regardum* (n°. 3) bij Du Cange door *terror*, *formido* uitgelegd. De aangehaalde plaatsen stellen die beteekenis buiten twijfel. Men leest er o. a.: „*nisi... essent... in regardo et timore inimicorum*", in *gevaar* en vrees voor een vijandelijken aanval; „*tempore guerrae et tempore regardi*", in tijd van oorlog en *gevaar*, en: „*si contingeret eum habere regardum ab inimicis suis*", indien het gebeurde dat hij *gevaar* van zijne vijanden had: eene uitdrukking, die volmaakt overeenstemt met het gebruik van *ruward hebben*, zooals wij het in den *Lancelot* aantroffen. Men voege hier nog de volgende plaats bij uit eene oorkonde van 1389, mede bij Du Cange aangehaald: „*L'exposant veant qu'il estoit en grant* regart *tous les jours dudit Estienne, qui faisoit grans sermens qu'il mettroit mort ledit exposant*", ziende dat hij dagelijks groot *gevaar* liep van dien Steven, die gezworen had hem te zullen dooden [1]).

184 Ik haalde zoo even uit Du Cange de woorden aan „*tempore guerrae et tempore regardi*", in tijd van oorlog en gevaar. *Regardum* heeft daar eigenlijk eene meer bepaalde beteekenis, waarin het ook elders wordt aangetroffen. Tegenover de *guerra*, den wezenlijken oorlog, waarin voortdurend gestreden wordt, staat het *regardum*, de toestand van voortdurende vijandschap, die wel niet geregeld aanleiding geeft tot gevechten, maar toch een *staat van oorlog* veroorzaakt, die beide partijen dwingt *op hare hoede te zijn* en gewapend te blijven tegen het dage-

[1]) Evenzoo is te verstaan de plaats bij Du Cange, 5, 675 *c*, waar men leest: „*Nuntius qui me commonuerit*, reguardum *non habebit ibi*." De uitleggingen bij Du Cange zijn geheel mislukt. De bedoeling is blijkbaar: „de bode, die mij komt manen, zal *geen ruward hebben*, zal geen *gevaar*, niets *te vreezen* hebben".

lijks dreigend *gevaar*. Men ziet, het is slechts eene bijzondere toepassing van het algemeene begrip: het is ook hier het *gevaar*, maar als blijvende toestand beschouwd. Ook in deze opvatting vinden wij ons *ruwerd* gebezigd, en wel bij Velthem, waar hij melding maakt van een twist tusschen die van St.-Truien en die van Leuven. Er hadden vijandelijkheden plaats, er werden lieden gedood en gevangengenomen. De zaak bleef slepende,

Dit bleef aldus in een *ruwerd*
Staende tuscen hem alsoe,
6, 27, 58.

totdat de Hertog van Brabant de twistende partijen verzoende. De zin van *ruwerd* is hier niet twijfelachtig. In het Latijn van die dagen zou men gezegd hebben: „*res ita stetit in regardo*".

Hoe nu de hier behandelde beteekenis met die van *ruwaard* als benaming van een *landvoogd* of *legerhoofd* samenhangt, is licht in te zien. Aan beide ligt het denkbeeld van *waken*, *hoeden* ten grondslag. Een *regard*, als persoonsnaam, een *regardus*, is een ambtenaar die iets *bewaakt*, aan wiens *hoede* iets is toevertrouwd; *regard*, als gemeen znw., *regardum*, is de toestand van hem, die *waken*, *op zijne hoede zijn* moet. Het eerste is de *hoeder*, het tweede de *hoede*, of althans de *verplichting tot behoedzaamheid*.

Op verrassende wijze hebben wij hier de verklaring gevonden eener tweede plaats van Velthem, die tot dusverre eene *crux interpretum* was. De dichter verhaalt ons van eene overstrooming te Parijs in 1296. De onstuimige golven der Seine richtten groote verwoestingen aan. Voor haar geweld bezweek zelfs de nieuwgebouwde, buitengewoon sterke, steenen brug,

die sonder *ruwerd* 185
Al tote noch hadde gestaen.
3, 48, 20.

Zonder „*steunsel*", meent Le Long. Maar zonder *steunsel* zou zelfs een licht houten bruggetje het geen oogenblik uithouden! Dr. Jonckbloet, ofschoon ook vermoedende, dat *ruwerd* de algemeene beteekenis van „*sustentaculum, fulcimentum, fulcrum, columen*, vel simile quid", gehad heeft, laat hier met bedachtzame critiek de toepassing in het midden. Wij begrijpen nu de bedoeling van den dichter. De brug, zegt hij, die tot op dien

tijd gestaan had zonder *gevaar*, zonder eenige *reden om beducht te zijn*, of zij wel hecht genoeg was.

Van Velthem inzonderheid was *ruwaard* een lievelingswoord. Als gemeen znw. is het mij alleen bij hem en in den *Lancelot* voorgekomen. Vermoedelijk was het bijzonder eigen aan het Hertogdom Brabant, dat sterk onder Franschen invloed stond. De opvattingen, waarin het woord bij Velthem voorkomt, loopen schijnbaar vrij wat uiteen; maar alle hebben zij onmiskenbaar haren grond in het fr. *regard*.

Zagen wij boven *regardum* in den zin van *verplichting tot behoedzaamheid, reden tot vrees*, waar het gezegd wordt van iemand wien een gevaar bedreigt, aan den anderen kant had het natuurlijk ook de actieve beteekenis van *bewaking, hoede*. Die opvatting was zelfs de eerste en voornaamste, die rechtstreeks uit het grondbegrip voortvloeide. *Regardare*, bewaken, hoeden; *regardus*, bewaker, hoeder; *regardum*, bewaking, hoede. In dien zin treffen wij *ruward* dan ook bij Velthem aan, en wel in tweeledige toepassing, naarmate iemand een ander of zich zelven bewaakt.

De manschappen van Mechelen, zegt de dichter, waren sterk en dapper, maar de Hertog vertrouwde ze niet al te best,

> Ende had gegaen te vechten werd,
> Men hadse vore geset in *ruwerd*.
> 4, 64, 27.

„Ware het tot vechten gekomen, men zou hen eerst onder *hoede* of *toezicht* gezet hebben, om te zorgen dat zij niet wederspannig werden".

Elders verhaalt hij, hoe de Koning van Frankrijk den Hertog
186 van Brabant tot bondgenoot zoekt te krijgen, om hem te helpen in zijn strijd tegen Vlaanderen. De Hertog weigert, en nu besluit de Koning eene list te beproeven. Hij zou den Hertog verlof vragen, om troepen in Brabant te mogen legeren, en met die troepen zou hij hem dan wel naar zijne hand zetten. Dus, zegt Velthem:

> Dus wilt hine bringen in sijn *ruwerd*.
> 6, 14, 32.

„Zoo wil hij hem onder zijne *bewaking*, onder zijne *hoede*, onder zijn *toezicht* brengen, om te zorgen dat de Hertog niets onderneme wat niet met zijne inzichten strookt".

Maar gelijk men onder de *hoede* van een ander kan staan, zoo kan men ook zich zelven *hoeden*. Wie maatregelen genomen heeft, om zich voor een dreigend gevaar in veiligheid te stellen, om zich zelven te *bewaken* of te *behoeden*, die is in zijne eigene *hoede*, met andere woorden, die is *in sijn ruward*. Ziedaar eene uitdrukking, die ik tweemaal bij Velthem aantrof. Op de eene plaats zegt hij, dat Lodewijk van Beieren, die het land van den Hertog van Oostenrijk afliep en plunderde, op het bericht dat de Hertog met zijn leger in aantocht was, ijlings de vlucht nam en naar Beieren terugtrok,

Daer hi was *in sijn ruward.*
6, 12, 24.

„Waar hij in staat was zich te *hoeden*, zich in veiligheid te stellen".

De andere plaats, die ik bedoel, vindt men in Velthem's onmiddellijk vervolg op den *Sp. Hist.* van Maerlant. De Tartaren, zegt hij, deden een inval in Georgië en stroopten het land af. Een aanzienlijk Georgiër

Nam wijf ende kint ende vlo na das
Ten berge van Caspien waert,
Om daer te zine *in sijn rewaert.*
Sp. IV[7], 40, 6.

„*Ad montes Caspios fugit salvationis causa,*" heet het bij Vincentius. *In sijn rewaert* is dus weder *in de gelegenheid om zich te hoeden*, met andere woorden, *in veiligheid.*

Het begrip van *hoede* laat nog eene andere wijziging toe, wanneer het niet een vijand of een verdacht persoon is, wien men onder zijne *hoede*, onder zijn *toezicht* stelt, om hem te 187
bewaken, maar een vriend of bondgenoot, wien men in zijne *hoede* of *bescherming* neemt, om voor hem te *waken*, hem te *behoeden*. *Ruwerd*, in dien zin toegepast, verkrijgt dan de beteekenis van *bescherming*, *steun*, *hulp*, *bijstand*. Ook in die opvatting wordt het bij Velthem genomen.

De zoon van Graaf Floris V, merkt hij aan, werd uitgehuwelijkt aan de dochter van Koning Eduard van Engeland,

Die om dit te meer *ruwerd*
Waende hebben an den grave.
3, 43, 22.

„Eduard meende door dit huwelijk te meer *steun* en *hulp* bij Floris te zullen vinden."

Elders verhaalt hij ons, hoe de Koning van Frankrijk met zijn leger tegen Vlaanderen oprukte. De Vlaamsche Graaf was deerlijk verlegen. Op bondgenooten kon hij niet rekenen. Henegouwen en Holland waren op de hand des vijands,

> Ende banderside, ter zee ward,
> Soude Ingelant doen *ruwerd,*
> Maer Ingelant hadde genoech te doene.
> 6, 15, 19.

„Aan de andere zijde, aan den zeekant, moest Engeland hem *steunen*, hem *hulp* of *bijstand verleenen*; maar Engeland had met zijn eigen vijanden genoeg te stellen." *Enen ruwerd doen* is hier dus niets anders dan *iemand bijstaan, hem in den nood beschermen.*

Met deze opmerking is tevens de verklaring gevonden van eene laatste plaats van onzen dichter, die tot dusverre niet zeer helder was. Koning Eduard van Engeland was met zijne troepen in Vlaanderen gekomen. Velthem vertelt ons het een en ander van de „Galoysen" in het Engelsche leger, die midden in den winter barrevoets gingen en geenerlei wapenrusting aanhadden. Hij laat er op volgen:

> Bogen, gescutte ende swerd,
> Dit was aldaer haer *ruwerd.*
> 4, 2, 33.

„Boog, pijlen en zwaard, dat was al hun *bescherming,* alles wat zij hadden om zich voor den vijand te *behoeden.*"

188 Wij hebben de plaatsen nagegaan, waar *ruwaard* in 't Mnl. als gemeen znw. voorkomt, de verschillende beteekenissen van het woord leeren kennen, en in de vergelijking van fr. *regard,* mlat. *regardum,* hare verklaring en de aanwijzing van haren samenhang gevonden. Het verband, dat ze alle aaneensnoert, blijkt nog te duidelijker door de opmerking, dat het woord altijd aan ons *hoede* beantwoordt. Gelijk de *ruwaard,* als persoonsnaam, een *hoeder* is, zoo is *ruwaard,* als gemeen znw., de *hoede,* hetzij men die toepast op een vijand, om hem in bedwang te houden; op zich zelven, om zich in veiligheid te stellen; of op een bondgenoot, om dien te beschermen. Ook

in de beteekenis van *gevaar* of *reden tot vrees* staat het begrip van *hoede* op den voorgrond: het is de toestand, die noopt om *zich te hoeden*, tot *behoedzaamheid*. De samenhang van die beide denkbeelden, de natuurlijke overgang van het eene tot het andere, wordt treffend bevestigd door de omstandigheid, dat aan de uitdrukking *geen ruward hebben*, niets te vreezen hebben, en *sonder ruward*, zonder eenig gevaar, in volkomen gelijken zin *sonder hoede* beantwoordt.

Nu moghedi wel vorwaertmeer
Van mi *sonder hoede* leven.
Rein. 1, 376.

Doet haer manscap van uwen goede,
Soe mogedi leven *sonder hoede.*
Ferg. 4815.

Ende hietene *sonder hoede* gaen
Van den duvelen.
Yst. Bl. 1807.

Zie verder *Walewein*, 6502, *Heim. d. Heim.* 1964, Heelu, 1261, 1716, 2342, enz. Ongetwijfeld zou Velthem op al deze plaatsen *sonder ruward* geschreven hebben. En als hij tweemaal de uitdrukking bezigt *in sijn ruward sijn*, voor *in veiligheid*, ook dan doet hij niets anders dan voor het echt-Dietsche *hoede* het Fransche *regard* in de plaats te stellen; want andere schrijvers, die zuiverder op hunne taal waren, zeiden *in sire hoede sijn*.

Als Walewein was *bin siere hoede*,
Trac hi sinen helm of ter stede
Ende ruste hem.
Walewein, 6546.

Si sijn ghetrect *in harre hoede*, 189
Die hier te nacht te werke waren.
6873.

Nu es Walewein *in siere hoede*
Ende heeft die doren ontsloten.
6925.

Wij zien dan tevens, dat het woord *ruward*, in de beteekenissen waarin het bij Velthem en in den *Lancelot* voorkomt, niet algemeen gebruikelijk was. Het was, naar 't schijnt, als meer andere Fransche termen, uitsluitend in Brabant gangbaar.

Alleen in de beteekenis van *landvoogd* of *stadhouder* is *ruwaard* een algemeen bekend Nederlandsch woord geworden.

Vergunt mij nog ééne opmerking, of liever een antwoord op eene vraag, die misschien bij iemand uwer is opgekomen. Hoe hangt met ons *ruwaard* samen de zoogenaamde *ruwaardschouw* in Gelderland, de laatste dijkschouw in 't jaar, bij welke door dijkgraaf en heemraden onderzocht werd, of de dijken behoorlijk met rijshout, riet en stroo, met *tuinen* of *spijken*, tegen den afslag van het water voorzien waren, en die daarom ook *tuin-* of *spijkschouw* genoemd werd? Het antwoord op die vraag is zeer gemakkelijk te geven. De *ruwaardschouw* heeft met een *ruwaard* niets dan den klank gemeen. Het woord is eene verbastering: het luidde oorspronkelijk *ruwaarschouw*, zonder *d*. *Ruwaren* is de oude collectieve benaming voor allerlei *ruigte*, als takkenbossen, rijshout, stroo enz. Het woord komt reeds voor bij Stoke (3, 328), waar hij zegt, dat de troepen van Lodewijk van Loon, bij het bestormen van Leiden, de gracht dempten met korenschooven en met „*ruwaren*." Huydecoper teekent daar nog een paar voorbeelden bij aan. De bovengenoemde schouw strekte om te onderzoeken, of de *ruwaren* van den dijk in orde waren, en daarom heette zij de *ruwaarschouw*, gelijk zij elders de *ruigschouw* genoemd wordt [1]). Maar

---

[1]) De hier gegeven verklaring van *ruwaardschouw* wordt bevestigd door de mededeelingen, die ik sedert ontvangen mocht van den Hr. Bn. Sloet van de Beele en van mijn broeder, Mr. G. De Vries Az. Ik ontleen daaraan het volgende. In den „*Landtbrief des circuls van der Ooy*," van 15 Aug. 1580, uitg. door Mr. J. M. Roukens (Nijmegen, 1750), wordt op bl. 5 gesproken van de „onderhaldingh der vurs. dijcken, hoeffden, kribben, *rouwaer*, sluyssen, tochgraven *enz*."; terwijl straks daarna melding gemaakt wordt van de *reuwschawe*, d. i. de *ruw-* of *ruigschouw*. In de *Reformatie der dijckrechten van de vier stoelen des Nijmeegschen Quartiers*, van 1679, leest men (art. 1), dat er jaarlijks drie gewone schouwen zijn, t. w. de *Loofschouwen*, de *Aardschouwen* en „*die Rouwaer- off Tuynschouwen*." De laatste werden, volgens art. 2, gehouden des Dinsdags na St.-Victorsdag, d. 10 Oct. In eenige artikelen wordt gesproken van dijken, die alleen in aarde gemaakt werden en „geen *rouwaer* ofte *spijck* subject zijn." In Cap. 4, art. 1, leest men: „Op die *Rouwaerschouw* sal de breucke van elcke roede van de schaerdijcken ende *rouwaer*, die niet *gerouwaert* ende *gespijckt* zijn, na vermogen der chieronge als behoort, wesen een halven golden schildt." Volgens het thans geldende rivierpolderreglement worden nog heden jaarlijks drie gewone schouwen over de dijken gevoerd. Art. 264 bepaalt: „Op de derde schouw zal de dijkstoel toezien dat aan de cieringen, in zooverre die betrekking hebben op werken, die met *rijshout*

toen men het woord niet meer begreep, bracht men het op 190
den klank af met *ruwaard* in verband: *ruwaardschouw*, dat klonk veel voornamer! Van dergelijke volksetymologieën levert iedere taal een aantal voorbeelden op, soms tintelend van luim en phantasie. Een *ruwaard*, een *rustbewaarder*, het was niet onaardig verzonnen! Maar de nuchtere critiek, die alles ontleedt, ruimt al die verdichtselen van het spelend vernuft, ook de aardigste, onbarmhartig op. Zullen wij ons over het verlies beklagen? Zeker niet; en allerminst, indien zij ons waarheid in de plaats geeft.

---

moeten gemaakt worden, voldaan zij." En art. 267: „Wanneer na het voeren der derde schouw door storm, hoog opperwater als anderzins, de *spreidingen* of *ruwaarden* beschadigd, los- of weggeraakt mogten zijn, en eene spoedige bevestiging, aanklopping, herstelling of vernieuwing eischen, — wanneer ook *onbespreide* of *onberuwaarde* gedeelten van den dijk tot het verhoeden of verminderen van afslag door het aanbrengen van stroo, riet, hout of andere voorwerpen beschermd moeten worden, zal de dijkstoel...bevoegd zijn bevelen tot het volbrengen van het noodige te geven." Ook elders in het reglement wordt de uitdrukking „*bespreiden of beruwaarden*" meermalen gebezigd.

Uit deze mededeelingen blijkt: 1° dat *ruwaar*, voor *ruigte*, in Gelderland altijd in gebruik is gebleven; en 2° dat men vroeger werkelijk *ruwaarschouw* schreef. — Het deelwoord *geruwaard*, *beruwaard*, heeft vermoedelijk aanleiding gegeven, dat *ruwaren* allengs in *ruwaarden* en *ruwaarschouw* in *ruwaardschouw* veranderde.

AFMERGELEN, UITMERGELEN. *

Nog altijd is men het oneens, of deze beide woorden van *merg* of van *mergel* zijn afgeleid; of zij eigenlijk zien op het wegnemen van het merg uit het gebeente, dan wel van de mergel uit bouwland; of zij dus oorspronkelijk van menschen en dieren, dan wel van landerijen gezegd werden. Reeds Plantijn en Kiliaan, die *uitmergelen* door *emedullare* vertaalden, namen het eerste aan. Frisch, Adelung en Weiland waren van hetzelfde gevoelen; in onzen tijd ook De Jager (*Werkw. v. herh. en dur.*, bl. 48), Grimm (*D. Wtb.* 1, 78 en 917), en nu onlangs Ph. Dietz in zijn Woordenboek op Luther, bl. 23. De afleiding van *mergel* vond minder talrijke voorstanders. Ik herinner mij alleen ze te hebben aangetroffen bij Schmitthenner (op *Mergel*) en — twijfelend — bij den heer Oudemans in zijn Woordenboek op Bredero, bl. 405. In zijne omwerking van Schmitthenner's Woordenboek hield Weigand zich eerst aan die verklaring (op *Abmergeln* en *Ausmergeln*); later evenwel (op *Mergeln*) komt hij er op terug, om ze nu te herroepen en de uitlegging van
38 Grimm aan te nemen. „Das Wort," zegt hij, „ist von *das Marg* abgeleitet, wofür man im Neuhochdeutschen *das Mark* schreibt. Diese richtige Ableitung hat zuerst Steinbach (1734), II, 28, zuletzt *völlig beweisend* Jacob Grimm."

Tusschen deze beide gevoelens staat dat van Lublink in, die de middenpartij koos, en meende dat men verzwakte, vermagerde menschen en dieren *uitgemergd*, maar een uitgeputten akker *uitgemergeld* behoorde te noemen; in het éëne geval,

* [De Taal- en Letterbode, I, 1870, blz. 37—43].

dacht hij, kwam het van *merg*, in het andere van *mergel* (*Archief v. Ned. Taalk.* 3, 133 vlg.).

Dat Steinbach, gelijk Weigand beweert, het eerst op de afleiding van *merg* zou hebben gewezen, is, wij zagen het, onjuist. Zij was reeds door Plantijn en Kiliaan aangenomen. Of Grimm die verklaring „*völlig beweisend*" heeft voorgesteld, mogen anderen beslissen. Ik voor mij vind bij hem de bloote verzekering, dat aan „*mergil*, argilla" niet te denken valt, maar geen zweem van bewijs, dan alleen de vermelding van het gewestelijke *sich abmarachen*, dat inderdaad met ohd. *marag*, *marg* goed schijnt samen te treffen, maar — als ons later blijken zal — in waarheid niets beslist.

Ondanks het gezag van Grimm en Weigand kan ik met hunne uitlegging niet instemmen, maar meen die van Schmitthenner als de ware te moeten erkennen.

Afmergelen en *uitmergelen*, zegt men, zijn frequentatieve vormen, van *afmergen* en *uitmergen* afgeleid. Reeds dit is aan bedenking onderhevig. Het geheele hoofdstuk der frequentatieven, waarvoor Dr. De Jager zulke rijke bouwstoffen verzameld heeft, wacht nog op eene grondige behandeling der wetten, die het beheerschen. Maar zooveel is zeker, dat men wel wat al te veel gewoon is, in werkwoorden op *-elen* terstond een frequentatief te zien. Hier althans, waar wij niet met eene samenstelling uit *af* of *uit* en een ww. *mergen*, maar met eene samenstellende afleiding van *af* of *uit* en het znw. *merg* te doen zouden hebben, laat zich een frequentatieve vorm niet zoo licht aannemen; want hoe gewoon de frequentatieven ook zijn, van grondwerkwoorden afgeleid, ongewoon zijn zij in werkwoorden, van zelfst. nw. gevormd. Waar zij schijnbaar
voorkomen (*handelen*, *hoepelen*, *ijzelen*, *kruimelen* enz.), daar is 89
aan het ww. op *-elen* doorgaans een znw. op *-el* vooraf gegaan (*handel*, *hoepel*, *ijzel*, *kruimel* enz.), zoodat zij meer als denominatieve dan als frequentatieve ww. te beschouwen zijn. Nevens *merg* is in dezelfde beteekenis geen *mergel* bekend. Een frequentatief *mergelen* moet dus al aanstonds bevreemding wekken. En meer nog *afmergelen* en *uitmergelen*, want van zulke vormen in eene samenstellende afleiding met een bijwoord, zal men niet licht een voorbeeld aantreffen.

Maar mijn grootste bezwaar is in de beteekenis der beide woorden gelegen. Grimm schijnt dat bezwaar gevoeld te hebben.

Abmergeln althans verklaart hij door *bis aufs mark entkräften, vom mark kommen lassen:* gelukkig uitgedrukt zeker, doch niet in overeenstemming met de kracht van *ab. Afmergelen* zou moeten beteekenen *van het merg berooven, iemand het merg uit het gebeente wegnemen,* gelijk *ausmergeln* dan ook bij Grimm heet: *das mark aussaugen,* en *uitmergelen* bij Plantijn *tirer la moelle hors.* Maar *vom mark kommen lassen,* maken dat iemand allengs het merg verliest, is iets anders dan hem het merg uit de beenderen halen. *Afbasten* is het feitelijk wegnemen van den bast eener noot, niet het veroorzaken dat zij allengs den bast laat vallen. Dat denkbeeld, dat Grimm aanduidde door *vom (mark) kommen lassen,* wordt niet door *ab,* maar door *ent-* uitgedrukt, en werkelijk is dan ook in dien zin *entmarken* bekend (Grimm, *D. Wtb.* 3, 573), en bij ons *ontmergen* [1]). Doch *afmergelen* en *uitmergelen* zouden niets anders kunnen beteekenen dan het werkelijk uithalen of uitzuigen van het merg. Men zal zeggen, dat dit overdrachtelijk, bij wijze van spreken, moet worden opgevat. Te recht; maar die overdracht moet toch berusten op de oorspronkelijke voorstelling van het feit zelf, die de eerste en oudste opvatting moet geweest zijn. Zegt men figuurlijk *iemand het merg uit het gebeente halen,* dan hebben die woorden toch allereerst hunne eigenlijke beteekenis, en moet het althans mogelijk of denkbaar zijn, dat men een levend wezen het merg uit de beenderen zou halen of zuigen. Is dit nu inderdaad al te forsch, dan mag men ook met recht besluiten, dat *af-* en *uitmergelen* niet oorspronkelijk die beteekenis kunnen gehad hebben.

Maar, zegt men, het grondwoord *uitmergen* heeft wel degelijk bestaan, en het Hoogd. kent nog *ausmarken*: daarin is die beteekenis toch niet twijfelachtig. Ik antwoord, wat *ausmarken* betreft, dat dit alleen gezegd wordt van het uitpersen of uitknijpen van citroenen; daar wordt dus in werkelijkheid het merg, het sap, weggenomen. Maar van levende wezens wordt het woord niet gebezigd. Wel leest men in eene aanhaling bij

---

[1]) „De zorge... *ont-merght* de beenen," De Brune, *Bank.* 1,26. „Daer de grezelaer zijn zelven verkniest, en zijn beenen *ont-margt* heeft," 1, 67. „Geen woeker quam 't *ontmergt* gebeente knaagen," Rotgans, *Poëzy,* 1, 6. „Ontzenuwd en *ontmergd,*" Beets, *Ged.* 99. *Ontmergelen* in dien zin, naar 't voorbeeld van *af-* en *uitmergelen* gesmeed, vindt men bij Six v. Chand. 120 en Bild. 7, 100.

Grimm: „mit solchen ... *ausgemarkten*, verdächtigen vögeln"; doch het verl. deelw. *ausgemarkt* geeft nog geen recht tot een ww. *ausmarken* in dien zin te besluiten, en Grimm had dit *ausgemarkt* niet onder *ausmarken*, maar als een afzonderlijk woord moeten behandelen; want het woord is hier niet als verl. deelw., maar als bnw. op te vatten. Die „*vögel*" waren niet door dezen of genen van hun merg beroofd (verl. deelw.), maar zij hadden door inwendige oorzaken hun merg verloren, en *ausgemarkt* drukt den *toestand* uit, waarin zij zich nu bevonden (bnw.). Evenzoo hebben wij b. v. de bnw. *afgespierd* en *afgevleesd* (zie *Ned. Wdb.*), op de wijze van deelwoorden gevormd; maar een ww. *afspieren* of *afvleezen*, in deze opvatting, is evenmin gebruikelijk geweest, als nevens de bnw. *gebeft*, *gedast*, *gelaarsd* en *gespoord*, de ww. *beffen*, *dassen*, *laarzen* en *sporen*, of nevens *hooggetopt*, *kromgebekt* enz., ww. als *hoogtoppen* of *krombekken* bestaan. Ook bij onze vroegere schrijvers was *uitgemergd* een niet onbekend woord. Bredero (*Angen.* 28) spreekt van „een *wtgemercht* man", en Vondel (1, 623) van „de *uytghemarchde* kracht." Maar daaruit volgt nog volstrekt niet het bestaan van een ww. *uitmergen* in dezen zin, dat men niet licht zal kunnen aanwijzen, en dat toch had moeten voorafgaan, indien *uitmergelen* als frequentatief daaruit ontsproten ware.

Ik heb dit een en ander wat breeder uiteengezet, omdat het mij voorkomt, dat men bij de woordverklaring deze en dergelijke opmerkingen niet genoeg in het oog houdt. Voor een lexicograaf zijn zij van het uiterste belang ter bepaling van den waren vorm en de echte beteekenis der woorden, en als 41
richtsnoer bij de afleiding. Hadden de gebroeders Grimm zich van dit alles helderder rekenschap gegeven, hun Woordenboek zou er veel bij gewonnen hebben in logische en grammatische juistheid.

Wij hebben gezien: 1° dat *uitmergelen* een ongewoon, bevreemdend frequentatief zou zijn van een grondwoord *uitmergen*, van *merg* afgeleid; 2° dat de oorspronkelijke beteekenis, waarop de figuurlijke opvatting zou moeten berusten, nauwelijks denkbaar is, en 3° dat men niet het recht heeft, het bestaan van *uitmergen* aan te nemen. De gevolgtrekking, geloof ik, ligt voor de hand, dat de afleiding van *merg* niet de ware kan zijn.

Die van *mergel* daarentegen levert niet het minste bezwaar

op. *Mergel* is het mengsel van klei en kalk, dat aan den bodem zijne vruchtbaarheid schenkt. Een land *mergelen* zegt men, d. i. met *mergel* bemesten. Nevens dit afgeleide *mergelen*, van mergel voorzien, staan twee andere afleidingen, met samenstelling gepaard: *afmergelen* en *uitmergelen*, het land van mergel ontblooten, het van de voedende bestanddeelen berooven, het uitputten door aanhoudende bebouwing. Dat die woorden, oorspronkelijk van den akker gezegd, figuurlijk op mensch of dier werden overgedragen, was niet meer dan natuurlijk: ook *uitgeput*, dat eigenlijk van een leeggepompten waterput geldt, wordt op levende wezens toegepast; *opkweeken, besnoeien, uitroeien* enz. zijn evenzeer van den landbouw op den mensch en menschelijke aandoeningen overgebracht. Dat *uitmergelen* inderdaad allereerst van bouwland gold, is meer dan waarschijnlijk. Die beteekenis vindt men, nevens de overdrachtelijke, in de oudste woordenboeken vermeld. Kiliaan, ofschoon het woord — naar zijne etymologische opvatting — door *emedullare* vertalende, laat er toch op volgen: „Wt-merghelen het land, *defatigare agrum, succum omnem soli exhaurire assidua cultura et rara stercoratione.*" Het grondwoord *mergel* was dan ook van den oudsten tijd af bekend: mhd. *mergel* (Benecke 2^1, 158), mlat. *margila* (Du Cange 4, 293), een afgeleide vorm van lat. *marga*, dat (volgens Plinius 17, 6) aan de Keltische taal der Gallen ontleend was.

Ik meen derhalve de verklaring uit *mergel* voor de ware te moeten houden. Daarmede wil ik echter niet ontkennen, dat
42 ook *merg* in de geschiedenis der beide woorden eene belangrijke rol gespeeld heeft. Niets is natuurlijker dan dat bij *afmergelen* en *uitmergelen*, toen zij eens de algemeene beteekenis van *uitputten, krachteloos maken* hadden aangenomen, al spoedig de bijgedachte aan *merg* opkwam, aan het merg in het gebeente, dat als zinnebeeld van kracht gold. Vooral bij stedelingen, die weinig met *mergel* bekend waren, lag die opvatting voor de hand, en het behoeft ons niet te verwonderen, dat zij bij dichters en redenaars ingang vond, zoozeer zelfs dat allengs het bijdenkbeeld het oorspronkelijke begrip overheerschte. Maar hoeveel toespelingen op *merg* en *gebeente* men ook bij onze schrijvers, naar aanleiding van *uitmergelen*, aantreft, dat alles bewijst alleen, dat zij het woord als eene afleiding van *merg* beschouwden, niet dat het daarvan werkelijk afgeleid is. Leest

men in *Sara Burgerhart* (675) van iemand, die *„tot op 't gebeente uitgemergelt"* was, of bij Bilderdijk (6, 390) van een *„uitgemergeld rif,"* enz. enz., dat alles is speling, volksetymologie, verdichting, belangrijk zeker voor de geschiedenis van het woord, om te verklaren hoe het allengs zijne beteekenis wijzigde en uitbreidde, maar zonder de minste waarde voor de nuchtere beantwoording der vraag: Is *uitmergelen* eene afleiding van *merg* of van *mergel?*

Deze opmerking stelt ons tevens in staat, de waarde van het gewestelijke *sich abmarachen* te bepalen, dat in Holstein, Hanover en Saksen in den zin van *zich zwaar vermoeien, afmatten* in gebruik is, en door Grimm als bewijs voor zijne verklaring wordt aangehaald. Is dat woord werkelijk een bijvorm van *abmergeln*, en niet eene geheel verschillende uitdrukking [1]), dan is daarbij zeker aan *merg*, ohd. *marag*, *marg*, gedacht. Maar dit bewijst niet dat die etymologie van *abmergeln*, door het volk uitgedacht, de ware was; het bewijst alleen, dat men *abmergeln* zoo opvatte en daarnaar nu den vorm des woords verwrong, er *abmergen*, *abmargen*, *abmarachen* van maakte. Zal men uit het Friesche en Geldersche *iiselik* besluiten, dat *ijselijk* van *ijs* komt, en niet van *eis* (goth. *agis*, vrees)? Zal *zondvloed* ons nopen om het woord uit *zonde* 43
te verklaren? Zal de vouwstoel, die *veldstoel* genoemd wordt, en „waarvan men zich in het oorlogs*veld* bedient" (zie Weiland), werkelijk dien naam naar het *veld* dragen, omdat men *veldstoel* zegt, en niet meer *valdstoel*, hd. *faltstul*, mlat. *faldestolium*, zooals onze *vouwstoel* voorheen luidde? Zullen wij uit *Fransche titel* voorbarig opmaken, dat die halve titels uit Frankrijk afkomstig zijn? * Zal — maar genoeg reeds; ik zou tal van voorbeelden kunnen opstapelen van dergelijke volksetymologieën en daarnaar ingerichte woordverdraaiingen. De etymoloog moet vóór alles behoedzaam wezen, en zich wachten voor schijn. De groote Jacob Grimm, die zooveel zin had voor volkspoëzie, was wel wat al te geneigd om aan de spelingen van het volksvernuft ook op het gebied der wetenschap eene waarde toe te kennen, die zij daar niet kunnen doen gelden. Ongetwijfeld moet de taalkenner een open oor hebben voor

[1]) In het *Brem. Wtb.* 3, 129, waar het *marakken* luidt, wordt er een geheel andere oorsprong aan toegekend.

* [Verg. hierboven blz. 67 v.]

het dartele leven der volksspraak, maar strenge grammatische methode en logische ontleding der begrippen mag hij nimmer verloochenen.

Opmerkelijk is het dan ook, dat nevens het gewestelijke *abmarachen*, dat slechts hier en daar voorkomt, de algemeene Hoogduitsche taal altijd *abmergeln* en *ausmergeln* bewaard heeft, die toch terstond aan *mergel*, niet aan *mark* doen denken. Geen *abmarken* noch *ausmarken* (in dezen zin althans) is daar ontstaan, geen *abmärkeln* of *ausmärkeln* zelfs. De meerderheid van het Duitsche volk heeft dus wel degelijk aan *mergel* gedacht.

Mijne slotsom is, dat *afmergelen* en *uitmergelen* inderdaad van *mergel* zijn afgeleid, maar dat zij allengs, door de natuurlijke en onwillekeurige bijgedachte aan *merg*, eene gewijzigde en ruimere opvatting hebben verkregen.

ER OM KOUD ZIJN.*

Ieder kent de uitdrukking *er om koud zijn*. Wanneer men iemand reddeloos verloren acht, zijn leven opgeeft, niet meer twijfelt dat hij in het dreigende gevaar den dood zal vinden, dan pleegt men in de gemeenzame spreektaal te zeggen: *die is er om koud*. „Alle dagen," zegt kapitein Pulver in zijn 44
bekend verhaal bij Van Lennep, *Rom. W.* 3, 304, „alle dagen kwam men een van de met ons gevangen Senhores halen, en die kwam dan niet weêrom. *„Die is er om koud,"* zei Sander dan." Elders, bij denzelfden schrijver (20, 164) leest men: „Gooi alles los!" riep de schipper: „gooi los, of *wij zijn er om koud!"* En als de geestige dichter C. Van Marle in zijne *Napoleonade* den draak steekt met de vlucht van het keizerlijke leger na den slag bij Leipzig, zegt hij aan 't slot (*Rijmel.* 69):

Kortom, de boel was fout;
En, wie met jicht gekweld was,
Of al te zeer ontsteld was,
Die was er fluks om koud.

Reeds Tuinman (*Spreekw.* 2, 237) vestigde op deze zegswijze de aandacht. „Dit komt my voor," zegt hij, „als eene zeldzaame uitdrukking; op hoedaanige ... de nauwkeurige liefhebbers onzer taal, myns oordeels, behoorden acht te geven."

Het is mij niet gebleken, dat aan Tuinman's wensch door iemand voldaan is. Althans ik herinner mij niet, dat ooit van *om koud* eene verklaring is gegeven. De ware uitlegging is zeker nog onbekend.

* [De Taal- en Letterbode, I, 1870, blz. 43—48].

Toen wij in het Ned. Woordenboek het art. *Om* bewerkten, moest de uitdrukking natuurlijk ter spraak komen. Om wel te weten, dat wij geene opvatting van het voorzetsel hadden voorbijgezien, moesten alle zegswijzen, waarin het voorkomt, onderzocht en getoetst worden. Bij alle andere kwamen wij tot voldoende zekerheid; alleen in *er om koud zijn* was *om* met geene mogelijkheid zuiver te verklaren. Dit gaf mij aanleiding tot een opzettelijk onderzoek, dat met een goed einde bekroond werd, en waarvan ik hier de uitkomst wil mededeelen.

Misschien heeft men onze uitdrukking nooit bepaald onderzocht, omdat zij bij 't eerste hooren nogal duidelijk schijnt. De koude is het zinnebeeld van den dood, gelijk de warmte van het leven. Is de mensch dood, dan verstijft zijn lichaam en wordt ijskoud. Dat schijnt dus nogal begrijpelijk, dat men het *koud zijn* op den voorgrond zet, om te kennen te geven, dat iemand weldra een lijk zal zijn.

45 Bij nader inzien echter blijkt het spoedig, dat ook hier de schijn bedriegt. Men zegt niet *die is koud*, maar *die is er om koud*. Wat beteekent dat *er om*? Waarop ziet hier het voorzetsel? Doelt het op de oorzaak van den dood dien men verwacht, op het gevaar dat den persoon bedreigt? Als men b.v. van een zieke, wiens toestand hopeloos is, zegt: *hij is er om koud*, meent men dan: hij zal weldra een lijk zijn *om* de ziekte, waaraan hij lijdt? Maar dat gaat niet op; in dat geval zou niet *om*, maar *aan*, *door* of *met* (*mede*) vereischt worden. *Om* geeft niet de *oorzaak* te kennen, maar de *beweegreden*. „*Om u te sterven*," zegt Bilderdijk aan zijne Odilde (10, 31), is „zoet voor 't harte." Zeker bedoelde hij niet: door *u te sterven*, door uw toedoen het leven te verliezen!

Laat *er om* geene voldoende uitlegging toe, ook de woordschikking is naar de gewone opvatting niet te verklaren. Men zou dan moeten zeggen: *hij is er koud om*, evenals men zegt: *hij is er blij om*, *zij was er bedroefd om*, enz. Eene uitdrukking als *hij is er om blij* is in de volkstaal volstrekt ondenkbaar. Geleerden kunnen zulke fouten begaan, maar het volk niet.

De opvatting, die zoo natuurlijk schijnt, is dus in een dubbel opzicht niet te rechtvaardigen. Hoe men het ook draait en wringt, naar ons Hollandsch taaleigen laat zich in de zegswijze geen gezonde zin ontdekken.

Dit wekt al aanstonds het vermoeden, dat wij hier te doen

hebben met eene verbastering, waarbij de invloed van een vreemd taaleigen in 't spel is. En dat vermoeden wordt bevestigd, wanneer wij den blik verder slaan, buiten de grenzen van ons taalgebied. Inderdaad, *er om koud zijn* is eene uitdrukking, die door onze voorouders uit de Noordsche talen, met name uit het Deensch, werd overgenomen, maar in verbasterden vorm en daardoor onverstaanbaar geworden.

Het woord, waarvan *om koud* de navolging was, is het gewone Deensche bijwoord *omkuld*, dat gebezigd wordt bij werkwoorden, die het begrip van nedervallen of nederwerpen te kennen geven, en zooveel beteekent als *op den grond*, *op zijn kop*, *omver*. Zoo zegt men *at falde omkuld*, omvervallen, *at styrte omkuld*, omstorten, *at tumle omkuld*, omtuimelen, *at kaste omkuld*, omsmijten, enz. Opmerking verdient vooral, dat het — 46
naar 't getuigenis van Molbech — bepaaldelijk van personen, liefst niet van levenlooze dingen gezegd wordt.

In het Zweedsch luidt het woord *omkull*. Het wordt daar op dezelfde wijze gebruikt als in het Deensch. Onder de uitdrukkingen, waarin het voorkomt, zijn sommige min of meer overdrachtelijk: *luta omkull*, ten val neigen, *dricka någon omkull*, iemand omver (onder tafel) drinken, *segla omkull*, omverzeilen, een schip in den grond zeilen, enz.

In het Oud-Noordsch bestond de uitdrukking nog niet. Maar in het nieuwere IJslandsch is zij mede bekend. *Detta um koll*, zegt men daar, d. i. omvallen, omvertuimelen.

Ook in het Noordfriesch heet het *am kôl*, waarnevens als bijvorm *auwer kôl* in gebruik is (Outzen 166), en dat de zegswijze zich nog verder zuidwaarts heeft uitgestrekt, daarvan vindt men in 't Hoogd. *umkollern* (omtuimelen) een sprekend getuige.

De oorsprong van het Noordsche woord is aan geen twijfel onderhevig. Het bestaat uit twee deelen: het voorz. *om*, in den zin van ons *over*, en het znw. dat in 't Oud-Noordsch *kollr* luidde, in 't Deensch *kuld*, in 't Zweedsch *kull* heet, en *hoofd*, *kop*, *top* beteekent; verg. Angels. *colla*, helm. *Omkuld* is dus zooveel als *over kop*, de natuurlijke uitdrukking der beweging van een persoon, die hals over kop ternederstort.

Om koud, aan het Deensche *omkuld* beantwoordende, beteekent dus eigenlijk *omver*, *op den grond*, *ter aarde geveld*. Waar b. v. in een zeegevecht een matroos, door een kogel

getroffen, ter aarde stortte, daar riep men: *den er omkuld!* die is omkoud! die ligt op zijn kop! die is er geweest! Men gevoelt, hoe onze spreekwijze, in hare eigenaardige opvatting, zich hieruit even volkomen als verrassend laat verklaren.

Maar nu rijst de vraag: Is ons *om koud* werkelijk uit het Deensch overgenomen, of heeft de uitdrukking ook vanouds in onze taal bestaan, zoodat hier alleen aan verwantschap, niet aan ontleening te denken valt? Het antwoord kan niet twijfelachtig zijn. Zeer zeker is ons Nederlandsche woord aan het Deensche ontleend. Dit blijkt uit twee redenen.

Vooreerst, indien het echt Nederlandsch ware, dan zou het
47 tweede lid niet *koud*, maar *kol* moeten luiden. Die achtervoeging der *d* is een eigenaardig Deensch verschijnsel, dat bij ons — op deze wijze althans — niet voorkomt. Die *d* wijst dus onmiskenbaar op een Deenschen oorsprong. 't Is waar, in de beschaafde taal wordt die *d* bij de Denen niet uitgesproken: men schrijft *kuld*, maar zegt *kull*. Doch men bedenke, dat ons woord niet werd overgenomen uit de fatsoenlijke kringen van Kopenhagen, maar opgevangen uit den mond van het volk, van de Noordsche matrozen, en die laten de *d* wel degelijk hooren.

Ten andere, het voorz. *om* laat in onze taal geene verklaring toe, maar wel in het Deensch. Daar wordt *om* in talrijke spreekwijzen gebruikt, waar wij *over* bezigen (*at tale om noget*, over iets spreken, enz.). *Omkuld* is dus, naar het Noordsche taaleigen, wat wij *overkop* zeggen, wat elders — in Limburg en Vlaanderen b. v. — *overhoofd* heet, of wat de Duitschers, met eene bevallige inversie, *kopfüber* noemen.

Het is dus genoegzaam zeker, dat onze uitdrukking niet van vaderlandsche afkomst, maar van Noordschen, bepaaldelijk van Deenschen oorsprong is. Vermoedelijk werd zij door ons zeevolk van de Deensche matrozen overgenomen. In welken tijd dit plaats had, durf ik niet bepalen. Onze Janmaat heeft al vroeg om de Noord gevaren en daar den bezem in top van den mast gevoerd; maar van onze spreekwijze is mij geen ouder voorbeeld bekend dan de vermelding bij T u i n m a n.

In elk geval is het nu duidelijk, dat wij hier met ons *koud* niets te maken hebben; maar ook, dat wij voortaan *omkoud*, in één woord, behooren te schrijven; want ook het Deensche *umkuld* is eene eenheid, en als zoodanig is het woord in onze taal binnengekomen.

Doch ik voorzie eene opmerking, die niet onbeantwoord mag blijven. Hoe dat *er* te verklaren, dat bij ons voor *omkoud* gehoord wordt: *hij is er omkoud?* Ik meen daartoe te mogen wijzen op onze uitdrukkingen: *één is er gevallen, twee zijn er gedood, wie is er gestorven?* enz. Evenals men b. v. zeggen zou: *twee liggen er omver*, kon men ook zeggen: *een is er omkoud*, en zoo kon dat *er* binnensluipen, ook waar het niet te pas kwam, achter *hij, die* enz. Ieder weet trouwens, hoe vaak *er* bij ons in de volkstaal, vooral in liedjes, wordt ingeschoven, 48
met geen ander doel dan — *pour arrondir la phrase* [1]). Dat inderdaad in dit *er* geenerlei bezwaar tegen onze verklaring is gelegen, blijkt overtuigend hieruit, dat men in sommige streken, met name in Drente, *hij is omkoud* zegt, zonder *er*. Die gewestelijke vorm is buiten twijfel de oudste en echte. *Er* kon wel insluipen, maar niet uitvallen, wanneer het werkelijk tot de spreekwijze behoorde. Het Drentsche *omkoud* maakt dus de gewone opvatting, waarbij men aan *koud* denkt, volstrekt onhoudbaar, en bevestigt daarentegen onze uitlegging op afdoende wijze.

Ook in Gelderland kent men dat *er* niet, dat bij ons is ingeslopen. Daar luidt het, in eenigszins verschillenden vorm, *hij is om kool*, waarin men aanstonds het evenbeeld van het Noordfriesche *am kôl* erkent. Het blijkt dus, dat die oorspronkelijke uitspraak, zonder *d*, zich ver buiten Sleeswijk over het Nedersaksisch taalgebied heeft uitgestrekt.

Hoe toch woorden en zegswijzen in den mond des volks verbasteren kunnen! Als een Gelderschman hoort zeggen dat iemand *om kool* is, dan stelt hij zich zeker als grondtype van die uitdrukking een persoon voor, die uitgegaan is om *kool* te halen en niet terugkeert, evenals men *om zeep* gaat en niet weer thuis komt. Zoo is, door de verharding van *kol* tot *kool*, het begrip van *hoofd* in dat van eene groente veranderd, het overkop vallen in een bezoek aan de markt, om kool te koopen!

---

[1]) Ik sla het 2de stuk van Hoffmann's *Hor. Belg.* op, en vind aanstonds tal van voorbeelden. *„Te Gent daar staat er een kloosterkijn klein"* (bl. 76); *„Vrienden, ik weet er een vrouwtje fijn"* (ald.); *„Gij bent er de liefste dochter van mijn, Gij bent er zoo schoon jonkvrouwe"* (bl. 125); *„Al die er in zijn liefs armen leit, Die mag hem wel verblijden"* (bl. 177); *„Hij ging er voor zijn liefs venstertje staan"* (ald.), enz. enz.

FERGUUT, vs. 1743.*

De zwarte ridder komt, dwars door het woud, op Ferguut aanstormen met een vervaarlijk gedruisch. Al ware al het wild van het bosch in opschudding, het zou zulk een geruisch niet maken. Dit laatste vinden wij aldus uitgedrukt:

Al ware alt wilt jonc ende oud
Van den foreeste in .ı. *zele*,
En mochte gherusschen niet so vele.

Wat bedoelt de dichter met *in .ı. zele*, d. i. *in ere zele*? Hetzij men *zele*, *zale* opvat in de oude beteekenis van *kasteel*, *hof*, of in de jongere — maar toen reeds bekende — van *zaal*, het ruime *hoofdvertrek* van een kasteel, in geen van beide gevallen krijgt men een draaglijken zin. In een ridderlijk hof wordt het gedierte des wouds niet toegelaten. Of mocht men eene open ruimte in een bosch, waar het wild bijeenschoolt, eene *zele* noemen? Zeker niet; evenmin als wij die thans eene *zaal* mogen heeten.

Slaan wij den Franschen tekst op. Daar lezen wij (p. 82, vs. 2262):

Comme se tout li cerf em ruit
De la forest i asamblaissent,
Jà grinour noise ne menaissent.

156 Dit geeft licht. De Fransche dichter spreekt niet alleen van al de herten, op ééne plek vergaderd, maar zeer eigenaardig voegt hij er bij *em ruit*, d. i. in den bronsttijd, in den tijd

* [Uit „Tekstcritiek" in De Taal- en Letterbode, I, 1870, blz. 155—158].

waarin zij het meeste rumoer maken, waarin zij zich luidruchtig vermeien in *„die verwoetheit der ghenoechten"*, als Bartholomeus het noemt (*Van den eygenscappen der dingen*, bl. 753 *a*).

Het is dus duidelijk, dat achter de woorden *in .i. zele* eene uitdrukking moet schuilen, die de vertaling van *em ruit* behelsde. Welnu, men verbetere dan *in rivele*, en alles is in orde.

Riveel voor *luidruchtige vroolijkheid, feestvreugde*, is bekend, en evenzeer de zegswijze *in rivele sijn*, uitgelaten vroolijk zijn, pret hebben, die men b. v. aantreft in de *Vl. Rijmkr.* vs. 5813 (*blide ende in riveele*) en in den *Dietschen Lucidarius*, vs. 4363, waar gezegd wordt hoe blij de duivelen zijn, als er een mensch naar de hel wordt gezonden:

> Dan *sijn* die duvelen *in groten rivele*,
> Dat hem die ziele es worden te dele.

In het bijzonder werd *riveel* gebezigd — en daaruit blijkt de juistheid van onze verbetering — in toepassing op het *„soete spel der minne"*, vooral waar sprake is van gelieven, die *„met minne vergaderen"*, gelijk het in den *Walewein* heet (vs. 10294 vlg.). Ziehier eenige voorbeelden:

> Van tavernen te tavernen lopen,
> Dansen, reyen *in rivelen*,
> Ende alle ydele spele spelen.
> Boendale, *Teesteye*, 3211.

> Si hadden hare hemelijchede
> Ende hare grote *riveel* mede,
> Daer toe spel ende soete jolijt.
> *Walewein*, 7987.

> (die coninc) hevet te hant
> Versien den rudder achemant,
> Waleweine, sittende *met rivele*
> Bi siere dochter der damosele.
> 8039.

hetgeen elders *„dat amors ende die feeste"* heet (vs. 7981), of *„cussen ende helsen na der minne spele"* (vs. 7999), of *„cussen ende helsen hondert waerf"* (vs. 8055) enz. Maar karakteristiek

voor onze plaats uit den *Ferguut* zijn vooral de woorden, waar-
157 mede *Lippijn's* wijf, in de klucht van dien naam, op het
tooneel treedt (vs. 2):

> Ic wil gaen driven mijn *riveel*
> Met minen soeten lieve int gras.

In den bronsttijd, als de herten *em ruit* zijn, dan „*driven si haer riveel*", dan zijn zij „*in rivele*".

Ik neem deze gelegenheid waar, om terug te komen op den oorsprong van *riveel*, ofr. *revel*, eng. *revel*, *revelry*, die mij nog onbekend was toen ik het woord in 't gloss. op den *Lekensp.* behandelde. Sedert dien tijd is de zaak door Duitsche en Fransche etymologen veel besproken, en thans, naar 't mij voorkomt, tot klaarheid gebracht. Diez (2, 400) en Burguy (3, 323) zien in *revel* eene afleiding van 't ww. *reveler*, lat. *rebellare*, muiten, oproer maken, vechten: de eigenlijke beteekenis zou dan zijn *oproer*, *opschudding*, *rumoer*, vanwaar bij uitbreiding *uitgelatenheid*, *luidruchtige vroolijkheid*, eindelijk *vreugde* in 't algemeen. Ongetwijfeld was het ww. *reveler* voor *rebellare* bekend; ook het prov. kende *revellar* (Raynouard 2, 208), het mlat. *revellare* (Du Cange 5, 753); bij Maerlant, *Sp.* IV[2], 10, 59, vindt men *reveleren*, en *riveleren* bij Velthem V, 26, 33; 37, 51 en 75. Doch de overgang der beteekenis van *muiterij* tot *vreugde* is tamelijk forsch, en de verklaring is te meer aan twijfel onderhevig, daar in het ofr. *revel* die opvatting van *joie*, *plaisir*, reeds zeer oud schijnt te zijn. Aannemelijker acht ik daarom de uitlegging van Scheler, *Dict. d'étym. franç.* 291, die *reveler* (*rebellare*) en *reveler* (*riveel driven*) als twee verschillende woorden, en het laatste, met het subst. *revel*, als eene afleiding van fr. *rêve* beschouwt. Men bedenke, dat *rêver* oorspronkelijk beteekende *courir çà et là*, *faire le vagabond*, vanwaar het oude *rêveur de nuit*, dat met *coureur de nuit* gelijkstond. Eerst later werd *rêver* op de omdolingen van een verbijsterden geest toegepast, vanwaar eng. *rave*, ons *revelen*; ten laatste werd het van *droomen* gezegd. *Rêve* nu is ontsproten uit lat. *rabia* (Du Cange 5, 572), een bijvorm van *rabies*, die regelmatig tot *raiva*, *rêve* werd. Het is eene dialectische verscheidenheid van *rage*, dat insgelijks uit *rabia* ontstond, evenals *cavea* in 't oud-Fransch zoowel *caive*
168 als *cage* opleverde. *Rêve* beteekent dus in den grond het woest

en dartel heen en weder loopen, inzonderheid van feestvierende nachtbrakers, ongeveer hetzelfde wat wij *dolle pret* noemen. *Revel, reveler*, als afgeleide vormen, brengen dan vanzelf de beteekenis mede, die wij in ons *riveel, riveel driven* aantreffen. Verg. ook Diez op *Rêve* (2, 400), en Müller, *Etym. Wtb. d. Eng. Spr.* 2, 257. Het bezwaar, door Brachet geopperd (*Dict. des doublets de la langue franç.*, p. 36), en ontleend aan de *s* in het oude *resve* voor *rêve*, was reeds door Scheler opgelost.

ADELLIJK WILD.*

Schijn bedriegt. Zoo die waarheid ergens geldt, dan is het vooral in de etymologie. Hoeveel behoedzaamheid is daar niet noodig, om altijd met juistheid den draad te ontwarren en het ware spoor te vinden te midden van al die woorden, die telkens veranderen in vorm en beteekenis, telkens met allerlei spelingen elkander doorkruisen, onder de werking van allerlei invloed hier samenvloeien, daar uiteenloopen, om elders in nieuwe verbindingen en door nieuwe lotgevallen weder nieuwe vervormingen te ondergaan: een rusteloos gewoel van opkomst en ondergang en gedurige wisseling, een tooneel even bont en verscheiden als het menschelijk leven, waarvan de taal de uitdrukking en de afspiegeling is.

Inzonderheid waar de zoogenaamde volksetymologie in het spel is, waar het volk op zijne wijze eene uitlegging der woorden verzonnen en onbewust naar die uitlegging de beteekenis verdraaid of de toepassing gewijzigd heeft, moet de taalkenner op zijne hoede wezen. Daar staat hij telkens aan vergissingen bloot, hoe scherp hij ook toezie om verdichting van waarheid te onderscheiden. En dat geval behoort niet tot de zeldzaamheden. Integendeel, de etymologiseerende geest der natie is
262 altijd werkzaam en drukt overal zijnen stempel op. Door velerlei ondervinding gewaarschuwd durf ik beweren, dat bijna geen enkel woord van dien invloed geheel vrij is gebleven, en dat juist hier voor den etymoloog het groote gevaar ligt om zich aan schijn te vergapen.

Ieder kent de uitdrukking *adellijk wild.* Is een haas of patrijs „wat al te oud, te lang bewaard, en dus op het punt van tot

* [De Taal- en Letterbode, I, 1870, blz. 261—264].

bederf over te gaan", dan heet hij *adellijk*. Wie twijfelt aan den oorsprong van die zegswijze? Een *adellijk* geslacht is een *oud* geslacht, een *adellijk* heer is van *oude* familie. *Adellijk* en *oud* zijn dus zinverwante woorden. Een *adellijke* haas is een *oude*, niet versche haas, en wordt spottend zóó genoemd. Men zegt ook, dat hij *van adel* is, of noemt hem *jonkerachtig*, dat op dezelfde vergelijking berust. Waarlijk, het is geene gewaagde stelling, het *adellijk wild* eene „schertsende toepassing" te noemen van het woord in zijne gewone beteekenis.

Toen wij in het Woordenboek aan het art. *Adellijk* gekomen waren, hebben wij dan ook geen oogenblik geaarzeld die uitlegging aan te nemen. Evenmin als mijn scherpzinnige vriend Te Winkel zag ik daarin het geringste bezwaar. Ik ben overtuigd, dat niemand onzer lezers met die verklaring niet ingestemd heeft. Wie had het woord ooit anders opgevat? En toch heeft de schijn ons bedrogen! Toch hebben wij ons wel degelijk vergist. Ik haast mij die dwaling, die mij onlangs bij een ander onderzoek toevallig gebleken is, te herroepen en er de ware toedracht der zaak voor in de plaats te stellen.

Inderdaad, een *adellijke* haas en een *adellijk* geslacht hebben, in den oorsprong althans, niets met elkander gemeen. Het zijn twee verschillende woorden, alleen door volksetymologie dooreengeward. Om dit te doen gevoelen, behoef ik slechts het woord te noemen, dat mij zelven de dwaling deed inzien: het Engelsche adjectief *addle*. Het wordt meest van eieren gezegd: *an addle egg* is een vuil, een bedorven ei. In toepassing op 's menschen brein geldt het voor *ziek, krank*: de samenstellingen *addleheaded* en *addlepated* zijn benamingen van iemand die zwak van hersenen is. De samenhang van een *addle egg* met ons *adellijk wild* loopt in 't oog. Maar aan *adel*, edele afkomst, valt bij *addle* niet te denken. Dat woord is in 't Engelsch
niet meer bekend; de Angelsaksische *adhol* is door de Nor- 263
mandische *nobility* verdrongen. Wel heeft het vroeger bestaan, maar het luidde toen *athel*[1]), en die vorm verschilt te veel van *addle*, om hetzelfde woord te kunnen zijn. *Addle* daarentegen is blijkbaar het ags. *âdol, âdl,* ziekte, als bnw. opgevat. *Hû manega âdla*, hoe menige ziekten, leest men in de vertaling van Boëthius, 31, 1; *mid langre âdle laman legeres svidhe*

[1]) Halliwell, 1, 105; Stratmann, 35.

gehefigôd, bij Beda, 3, 9, d. i. met lange krankheid van verlamming zeer bezwaard; de melaatschheid heette *seó micle âdl*, de groote ziekte, het podagra *fôt-âdl*, het voeteuvel. Men had er nog het bnw. *âdlic, âdlige* van, en het ww. *âdljan*, ziek zijn, kwijnen [1]).

Ook in de Nederduitsche dialecten was het woord bekend. De *Teuthonista* heeft: „*Adel*, eyn geswel an der hant off voeten; *ulcus, apostema, tumor*", en volgens getuigenis van Kosegarten (bl. 103) en de door hem aangehaalde *Idiotica* is *adel* in Holstein, Lüneburg, Brunswijk en Pommeren de benaming der ontsteking in het vingerlid, die wij *fijt* of *vijt* noemen (van lat. *vitium*).

Men ziet, dit een en ander heldert ons woord volkomen op. *Adellijk*, of liever *adelig* — want zóó moet het oorspronkelijk geluid hebben — is niets anders dan het angels. *âdlic, âdlige*, ziek. Het vleesch van een haas, die tot bederf overgaat, is niet gezond meer, het is onzuiver, ziekelijk, rottend. Maar de bijgedachte aan het adj. *adellijk* lag voor de hand, vooral toen het subst. *adel* voor *ziekte* of *bederf* in onbruik geraakt was, en *adelig* zelf niet anders meer gezegd werd dan van wild, waaraan zich vanzelf het denkbeeld verbond van de jacht, die in handen was van *adellijke* personen. Nu begon men schertsend het wild niet *adelig*, maar *adellijk* te noemen, weldra heette het *van adel*, ja — waarom niet? — *jonkerachtig*; en omgekeerd zelfs, waar sprake was van een persoon van ouden adel, kon een spotvogel zeggen: „hij *riekt* van adel"! Zoo waren de beide woorden voor het volksbewustzijn geheel dooreengeloopen en in elkander versmolten. In zooverre zou men ze
264 in een woordenboek onder één hoofd kunnen behandelen, omdat ze in het spraakbesef der natie nu werkelijk één zijn geworden. Maar uit een taalkundig oogpunt is het toch beter ze gescheiden te houden, want het blijven altijd twee woorden, van verschillende afkomst en verschillende beteekenis.

Opmerkelijk is het, dat de verwarring ook elders plaats greep, ofschoon in andere toepassing. In Schütze's *Holst. Idiot.* 1, 313 vlg., vindt men aangeteekend, dat men in Holstein

[1]) Bosworth, 4; Ettmüller, 64; Grimm, *D. Gramm.* 2, 432. Ten onrechte brengt Kosegarten, 103, met dit *âdljan* het eng. *to ail* in verband, dat aan ags. *agljan, egljan* beantwoordt.

van iemand, die den *adel*, de fijt, in den vinger heeft, schertsend zegt: „*he is adlig worden*". Die variatie op hetzelfde thema, die nieuwe speling der dartele volksluim, bevestigt volkomen de hier gegeven voorstelling van het ontstaan onzer zegswijze.

Omtrent den hoogeren oorsprong van ags. *âdl* stip ik nog even iets aan. De eigenlijke beteekenis schijnt die van *ontsteking* te zijn, waaruit die van *ziekte* en van *bederf* geleidelijk voortvloeien. Het ags. *âd* beteekent een *brandstapel*, maar het daaraan beantwoordende ohd. en mhd. *eit* zoowel een *brandstapel* als het brandende *vuur*, vanwaar ohd. *eitjan*, mhd. *eiten*, branden, gloeien (Graff, 1, 152; Benecke, 1, 427). Waarschijnlijk heeft dus ook ags. *âd* die beteekenis van *vuur* of *gloed* gehad. Het had dan zijn grond in den sanskritschen wortel *idh* (*indh*), branden, vanwaar *idhma*, *êdha* en *êdhas*, alle *brandhout* beteekenende, en waartoe ook gr. *αἴθω* en lat. *aestus*, *aestas* behooren [1]). En vermoedelijk is het verwant met ons *etter*, mnl. ook *atter*, ohd. *eitar*, mhd. en nhd. *eiter*, eng. *atter* (Halliwell, 1, 107), ags. *âttor*, gif, dat voor *âdtor* schijnt te staan (Ettmüller, 64). In beide woorden, *âdl* en *âttor*, ligt dan het denkbeeld van *gloed*, en daaruit ontwikkelde zich dat van ontsteking, ziekelijke toestand, bederf, etter.

[1]) Verg. Curtius, *Grundzüge d. Griech. Etym.* (3te Aufl.), bl. 235.

KERSOUW.*

Het zedige veldbloempje, dat wij *madeliefje*, de Franschen *marguerite*, de Engelschen *daisy* (eene verbastering van *day's eye*) noemen, draagt bij onze Vlaamsche taalbroeders den naam van *kersouw*, meest in verkleinenden vorm, *kersouwken*. In Noord-Nederland is die naam wel niet inheemsch, maar toch ook geen vreemdeling. De rederijkers van Leuven en Oudenaarde, die het *kersouken* in hun blazoen voerden, hadden hem in 't Noorden bekend gemaakt. Dodonaeus liet het woord niet onvermeld, en hier en daar maakten onze dichters er gebruik van; nog in onzen tijd sprak Hofdijk van „een *kersouwebloem*" [1]).

Vanwaar is die benaming afkomstig? Zoover ik weet, is de oorsprong nergens aangewezen. Wel vertelt ons Bilderdijk [2]), die niet licht verlegen was om overal wat op te vinden, dat *kersouw* „verbasterd is van *gers-ooge*, dat is *grasbloem*"; maar die afleiding is van hetzelfde allooi als het „voorbeeld van een vindingrijk etymologist", waarmede de dichter bij die gelegenheid den draak steekt. De ware verklaring is mij onlangs bij een opzettelijk onderzoek gebleken. Ik deel die te liever mede, omdat zij een merkwaardig staaltje oplevert, hoe deerlijk woorden in de volkstaal verbasteren kunnen, wel altijd naar vaste wetten en bepaalde analogieën, maar toch zoo verre afwijkende van hunne oorspronkelijke gedaante, dat men alleen door een geregeld historisch overzicht zich rekenschap kan geven van de vervorming, die zij trapsgewijze ondergaan hebben.

De vorm *kersouw* dagteekent niet van heden of gisteren,

* [De Taal- en Letterbode, I, 1870, blz. 265—271].

1) *De Bloem der Waereld*, bl. 92.

2) *Geslachtlijst*, 2, 62; Aantt. op Huygens, 5, 258.

maar was reeds in de 16[de] eeuw in zwang, gelijk de namen der straks genoemde rederijkerskamers al dadelijk getuigen. Doch buiten het verkleinwoord beet men het woord niet af, maar gaf het den vollen uitgang: *kersouwe*. Men verdubbelde ook de *s*; doch voor de etymologie heeft dit geene waarde. Kiliaan schreef *kerssouwe*, en Anna Bijns zegt tot de H. Maagd (2, 3):

> Die soetheyt ws reucks boven *kersouwen* gaet, 266

terwijl zij haar later aldus aanspreekt (3, 55):

> *Kerssouwe*, vreuchdelijck van beschouwe.

In het middeleeuwsche tijdvak echter luidde het woord eenigszins anders, t. w. *kersoude*, waaruit wij leeren, dat *ouwe* naar de gewone volksuitspraak uit *oude* ontstaan is: iets dat ons een stap nader brengt tot den oorspronkelijken vorm. In Kausler's *Denkmäler*, 3, 124, vs. 97, leest men bij de opnoeming der bloemen, die de dichter zich voorstelt in *„den gheesteliken boemgaerde"*:

> Eene *kersoude*, na mijn verzinnen,
> Dinct mi dat hier van rechte bi staet.

De ééne variant heeft *kerssoude*, de andere *matelieve* (zie bl. 469): er kan dus geen twijfel zijn, wat de dichter bedoeld heeft. Evenzoo in Serrure's *Vad. Mus.* 1, 380, vs. 11:

> Als bloemekijn *kersoude* ghenant, hoves, suver ende fijn,
> Ende wael bekant . . . .
> . . . .
> Natuer dat die *kersoude* haet (*heeft*),
> Smorghens als die sonne opgaet,
> Ontpluuct si scoen, al sonder wanc, *enz.*

In een ander gedicht in denzelfden bundel vinden wij *corsouwe*, t. w. bl. 384, vs. 25:

> Dander es die *corsouwe*,
> Die ic node vergheten soude.

Doch het rijm doet duidelijk zien, dat de dichter *corsoude* schreef, waarvoor later een afschrijver den jongeren vorm *corsouwe* in de plaats stelde. De *o* in dit *corsouwe* verdient opmerking. Zij zou zich reeds genoeg laten verklaren door den

gewonen overgang van *er* in *or*, die ook in *bord*, *dorschen*, *gorden*, *worden* enz. heeft plaats gehad. Het zal ons echter weldra blijken, dat die *o* nog een andere reden van bestaan had, in den oorsprong des woords gegrond. Zien wij nu, welke die oorsprong was.

Nu wij *kersoude* als de oudere uitspraak kennen, zal het wel geen twijfel lijden, dat het woord eene Vlaamsche verbastering is van het oud-Fransche *cassaude*. Die naam wordt wel in vroegere en latere Fransche woordenboeken niet aangetroffen, maar heeft zeer zeker bestaan. Niet alleen Kiliaan, die het
267 Fransch van zijn tijd opperbest kende, geeft *cassaude* uitdrukkelijk op als de vertaling van *kerssouwe*, maar ook Dodonaeus, die van vreemde plantennamen eene opzettelijke studie gemaakt had, zegt dat de dubbele madelieven „in Fransch somtijts *cassaudes*" heeten (bl. 452 *a*). Uit dat *somtijts* blijkt, dat de benaming niet algemeen in gebruik, maar een gewestelijke term was. Er is alle reden om aan te nemen, dat zij in het dialect van Picardië te huis behoorde, waarmede het Vlaamsch het naast in aanraking kwam.

De overgang van *cassaude* tot *kersoude* heeft niets bevreemdends. De *ou* en *au* wisselen ook in België in het woord af. De Leuvensche kameristen schreven veelal *kersauken*, en *kersauwken* leest men nog bij hedendaagsche schrijvers [1]). De invoeging der *r* in vreemde woorden, in lettergrepen die den klemtoon niet hebben, is in onze volksspraak volstrekt niet ongewoon. Zoo vindt men mnl. *sorcoers*, voor *soccoers*, van lat. *succursus*, fr. *secours*; later *karpoets*, van lat. *caputium* [2]); en algemeen bekend zijn *korporaal* van fr. *caporal*, en *scherminkel* voor *scheminkel*, mnl. *scimminkel*. Maar vooral was die invoeging eigenaardig vóór de *s* of *z*. Reeds in 't Fransch had die plaats, ook in beklemtoonde lettergrepen: uit *villosus* ontstond *velours*, uit *zelosus* niet alleen *jaloux*, maar ook het verouderde *jalours*, vanwaar ons *jaloersch*. Hier te lande drong de *r* alleen binnen, waar geen klemtoon viel, meest in de eerste lettergreep van vreemde woorden. Het *vizier* van een helm vindt men *versier* genoemd, en het ww. *verzieren* is uit mnl. *visieren* ontstaan [3]).

---

[1]) Zie o. a. Delcroix, *Morgend, Middag en Avond*, bl. 7.
[2]) Tuinman, *Fakkel*, 1, 164; Weiland op *Kapuitsmuts*.
[3]) *Taalk. Mag.* 4, 358.

Voor *kastanje* zeide men *karstaenge* en *kerstaenge* [1]; voor *kazuifel* vindt men *kersoffel* [2], en eene soort van koek, die mlat. *casciata* heette, wordt in 't Vlaamsch niet alleen *kassaat*, maar ook *kerssaat* genoemd [3]. Men ziet, hoe vooral de beide laatste voorbeelden eene volkomen analogie leveren voor den overgang van *cassaude* tot *kersaude*, *kersoude*.

Het blijkt dus, dat *kersouw* een vreemd woord is, aan fr. *cassaude* ontleend.. De volledige verklaring zal nu afhangen 268
van de vraag: vanwaar was, op zijne beurt, die Fransche naam afkomstig?

Op het gevaar af van wat heel vermetel te schijnen, aarzel ik niet te antwoorden: *cassaude* is eene gewestelijke — vermoedelijk Picardische — verbastering van het Latijnsche *consolida*, eene der classieke benamingen van het madeliefje. De naam *consolida* werd aan verschillende planten gegeven, aan welke men de kracht toekende om het bloed te stelpen en wonden te heelen of te *consolideeren* [4]. Bepaaldelijk werden de *waalwortel* of *smeerwortel* en de *ridderspoor* aldus genoemd: maar ook op het *madeliefje*, ofschoon tot eene andere plantenfamilie behoorende, werd de naam toegepast, gelijk Kiliaan en Dodonaeus uitdrukkelijk getuigen.

De regelmatige vorm, dien *consolida* in 't Fransch moest aannemen, was *consolde*, *consoulde*; waaruit ten laatste *consoude* ontstaan moest. Werkelijk is *consoude* de gewone Fransche benaming van de *waalwortel*; men vindt het ook van de *ridderspoor* gebruikt. Van de oudere vormen, *consolde* en *consoulde*, heeft Littré voorbeelden aangeteekend. In toepassing op het *madeliefje* bleef de naam tot de gewestelijke spraak van het Noorden van Frankrijk beperkt, en daar verbasterde *consolida* in den mond des volks tot *cassaude*.

Die verbastering was het gevolg van twee veranderingen, beide door analoge voorbeelden voldoende te staven: den overgang van *con-s* tot *cas-s*, en dien van *ol* tot *au*.

De eerste verandering, waardoor *con* vóór de *s* tot *cas* ver-

---

[1]) Barthol. d. Eng., bl. 634 *a*, 659 *b*; *Troj. Oorlog*, 1483; *Rose*, 7901 var.; *Vad. Mus.* 3, 429, vs. 98.

[2]) Coster, *Tijsken van der Schilden*, bl. 8.

[3]) Schuermans, *Vl. Idiot.*, bl. 224; verg. Du Cange, 2, 216.

[4]) Zie de volgende aant.

liep, geschiedde niet op eens, maar in twee trappen. Eerst werd *con* tot *cos*, vervolgens ging dit laatste in *cas* over.

Het verloop van *con* tot *cos*, vóór woorden met de *s* aanvangende, was een gewoon verschijnsel, waarvan de grond reeds gelegen was in 't Latijn, dat *con* met *co* verwisselde. Zoo beantwoordt fr. *costume* aan mlat. *consuetumen*, en bij Roquefort vindt men *cosserv*, van lat. *conservus*; *cossirer*, van lat. *considerare*; *cossol*, van lat. *consul* [1]).

269 Dat werkelijk aan *cassaude* een oudere vorm *cossaude* ten grondslag ligt, daarvan bewaart het boven aangehaalde mnl. *corsoude* blijkbaar de herinnering. De overgang nu van *o* tot *a*, waardoor *cassaude* ontstond, is in 't Fransch minder gewoon. Het ontbreekt echter niet aan voorbeelden. Uit lat. *domina* ontsproot *dame*, uit *torta* (een gebak in gedraaiden vorm) zoowel *tarte* als *tourte* [2]); het Oud-Fransch kende *damesche* voor *domesche*, van lat. *domesticus*, en *danter* voor *dompter*, van lat. *domitare* [3]). Te eerder kon de *o* met de *a* afwisselen, omdat ook de *au*, die als *o* uitgesproken en dikwijls door *o* vervangen werd, niet zelden tot *a* verliep, als in *aberge* voor *auberge*; *abor* voor *aubour*, van lat. *alburnum*; *abricot* voor *aubricot*, van *albercoque*; *août* van *augustus*, enz. [4]). In onze taal komt de wisseling van *a* en *o* veelvuldiger voor: wij hebben niet

---

[1]) Vooral in 't Provençaalsch is die overgang van *con-s* in *cos-s* zeer gewoon, als in *cosseguir*, *cossel*, *cossentir*, *cossiencia*, *cossirar*, *cossolansa* enz. Daar heet de *consolida* dan ook inderdaad *cossouda*. Zie Raynouard, 2, 499, en Honnorat, 1, 547. De eerste haalt eene plaats aan, die ik hier volgen laat, omdat zij tevens tot voorbeeld strekt van de heelende kracht, die men aan de plant toeschreef, en waaraan zij haren naam ontleende:

Barbaihol
E *cossouda* grassa, quis vol,
Valens es contra cremadura....
Et ad *soudar* rompedura
Recep la *cossouda* maior.

d. i. naar de vertaling van Raynouard: „La joubarbe et la *consoude* grasse, qui le veut, est bonne contre la brûlure..... et reçoit la plus grande *consoude* pour *souder* fracture".

[2]) Diez, *Wörterb.* 1, 416. Brachet (*Dict. des doublets de la langue franç.*, p. 34) noemt het „*très-douteux*", „que *tourte-tarte* soient une bifurcation du latin *torta*". In verband met de andere door mij aangehaalde voorbeelden zie ik geen reden om er aan te twijfelen.

[3]) Diez, *Gramm.* 1, 407, *Wörterb.* 1, 159.

[4]) Verg. *Ned. Woordenb.* 1, 604.

alleen *of*, *docht*, *rot*, *sop* enz., voor *af*, *dacht*, *rat* en *sap*; alsmede *kozijn* voor *kazijn* (verg. fr. *châssis*), *rozijn* voor *razijn* (van lat. *racemus*), *kortouw* nevens *kartouw* (hd. *kartaune*, van mlat. *quartana*); maar ook omgekeerd verzwaren wij de *o* tot *a* in *gardijn* nevens *gordijn*, *karnuit* nevens *kornuit* (mnl. *coernoot*), *karwei* van fr. *corvée*, *kantoor* van fr. *comptoir*, en *katoen* van fr. *coton*. Op de dialecten in het Noorden van Frankrijk kon dit voorbeeld van het aangrenzende Dietsch niet zonder invloed blijven.

Nog rest mij de *au* te verklaren, waardoor het gewestelijke *cassaude* zich van het gewone Fransche *consoude* onderscheidt.
Eene eigenlijke vervanging van *ou* door *au* komt in het Fransch 270
niet voor, en Diez ontkent zelfs, dat *au* uit *ol* ontstaan kon. „Aus den Formeln *ol* und *ul*", zegt hij, „kann *au* nicht hervorgehn: darum ist *chaume* nicht von *culmus*, *fauve* nicht von *fulvus*, *aune* nicht unmittelbar von *ulna*" [1]. Wat *chaume* betreft, stem ik gaarne toe, dat dit woord niet van *culmus*, maar van *calamus* komt; *fauve*, ital. *falbo*, stamt ongetwijfeld van ohd. *falo*, gen. *falwes*, en *aune*, ital. *alna*, mlat. *alena*, goth. *aleina*, is zeker niet rechtstreeks van lat. *ulna* gevormd. Evenwel is de *au*, uit *ol* ontstaan, en daardoor met de regelmatige *ou* afwisselende, niet zoo ongehoord als Diez meent, met name in gewestelijke volksspraak. Door het wegvallen der *l*, merkt Burguy te recht aan, ging *ol* in *o* over, en dit gaf weder aanleiding tot de spelling met *au*, die in de uitspraak niet van *o* verschilt. Men zie zijne *Grammaire de la langue d'Oïl*, 2, 181. In dat werk vindt men dan ook een aantal voorbeelden, alle tot de dialecten van Noord-Frankrijk behoorende. Ik laat er hier eenige volgen: *caup* voor *colp*, fr. *coup*, van lat. *colaphus* (1, 91); *maurre*, *maudre*, voor *morre*, *moldre*, fr. *moudre*, van lat. *molere* (2, 181); *pauc* voor *polce*, fr. *pouce*, van lat. *pollex* (2, 241); *saurre*, *saudre*, voor *soldre*, fr. *soudre*, van lat. *solvere* (2, 204); *vaute* voor *volte*, fr. *voûte*, mlat. *volta*, van lat. *voluta*, verg. eng. *vault* (2, 227). De gewone Fransche taal kent nog *vautrer*, dat oudtijds *voltrer*, *voutrer* luidde, eene afleiding van lat. *volvere* [2].

In het woord, dat ons hier bezighoudt, was voor het ont-

[1]) *Gramm.* 1, 425.
[2]) Burguy, 3, 396; Diez, *Wörterb.* 2, 432.

staan der *au* eene dubbele reden. Niet alleen kon *cassolde*, naar het voorbeeld der bovengenoemde woorden, in *cassode*, *cassaude* overgaan; maar de *au* werd nog te meer uitgelokt, omdat juist in lat. *solidus*, waarmede *consolida* is samengesteld, de wisseling van *ol* en *al* zich eigenaardig vertoont. Het Italiaansch, dat anders de *ol* getrouw bewaart, heeft *saldo*, *saldare*, *saldato*, nevens *soldo*, *soldare*, *soldato*; en het Oud-Fransch kende *saudenier* nevens *soudenier* [1]), alsmede *saul*, mv. *saus*, voor *sol*, thans *sou* (mv. *sous*), het muntstuk, welks naam aan lat. *soli-*
271 *dus* ontleend is [2]). De *au* in *cassaude* is ook daarmede in volmaakte overeenstemming.

Van het straks aangehaalde *pauc* voor *pouce* zegt Burguy (3, 298): „la forme ... est picarde-flamande", en hetzelfde getuigt hij van *caup* en *maudre* (1, 91 en 2, 181). Dit gaf mij aanleiding tot het beweren, dat *cassaude* tot het dialect van Picardië behoort. Niets was derhalve natuurlijker, dan dat het woord in dien vorm in het Nederlandsche gedeelte van Vlaanderen doordrong, waar het allengs, naar de Vlaamsche uitspraak, tot *kersaude* of *kersoude* werd, om eindelijk voorgoed den vorm *kersouw* aan te nemen.

Vreemde lotgevallen ondergaan de woorden, zoowel in hunne uiterlijke gedaante als in de beteekenis, die hun innerlijk wezen uitmaakt. Als ik vooraf gezegd had: *kersouw* komt van lat. *consolida*, dan had wellicht menigeen de schouders opgehaald en spottend aangemerkt, dat de etymologie de kunst is om van alles alles te maken. Nu wij het woord in al zijne vervormingen trap voor trap hebben nagegaan, geloof ik niet dat een deskundige nog twijfelen zal. Alles komt in de woordafleiding aan op historie en analogie.

---

[1]) Roquefort, 2, 520.
[2]) Roquefort, 2, 522; Burguy, 1, 94; 3, 349.

KWISPEDOOR.*

De oorsprong van dit woord is nog niet voldoende opgehelderd. Wel heeft men gezien, dat het uit het Pyreneesche schiereiland afkomstig moest zijn; maar men heeft noch de plaats van herkomst, noch den vorm van het oorspronkelijke woord met juistheid opgegeven, en verzuimd aan te wijzen, aan welke Latijnsche uitdrukking het beantwoordt. Eerst door aan die eischen te voldoen, kan men tot eene volledige verklaring geraken.

Met de afleiding, door Bilderdijk in zijne *Geslachtlijst* (2, 154) gegeven, zal ik mij niet lang ophouden. Het is eigenlijk geene afleiding, maar een vernuftige inval. Volgens hem — indien ik goed versta wat hij bedoelde — zou *kwispedoor* van een inheemsch ww. „*kwispen*, slijm opgeven, en ook, slijm met den mond uitspatten", gevormd zijn, maar „uit spotzucht" met den Spaanschen uitgang *dor*, omdat „het tabakrooken van
de Spanjaarts tot ons kwam". Het zou dan eigenlijk den 272
kwisper of *kwijler* zelven beteekenen, maar bij uitbreiding toegepast zijn op een „*kwispedoortuig* of *kwispedoorpotjen*, 't geen wy er door verstaan". De hybridische vereeniging van een Nederlandsch werkwoord met het Spaansche achtervoegsel *dor* wil ik daarlaten [1]). Doch de nuchtere opmerking, dat het heele ww. *kwispen* voor *kwijlen* — naar mijn beste weten althans — een bloot verzinsel is van 's dichters vindingrijken geest —

* [De Taal- en Letterbode, I, 1870, blz. 271—273].

[1]) Men zou zich kunnen beroepen op woorden als *slijtage, vrijage, halveeren, waardeeren, tuinier, bloemist, kwetsuur* enz. Doch daarmede zou de aanwending van een bij ons nooit gebruikelijk *Spaansch* achtervoegsel nog niet gerechtvaardigd zijn.

in overeenstemming zeker met zijne denkbeelden omtrent de klanknabootsende kracht der letters, maar door geen enkel feit in de werkelijkheid te staven — is reeds voldoende om die verklaring niet hooger aan te slaan dan als een *ben trovato*.

Nader bij de waarheid was Weiland, toen hij aan het geheele woord een vreemden oorsprong toekende, en het eene verbastering noemde van het Spaansche „*escupedor* of *escupidero*". Met *escupedor* zal *escupidor* bedoeld zijn; doch dit beteekent den persoon die spuwt, niet het spuwbakje, en *escupidero* of *escupidera*, dat wezenlijk het bakje beteekent, kan onmogelijk het voorbeeld van *kwispedoor* geweest zijn. De vocaal van den uitgang verschilt te veel, en *escu* kon bij ons wel *schu*, maar nooit *kwis* geworden zijn. Toch is *escupidera* nauw aan *kwispedoor* verwant. Het is wel niet de moeder van ons woord, maar eene volle nicht van die moeder, die evenwel geen Spaansche, maar eene Portugeesche was. Uit Portugal is ons woord afkomstig. Daar heeft het spuwbakje twee namen: *cuspideira* en *cuspidor* [1]). Het eerste is de Portugeesche vorm van het Spaansche *escupidera*; het laatste, aan Portugal bijzonder eigen, is blijkbaar het voorbeeld van *kwispedoor* geweest. *Cuspideira* nu en *cuspidor* zijn beide afleidingen van het ww. *cuspir*, spuwen, in 't Spaansch *escupir* luidende, en aan lat. *conspuere* ontleend. *Cuspideira* wijst op een Latijnsch woord *conspularia*, gelijk de Romaansche talen meer dergelijke woorden op *-aria* in allerlei toepassingen vertoonen [2]); *cuspidor* daarentegen be-
278 antwoordt aan consputorium. De Latijnsche woorden op *-torium* namen in 't Portugeesch twee vormen aan: *-douro* en *-dor*. Men heeft *comedouro*, etensbakje, *lavadouro*, waschbekken; maar *mirador*, een uitkijk, *obrador*, eene werkplaats, van mlat. *miratorium* en *operatorium* [3]). In het Fransch werd *-torium* gewoonlijk tot *-oir*. Wat den uitgang betreft, laat *cuspidor* zich dus vergelijken met woorden als *baignoir*, *comptoir*, *lavoir*, *miroir*, *mouchoir*, enz.

Nevens *cuspidor* bezit het Portugeesch nog, in gelijken zin,

---

[1]) Bij Vieyra vind ik *cuspidor* niet, althans niet in dezen zin. Maar De Moraes Silva vermeldt het, en verklaart het door *vaso de cuspir*. Ook het Woordenboek van Roquette stelt *cuspidor* met *cuspideira* gelijk.

[2]) Zie Diez, *Gramm.* 2, 328.

[3]) Diez, a. w. 2, 330.

escarrador, op dezelfde wijze gevormd van *escarrar*, dat insgelijks *spuwen* beteekent.

Bij het overnemen van *cuspidor* in onze taal onderging de eerste lettergreep eene opmerkelijke verandering: *cus* werd door *kwis* vervangen. De wisseling van *u* en *wi* is op zich zelf niet vreemd, maar zij heeft doorgaans plaats in omgekeerden zin. *Tusschen* ontstond uit *twisschen*, *zuster* uit *zwister*, en *kut*, het vrouwelijk schaamdeel, eigenlijk *kud*, uit *kwid*, ags. *cvidh*, ohd. *quiti*, goth. *qithus* (*kwithus*). De halfklinker *w* ging over in den verwanten klinker *u*, waarin vervolgens de nakomende *i* versmolt. Doch ook het tegenovergestelde, de oplossing van *u* tot *wi*, is niet zonder voorbeeld. Uit gr. *κολοκυνθίς*, *colocynthis*, werd *kolokwint*, fr. *coloquinte*; uit *cydonia*, ohd. *kutina*, het mhd. *quiten*, nhd. *quitte*, ons *kwee* (*kwede*); en gedeeltelijk laat zich daarmede ons *kwab* vergelijken, de naam van het bekende weekdier, die hd. *quappe* luidt en aan lat. *capito* (dikkop) ontleend schijnt te zijn [1]). Dat men die wijziging ook hier toepaste, en van *cuspidor* niet *kuspedoor* of — naar de vreemde uitspraak — *koespedoor* maakte, was vermoedelijk hieraan toe te schrijven, dat onze taal de lettervereeniging *uspe* of *oespe* niet kent. Bij het overbrengen van het vreemde woord in Hollandschen vorm vermeed men onwillekeurig eene klankverbinding, die in den Hollandschen tongslag niet paste, en verving *uspe* door het nauwverwante *wispe*, waaraan men door *wispelen* en *kwispelen* vanouds gewend was.

[1]) Verg. Weigand, *Deutsches Wörterbuch*, 2, 441.

LABBERDAAN.*

Men klaagt dat het Woordenboek zoo langzaam voortgaat. 't Is waar, ondanks den zwoegenden — wel wat al te vermoeienden — arbeid gaat het niet met stoom. Maar kan het anders? Geeft men zich wel rekenschap van den tijd die vereischt wordt om in eene taal, waarin nog zoo weinig is voorgewerkt, alles met zorg te behandelen? van de nasporingen vooral, die telkens noodig zijn om duistere punten op te helderen en tallooze bezwaren op te lossen? Lichtten wij daar de hand mede, dan zou het Woordenboek niet aan zijne roeping voldoen. Op de wijze van bewerking komt het aan, niet op den spoed waarmede de afleveringen elkander opvolgen, en die allicht tot de degelijkheid van den inhoud in omgekeerde reden zou kunnen staan. Ook hier geldt het bekende: *„sat cito, si sat bene"*.

Vooral de etymologie kost veel tijd, en die behoort toch met alle zorg behandeld te worden, omdat zij de grond der woordverklaring is. Neem het artikel *Abberdaan*. De aanhalingen niet medegerekend, telt het nog geen zes regels. Maar het zesvoudig aantal uren is niet voldoende geweest, om met vertrouwen die woorden te durven schrijven: „Zie de afleiding bij *Labberdaan*". Met die woorden werd eene vraag beslist, wier beantwoording veel hoofdbreken gekost heeft.

Er bestaan van het woord twee vormen: *abberdaan* en *labberdaan*. De eerste was vroeger meer gebruikelijk, de laatste is thans de gewone. Welke van beide is de echte? Van het antwoord op die vraag moest het afhangen, of het hoofdartikel

* [De Taal- en Letterbode, I, 1870, blz. 274—280].

op de A of op de L zou geplaatst worden. Maar die vraag loste zich op in eene andere: vanwaar is het woord afkomstig? Dit vereischte een opzettelijk en omslachtig onderzoek. Ik beklaag mij de uren niet die het gekost heeft, nu hét mij gelukt is tot eene bepaalde uitkomst te geraken, die ik te eerder als waarheid durf aannemen, omdat zij de volledige toestemming van onzen Te Winkel heeft mogen verwerven. Ik wil die uitkomst thans kortelijk mededeelen, in de hoofdzaken althans,
zonder den lezer te vermoeien met al de kronkelpaden, die ik 275
bij mijn onderzoek heb moeten doorloopen.

In onze taal hebben de beide vormen, *abberdaan* en *labberdaan*, al vroeg nevens elkander bestaan. Men vindt ook *aberdaan* en *laberdaan* gespeld, en die vormen zijn natuurlijk ouder en echter; want de overgang van de heldere open *a* tot den onvolkomen *a*-klank is in onze volksspraak een gewoon verschijnsel (*jammer, natte, smalle, wij atten, zatten, lazzen* enz., voor *jamer, nate, smale, aten, zaten, lazen*). In het Engelsch luidt de naam *haberdine*. In het Fransch is hij niet meer in gebruik: men zegt nu *morue salée*. Maar voorheen was het woord ook bij Fransche visschers en handelaars bekend: men vindt het *abordean* en *habordean* geschreven [1]). Het Hoogduitsch heeft *labberdan*, doch dat is buiten twijfel aan ons Nederlandsch ontleend en heeft dus voor de etymologie geene waarde.

De gewone meening is, dat *abberdaan* of *aberdaan* als de echte vorm moet beschouwd worden, en dat de zoutevisch dien naam draagt naar de stad *Aberdeen* in Schotland. Bij ons is die verklaring vooral verspreid door Bilderdijk's *Geslachtlijst* (1, 6). Zij is echter reeds van ouder dagteekening, want zij is ook aan vreemde, met name aan Duitsche taalkundigen bekend, die niet gewoon zijn Bilderdijk's werken na te slaan. Zij vindt echter bij bevoegde beoordeelaars weinig geloof. Weigand in zijn *Deutsches Wörterbuch* (2, 2) noemt ze onaannemelijk, en zegt: „der ursprung des namens bleibt dunkel". En in gelijken geest schrijft E. Müller in zijn *Etym. Wörterb. d. Engl. Sprache* (1, 480): „zweifelhaft bleibt die ableitung von dem namen der stadt *Aberdeen*".

Inderdaad, die afleiding, hoe natuurlijk zij ook bij den eersten

[1]) Het eerste bij Kiliaan op *Abberdaen*, het tweede bij E. Müller, *Etym. Wörterb. d. Engl. Sprache*, 1, 480.

aanblik schijnt, heeft groote bezwaren, die ons nopen ze voorgoed op zijde te zetten.

1°. *Aberdeen* is noch de eerste, noch de voornaamste plaats geweest, die de kabeljauwvangst dreef of de zoutevisch toebereidde. Uit verschillende andere plaatsen van Schotland en Engeland, uit Biscaye, Gasconje, Bretagne, Normandije, uit onze vaderlandsche havens en uit het Noorden voer men ter
276 kabeljauwvangst, en reeds vroeg was het zouten der visch overal in gebruik. Nergens is mij eenig spoor voorgekomen, waarom juist *Aberdeen* zijn naam gegeven zou hebben aan eene handelswaar, die men zeer zeker elders vroeger dan in Schotland gekend heeft.

2°. Indien de naam van *Aberdeen* afkomstig ware, dan zou het Engelsche *haberdine* moeilijk te verklaren zijn. Een vreemd woord, welks herkomst men niet begreep, kon in de Engelsche volksspraak licht verbasteren. Maar de stad *Aberdeen* was aan Engelsche zeevaarders en visschers te goed bekend, dan dat zij dien naam zoo verhaspelen zouden. Bij hen vooral, die wisten dat de visch naar de stad genoemd was, moest de naam aan dien der stad gelijk gebleven zijn.

3°. Het Fransche *abordean* is met *Aberdeen* niet wel overeen te brengen. Wat reden kon er zijn om *aber*, dat in niets met de Fransche uitspraak strijdt, in *abor* te veranderen? Verbasteringen van vreemde woorden zijn zeker veelvuldig, vooral in het Fransch; maar er heeft toch altijd eene aanleiding voor bestaan, want ook in de taal gebeurt niets zonder oorzaak. Hier zou men vergeefs zoeken naar iets, dat het ontstaan der *o* kon rechtvaardigen.

4°. Indien al uit *Aberdeen* ons *abberdaan* had kunnen ontstaan — iets dat op zich zelf niet onmogelijk zou wezen —, dan zou de bijvorm *labberdaan* nog onverklaard blijven. Die wisseling van een woord in twee vormen, met en zonder *l*, wijst buiten twijfel op eene Romaansche afkomst. Nergens anders dan in de Romaansche talen was die wisseling mogelijk, omdat er nergens anders eenige reden voor bestond. Dáár kon de *l*, waarmede een woord aanving, er van afgescheiden raken, omdat men ze met het lidwoord verwarde, of omgekeerd een woord, dat met een klinker begon, door aanhechting van het lidwoord, de *l* aannemen. Zoo viel in 't Fransch de *l* weg in *avel* van *lapillus*; *azur* van *lazur*; *once*, ital. *lonza*,

van *lynx*; en *oléandre*, voorheen *oréandre*, *auriendre*, van *lauridendrum*. Daarentegen zijn *lendemain*, *lierre*, *Lille*, uit *l'endemain*, *l'ierre* (*hedera*), *l'Isle* (*Insula*) ontstaan; *loriot*, voorheen *lorion*, voor *loriol*, is eene afleiding van *aureolus*, *lors* van *hora*, *luette* van *uva* [1]). Ook in het Italiaansch zijn van het een
en ander voorbeelden bekend. Maar hoe zou *abberdaan* bij ons 277
aan die *l* gekomen zijn, indien wij het woord aan de stad *Aberdeen* ontleend hadden? Men zou dan moeten aannemen — en dit was de meening van Bilderdijk —, dat de naam door de Franschen gegeven, en van hen tot ons gekomen was, na vooraf het Fransche lidwoord aan zich gekoppeld te hebben. Doch ook dit heeft ernstig bezwaar. Daargelaten dat in 't Fransch juist de vorm zonder *l* in gebruik placht te wezen, zoo schijnt het vreemd dat ons Hollanders, die reeds zeer vroeg op Schotland voeren, de gezouten kabeljauw, indien die werkelijk uit *Aberdeen* kwam, eerst door bemiddeling der Franschen bekend zou zijn geworden.

Wanneer men deze vier redenen, waarvan vooral de laatste mij tamelijk afdoende voorkomt, in onderling verband beschouwt, dan zal men, dunkt mij, niet aarzelen den twijfel van Weigand en Müller gerechtvaardigd te achten. Wij moeten dus de afleiding van *Aberdeen* laten varen, al heeft men ook daaraan een schijn van gezag gegeven, door de Schotsche *labberdaan* in deftig Latijn *Asellus Aberdonensis* te noemen [2]).

Zoo keeren wij dan uit het schijnlicht, dat ons een tijdlang het spoor bijster maakte, in de duisternis terug. Hoe zullen wij nu den weg vinden, om tot het ware licht te geraken?

Het is niet gewaagd te onderstellen, dat de naam der gezouten kabeljauw afkomstig zal zijn van die visschers, die het eerst de kabeljauw hebben ingezouten. En evenmin gewaagd is het aan te nemen, dat dit inzouten het vroegst in practijk werd gebracht door hen, die het eerst ver van huis ter kabeljauwvangst voeren. Zoolang men aan eigen kust of in nabijgelegen wateren vischte, kon men de versche visch ter markt brengen; het inzouten werd eerst noodig, toen men op verre afstanden ter vangst ging. De vraag is dus: wie zijn de eersten

---

[1]) Verg. Diez, *Gramm.* 1, 190 vlg.; Brachet, *Gramm. Hist.* 134; *Ned. Wdb.* op *Oleander*. Zoo zegt het Parijsche volk *le levier* voor 't gewone *l'évier*, de gootsteen.

[2]) Zie Duhamel du Monceau, *Traité général des Pesches*, 2e Part., p. 36.

geweest, die de kabeljauwvisscherij in verwijderde zeeën hebben gedreven, met name op de banken van *Newfoundland*, waar die visch vooral in overvloed gevonden wordt?

Met de middelen, die mij ten dienste stonden, heb ik getracht die vraag te beantwoorden. De uitkomst van dat onder-
278 zoek bevestigde wat men reeds bij Chomel vindt aangeteekend (bl. 1385). „De Visscherij", zegt hij — en hij spreekt bepaaldelijk van die op „de zogenaamde Terraneufsche Banken", — „heeft, van ouds, den naam gekreegen van *Bakkeljaauw*-vangst, naar de *Basques*, een Volk uit dat gedeelte van Spanje, tusschen Bajonne en Bilbao, het welk aan Vrankrijk grenst, en er nog ten deele onder behoort, Biskaaije genaamd. Dit Volk heeft allereerst op den Walvisch-vangst gevaren, en, bij die gelegenheid, ook de Kabeljaauwvisscherij, aldaar, in trein gebragt". De etymologie, die Chomel daar geeft van het woord *bakkeljauw*, als van den naam der *Basken* afkomstig, laat ik daar. Het is eene afleiding zooals men ze destijds placht te geven; doch dit is hier eene bijzaak [1]). Maar in de hoofdzaak is zijn bericht volkomen naar waarheid. Het zijn inderdaad de Biscayers, die het eerst ter walvischvangst en tevens ter kabeljauwvisscherij op de kust van *Newfoundland* hebben gevaren. Zij zijn in dat bedrijf onze leermeesters geweest; zij hebben in dienst van onze kooplieden tot de uit-

[1]) Misschien echter bedoelt Chomel alleen, dat de naam *bakkeljauw* van de Basken afkomstig, door hen gegeven is; en dan schijnt zijn bericht inderdaad juist te zijn. In het Baskisch heet de visch werkelijk *bacallaoá* (Larramendi, 2). Bij Hierosme Victor (*Tesoro de las tres lenguas, Española, Francesa y Italiana*, Genève, 1609, Cologne, 1637) leest men: „*Bacalláo*, de la morue ou molue seiche, ainsi appellée, pource qu'elle se pesche és mers de la terre de *Bacallaos* en Amerique". Het blijft echter twijfelachtig, of de Basken den visch naar het land, of het land naar den visch genoemd hebben. In allen gevalle schijnt het Baskische *bacallaoá* het voorbeeld geweest te zijn, waaraan ons *bakeljauw*, *bakkeljauw*, en bij omzetting *kabeljauw*, ontleend werd. Dit moet echter reeds zeer vroeg hebben plaats gehad; want niet alleen vindt men *cabeliau*, *cabbelyau*, *kabylygauwe* reeds in vocabulariën der 15de eeuw (Diefenbach, *Gloss.* 317b, 358c; Hildebrand, *D. Wtb.* op *Kabliau*), maar hier te lande was het woord reeds algemeen bekend in 1346, bij het ontstaan der *Hoeksche en Kabeljauwsche* twisten, anderhalve eeuw dus vóór de ontdekking van Amerika. Dat trouwens Groenland en de aangrenzende kuststreken van Noord-Amerika al vroeg in de Middeleeuwen door Noordsche en andere zeevaarders bezocht werden, is bekend. Ook de Basken schijnen reeds in ouden tijd op die streken gevaren te hebben.

breiding en den bloei onzer visscherij niet weinig bijgedragen [1]).

Wij zijn dan gerechtigd tot het vermoeden, dat de naam *labberdaan* misschien van het land der Basken, van den kant van Bayonne, afkomstig zou kunnen wezen. En ziet, daar 279
doet zich een feit voor, dat inderdaad verrassend mag heeten. Juist daar, waarheen de geschiedenis der visscherij ons verwijst, vinden wij eene verklaring, die aan alle eischen der taalkunde voldoet.

Een gedeelte van het Baskenland, die streek waarvan Bayonne de hoofdstad is, heette oudtijds *tractus Lapurdensis* of *Lapurdanus*; Bayonne zelf was onder den naam van *Lapurdum* bekend. In het Fransch wordt die landstreek *le Labourd* genoemd. Nog heden onderscheidt men in het Baskisch drie hoofddialecten, die men het *Labortanisch*, het *Guipuzcoanisch* en het *Vizcayisch* of *Biscaaisch* pleegt te noemen [2]).

Ik geloof te mogen aannemen, dat de *labberdaan* aan dat land van *Labourd* haren naam ontleend heeft. De gezouten kabeljauw, die door de visschers van Bayonne en omstreken naar huis werd gebracht, en die dan uit het land van *Labourd* naar elders ter markt kwam, hoe kon men haar een natuurlijker naam geven dan *piscis Lapurdanus*, *poisson du Labourd*, *labourdan*? De Latijnsche uitgang *-anus* luidt in het Fransch gewoonlijk *-ain*, maar bij eigennamen veelal *-an*, als b. v.: *persan*, *catalan*, *parmesan*, dus ook *labourdan*. De kooplieden nu van Bretagne en Normandije, die de zoutevisch uit Bayonne aankregen, verspreidden den naam van *labourdan* door geheel Frankrijk. Maar in hunnen mond kon de *l*, als artikel opgevat, wegvallen en het woord tot *abourdan* worden. Naar de Fransche uitspraak ging *our* regelmatig in *or* over: in 't Provençaalsch van 't Zuiden zegt men *abourdar*, maar in het Fransch *aborder*. Ziedaar het Fransche *abordan* geleidelijk verklaard. Met voorvoeging der adspiratie, die vooral aan de zeekusten zoo gewoon is, ontstond daaruit *habordan*. De Engelschen namen het over en maakten er *haberdine* van. In dat alles is niets, wat niet volkomen natuurlijk mag heeten.

---

[1]) Verg. Zorgdrager, *Groenl. Visschery*, 126, 207, 384; Luzac, *Hollands Rykdom*, 1, 345 vlg.

[2]) Larramendi, *Diccionario Trilingue*, p. xxiv; W. von Humboldt, *Ueber die Baskische Sprache*, bl. 9.

Nu is ook onze dubbele vorm, *abberdaan* en *labberdaan*, volkomen opgehelderd. De Vlaamsche en Hollandsche kooplieden, die de zoutevisch uit de havens van Bretagne en Normandije kregen, leerden ze kennen als *abordan*, en zeiden *aberdaan*, *abberdaan*. Maar zij, die ze rechtstreeks van Bayonne haalden
280 of met de Baskische visschers op zee in aanraking kwamen, hoorden ze *labourdan* noemen, en zeiden dus *laberdaan*, *labberdaan*. Beide vormen bleven naast elkander in gebruik. Weldra vergat men den oorsprong des woords, en nu werd het moeilijk te bepalen, aan welken vorm men de voorkeur moest geven.

Om volkomen eerlijk te zijn, mag ik één klein bezwaar niet verzwijgen. De Fransche vorm van den naam wordt opgegeven als *abordean*, niet *abordan*. Hoe die *e* te verklaren? Het kan zijn, dat zij voor *i* staat, en dus eigenlijk op *Laburdianus* of *Laburdicanus* wijst. Of wel, zij kan in andere Fransche dialectverschijnselen haren grond hebben. Wij weten nog zoo weinig van de eigenaardigheden der tongvallen in Frankrijk, en wat daarover geschreven is ligt meestal buiten ons bereik. Ik moet dus de aanwijzing van den oorsprong der *e* in *abordean* aan anderen overlaten, die met de oude Fransche volksspraak beter bekend zijn. Maar in allen gevalle ben ik niet bevreesd, dat die *e* de afleiding van het woord uit den naam van *Labourd* zal omverstooten.

Om de hier gegeven etymologie nader te bevestigen, zal men wellicht met vrucht oude oorkonden doorzoeken, die op de visscherij van Bayonne betrekking hebben. Mij is het niet gelukt die op te sporen. Maar ik meen het bewijs te hebben geleverd, dat wij niet lichtvaardig handelden door het artikel *Abberdaan* in weinig regels af te doen en voor het hoofdartikel, waar de afleiding vermeld moet worden, naar *Labberdaan* te verwijzen. Die afleiding zal nu, na hetgeen ik hier tot toelichting gezegd heb, niet veel ruimte behoeven te beslaan.

OPRIL.*

Een nieuw voorbeeld, hoe voorzichtig de etymoloog behoort te wezen, om zich niet door den schijn te laten verlokken.

Opril is een bekende term in de versterkingskunst. Men verstaat er door wat de Franschen *rampe*, de Engelschen *ramp*,
de Hoogduitschers *auffahrt* noemen, t. w. een hellend oploopen- 281
den weg, tegen een aarden dijk of wal gelegd, waarlangs menschen, paarden, voertuigen en vuurmonden de kruin of walgang kunnen bereiken. De afkomst van het woord moge, wat het tweede gedeelte betreft, niet terstond in 't oog loopen; maar het eerste deel schijnt aan geen twijfel onderhevig. Een *op*loopende weg, in 't Duitsch auf*fahrt* geheeten, wordt *opril* genoemd: *op* is dus immers blijkbaar het bekende voorzetsel. Eenigszins anders vatte Tuinman het op, in wiens tijd het woord reeds bekend was, en die het voor eene samentrekking houdt van *opperhil*, welk *hil* hier een *heuvel* moet beteekenen. „Maar," voegt hij er bij, om den lezer de keus tusschen twee afleidingen te geven, en omdat men ook *oprel* zeide, „*hil* kan ook genomen worden voor *hel*, dat is, *helling*, van *hellen*, naar beneden neigen. En dewyl men langs eenen afgang naar beneden, ook van onder kan opgaan, zo is 't even veel, of men *opperhil* brengt tot *heuvel*, of tot *hellen*, omdat die opryst, of van de hoogte naar beneden helt" (*Fakkel*, 1, 144). Met die verklaringen van Tuinman kon Hoeufft zich niet vereenigen: hij denkt liever aan eene samentrekking van „*oprijhil*, hoogte om tegen op te rijden" (*Bredaasch Taaleigen*, 436).

Het onhoudbare van dergelijke uitleggingen zal wel geen

* [De Taal- en Letterbode, I, 1870, blz. 280—283].

betoog behoeven. Zij worden te meer verdacht om hetgeen Hoeufft zelf opmerkt, dat men ook veel *april* hoort zeggen. Hij schrijft dit aan „verbastering" toe; maar uit het *Vlaamsch Idioticon* van den heer Schuermans (bl. 19 vlg.) zien wij, dat die uitspraak *april* in Vlaamsch België zeer gewoon is. Het woord wordt daar ook gebezigd van „eene doorsnede in eenen polderdijk", en zekere doorsnede, „door den Hollandschen Vauban gemaakt om van daar een stedeken te beschieten," wordt daar nog „*de april van Coehoorn*" genoemd.

Hoe nu het voorzetsel *op*, of het afgeleide *opper*, in een Nederlandschen mond in *ap*, *apper* zou kunnen verbasteren, gaat mijn begrip te boven. Maar brengt men *april* in verband met het oude *oprel*, dat Tuinman vermeldde, vereenigt men die beide tot een nieuwen vorm, *aprel*, dien men het recht heeft een oogenblik te onderstellen, dan doet zich eene merk-
282 waardige gelijkheid voor met den naam, dien de Franschen vroeger aan zulk een hellend vlak gaven. Die naam luidde *appareille*. In Frankrijk is dat woord thans verouderd en door *rampe* vervangen; maar in Engeland wordt *the ramp* nog heden ook *the appareille* genoemd, in Duitschland wordt nevens *die auffahrt* ook *die appareille* of *die apparelle* gezegd [1]). De beteekenis van *appareille* spreekt duidelijk. Het is een oude bijvorm van *appareil*, eene afleiding van 't ww. *appareiller*, dat afstamt van *pareil*, lat. *pariculus*, deminutief van *par*. Gelijk bij gelijk voegen, samenvoegen, inrichten, toestellen, is de oorspronkelijke zin, die echter een aantal wijzigingen toeliet, waaromtrent men in de Fransche woordenboeken inlichting vinden kan. De *appareille* van een dijk was dan eigenlijk de inrichting, de aanleg er van, in 't bijzonder de aanleg der helling die er aan gegeven werd; bij uitbreiding, de *helling* zelve.

Van *opperhil*, *opperhel* en *oprij-hil* kunnen wij nu afscheid nemen. Onze ondersteld oudere vorm *aprel* is tot zekerheid geworden. *Appareille* verbasterde in onze volksspraak tot *apparelle*, *apparèl*, *apperèl*, *aprel*, *april*, waaruit vervolgens *oprel* en het thans gewone *opril* ontstonden, omdat men bij eene *op*loopende helling natuurlijk aan het voorzetsel *op* dacht! Hoe was het mogelijk, dat Hoeufft, die zelf het Fransche

---

[1]) Landolt, *Dict. Polygl.* 1, 115; Heyse, *Fremdwörterb.* 63; Pasteur-Noot, *Bouwk. Handwoordenb.* 2, 265.

appareil noemt, niet aanstonds inzag, dat *opril* daaruit verbasterd is?

In de technische boeken, die ik kan naslaan, wordt *opril* M. gebruikt. Nu wij de ware afleiding kennen, zal het raadzaam zijn het V. te nemen.

Ook in dit woord is dus weder de volksetymologie in 't spel geweest. Maar zij heeft het niet bij *opril* gelaten: zij is nog een stap verder gegaan, en heeft den lexicograaf door een nieuw staaltje gewaarschuwd, de woorden eerst met een critisch oog te bekijken, eer hij ze voor goede munt aanneemt.

Onder de bouwstoffen voor het Woordenboek, ons van goeder hand medegedeeld, bevond zich de volgende aanteekening: „Afril, een hellend spoor, dat van boven naar beneden loopt. In het tegenovergestelde geval heet het *Opril*". Curieus inderdaad! *Appareille* verbastert tot *opril*. Het taalbesef des volks, 288
dat aan ieder onbegrepen woord, hoe dan ook, een zin wil hechten, denkt daarbij aan *op*, half en half misschien aan *oprijden*. Maar nu kan men die helling ook *afrijden*. Welnu, geen bezwaar! In dat geval zal de helling een *afril* heeten! Onwillekeurig doet dat woord mij denken aan den naam der *Brandewijnsteeg* hier te Leiden. Weet gij, lezer, hoe die naam ontstaan is? Aan de andere zijde der Mare, vlak tegenover, loopt eene steeg, waarin oudtijds eene kapel van de H. Clara stond, en die daarom den naam van *Clarensteeg* droeg. Onze Leidenaars, die in latere tijden meer aan *klare* (*jenever*) dan aan de *H. Clara* dachten, vatten het als *Klaresteeg* op; en wat was nu natuurlijker, dan het verlengstuk der steeg, aan de overzijde, de *Brandewijnsteeg* te noemen? Zoo etymologiseert en speelt de spraakmakende gemeente! Taalvorscher, wees op uwe hoede!

Men zal het nu wel begrijpelijk vinden, dat wij *Afril* in het Woordenboek niet hebben opgenomen. Voor zulke misbakjes, door onkundigen verzonnen, dient de deur gesloten te zijn [1]).

---

[1]) Ik neem deze gelegenheid waar, om nog even rekenschap te geven van het niet opnemen (althans niet in dezen zin) van een ander woord, t. w. *Afrooien*, dat ons als term uit de veenderij was opgegeven, met verwijzing naar het *Tijdschrift voor Nijverheid*, 15, 252. Bij de daar beschreven handeling teekent de schrijver aan: „Dit heet *afrooijen*". Doch die aanmerking is òf eene vergissing òf eene drukfout. Het afsteken der bovenste veenlaag wordt niet *afrooien* genoemd, maar *afkrooien*. Zie *Ned. Wdb.* op *Afkrooien*.

Ik moet nog even opmerken, dat ik de hoofdzaak van het hier gezegde, de aanwijzing van fr. *appareille* en het onjuiste van *afril*, niet zelf heb gevonden of uitgedacht. Ik heb ze te danken aan eene vriendelijke mededeeling van den heer W. C. A. Staring te 's-Gravenhage, den trouwen medewerker, die ons zoo uitnemend ter zijde staat in al hetgeen den waterstaat en de aanverwante vakken betreft. Veel is het Woordenboek reeds aan hem en aan zijn hooggeschatten broeder, Dr. W. C. H. Staring, verschuldigd. Onschatbaar is ons de hulp van mannen, bij wie de degelijkste technische kennis gepaard gaat met die warme liefde voor de moedertaal, die de edele Staring in het hart zijner beide zonen onuitroeibaar geplant heeft.

SPIJKERBALSEM.*

Als een probaat middel bij velerlei kwetsuren is algemeen de *spijkerbalsem* bekend, dien de geleerden *Balsamum Locatelli* noemen, en die nog voor een dertig jaren in geen Hollandsch huisgezin placht te ontbreken. Vanwaar ontleende die balsem zijn naam? Ik weet niet, dat er ooit iets over geschreven is. Mondeling heb ik wel eens hooren beweren, dat men *spijkbalsem* behoorde te zeggen, — vermoedelijk door verwarring met de *spijkolie*, die uit de *spijke* of *spijke-narde*, eene soort van *lavendel* (*Lavandula Spica*, oudtijds *Spica Nardi*), getrokken wordt, maar die met den *spijkerbalsem* niet het allerminste gemeen heeft. Anderen zijn van meening, dat de naam eene verbastering is van *specerijbalsem*, en dus ziet op de kruiderijen, waarmede de zalf wordt toebereid. Wellicht zou een vernuftig etymoloog nog andere verklaringen kunnen uitdenken. Om hem echter noodelooze moeite te besparen, wil ik hier even mededeelen, dat de oorsprong van den naam dichter voor de hand ligt dan men vermoedt. De *spijkerbalsem* is dood-eenvoudig zoo genoemd naar den fabrikant, die het middel vervaardigde, en die Jan Spijker heette. Toevallig is mij dat gebleken uit de *Oprechte Nationaale Courant* van 29 Maart 1798, die mij voor eenigen tijd in handen kwam. Ik vond daar een „advertissement", waarmede het blad besluit, en dat ik hier letterlijk afschrijf:

„De alombekenden, oprechte en onvervalschte spyker-balsem, dewelke veele Jaaren door wylen Jan Spyker, in leeven Aanspreeker, gewoond hebbende op de Keizersgragt, by de Vyzelstraat, te *Amsterdam* is verkogt, wordt thans alleen gemaakt en gecontinueerd verkogt door deszelfs eenigste Dochter Alida Jacoba Spyker, Weduwe van Johan Christoph Stuntz, op de Nieuwezyds Achterburgwal, by de Stilsteeg, op de hoek van het Keizerryk, tot *Amsteldam*. En waar dezelve buiten haar gemaakt en verkogt wordt, zo binnen als buiten de Stad, is valsch en ondeugend om het geeerde publiek daar mede te bedriegen of te misleiden: dient tot ieders narigt".

* [De Taal- en Letterbode, I, 1870, blz. 284—285].

Woorden, aan eigennamen ontleend, kunnen den taalvorscher, die er niet op verdacht is, vrij wat nutteloos hoofdbreken kosten.
286 Het is daarom goed ze bekend te maken, wanneer men ze bij toeval vindt. Wat al gissingen zou men op *silhouette* kunnen smeden, als men niet wist dat die beelden den naam vereeuwigen van den Minister van Lodewijk XV, in wiens tijd zij in de mode kwamen. Wat al geleerdheid kon men aan onze *pantalons* verkwisten, indien men niet bedacht dat die lange broeken eigenlijk het kostuum waren der potsenmakers van Venetië, die spottend aldus genoemd werden naar den patroon hunner stad, den H. *Pantaleon*. Als een financier eene *tontine* inricht, een sterrenkundige zijn *nonius* gebruikt, of een scheeps-artillerist eene *carronnade* afschiet, hoe weinig denken zij dan nog aan *Luigi Tonti*, aan *Pedro Nuñez*, of aan de ijzergieterij te *Carron* in Schotland. Wie *bismarck*-handschoenen draagt, weet nog wel hoe die naam in de wereld is gekomen; maar eilieve, dat kleedje van licht zeegroen, van bevallig *celadon*, wekt het nog bij u het aandenken aan den verliefden herder in de *Astrée* van d'Urfé? De *almaviva*, waarin ge u wikkelt, herinnert u nog wel aan een der hoofdpersonen in den *Barbier de Séville*; maar bij hoeveel dames, die zich met *neige* tooien, leeft nog de gedachtenis der opera van dien naam, het beeld van de „Mandragende Maeght", de bekoorlijke Emma, Karlemeine's dochter, die haren geliefden Eginhard op de schouders neemt en wegdraagt over het besneeuwde slotplein? Op welk een breed veld van gissingen zou de etymoloog hier kunnen verdolen, indien de feiten niet bekend waren gebleven. Onze *flikjes* zouden zoo heeten naar hunnen *flikkerenden* glans, indien niet de firma van *Casper Flick* nog in eer en bloei stond. En als eenmaal een ondankbaar nageslacht den naam van *Adriaan Schakel* vergeten mocht, wie weet of niet een scherpzinnig taalgeleerde de verrassende ontdekking doen zou, dat de *schakellijm* zoo genoemd is naar het ww. *schakelen*, omdat zij eene lijmsoort is die twee voorwerpen zoo hecht aaneen*schakelt*, — en zich daarbij beroepen op Vondel, die immers reeds sprak van twee harten, in lief en leed „vast *geschakelt* en verbonden".

TRAVALJE.*

Zoo noemt men den noodstal, waarin de hoefsmid het paard vastzet, dat hij beslaan wil. De spelling *travalje* wordt door de uitspraak gevorderd. Conscience schreef in zijn *Rikke-tikke-tak*, bl. 23: „Terwijl een der gasten het paard nam en in de *travalie* leidde"; doch in de volledige uitgave zijner werken (4, 93) veranderde hij dit te recht in *travalje*. De schrijfwijze van Weiland, *travailje*, kan niet in aanmerking komen; en *travaille* is evenmin aan te bevelen, want het woord is te lang inheemsch en te algemeen bij het volk bekend, om nu nog een vreemd gewaad te dragen.

De naaste herkomst van *travalje* behoeft geene aanwijzing. Ook in 't Fransch heet de hoefstal *travail*, in 't Ital: *travaglio*. Maar tot juist verstand van die uitdrukking is het van belang op te merken, dat men daarbij het denkbeeld van *arbeid*, *werk* geheel op zijde moet zetten, omdat men hier met een ander woord te doen heeft dan het gewone Fransche *travail* in die beteekenis. Men zou zich vergissen, wanneer men meende dat de *travalje* haren naam draagt, omdat de hoefsmid in haar zijn *werk* verricht. Die meening is zeker reeds oud. In het *Glossaire Roman-Latin*, uit de 15de eeuw, eerst door Gachet en later door Scheler uitgegeven, vindt men *travail* vertaald door *hypodromium* en *ergasterium* (bl. 27 Sch.). Doch het laatste berust op eene misvatting. *Travail* is niet eene overdrachtelijke toepassing van het znw., dat aan *travailler* beantwoordt; het beteekent niet de *werkplaats* van den hoefsmid; maar het is de Fransche vorm van een Latijnsch woord *trabaculum*, eene afleiding van *trabs*, balk, en geeft dus eigenlijk een samenstel

* [De Taal- en Letterbode, I, 1870, blz. 286–288].

van balken te kennen. *Trabaculum* moest in 't Fransch *travail* worden, evenals *gouvernail*, *éventail* enz. uit *gubernaculum*, *eventaculum* ontstonden. Dat *trabaculum* van *trabs* is afgeleid, loopt in 't oog. Het was daar echter niet rechtstreeks van gevormd — de Latijnsche woorden op *-aculum* komen meest
287 van werkwoorden —; maar van *trabs* vormde men *trabaca*, en daarvan was *trabaculum* het verkleinwoord. *Trabaca* was in 't middeleeuwsch Latijn in gebruik voor eene soort van *tent*, inzonderheid in den oorlog, een *legerhut* of *barak*, een gebouw van los opgeslagen balkwerk. Du Cange (6, 623) haalt uit het *Chronicon Estense* eene plaats aan, waar men leest: „*reliquit campum, dimittens omnia sua ibi, scilicet* trabacas, *victualia et alia*". In het Italiaansch is het woord bewaard gebleven: het luidt daar *trabacca* [1]). Het deminutief *trabaculum*, fr. *travail*, was dus een recht eigenaardige naam voor een hoefstal, een kleiner gebouwtje alleen van balken getimmerd, zonder steen of planken beschotten.

Als vorm van het Latijnsche woord heb ik *trabaculum* opgegeven, in overeenstemming met fr. *le travail*. Naar den regel van 't Latijn zou het deminutief van *trabaca* eigenlijk *trabacula* moeten luiden, en daaraan zou in 't Fransch *la travaille* beantwoorden. Doch in 't middeleeuwsch Latijn nam men het met dien regel zoo nauw niet. Germaansche invloed deed de neiging ontstaan om aan verkleinwoorden liefst het onzijdig geslacht toe te kennen. De Romaansche woorden, die van Latijnsche deminutieven gevormd zijn, hebben niet zelden een ander geslacht dan het Latijnsche grondwoord (fr. *oiseau*, *oisel*, d. i. *avicellus*, van *avis* f.; *tilleul*, d. i. *tiliolus*, van *tilia*, enz.). „Die Derivata", zegt Diez (*Gramm.* 2, 271), „binden sich nicht streng an das Geschlecht der Primitiva; augenscheinlich wird das Masculin begünstigt, welches nun auch die Stelle des Neutrums einnahm". *Trabaca* vr., *trabaculum* o., *travail* m., is dus geheel in orde. Maar ik acht het niet onwaarschijnlijk, dat het oudere Fransch ook den vorm *la travaille* gekend heeft. Ons *travalje*, dat al van oude dagteekening is, wijst daar duidelijk op. Ook het meervoud *les travails* schijnt het aan te duiden. Het moge in de practijk hoofdzakelijk dienen ter onderscheiding van *les travaux*, maar in zijn oorsprong heeft het

[1]) Zie het *Vocabolario degli Accademici della Crusca*, 5, 79.

wel denkelijk een meer bepaalde reden gehad. Stelt men een ouderen vorm *travaille*, dan is de zaak helder. *Travaille* werd verkort tot *travail*, en evenzoo het meerv. *travailles* tot *travails*, dat men nu opzettelijk zoo hield, om het niet met *travaux* 288
te verwarren. *Travaille* nu vereischt nog niet stellig een lat. *trabacula*; ook *tenaille* ontstond uit *tenaculum*. Van den dubbelen vorm, *-aille* en *-ail*, vindt men een volkomen analoog voorbeeld in *ventail*, het mondgat van een helm, van lat. *ventaculum*, dat in 't Oud-Fransch *ventaille* luidde, waarvan bij Du Cange (6, 766) een aantal voorbeelden staan aangeteekend, en waarvoor het Mnl. *ventalgie* zeide (*Ferg.* 4123).

Dat *travail*, hoefstal, en *travail*, arbeid, etymologisch verwant zijn, wil ik niet ontkennen. Het ww. *travailler*, dat voorheen ook *traveiller*, *travellier* luidde en oorspronkelijk *plagen*, *kwellen* beteekende, is mede eene afleiding van lat. *trabs*, maar langs een anderen weg. Van *trabs* vormde men een ww. *trabare*, sp. *trabar*, port. *travar*, fr. (*en*)*traver*, d. i. belemmeren, eigenlijk: met een slagboom afsluiten, een spaak in 't wiel steken. Een deminutief van *trabare* was *trabiculare*, vanwaar *traveiller*, *travailler*, belemmeren, hinderen, kwellen, en vervolgens: zich kwellen, moeite doen, arbeiden. Daarover behoef ik niet uit te weiden. Diez (*Wörterb.* 1, 420) en vooral Scheler (*Dict. d'Etym. Franç.* 326) hebben het genoegzaam in 't licht gesteld. Maar ten onrechte brengen beiden ook het andere *travail*, van den hoefsmid, daarmede in verband. Om bij het denkbeeld van *entraver*, *empêcher*, hd. *hemmen*, te blijven, verklaart Diez het door „*etwas hemmendes, nöthigendes*", Scheler door: „*appareil composé de poutres pour tenir en respect les chevaux vicieux*". Doch die verklaring is gedrongen. Scheler zelf heeft het later erkend door in zijn *Glossaire* t. a. pl. naar *trabaculum* te verwijzen. Zóó alleen is het woord eenvoudig en natuurlijk uitgelegd. Het ééne *travail* moge aan het andere verwant zijn, als beide van een zelfde grondwoord afgeleid; maar het zijn toch inderdaad twee verschillende woorden, het ééne het verbale subst. van *travailler*, lat. *trabiculare*, het andere uit *trabaculum* ontstaan. Het Woordenboek der Fransche Academie had ze in twee artikelen moeten behandelen.

GRANJE.*

Sedert ik indertijd bij de uitgave van den *Warenar* met dit woord verlegen zat, is het meermalen ter sprake gebracht. De heeren De Jager en Oudemans hebben er over gehandeld: de eerste in zijn *Archief*, 1, 210 vlg. en 4, 489, de laatste in zijne woordenboeken op Bredero en Hooft. Door het vinden van een nieuw voorbeeld, uit de *Klucht van Robbert Leverworst* van Isaak Vos, is de beteekenis aan het licht gekomen. Daar zegt iemand tot een ander, die hem tegen wil houden: *„'k wil men granje soecken"*. Blijkbaar is de bedoeling: „ik wil zoeken zooveel ik lust heb, ik wil er mijne bekomst, mijn wil, mijne voldoening van hebben". Nu zijn ook de plaatsen van Bredero en Hooft duidelijk. Als de koopvrouw in het *Moortje* aan Kackerlack alles te koop biedt wat hij maar begeeren kan, krenten, amandelen, rozijnen enz., en er bijvoegt: *„ick gheefje schier de granje"*, dan meent zij: „ik geef u alles wat u maar lusten kan, ik bied u volop al het mogelijke aan". En wanneer Lekker in den *Warenar*, juichende over den gevonden schat, *„al de premiers van de beurs"* braveert, en uitroept:

Quamen ze in mijn presency, zy kregen de *granjen*,

dan wil hij zeggen, dat zij „hunne bekomst zouden krijgen", dat zij er meer dan genoeg van zouden hebben, iemand te ontmoeten, die zooveel rijker was dan zij.

Granje moet dus *wil, lust, begeerte* beteekend hebben, bepaaldelijk, in concrete opvatting, in verbinding met het bepalend lidwoord of bezittelijk voornaamwoord: *de granje* of

* [De Taal- en Letterbode, II, 1871, blz. 277—282].

zijn granje, zooveel men wil, lust of begeert, volop, zijne bekomst, zijne voldoening.

Tot hiertoe echter bleef de afleiding des woords in het 278
duister gehuld en daardoor de verklaring onvolkomen. Ik geloof nu in staat te zijn die leemte aan te vullen en de uitdrukking volledig op te helderen. Het zal daarbij onnoodig zijn de vroeger geopperde gissingen te bespreken. Het waren gissingen, en niets meer, die alleen getuigden dat men met het woord geen weg wist.

Ik begin met op te merken, dat men in de volkstaal nog wel eens hoort zeggen *zijn grant halen*, voor „zich *wraak* of *voldoening* verschaffen". Dr. De Jager heeft daar reeds op gewezen (*Archief* 4, 489). Kenlijk beteekent *grant* hier niet eigenlijk *wraak*, maar de *voldoening* die door de wraak genoten wordt. Men is over iets verstoord, men wil er zijne *satisfactie* van hebben, men wil aan zijn *lust* (naar wraak) voldoen.

Dezelfde spreekwijze nu, maar in een anderen vorm en in ruimer toepassing, is ook in Vlaamsch België bekend. Daar zegt men *zijn gerant* (of *garant*) *van iets hebben*, er genoeg van hebben, en *aan* (*tot*) *zijn gerant* (*garant*) *komen*, zooveel van iets krijgen als men hebben wil, er genoeg van bekomen. De heer Schuermans, die de uitdrukking vermeldt, haalt de volgende voorbeelden aan (*Vl. Idiot.* 138 en 148): „Ik heb dees jaar niet heel veel stroo, maar ik hoop toch wel tot *mijn gerant* te komen", en „Ik heb *mijn gerant* van pennen al". Buiten twijfel is dit *garant* of *gerant* hetzelfde als ons *grant*. De tweede vorm is de juiste middenterm tusschen den eersten en den laatsten: *garant*, *gerant*, *grant*.

Nu gaat over ons *granje* een helder licht op. In *grant* herkent men aanstonds het evenbeeld van fr. *garant*, dat wel in beteekenis eenigermate verschilt, maar er toch kenlijk nauw mede samenhangt. Wij zullen weldra zien, hoe het verschil is op te lossen. Maar zooveel is nu reeds zeker, dat wij bij *granje* verwezen worden naar mlat. *garandia*, oudfr. *garandie*. Het nieuwere Fransch zegt *garant*, *garantir*, *garantie*; maar voorheen luidde het *garand*, *garandir*, *garandie* (Roquefort 1, 666), mlat. *garandus*, *garandiare*, *garandire*, *garandia*, of wel, met de oorspronkelijke *gu*, *guarandus* enz. (Du Cange 3, 475 vlg.). De *d* was dan ook de medeklinker, die hier oorspronkelijk behoorde te staan; want *guarand*, *garand* is ont- 279

leend aan het Oud-Duitsche *warand*, tegenw. deelw. van *waran*, ons *waren*, *verwaren*. In ons *garandeeren* hebben wij nog den echten vorm des woords bewaard. Uit mlat. *garandia* moest regelmatig *garandje*, *garanje*, *granje* ontstaan, evenals b. v. *Oost-Indië* tot *Oostinje*, lat. *verecundia* tot ital. *vergogna*, en de namen *Compendium* en *Burgundia* tot fr. *Compiègne*, *Bourgogne*, bij ons *Boergonje*, werden.

De beteekenis van *granje* laat zich uit die van *garandia* zonder bezwaar afleiden. Wie eene schuldvordering te innen of iets, uit welken hoofde ook, te ontvangen heeft, en daarvoor eene goede verwaarborging heeft bekomen, die kan gerust zijn dat het verlangde goed hem niet ontgaan zal. *Zijne garantie* te hebben is dus m. a. w. de zekerheid te bezitten, dat men krijgen zal wat men begeert. Van daar tot de opvatting van *zijn granje*, zijne volle begeerte, zijne geheele voldoening, is maar een geringe stap. Wij zullen straks zien, dat die stap al in ouden tijd gedaan werd.

Mijne uitlegging is nog niet volledig. Zij geeft behoorlijk rekenschap van *granje*, maar nog niet van *grant*. Het fr. *garant* beteekent den persoon, die *borg* blijft, terwijl ons *grant* als *verwaarborging*, *verwaring* wordt opgevat. Om die tegenstrijdigheid te verklaren, moet ik hier eene andere opmerking laten volgen.

Nevens *garandia*, dat van Germaanschen oorsprong was, kende het Mlat. nog een ander woord voor *waarborg*, *zekerheid*, van echte Latijnsche afkomst, t. w. *credentia*, vanwaar ital. *credenza*, fr. *créance*, het laatste als bijvorm van *croyance*, gelijk het woord in andere beteekenis luidt. *Credentia* en zijne verwanten ondergingen, onder lateren Romaanschen invloed, allerlei wisselingen van vorm: men vindt *creantia*, *creantare*, *creantum*, maar ook *craantia*, *craantare*, *craantum*, en *crantare*, *crantum*, oud-fr. *cranter*, *crant* en *crantement*. Het is bekend, dat in de Romaansche talen de Latijnsche *c* niet zelden in *g* is overgegaan: uit *callus*, *colpus* (κόλπος), *conflare*, *crassus*, *crypta*, *cupelletum*, ontstonden fr. *gale*, *golfe*, *gonfler*, *gras*, *grotte*, *gobelet* enz. [1]).
280 Dezelfde overgang had ook hier plaats: nevens *crantare*, *crantum*, was *grantare* en *grantum* in gebruik, oud-fr. *graanter*, *graunter*, *granter* en *grant*. Bij Du Cange (2, 644, 648 vlg., 3, 555 vlg.,

---

[1]) Diez, *Gramm.* 1, 227; Brachet, *Dict. Etym.* 24.

7, 192 vlg.) kan men van dit alles de bewijsplaatsen vinden. *Granter* leeft nog heden voort in het eng. *to grant.*

Ook de beteekenis van *creantare* werd in den loop des tijds eenigszins gewijzigd. Van *verzekeren, zekerheid geven,* ging het allengs tot *doen verwerven, verleenen, toestaan* over [1]). In dien zin gold oud-fr. *granter,* en geldt nog eng. *to grant.* Het znw. *grant,* eigenlijk *zekerheid,* begon voor *voldoening* te gelden. De zekerheid die men had van iets te verkrijgen, werd als de voldoening, als de vervulling van den *wil* of de *begeerte* opgevat. Ook in deze laatste beteekenis kon dus het woord worden genomen. Bij Du Cange (7, 192) vindt men *graanz* door *plaisir, volonté* verklaard, bij Roquefort (1, 709) *grant* gelijkgesteld met *gré, volonté, désir* —, juist dus hetzelfde wat wij boven als de beteekenis van ons *grant* en *granje* leerden kennen.

Nu zijn wij in staat die beide woorden in hunne onderlinge verhouding met juistheid te beoordeelen. *Grant,* dat wij eerst onwillekeurig met fr. *garant* vergeleken, blijkt nu in den grond een ander woord te zijn, aan oud-fr. *grant,* mlat. *grantum, creantum* ontleend. Maar *granje* laat zich niet uit *creantia* afleiden, het is ongetwijfeld uit *garandia* verbasterd. Eigenlijk zijn dus *grant* en *granje,* hoezeer hetzelfde beteekenende, twee verschillende woorden, die etymologisch niets met elkander te maken hebben. Doch nevens *grant* vinden wij *garant* en *gerant.* Dit wijst ons aan, dat men onwillekeurig, nog voelende dat *granje* van *garandia* kwam, het zinverwante *grant,* waarvan men den oorsprong niet meer kende, met datzelfde *garandia* in verband bracht en dus met fr. *garant* gelijkstelde. Zoo ging *grant* tot *garant, gerant* over: het werd door eene alleszins verklaarbare vergissing van de eene familie in de andere overgebracht. Ik heb mij daarom zoo even zorgvuldig gewacht van 281
te zeggen, dat *grant* eene samentrekking van *garant* was. Integendeel, het blijkt nu, *garant* is veeleer eene uitrekking van *grant,* of liever eene onbewuste verandering daarvan door de natuurlijke bijgedachte aan het fr. *garant,* waarmede men het verwarde.

Maar er is nog iets, dat ik niet onopgemerkt mag laten. Het

---

[1]) Hoe nauw die beteekenissen samenhangen, blijkt uit het volgende voorbeeld. Men zegt onverschillig, dat iemands deugden hem de algemeene achting hebben *verzekerd* en *doen verwerven.*

Mlat. kende nevens *grantum* nog een ander woord, dat meer bepaald in den zin van *wil, begeerte* gold, t. w. *gratum* of *gratus* (4de decl.), het bekende Latijnsche adj. *gratus*, als subst. genomen, ter aanduiding van hetgeen iemand aangenaam was. Uit dit *gratum* ontstond het bekende fr. *gré*, wil, waarvan weder *agréer*, toestaan. Het is reeds door Du Cange, Wedgwood en E. Müller opgemerkt, dat in het middeleeuwsch taalgebruik *grantum* en *gratum* min of meer dooreenliepen en verward werden [1]). Ongetwijfeld heeft dit medegewerkt om de beteekenis van *grantum*, oud-fr. *grant*, te wijzigen, en het te doen nemen in den zin van *volonté*, dien wij er boven aan toegekend zagen, en die zich met de eigenlijke opvatting van het woord gemakkelijk liet overeenbrengen. *Grantum, grant*, begon dus te gelden voor synoniem met fr. *gré*. In al de voorbeelden, die wij van *grant* en *granje* aanhaalden, zou men die woorden in 't Fransch door *gré* kunnen wedergeven. Er heeft dan in waarheid eene samenvloeiing of althans een wederkeerige invloed van drie verschillende woorden plaats gehad: *garandia, creantum* en *gratum*. Eerst zóó laten *grant* en *granje* zich in al de eigenaardigheden van vorm en beteekenis volledig verklaren.

Voor de ontwarring der vaak zoo ingewikkelde draden der historische taalstudie is niets zoo belangrijk als de opmerking van den invloed, dien de woorden veelal van elkander ondervinden. Volksetymologie en onbewuste vergelijking van het eene woord met het andere spelen eene gewichtige rol. Zoodra de oorsprong eener uitdrukking in het taalbewustzijn niet helder meer gevoeld wordt, begint men ze onwillekeurig met andere
282 in verband te brengen, waarmede zij in klank of beteekenis eenige overeenkomst heeft. Door die vergelijking wordt het woord allengs anders gekleurd; het neemt van andere woorden iets over, het ondergaat wijzigingen in den vorm en allerlei schakeering van beteekenis. Al die spelingen te bespieden, al die wederkeerige werkingen aan de hand der geschiedenis met juistheid na te gaàn, eischt veel behoedzaamheid en bedachtzaam overleg; maar het is de onmisbare voorwaarde, om in den doolhof der woordenhistorie den weg te vinden, die tot de waarheid leidt. Vroeger dacht men daar niet aan, men

[1]) Du Cange 2, 649 en 3, 560; Wedgwood, *Dict. of engl. etym.*, 2, 173 vlg.; E. Müller, *Etym. Wtb. d. engl. Spr.*, 1, 462.

beschouwde ieder woord te veel op zich zelf, en de verklaringen bleven gebrekkig, vol van allerlei zwarigheden, die men niet uit den weg wist te ruimen. Sedert men heeft ingezien, dat de woorden, evenals de menschen in de samenleving, met en voor en door elkander leven en onder elkanders invloed staan, heeft men in het ontcijferen van de geheimen hunner lotgevallen groote vorderingen gemaakt. Hoe meer ik van etymologie leer begrijpen, des te meer vestigt zich mijne overtuiging, dat langs dezen weg veel, wat nog in 't duister schuilt, kan worden opgespoord en in 't ware licht gesteld. Ik zou zelfs durven beweren, dat er bijna niet één woord is, waarvan althans de afleiding niet volkomen duidelijk spreekt, of het heeft op eenigerlei wijze den invloed van andere woorden ondergaan. Het bovenstaande heeft er ons opnieuw een merkwaardig voorbeeld van gegeven. Het verwondert mij van achteren niet, dat ik in 1842, op dit alles nog niet bedacht, het raadsel van *granje* niet kon oplossen.

OVER RECHT.*

Dat een geschiedschrijver, die uit oude oorkonden put, in de eerste plaats de taal behoort te verstaan, waarin die oorkonden vervat zijn, is eene waarheid, die men triviaal mag
288 noemen. Toch worden dergelijke triviale waarheden in de praktijk maar al te dikwijls miskend. Vroeger vooral, toen de kennis onzer middeleeuwsche taal nog moest opgebouwd worden, gaf menig historicus zich geen rekenschap van het gevaar van vergissing, waaraan hij telkens blootstond. Niet zelden tastte men mis in de opvatting van hetgeen een oud schrijver gezegd had, en onjuiste voorstellingen van het gebeurde of scheeve oordeelvellingen waren er het onvermijdelijk gevolg van. Overbekend is het, hoe het verkeerd verstaan der woorden van Stoke (4, 1477), waar hij verhaalt, dat Floris V, het eerst door Herman van Woerden aangerand, hem lachend beantwoordde, omdat hij *„hilt over spel"*, omdat hij het voor eene grap hield, — aanleiding heeft gegeven om het gerucht betreffende het *overspel* van den graaf met de dochter van Woerden verder te verspreiden en meer ingang te doen vinden. Van soortgelijke misvattingen wist ook Wagenaar zich niet altijd vrij te houden. In de voorwaarden, bij het huwelijk van Jacoba met Jan van Touraine vastgesteld, wordt bepaald dat haar vader Willem VI, zoolang hij leefde, *geweldich heer* van Henegouwen, Holland, Zeeland en Friesland zou blijven. Onze geschiedschrijver merkt daarbij op (3, 400), dat ondanks dien „weidschen titel" er niets blijkt van eenig voornemen „om de landen *willekeurig* te beheerschen". Had hij begrepen, dat *geweldich heer* niets anders beteekende dan hetgeen wij *souverein*

* [De Taal- en Letterbode, II, 1871, blz. 282–291].

plegen te noemen, hij had deze snedige aanmerking kunnen sparen. Maar erger maakt hij het in het verhaal der belegering van het slot Kronenburg, na den moord van Floris V. In allen ernst vertelt hij ons, dat Jan van Kuik daarbij tegenwoordig was en „zich al 't gezag over 't beleg aanmatigde" (3, 89). Eilieve, Kuik zou het wel gelaten hebben zich daar te vertoonen, hij die zelf Floris den oorlog aangezegd had en de voorname raddraaier der samenzwering geweest was! Maar Wagenaar's bericht berustte op een misverstand. Toen Kuik vernam, zegt Stoke, dat het te hoop geloopen volk het huis omsingelde, sprak hij er over met den graaf van Kleef, en bracht hem onder 't oog, dat de belegerde edelen verloren waren, zoo hij geen raad schafte. „*Hi seide dat hijt gherne dade*", laat Stoke er op volgen (5, 312), en die woor- 284
den bevatten het antwoord, dat de graaf van Kleef aan den heer van Kuik gaf. Maar Wagenaar laat dat *hi* op Kuik slaan, en nu wordt al het volgende, wat Stoke van den Kleefschen graaf vermeldt, door hem op Kuik toegepast en daarmede het geheele verhaal schromelijk in de war gestuurd. Diezelfde fout was al vroeger door Alkemade begaan, die trouwens reeds door Huydecoper in zijne aanteekening op de bedoelde plaats van Stoke te recht gezet is.

Dwazer nog was de vergissing van Willems, die in eene aanteekening op Boendale's gedicht over Eduard III ons diets maakt, dat de koning, uit Vlaanderen naar Engeland teruggekeerd, om eene tegen hem gesmede samenspanning te onderdrukken, aan al die verbondenen, bisschoppen, graven enz., het hoofd voor de voeten deed leggen. Hij voegt er bij: „iets wat echter by de historieschryvers van Engeland niet aengeteekend is" (*Belg. Mus.* 4, 367). Zoo zal dan onze Boendale alleen aansprakelijk zijn voor de mededeeling van dit afschuwelijk feit! En wat zegt deze? Niets anders dan dat Eduard de schuldigen duchtig betalen liet, en dat vervolgens het met Frankrijk gesloten bestand verlengd werd

Tote sint Jans dage, des gelooft,
Dat men hem afsloech dat hooft,

d. i., zooals het in de oorkonde heet (bl. 376): „*jusques à la feste de la decollation Saint Jehan Baptiste prochaine*". Bij ongeluk dacht Willems bij dat afgehouwen hoofd niet aan

Johannes den Dooper, maar aan „de saemgespannenen": en ziedaar, door een bloot misverstaan der oude taal, de nagedachtenis van Eduard met eene snoode bloedvlek bezoedeld.

Doch het is mijn plan niet over dit onderwerp uit te weiden. Genoeg reeds om te doen zien, dat de grondstelling, waarvan ik uitging, hoezeer ook een axioma, in de toepassing wel eens verloochend wordt. Zoo ik thans bij een enkel voorbeeld opzettelijk stilsta, dat tot dusverre niet opgemerkt schijnt, het is omdat ik daar aanleiding in vind, de aan 't hoofd van dit artikel geplaatste uitdrukking in hare ware beteekenis op te helderen.

In 1196 was bisschop Boudewijn van Utrecht overleden.
235 Twee mededingers betwisten elkander den mijter. De uitspraak verblijft aan den Paus, maar intusschen wordt de voogdij over het bisdom door den Keizer aan den Hollandschen graaf Dirk VII in handen gesteld. De beide mededingers komen in Italië te sterven, en nu wordt Dirk van der Are tot bisschop gekozen. „De graaf van Holland", leest men bij Wagenaar (2, 283), „die nu 't weereldlyk bewind van 't bisdom den bisschop wederom moest afgestaan hebben, hieldt het, zegt de schryver, dien wy hier volgen, egter *tegen regt*, in handen, en bleef, om 'er zig in te versterken, op het slot Ter Horst leggen". Daar wordt dan de beschuldiging aan geknoopt, dat „graaf Dirk zig, buiten twyfel, in 't weereldlyk bewind van 't bisdom heeft willen handhaaven". Met verontwaardiging, ofschoon zonder eenig bewijs, komt Bilderdijk (*Gesch.* 2, 73) tegen die beschuldiging op, die hij eene bloote *onderstelling* noemt. Maar Siegenbeek vat den handschoen voor Wagenaar op [1]), en beroept zich op het uitdrukkelijk getuigenis van Stoke, aan wien deze zijn bericht ontleende. De graaf, getuigt Stoke (2, 1266), lag op het slot Ter Horst,

Als de tot noch hilt *over recht*
De voghedie van Utrecht.

„Zoo ik wel zie", laat Siegenbeek op die aanhaling volgen, „wordt hierdoor de dusgenaamde *onderstelling* van W., waarover B. zich zoo zeer ergert, volkomen gewettigd". De altijd bescheiden beoordeelaar drukt zich voorzichtig uit: *„zoo ik wel*

[1]) *De eer van Wagenaar enz. verdedigd*, bl. 18—20.

zie". De waarheid eischt echter te doen opmerken, dat hij in dit geval niet wel gezien heeft.

't Is waar, bij Kiliaan leest men: „Over-recht, Fland. j. aver-recht, praeposterus, praeter rectum". De gelijkstelling met *aver-recht* toont, dat Kiliaan het bnw. *averecht* bedoelde, dat hij etymologisch door *over recht* verklaarde. In zooverre heeft zijne uitspraak met het oude *over recht* niets te maken. Maar al mocht men ook aannemen, dat Kiliaan die zegswijze had opgevat als *praeter rectum*, dus in den zin waarin Wagenaar en Siegenbeek ze verstonden, dan zou dit nog
niets ter zake doen. Wij hebben hier niet te vragen, wat *over* 286
recht beteekende in den tijd van Kiliaan, maar in welken zin het gold in de taal der middeleeuwen.

De gewone opvatting van het voorz. *over* in 't Mnl. moet ons hier den weg banen.

De eigenlijke kracht van *over* was deze, dat het eene overeenkomst van twee begrippen te kennen gaf. Men bezigde het om aan te duiden, dat iets zóó was, zóó geschiedde, of zóó geacht werd, als uitgedrukt was in de bepaling, door *over* ingeleid. De hedendaagsche taal zegt in dien zin *voor* of *als*. Een aantal bekende spreekwijzen stellen dit duidelijk in 't licht. *Iet over goet houden, enen over vroet houden*, iets voor goed houden, iemand als wijs beschouwen; de hoedanigheid van de zaak of den persoon, die men beoordeelt, acht men *overeenkomstig* met het begrip *goed* of *wijs*. *Iet over goet nemen*, voor goed opnemen, als goed beschouwen; *iet over dbeste vinden*, als het beste aanmerken; *enen over sculdich proeven*, voor schuldig bewijzen, van schuld overtuigen; *over doot liggen*, voor dood liggen, liggen alsof men dood ware; *over doot slaen*, zoogoed als dood slaan; *enen over here kennen*, als heer erkennen, enz. Evenzoo, wat men bij Maerlant leest:

> Selve bleef hi in die ere,
> *Over* prince ende *over* here.
> *Sp.* III^{8}, 63, 43.

> grave Arnout van Hollant,
> Die derde grave die in hant
> Hollant hadde *over* grave.
> *Sp.* IV^{2}, 27, 87.

in welke beide voorbeelden *over* geheel met ons *als* gelijkstaat.

Wordt nu *over* met een znw. verbonden, ter vorming van eene adverbiale spreekwijs, dan moet natuurlijk de bedoeling zijn, dat datgene, waarvan sprake is, gedacht wordt als *overeenkomstig* met het begrip, in het znw. uitgedrukt. Maerlant verhaalt ons, dat Herodes den Dooper gevangen zette om geene andere reden

Dan hi hem in alre wijs
Dat lachterde *over mesprijs,*
Dat hi sinen broeder met gewelt
Sijn wijf nam ende hem onthelt.
Sp. I^7, 9, 3.

287 d. i. „dat hij hem die handelwijze *als eene schande* verweet". Wie denkt hier niet aan het gewone *over waer*, waarvoor wij thans *voorwaar* zeggen? Men ziet, dit *over waer* beteekent eigenlijk *als waarheid, met de waarheid overeenkomstig.* En wanneer de Emir in *Flor. e. Blanc.* vs. 3420 zegt:

Ic segghem *over waer ende over plecht,*
Dat an sijn lijf ende an sijn ere sal gaen,

dan meent hij daarmede: „ik zeg het hem *als iets dat waar is en verbindende kracht heeft*". *Over waer* en *over plecht* zijn blijkbaar analoge uitdrukkingen.

De toepassing op onze zegswijze *over recht* loopt in het oog. Naar de onwraakbare analogie moet zij beteekenen *als recht, overeenkomstig het recht,* juist dus het tegenovergestelde van hetgeen Wagenaar en Siegenbeek er in lazen. Zien wij nu, hoe deze verklaring uit de analogie door het taalgebruik bevestigd wordt.

In den *Lekenspiegel* lezen wij van Paus Zosimus:

Dese maecte, alsic versta,
Ende sette ooc *over rechte* dan,
Dat engheen eyghen man
Te clercscape en mochte ghedyen.
2, 48, 212 (var.).

Het tekst-hs. heeft *voor recht,* maar de variant beteekent natuurlijk hetzelfde. *Over recht* en *voor recht* wisselen met elkander af, evenals *over waer* en *voor waer.* De bedoeling is blijkbaar, dat de Paus die verordening *als recht, als wet* instelde.

Bij het verhaal van den strijd tusschen Ulysses en Ajax

over de wapenen van Achilles, zegt Maerlant dat de eerstgenoemde

> Heiscede die wapen *over recht.*
> *Alex.* 8, 559.

„Hij eischte ze *als zijn recht,* overeenkomstig de wettige aanspraak, die hij er op meende te hebben". Evenzoo, waar hij meldt dat Sylla met het voeren van den oorlog tegen Mithridates belast werd:

> Doe wilde Marius *over recht,*
> Dat men hem loede dat gevecht.
> *Sp.* I^5, 68, 47.

„Hij verlangde, *als zijn recht,* dat men dien oorlog aan hem 288
zou opdragen". En later, sprekende over sommige handelingen van geestelijken in Georgië:

> Ende es hem georlovet echt,
> Dat sijt doen mogen *over recht.*
> *Sp.* IV^7, 41, 45.

„dat zij het *als hun recht* mogen doen, t. w. als iets waartoe zij wettig verlof hadden gekregen". In gelijken zin heet het bij Jan de Weert, waar Jan aan Rogier verzoekt hem het wezen der natuur te verklaren:

> Hoe es so an den meinsche ghehecht,
> Of wats haer werc *over recht*
> In die creatueren?
> *Wap. Rog.* 1368.

De gissing van Kausler, die *over* in *of haer* wil veranderen, zal wel onnoodig zijn. „Wat is *rechtens* haar werk?" ziedaar wat de dichter met zijne vraag bedoelt. In soortgelijke toepassing leest men elders:

> Hoverde die eyscht *over recht*
> Den dienst al ute van haren cnecht.
> *Rinclus,* 1095.

„De hoovaardij eischt *als haar recht* de volkomen toewijding van haren dienaar".

En nu Stoke zelf, wiens woorden wij trachten te verklaren. Op eene latere plaats verhaalt hij ons, dat Loef van Kleef,

door den Engelschen koning gemachtigd om de belangen van den afwezigen graaf Jan in Holland te behartigen, zich als voogd van Holland gedroeg, te Dordrecht kwam,

Ende onderwant hem *over recht*
Des lants, of hi ware here,
5, 488.

Er moge straks op volgen:

Dat mishaghede den volke sere,

toch wachte men zich, *over recht* hier als *tegen recht* op te
289 vatten. Stoke wil niets anders zeggen dan dat Loef, zich grondende op de volmacht hem door Eduard gegeven, het bewind *als zijn recht*, als hem *rechtens* toekomende, in handen nam.

In al de tot dusver bijgebrachte voorbeelden troffen wij onze uitdrukking aan in de echte oorspronkelijke opvatting. *Over recht* is, eigenlijk genomen, niet geheel hetzelfde als hetgeen wij *naar recht* of *met recht* noemen. Het bevat geene uitspraak, dat de bedoelde handeling inderdaad *rechtmatig* is. Objectief laat het dat punt onbeslist. Maar het geeft alleen te kennen, dat de persoon, die de handeling verricht, ze *als zijn recht* beschouwt, dat hij handelt in de overtuiging van rechtmatig te handelen. Zelfs in den *Carel ende Elegast*, waar Karel zich onder een verdichten naam als roofridder voordoet, en zegt (vs. 567):

Gheheeten ben ic Adelbrecht,
Ende pleghe te stelene *over recht*,

daar moge dat *stelen*, naar onze begrippen, een kennelijk *onrecht* zijn, maar niet alzoo in de schatting van een middeleeuwsch roofridder. De dichter bedoelde wel degelijk den gegewaanden roover te laten zeggen, dat hij het stelen *als zijn recht*, als zijn wettig beroep, uitoefende.

Doch de grenzen tusschen een subjectief en een objectief oordeel over hetgeen recht is zijn dikwijls moeilijk te trekken. Geen wonder, dat onze spreekwijze ook wel eens sterker werd opgevat en bepaaldelijk begon te gelden voor *naar recht*, *met recht*, hetgeen men anders *dor recht* placht te noemen (als b. v. *Reinaert* 1, 1476). Reeds in eene latere plaats van het zoo even aangehaalde gedicht vinden wij *over recht* in dien zin

gebezigd. Elegast, ziende hoe onbedreven Karel nog in 't stelen is, voegt hem lachende toe (vs. 824):

> Steeldi *over recht?*
> Hoe comt dat men u niet en vaet
> Telken als ghi stelen gaet?

„Steelt gij *naar recht,* is het recht dat gij uit stelen gaat, gij die er zoo onhandig in zijt en blijkbaar de kunst niet verstaat? Neen, gij zijt de rechte dief niet!"

Niet minder duidelijk zijn twee plaatsen uit Velthem. In 290
de eene legt de dichter aan Floris V, waar hij aan Herman van Woerden rekenschap geeft van het doodvonnis, over Jan van Velzen uitgesproken, deze woorden in den mond:

> Had u wonder dat menne vinc
> Ende daet *over recht,* alst sculdich was [1]?
> 3, 45, 18.

„Heeft het u bevreemd, dat men hem, na dergelijke wandaden, gevangen liet zetten en hem *naar recht en wet* behandelde, gelijk men schuldig was te doen?" Die laatste woorden vooral, *alst sculdich was,* laten geen twijfel over, welken zin Velthem hier aan *over recht* toekende.

Op de andere plaats lezen wij, dat een bode van den Franschen koning den hertog van Brabant komt manen, zijn meester bij te staan in den oorlog tegen Vlaanderen. Een der ridders, daarbij tegenwoordig, roept uit:

> Hedenmeer
> So ne werd hi hier berecht.
> Eer die hertoge *over recht*
> Antworde geeft, daer sal sijn ere
> Van over Mase menich here.
> 6, 13, 56.

„Heden kan de bode geen bescheid krijgen. Eer de hertog *naar recht* antwoord kan geven, moeten eerst de baronnen van 't Overmaassche tegenwoordig zijn. Zonder hunne toestemming

---

[1] Er staat (ook in de uitgave van Jonckbloet) niet *daet o. r.,* maar *daer o. r.* Men schijnt *daer* met *over* verbonden en *recht* als een werkwoord opgevat te hebben. Doch dan had het *rechtte* moeten zijn. Onze verbetering wijst zich zelve aan. Reeds de versmaat toont, dat op die syllabe een klemtoon moet vallen: dus niet *daer,* maar *daet.*

kan de hertog geen besluit nemen". Ook hier is de beteekenis van *over recht* aan niet de minste bedenking onderhevig.

En nu nog een voorbeeld uit Stoke zelven. Floris V, niets vermoedende van het gesmede verraad, zit te Utrecht met de edelen aan tafel:

291 Bi siere side waren gheseten
Herman van Woerden ende Ghisebrecht
Van Amestelle, de *over recht*
Altoos te siere taefle saten,
Ende met hem dronken ende aten.
Dandre waren gheseten daer,
Dene voren, dandre naer,
Als daer betaemde haerghelike.
4, 1358.

„Ieder zat op de plaats, die hem naar zijn rang toekwam. Ter wederzijde van Floris zaten Woerden en Amstel, die *rechtens* altijd aan 's graven tafel aanzaten". Men ziet, *over recht* staat hier geheel met *jure suo* gelijk.

Zoo is dan de beteekenis onzer zegswijze, gelijk zij door de analogie — naar de eigenlijke kracht van het voorz. *over* — werd aangewezen, door de onloochenbare getuigenissen onzer oude schrijvers, ook van Stoke zelven, gestaafd. De gevolgtrekking ligt voor de hand. Men heeft zich in de bedoeling van Stoke vergist. Graaf Dirk, zegt deze, lag op het slot Ter Horst, als die nog *rechtens* de voogdij van Utrecht in handen had. De beschuldiging, door Wagenaar tegen den graaf ingebracht, is dus ongegrond. Zij was echter niet, gelijk Bilderdijk meende, eene *onderstelling*, maar eene *misvatting*.

VELTHEM, IV, 38, VS. 57.*

Aan het einde der beschrijving van den Sporenslag somt Velthem een aantal der edelste Fransche ridders op, die in dien strijd waren gesneuveld. Allen te noemen, zegt hij, zou mij te zwaar vallen; maar degenen, wier namen hij vermeld heeft, waren de voornaamsten. Hij drukt dit aldus uit (IV, 38, vs. 57):

Dit was *tgiey* ute genomen
Van den genen die daer waren comen.

Het woord staat letterlijk zoo in het handschrift. Le Long verklaart het door *„'t puykjen''*. Ik heb daar niets tegen wat den zin betreft, want blijkbaar is de bedoeling, dat de genoemde ridders het puik, het uitgelezenste gedeelte van het Fransche leger uitmaakten. Maar ik laat mij niet wijsmaken, dat er ooit een woord *giey* in dien zin bestaan heeft. Ook de heer Oudemans twijfelde er te recht aan, die *giey* in zijne *Bijdrage*, 2, 673, behoedzaam met een vraagteeken opnam. Doch wij mogen gerust dat vraagteeken en het geheele woord uitschrappen. Voegen wij slechts aan de *i* een klein schrapje 47
toe, en aan het eind eene *n*, die zoo dikwijls in de pen bleef. Wij lezen dan:

Dit was *tgreyn* utegenomen.

Het *grein*, dat was de echte Middelnederlandsche benaming voor hetgeen wij *het puik*, *de bloem* noemen. Ontleend aan fr. *grain*, lat. *granum*, gold het woord eigenlijk in den zin, zoowel van *zaadkorrel*, als van *pit* of *kern*. In *Maskeroen*, 808, leest men van

den *greyne*,
Dat in midden een mudde leghet,

* [Uit „Tekstcritiek" in De Taal- en Letterbode, IV, 1873, blz. 46—50].

en *appelgreine* vindt men in *Hor. Belg.* 12,19. Overdrachtelijk werd het, evenals ons *pit* en *kern*, van datgene gezegd dat in zijne soort het beste, het fijnste, het uitgelezene is; vooral in toepassing op personen, die het puik of de bloem van hun stand of hunne soort zijn. In de *Brab. Yeesten*, 6,984, leest men:

Tien tiden was in Brabant
Van allen ridderscape *tgrein*,
Menich vrome stout capitein,
Die hem verstonden van wapenspele.

En in vs. 5650:

Robbrechte, sgraven brueder van Namen,
Die doen van wapenen was *tgrein*,
Ende die vermertste capitein,
Diemen in sinen tiden vant.

Evenzoo in *Segelijn v. Jerus.* f. 27 *b* [uitg. d. Verdam, vs. 5035]:

Van allen striden is hy *greyn* alleyn.
Alle, die hier sijn int pleyn,
Moghen ontsien sijn wijs.

In de *Exc. Cron. v. Brab.* f. 83 r°, in een lofdicht op Roeland:

Van allen ridderscapen waren si *tgreyn*,
Hi ende Olivier.

In de fragmenten van den *Malagijs*, bij Bilderdijk, *N. Versch.* 4,164:

48 Boven al der werelt ute ilesen [1])
So was mijn lief tsuptile *grein*,
Ende van ridderscepe souvrein
In elker maniere, in elker wijs.

[1]) Bij het aanhalen van dit vers maak ik van de ongezochte gelegenheid gebruik, om te herroepen wat ik in mijne *Taalzuivering*, bl. 94, van dit *ilesen* gezegd heb. Ik ontkende daar, tegenover Bilderdijk, het bestaan van *i* of *y*, als wisselvorm van het voorvoegsel *ge*. Het is mij sedert gebleken, dat ik mij vergiste en Bilderdijk gelijk had. Als dialectische eigenaardigheid komt *i* of *y* meermalen voor. Ziehier de voorbeelden, die ik aantrof: *idaen* (*Vad. Mus.* 1,289); *idragen* (*Vad. Mus.* 2,364); *ycloven* en *yslagen* (*Maatsch. d. Ned. Lett., N. R.* 7[1], 148); *ymanc*, gemanc (*Nat. Bl.*, Leidsche hs., f. 57 *c*, 94 *a*); *ysonde*, gesonde (Ald. f. 114 *b*); *imet*, gemet (*Vad. Mus.* 2,357, 368); *yscot*, geschut (*Belg. Mus.* 2,385); *iwont* (bij IJpey, *Gesch. d. N. Taal*, 2,350). Volgens Serrure, *Vad. Mus.* 1,281, is deze vorm nog heden in West-Vlaanderen bekend.

Eerste bliscap van Maria, vs. 1504 (*Belg. Mus.* 9, 114), wàar aan Joachim de geboorte der H. Maagd wordt aangekondigd:

God seit dat ghi gecrigen selt
Een vrucht, van allen vruchten *greyne.*

Ook vindt men het in 't meervoud gebezigd, als in *Segelijn v. Jerus.* f. 30 *a* [Verdam, vs. 5412]:

Dan sijn sy *greynen* van clergien
Ende die vroetste van kerstenheit.

Men ziet, hoe al deze plaatsen met die van Velthem overeenstemmen en aan de juistheid van onze verbetering geen twijfel overlaten. Doch alvorens van *grein* af te stappen, wil ik nog even opmerken, dat het woord niet alleen vergelijkenderwijze, voor de besten van allen, gebezigd werd, maar ook absoluut voor een uitstekend persoon in 't algemeen, zonder rechtstreeksche vergelijking met anderen, evenals wij, nevens *het puik*, het uitgelezenste van zekere hoeveelheid, ook *een puikje* zeggen, voor iets dat in zijne soort uitstekend is. Vooral gewoon was de uitdrukking *edel grein*, van edele helden gezegd. Zoo in *Brab. Yeesten*, 6, 11837:

den jongen van Cleve, dat *edel grein*,
Ende Willeme sgreven sone van Zeyn.

Rijmkr. v. Vlaanderen, vs. 5969:

Die ander broeder was een *edel greyn*,
Ende wart een vrome heere valiant.

En vs. 8658: 49

Ernout de Dodenchem, een *edel greyn.*

Werken van de Maatsch. d. Ned. Lett., *N. R.*, 7', 147:

Daer moeste menich *eidel grain*
Neder vallen in den velde.

Belg. Mus. 9, 156, van Philips den Schoone, bij zijn intocht te Brugge:

Met processien, soot wel betaemde,
Was ontfanghen dat *edel greyn.*

Evenzoo nog in het *Geuzen-liederboek*:

> Graef Maurits reyn,
> Dat *edel greyn*,
> Van keyserlijcken bloede [1]).

Ook in deze opvatting treft men het meervoud aan, als bij Coornhert, *Odyss.* 2, 180:

> Telemache, int aenval, kiest uyt de cloecxste *greynen*.

De heer Oudemans, die in zijne *Bijdrage*, 2, 736, deze twee plaatsen aanhaalt, verklaart *grein* door *loot*, *spruit*, *telg*, in overeenstemming met de oorspronkelijke beteekenis van *zaadkorrel*, *zaad*. Doch uit al het boven aangevoerde is genoegzaam gebleken, dat de loop der beteekenissen een andere geweest is, dat men van het begrip van *pit* of *kern* tot dat van *het beste*, *het uitgelezenste* overging, en vandaar, bij uitbreiding, het woord in 't algemeen op een *uitstekend persoon* toepaste. Het werd dan ook niet alleen van ridders en strijders, maar evenzeer van jonkvrouwen gezegd. De heer Oudemans voerde reeds uit een kluchtspel van 1672 de woorden aan:

> Schoon maegdelijk *greyn*, als Venus amoureus.

En ook elders was die naam van *grein* een gewone term, wanneer een minnaar van of tot zijne geliefde sprak. In *Cupidoos*
50 *Lusthof* leest men nu eens van „Een overschoone *greyn*, Die my hout ghevanghen" (bl. 30), dan weder van „Overschoone *greyn*, Zeer reyn" (bl. 23), „Oversoeten *greyn*" (bl. 46), „Princes, *eel greyn*" (bl. 60), enz. In Visscher's *Brabbel.* 16:

> „Ick wil t'avondt wel komen, is 't uw gerijf?
> „Neen, dan komt het *greyn*, dat ik bemin".

Vooral in vereeniging met *allerliefste*. Zoo bij Numan, *Strijt d. Gem.* 38 *a*:

> Laet ons gaen, *alderliefste greyn*,
> Daer men swaermoedich getreur es verfoeyende.

---

[1]) Ik haal hier opzettelijk niet aan wat men in *Belg. Mus.* 9, 59, leest:

> Tprieel uut Troyen, den edelen *greyne*,
> Gegroeyt, gebloeyt, es Bruesel genaemt.

Blijkens de deelw. *gegroeyt* en *gebloeyt* is *greyn* hier in den oorspronkelijken zin van *zaad* genomen.

V i s s c h e r, *Brabbel.* 68:

> Soo bid ick u, mijn *alderliefste greyn,*
> Geeft my weder mijn hert, dat ghy houdt in pijn.

En in een liedje van T e u n i s H a r m s e n, aangehaald in *Algem. Konst- en Letterb.* 1850, 1, 143:

> Adieu, mijn *allerliefste greyn.*

In geestelijke toepassing, die door het bovenstaande volkomen wordt opgehelderd, vindt men *grein* gebezigd in een vroom lied in *Hor. Belg.* 2, 21:

> Jesus is mijnre harten *grein,*
> Hem minnen wil ende anders ghein.

REINAERT, II, VS. 5506. *

[Uitg. d. Martin, vs. 5496].

Het zoogenaamde Tweede Boek van den *Reinaert* ligt in de uitgave van Willems nog geheel ongewasschen voor ons. Bij herhaalde bewerking, ook voor de academische lessen, is het mij gelukt het meeste in orde te brengen, en zoodra mijn tijd het veroorlooft, hoop ik het voornaamste daarvan mede te deelen. Éène plaats echter wil ik reeds nu behandelen, omdat ik er prijs op stel het merkwaardige woord te redden, dat Willems verdonkeremaande. Nevens taalzuivering is voor den criticus ook taalverrijking een plicht: het opvisschen en in eere herstellen van antieke woorden, die onkunde of misverstand uit de teksten verdwijnen deed.

In de beschrijving van den wondervollen kam, het tweede der kostbare kleinoodiën, die hij beweerde aan de koningin gezonden te hebben, spreekt Reinaert van de beelden, die er op prijkten. Hij drukt zich aldus uit:

Datter menich beelt in steet
Van finen goude, wel *gesmeden*,
Half *knokels* lanc ende daer beneden.

Ik begin met op te merken, dat *smeden* geen sterk werkwoord is, en dat de beelden op het veld van den kam niet gesmeed, maar gegraveerd waren (vs. 5575 *gegreven*, bij *Reineke*, vs. 4975, *gegraven*): waaruit volgt, dat de dichter *gesneden* schreef. Doch dit is eene bijzaak. Van meer belang is de lengtemaat van die beelden. „*Half knokels lanc*", heet het bij Willems. Die lezing echter steunt op niet het minste gezag. Zij is ont-

* [Uit „Tekstcritiek" in De Taal- en Letterbode, IV, 1873, blz. 68—71].

leend aan de prozabewerking en was niets anders dan eene willekeurige verandering, die de omwerker in de plaats stelde
van het woord, dat hij in 't hs. vond, maar evenmin als 69
Willems begreep. Het hs. heeft, volgens Willems, *duvekels*; ik twijfel of dit juist is, althans in het zeer nauwkeurige, indertijd door Groebe vervaardigde afschrift, dat ik bezit, staat *duuckels*. In dien klank, hoe misschreven ook, schemert de echte vorm nog duidelijk door. De afschrijver verwarde slechts eene *m* met *ck*. Er stond in zijn voorbeeld buiten twijfel *duumels*, gewijzigde spelling voor *dumaels*, want zóó had de dichter geschreven:

Half *dumaels* lanc ende daer beneden.

Dumael, verkorte vorm van *dumemael*, *duummael*, was de oude benaming van een *duim* als lengtemaat. Als Maerlant den omtrek van Babylon in voeten opgeeft, voegt hij er bij (I^3, 5, 8):

Ende elc voet, daer ic af scrive,
Die es XVI *dumael* lanc.

Evenzoo in eene ordonnantie betreffende de stadsmaten van Brussel, in *Belg. Mus.* 4, 261: „Die sal maken een evensester (*havermud*), hi sal vullen een roggensester vol ende een gelte .... oec al vol in enen groten *dumemael* na", d. i. *op iets meer dan een duim na*. En straks daarna vindt men herhaaldelijk de uitdrukking: „een *dumemael* min".

Aan *dumemael*, *dumael*, beantwoorden de op dezelfde wijze gevormde woorden *nayhelmael*, *stroomael* en *vinghermael*, die Kiliaan vermeldt op *Mael*, bij hem door *mensura* vertaald. Het laatste, de benaming van den *vinger* als lengtemaat, leest men in Maerlant's *Nat. Bl.*, Leidsche hs., fol. 119 *c*:

dat si ter stonde
Niet dan drie *vinghermale* sijn lanc.

Ook in andere samenstellingen werd oudtijds dit *mael* gebezigd ter aanwijzing eener lengte- of afstandsmaat. Men zeide *scotmael*, *werpmael*, *roepmael*, voor den afstand, dien men met schieten, werpen of roepen bereiken kon. Maerlant, *Sp.* IV^3, 27, 29:

In een scip es hi gedraghen, 70
Ende gevoert, daert al tfolc sagen,
Wel een *scotmael* van den lande.

„*Ultra iactum sagitte*", heet het bij Vincentius, dus op den afstand van een boogschot. *Rijmbijbel*, 27005:

Een *scotmael* waest van den lande.

En vs. 28869 leest men van iemand, die door een steen uit een oorlogswerptuig getroffen werd,

Die hem thooft van den buke sloech
Ende mer dan een *scotmael* wechdroech.

Dat is zeker kras, maar bij Josephus luidt het niet minder sterk: „*cranium ad tertium usque stadium .... iactum*".

Utenbroeke, *Sp.* II[1], 77, 39, verhaalt ons van een „pape", die het verblijf van Maria Magdalena in de woestijn wilde naderen:

Doe wilde hi bat naerre gaen dier stede,
Maer hem besweken alle die lede,
Als hi *dwerpmael* van enen steene
Daer bi quam;

waar Vincentius heeft: „*cumque ad unius iactum lapidis appropinquaret*".

In een gedichtje, afgedrukt in *Vad. Mus.* 4, 145, wordt de vraag gesteld, hoe groot de afstand is tusschen hemel en aarde, en het antwoord, dat ik in zijn geheel moet mededeelen, luidt (vs. 21):

Heere, het is sonder ghetal,
Meneghe mile van hier tote daer;
Nochtans machment *roupen* al
Met eenen *roupe*, dat es waer;
Want men mach niet so stillekine
Tote Gode bidden principael,
Hine ghehoert altoes de zine:
Dus eist min dan een *roupmael*.

Dat dit *mael* als maatsbepaling een echte oude term was,
leeren ons de verwante talen. Reeds het Ohd. kende *mâl, mâli*,
als in *hlauftmâl* (loopmaal), stadium; *staphmâl*, een stap;
scrîtamâli, eene schrede; *spanmâli*, eene spanne; *spurtmâli*,
71 stadium; en dan ook *thûmmâli*, ons *dumemael*, *dumael* (Graff,
2, 716). Ook in het Mhd. en Oud-Noordsch treft men dergelijke
woorden aan, en bekend zijn de Angelsaksische adverbia als
fôtmaelum, stapsgewijze, *bitmaelum* en *sticcemaelum*, stuksge-

wijze, *daelmaelum*, gedeeltelijk, enz., die met den dat. plur. van *mael* zijn samengesteld, en dus eigenlijk *bij voetmalen* enz. beteekenen. In het goth. *mêl* werd het begrip van *maat* op den *tijd* toegepast, maar daarnevens stond *mêla* (μόδιος) als inhoudsmaat. De oorspronkelijke beteekenis was natuurlijk die van *maat* in 't algemeen; want het woord is eene afleiding van den stam *mâ*, meten: verg. oud-noordsch *mâl*, mensura, zw. *mål*, deensch *maal*. Het is inderdaad hetzelfde als ons *maal* in de multiplicatieve bijwoorden *zesmaal*, *zevenmaal* enz., waarvoor het Eng. *six times*, *seven times* zegt. Zie verder Diefenbach, *Vergl. Wtb.* 2, 61, Weigand, *Wtb.* 2, 91, en Schmeller, *Bayer. Wtb.* 1, 370; 2, 563, waar men nog het oude *daumel* vermeld vindt, dat aan ons *dumael* beantwoordt, al werd het dan ook door sommigen verkeerdelijk als *daum-elle* opgevat.

ROSE, BL. 254, VS. 65. *

In de fragmenten van eene andere bewerking der *Rose*, door Dr. Verwijs aan zijne uitgave toegevoegd, en vroeger reeds naar een afschrift van Bilderdijk door Clarisse uitgegeven in *Taalk. Mag.* 3, 163 vlgg., leest men de volgende verzen:

Ic groetse weder ende mettesen
Nam si mine hant in hare hant,
Die witter was dan *een raven cant.*

De laatste regel is altijd eene *crux interpretum* geweest. Ik moet bekennen, dat ik er lang geen weg mede geweten heb. Uitleggingen als die van Clarisse, die *cant* als *blank*, *wit* opvatte en met lat. *candidus* vergeleek, om dan het geheele vers te verklaren: „blanker dan het zeldzame dier, de witte raaf", hebben in onzen tijd afgedaan. Er bleef dus niets over dan de uitdrukking met Dr. Verwijs „onverstaanbaar" te noemen, in afwachting van nader licht. Dat licht is mij nu onlangs opgegaan. In een gelukkig oogenblik is de ware lezing, waar ik zoo dikwijls vergeefs naar zocht, mij onverwachts ingeschoten. De verandering, die men te maken heeft, is niet eens zoo bijster groot. Het hs., dat thans onder mij berust, heeft letterlijk *.j. raue cant*: niet *een*, maar *.j.*, iets dat schijnbaar op hetzelfde uitkomt, maar hier — als blijken zal — lang niet onverschillig is. Men zette eenvoudig de *r* en de *v* of *u* om, vervange de *c* door *t*, waarvan zij in het oude schrift nauwelijks te onderkennen is, vereenige dan wat ten onrechte gescheiden werd, en leze:

Die witter was dan *yvoren tant*,

* [Uit „Tekstcritiek" in De Taal- en Letterbode, IV, 1873, blz. 74—75].

evenals in de *Rose*, vs. 1118:

> Witter dan *yvorijn been.*

„Het oorspronkelijke, dat veel korter is, geeft volstrekt geen licht", zegt Dr. Verwijs. Doch vermoedelijk heeft de bewerker 75
eene andere redactie voor zich gehad dan den Franschen tekst, dien wij kennen, en wel denkelijk heeft hij daarin gelezen: *„plus blanche que dent d'ivoire".*

Is het mij gelukt het raadsel te ontcijferen en de echte lezing op te sporen, dan laat zich de oorsprong der schromelijke misvorming gemakkelijk verklaren. Er stond waarschijnlijk in een vroeger afschrift, misschien wel oorspronkelijk, *yvaren tant*, want die vorm *yvaer*, *yvaren* was eertijds gangbaar. Zoo leest men, en nog wel in 't rijm, in *Walewein*, vs. 873, waar sprake is van eene kostbare bedstede:

> Van finen goude die pilare,
> Entie sponden van *yvare.*

Bij ongeluk dwaalde de *y* van *yvaren* een weinig ter zijde af, en werd door een afschrijver voor het getalmerk *.j.* aangezien. Het overblijvende *varen tant*, nu onverstaanbaar geworden, verliep daarop nog verder en deed het dwaze *raven cant* ontstaan. In een aantal plaatsen onzer oude schrijvers is de lezing nog wel erger verduisterd.

Heb ik hier het getalmerk *.j.* of *.i.* moeten wegcijferen, de billijkheid eischt het elders te herstellen. In het *Abele spel* van *Lanseloet* leest men bij Hoffmann, vs. 571, waar de boschwachter zich beklaagt, dat hij in zijn eenzaam woud nooit een „wijf" zag:

> Noch nie en quam *mi* in mijn ghemoet.

Mijn vriend Moltzer (vs. 591) laat *mi* eenvoudig weg, en zegt van *quam*: „nam. *het* (d. i. *wijf*)." Dat pronomen kan echter zoo niet achterwege blijven, en er is geen spraak van eene bepaalde vrouw, maar van eenige vrouw in 't algemeen. Moltzer had gelijk, wat de *m* betreft: die was bij vergissing uit de laatste letter van *quam* herhaald. Maar dan blijft nog de *i* over. Laat ons die behouden, en schrijven:

> Noch nie en quam *een* in mijn ghemoet.

---

*ΛΕΙΦΑΡ.**

In onze vorige vergadering heeft ons geacht medelid De Goeje uwe aandacht gevestigd op eene merkwaardige plaats in het geschrift van Constantinus Porphyrogennetus, *de Administrando Imperio*, cap. 9. De Grieksche keizer beschrijft daar, hoe de Russen, op reis naar Constantinopel, gewoon waren met booten den Dnieper af te zakken, en welke hindernissen zij op dien tocht ondervonden door de talrijke rotsversperringen, die in dien stroom de vaart belemmeren. De voornaamste van die *φραγμοί* of rotsdammen, bij welke de rivier onbevaarbaar is, noemt hij op, en vermeldt hunne namen in de beide talen, die destijds in Rusland gesproken werden, *Ῥωσιστί* en *Σκλαβινιστί*, d. i. in het Slavisch en in het Russisch, de taal der *Ῥῶς*, der afstammelingen van de Wæringen of Zweden, die Rusland aan hun gebied hadden onderworpen. Met *Ῥωσιστί* wordt dus de taal der Zweden of Noormannen, het Oud-Noordsch, bedoeld.

Het is inzonderheid de Noordsche naam der vierde versperring, waarop de heer De Goeje, naar aanleiding van een schrijven van den heer Kunik te St.-Petersburg, opmerkzaam maakte. De woorden van Constantinus luiden aldus: *εἶθ' οὕτως τὸν τέταρτον φραγμόν, τὸν μέγαν, τὸν ἐπιλεγόμενον Ῥωσιστὶ μὲν Ἀειφάρ, Σκλαβινιστὶ δὲ Νεασήτ, διότι φωλεύουσιν οἱ πελεκᾶνοι εἰς τὰ λιθάρια τοῦ φραγμοῦ*. Die plaats werd dus in 't Noordsch
210 *Ἀειφάρ*, in 't Slavisch *Νεασήτ* genoemd, naar de pelikanen die daar op de rotsen nestelden. Het Slavische *νεασήτ* baart geene zwarigheid: *nesyti* is inderdaad de naam van den pelikaan in

---

* [Verslagen en mededeelingen der Kon. Akademie van Wetenschappen, Afd. Letterkunde, 2e R., V, 1876, blz. 209—223. (Voorgedragen 11 Oct. 1875)].

de Slavische talen. In Oud-Slavisch werd het ook, naar het getuigenis van M i k l o s i c h, van den gier gezegd; en dit behoeft ons niet te bevreemden, want de eigenlijke beteekenis is *de onverzadelijke*, zoodat de naam evengoed van dien roofvogel gelden kon als van den pelikaan, die gulzig de visschen in zijn keelzak opschept [1]). Maar in het Noordsch, zegt C o n s t a n t i n u s, heette de vogel ἀειφάρ. De vraag is: hoe dat woord te verklaren, dat ons van elders geheel onbekend is? Men gist, dat ἀειφάρ hetzelfde zal zijn als ons *ooievaar*, dat in oudere en nieuwere dialecten in tal van vormen voorkomt. De Noormannen, meent men, zullen den hun onbekenden pelikaan met den naam van den *ooievaar* benoemd hebben, gelijk wel eens meer aan verschillende dieren dezelfde naam is gegeven.

Ziedaar de gissing van den Petersburger geleerde, die door den heer D e G o e j e in uwe jongste vergadering werd voorgedragen, met het doel om eene wisseling van gevoelens uit te lokken en daardoor, zoo mogelijk, tot zekerheid te geraken.

Zoo ik de vrijheid neem aan die uitnoodiging gehoor te geven, het is omdat ik de geopperde gissing volstrekt onaannemelijk acht, en daarentegen eene andere verklaring wensch voor te stellen, die mij voorkomt op vrij wat beter gronden te rusten.

Tegen de gelijkstelling van ἀειφάρ met *ooievaar* heb ik drie bezwaren:

1°. De pelikaan en de ooievaar zijn zoodanig verschillende vogels, dat het niet wel mogelijk schijnt den naam van den een op den ander over te dragen. Niets is op zich zelf natuurlijker, dan dat men, bij het zien van een dier dat men tot dusverre niet kende, er den naam aan geeft van een ander 211
bekend dier, waarmede het in gedaante, in levenswijze, in geluid of anderszins eenige gelijkenis heeft. Doch waar volstrekt niet de minste gelijkenis bestaat, is zulk eene overdracht van benaming nauwelijks denkbaar. En het gold hier niet een vogel, dien de Noormannen niet kenden: althans hunne voorouders in Noorwegen hadden hem best gekend, gelijk ons weldra

---

[1]) Ook in Duitschland wordt de pelikaan in de volkstaal *vielfrass*, *nimmersatt* en *schlucker* genoemd. Zie K r ü n i t z, *Oekon. technol. Encykl.*, CVIII, 274, 287, en N a u m a n n, *Naturgeschichte der Vögel Deutschlands*, XI, 52, 150.

blijken zal. Was hij hun misschien in Rusland vreemd geworden, en waren zij den ouden naam vergeten? Het kan zijn. Maar eilieve, toen zij dan aan den Dnieper die nieuwe pelikanen zagen, wat kon hen toen aan den ooievaar doen denken, die geenerlei kenmerkende eigenaardigheid met den pelikaan gemeen heeft? Veeleer lag de vergelijking met een anderen watervogel, de waggelende *gans*, voor de hand, gelijk dan ook werkelijk in de volkstaal de pelikaan bij ons *kropgans*, bij de Duitschers *kropfgans*, *beutelgans*, *sackgans* of *meergans* genoemd wordt. Maar is het waarschijnlijk, dat een vogel, die bij het ééne volk de gedachte aan eene gans opwekt, door het andere met een ooievaar zal worden vergeleken [1])?

2°. Indien men aanneemt, dat de Russische Noormannen, bij het zien van den pelikaan, hem den naam van *ooievaar* gaven, dan gaat men uit van de onderstelling, dat de ooievaar bij hen een zeer bekende vogel was, dien zij werkelijk gewoon waren *aifar* te noemen. Maar in hun Scandinavisch stamland hadden hunne voorouders den vogel niet gekend. Vermoedelijk hadden zij hem het eerst in Rusland gezien, en in dat geval is het wel waarschijnlijk, dat zij òf den Slavischen naam aangenomen, òf in hun eigen Noordsch een naam geschapen had-
212 den, die iets kenmerkends beteekende. Hoe zouden zij aan *aifar* gekomen zijn? Dat *ooievaar* een woord is, bijzonder in Nederduitschland te huis behoorende, lijdt wel geen twijfel. Men moet dan onderstellen, dat reeds in oude tijden, reeds vóór dat Rurik zijne heerschappij in Rusland vestigde, reeds vóór 862 derhalve, de Noormannen, die op hunne zwerftochten in de Nederduitsche en Friesche gewesten den vogel leerden kennen, dien Nederduitsch-Frieschen naam in de Noordsche taal hadden ingevoerd, en dat die vervolgens met de zegevierende Wæringen tot in het Zuiden van Rusland was door-

[1]) Dat de hedendaagsche Grieken in Macedonië en Epirus — volgens bericht van den heer Kunik — den ooievaar niet πελαργός, maar πελεκᾶνος noemen, bewijst hier niets. Het is eene verwarring, niet van de beide vogels, maar van de twee Grieksche woorden, die beide met πελ beginnen. Dat de ongrieksche bevolking van die gewesten, toen zij Grieksch leerde spreken, die twee woorden verwarde, is zeer natuurlijk. Zulke vergissingen bij het spreken van vreemde talen kan men dagelijks waarnemen. Maar dat zijn taalfouten en niets meer; in elk geval is het geheel iets anders dan het verwisselen van twee verschillende vogels door het volk zelf, dat ze beide kent.

gedrongen. Maar indien werkelijk de naam bij de Noormannen zoo oud en zoo verre verspreid was, dan mag het ons toch wel bevreemden, dat er nergens in het Noorden, noch in eenig oud geschrift, noch in eenig dialect, het allerminste spoor van gevonden wordt, zoodat wij het woord in de Noordsche talen in het geheel niet zouden kennen, zonder het toevallige bericht van den Griekschen keizer. Toen later de ooievaar in het Noorden meer bekend werd, noemde men hem *storkr*. Die naam komt reeds in de jongere *Edda* voor [1]), en ook sedert is *stork* in Zweden en Denemarken het gewone woord gebleven. Maar van *aifar* is nergens in Scandinavië een zweem te ontdekken. Is het dan wel te gelooven, dat dit bij de afstammelingen van Rurik de gewone naam zou geweest zijn?

3°. Ik kom tot mijn derde bezwaar, dat ik niet minder gewichtig acht. Het betreft den vorm des woords. Ik zal mij hier niet verdiepen in eene beschouwing van den oorsprong en de geschiedenis van den naam *ooievaar*. Ik voor mij hecht nog altijd aan de verklaring, door J. Grimm gegeven, en ook door ons in het *Ned. Wdb.* (op *Adebaar*) aangenomen, volgens welke het woord eigenlijk *heilaanbrenger* beteekent. Ik erken echter gaarne, dat de vergelijking der verschillende dialectvormen eenige zwarigheden aanbiedt, die ik vooralsnog niet vermag op te lossen. De volksetymologie heeft het woord zoodanig op allerlei manieren gewijzigd, dat het uiterst moeilijk valt den oorspronkelijken vorm vast te stellen en uit te maken, wat het grondbegrip geweest is, wat daarentegen door het 213
spelende volksvernuft er in gelegd werd. Maar dit alles mogen wij voor 't oogenblik ter zijde stellen. De vraag is hier alleen: mag men bij de Noormannen in Rusland, in de eerste helft der 10de eeuw, den vorm ἀειφάρ aannemen? Dit nu acht ik meer dan stout, en althans in strijd met de gegevens, waaruit wij ons oordeel moeten opmaken. De oudste vormen, die wij kennen, luiden in 't Oud-Nederduitsch *odebaro, odebero, odeboro* [2]), mhd. *odebare, odevare*, mnl. *odevare, oudevare*, Oud-friesch *adebar*. Later zien wij allerlei wisselingen opkomen: in de Nederduitsche streken: *adebar, adebår, edebar, edebere, edefare, oedber, oedver,*

[1]) *Edda Snorra Sturlus.* (Hafniae, 1852), II, 489.

[2]) *Otivaro*, dat Grimm (*D. Wörterb.* I, 176) opgeeft, is niet een werkelijk voorkomende vorm, maar alleen een door Grimm onderstelde, ter verklaring van het jongere *otfer*, waarvan hij een voorbeeld aanhaalt.

euver enz., bij de Friezen: *æbar, æber, eiber*, om van andere jongere en blijkbaar opzettelijke veranderingen, als *aatjebaar, aribar, arrebarre, heileuver, heilebart, heilebate, heilbot, ottebar, otterweer* enz. niet te gewagen. Men ziet, dat de oudste vormen zonder uitzondering in het eerste deel des woords de *d* vertoonen, en dat in het tweede deel de *b* ouder is dan de *v*, die vermoedelijk eerst ontstaan is doordien men het woord, waarvan men de afleiding niet meer begreep, met *varen* (vliegen) in verband bracht. Mag men nu aannemen, dat, in strijd met deze twee vaststaande feiten, reeds drie of vier eeuwen vroeger bij de Noormannen in Rusland de vorm zonder *d* en met *v* of *f* in gebruik zal geweest zijn? Dat komt mij zeer gewaagd voor. De uitstooting der *d* tusschen twee vocalen, of liever haar overgang tot *j*, waardoor *raden* tot *raaien*, *mede* tot *mee*, *lieden* tot *lien*, *rijden* tot *rijen*, *boden* tot *booien*, *spoeden* tot *spoeien*, *Muiden* tot *Muien* werd, is een verschijnsel, dat in onze taal zich niet vroeger dan de eerste helft der 14[de] eeuw sporadisch begint te vertoonen, en eerst in de tweede helft van die eeuw algemeen is geworden. Het kan in de volksspraak eerder zijn opgekomen dan in de geschrevene taal, die wij kennen; maar veel ouder kan het toch niet zijn. In andere Germaansche talen is het weinig bekend, in oude tijden in
214 't geheel niet. Het is waar, er zijn enkele woorden van oude dagteekening, waarin eene uitlating der *d* veel vroeger heeft plaats gehad. Ons geacht medelid Kern heeft zich beroepen op het telwoord *vier*, uit *fidwor* ontstaan, en op den naam *Clovis* voor *Hludwig*. Hij had er nog enkele andere, als *Diewer* voor *Thiudwar*, *Liewerd* voor *Liudward*, *Auwerd* voor *Aduard*, kunnen bijvoegen. Doch ik meen op zijne toestemming te mogen rekenen, wanneer ik opmerk, dat deze voorbeelden *in casu* niet toepasselijk zijn. Men heeft daar niet te doen met de uitstooting der *d* tusschen twee klinkers, of haren overgang in *j*, maar met eene assimilatie van de *d* voor *w*, ter vermijding van de letterverbinding *dw*, die in het midden van een woord wat zwaar viel uit te spreken. Op dezelfde wijze vindt men ook hier en daar de *d* voor de *l* en *m* geassimileerd, *dl* en *dm* tot *ll*, *mm*, geworden [1]), en vervolgens ook wel tot enkele *l*

[1]) Verg. Grimm, *D. Gramm.* I², 123, 443. Men pleegt hiertoe ook *goelijk, kwalijk, leelijk* te brengen, die voor *goellijk, kwaallijk, leellijk* zouden staan,

en *m* verkort. Dit zijn geheel andere verschijnsels dan waar het hier op aankomt. De weglating der *d*, of haar overgang in *j*, tusschen twee vocalen is, zoover wij weten, eene eigenaardigheid van lateren tijd. Zou dan de *odebare* reeds vóór de 10de eeuw in het Noorden zijne *d* hebben verloren? Of liever, zou de Friesche vorm *eiber*, dien de Noormannen dan moeten overgenomen hebben, reeds van zoo ouden tijd dagteekenen? Met de taalgegevens, die wij bezitten, is dat niet overeen te brengen.

Evenmin aannemelijk is de overgang van de *b* tot *v* in die hooge oudheid. Dat het laatste deel des woords, hoe men ook het eerste moge verklaren, eene afleiding is van *beren*, dragen, schijnt aan geen redelijken twijfel onderhevig. De oudste ons bekende vormen hebben de *b*. Die *b* kon licht in *v* overgaan, vooral toen men aan het ww. *varen* begon te denken; maar omgekeerd zou de overgang van *va* tot *ba* door geenerlei ana- 215
logie te rechtvaardigen zijn. Is nu de *b* de oorspronkelijke consonant, die wij eerst in jonger vormen voor de *v* zien wijken, mag men het dan waarschijnlijk achten, dat reeds in de 10de eeuw de Noormannen ἀειφάρ zouden gezegd hebben, dat derhalve de Friesche vorm *æbar*, *eiber*, door een veel ouder *ævar*, *eiver*, zou voorafgegaan zijn? Wederom meen ik te mogen beweren, dat dit in strijd is met de gegevens, die ons oordeel moeten bepalen.

Ik heb u drie bedenkingen tegen de voorgestelde verklaring van ἀειφάρ ontwikkeld. Neemt men ze alle drie te zamen: bedenkt men dat de pelikaan kwalijk met een ooievaar kan vergeleken worden, dat de Friesche naam van den langbeen aan de Noormannen in Rusland niet wel bekend kan geweest zijn, en dat de vorm van ἀειφάρ ons verbiedt het met *odebare* gelijk te stellen, dan zal het, geloof ik, raadzaam zijn, den ooievaar te laten vliegen, en liever te zeggen: „wij verstaan ἀειφάρ niet", dan eene gissing aan te nemen, die zoo hoog in de lucht zweeft als de ooievaar zelf maar doen kan.

Wat de heer Kunik in zijn schrijven aan Dr. De Goeje

door assimilatie gevormd uit *goedlijk*, *kwaadlijk*, *leedlijk*. Doch de juistheid van die verklaring acht ik nog niet volkomen zeker. Misschien kom ik elders op die woorden terug. Dat de wegvalling der *d* in *bliscap* mede aan assimilatie is toe te schrijven, leert de bijvorm *blisscap* (*Alex.* V, 838, *Vad. Mus.* I, 373, vs. 25; 375, vs. 86 vlg.).

meldt, dat een Russisch schip, ten tijde van Peter den Groote gebouwd, door dezen *Aïfar* genoemd werd, welke naam van Hollandschen oorsprong was en *ooievaar* beteekende, heeft natuurlijk met de quaestie, die ons hier bezighoudt, niets te maken. De Czaar gaf aan verschillende schepen Hollandsche namen, meest vogelnamen. Een noemde hij *aïfar*, hetgeen ons Hollandsche *ooievaar* moest voorstellen. Met het Noordsche *ἀειφάρ* staat dit in geen verband. Het klinkt vrij aardig gelijk, maar bloote gelijkheid van klank, zoo vaak een louter spel van het toeval, is bij etymologische vragen een uiterst bedrieglijke gids. Ten hoogste zou het kunnen zijn, dat men bij het kiezen van den naam *aïfar* aan *ἀειφάρ* van Constantinus gedacht had, en daarin reeds toen een *ooievaar* meende te vinden. Was dit het geval, dan blijkt alleen, dat het vermoeden van den heer Kunik al uit den tijd van Czaar Peter dagteekent. Maar voor de verklaring van het woord zelf is daarmede niets gewonnen.

Nu ik heb afgebroken, wil ik trachten op te bouwen. Ik
216 wil eene uitlegging aan uw oordeel onderwerpen, die mij voorkomt beter te voldoen aan den stelligen eisch van een dergelijk onderzoek: zich niet op het gebied van hypothesen te wagen, maar uit het bekende op te klimmen tot het onbekende, en langs dien weg — zoo mogelijk — tot de oplossing van het raadsel te geraken. In allen gevalle zal mijne uitlegging dit voorhebben, dat de pelikaan een pelikaan blijft, en het Noordsche woord uit de Noordsche taal geregeld verklaard wordt.

Ik begin met de zeer natuurlijke vraag, waaraan men echter niet schijnt gedacht te hebben: hoe werd door de Noormannen en andere oude Germaansche stammen de pelikaan genoemd? Onder al die namen moet er toch wel één zijn, die eenig licht geeft.

De Oud-Noordsche naam, die tot ons gekomen is, en die bewijst — zoo het bewijs noodig heeft — dat de Noormannen den vogel wel degelijk kenden, luidde *skarfr*. Het woord komt in de jongere *Edda* voor [1]), en nog heden is in Noorwegen *skarv* de gewone benaming, zooals niet alleen het oude woor-

[1]) Ter boven aang. pl. — Onder meer andere soorten onderscheidde men vooral twee: *dîla-skarfr*, de gevlekte, en *topp-skarfr*, de gekuifde.

denboek van Chomel[1]) ons mededeelt, maar ook Aasen in zijn Noorweegsch woordenboek bevestigt. Ook het Ohd. had *scarba*, *scarwa*[2]), en nog heden is in het Nhd. *scharbe* bekend. Het middeleeuwsch Latijn maakte er *scarbo* van[3]), en daarvan schijnt de hedendaagsche wetenschappelijke naam *Pelecanus Carbo* eene verbastering te zijn. Vergeleken met ags. *sceorfan*, knagen, bijten, pikken, beteekent *skarfr* zooveel als *pikker*, *hakker*. Het drukt dus hetzelfde uit als het Grieksche *πελεκάν* of *πελεκᾶς*, dat men van *πελεκάω*, hakken, afleidt. Maar met het oude *ἀειφάρ* heeft het niets gemeen.

Hoe andere Germaansche stammen den pelikaan noemden, is ons gelukkig niet onbekend gebleven. In den 102^den^ Psalm, 217
vs. 6, leest men in de Vulgata: „similis factus sum *pellicano* solitudinis". Onze Statenbijbel heeft, misschien juister, *een roerdomp*. Doch de Vulgata is het voorbeeld van alle middeleeuwsche bijbelvertalers geweest. Wij kunnen dus in die vertalingen of in de daaraan ontleende glossen nagaan, hoe zij den naam *pellicanus* hebben wedergegeven.

De Oud-Nederlandsche psalmvertaler uit de 9de of 10de eeuw heeft, blijkens de glossen van Lipsius, het woord door *heiger* vertolkt. *Heiger*, ags. *higere*, nhd. *heher* (*häher*), is de naam zoowel van den specht (*Picus*) als van den meerkol (*Garrulus*). De vertolking is licht te verklaren. Ook in het Grieksch was *πελεκάν* of *πελεκᾶς* eigenlijk de specht, de houtpikker of boomhakker. Later werd het op de kropgans overgedragen. De Oud-Nederlandsche vertaling was dus, naar de analogie van het Grieksch, niet kwaad gekozen[4]). Maar voor *ἀειφάρ* geeft ook zij geen licht.

In het Oud-Hoogduitsch komen verschillende namen van den pelikaan voor. Behalve het reeds genoemde *scarba* vindt men: *husegomo*, *hisigomo*, *sisigomo*, *wisigo*, *husgir*, *velsing*, *grâhäutel*[5]). Ik begeef mij niet in een onderzoek naar de uitlegging van die woorden. Zij bevatten niets, dat ter opheldering van *ἀειφάρ* zou kunnen strekken.

---

[1]) III, 1648 *b*.

[2]) Zie Graff, VI, 541, en Schmeller, *Bayer. Wtb.* III, 397.

[3]) Diefenbach, *Gloss. Lat.-Germ.*, p. 517 *a*.

[4]) Eene bepaalde soort, de *Pelecanus Graculus*, wordt nog in Duitschland in de volkstaal *seehäher* genoemd. Zie Krünitz, a. w. CVIII, 298, en Naumann, a. w. XI, 88.

[5]) Diefenbach, *Gloss.*, p. 421 *b*, en *Novum gloss.*, p. 285.

In het Angelsaksisch zijn drie namen bekend: *stângilla*, *vanfôta* en *dûfedoppa*. De beide eerste laat ik daar: zij beteekenen *rotsschreeuwer* en *grauwpoot*, maar voor ons doel zijn zij onverschillig [1]). Doch de derde naam, *dûfedoppa*, die mede
218 volkomen helder is, wijst ons den weg. Het is eene samenstelling van *dûfan*, *dŷfan*, indompelen, duiken, en het daarmede nauw verwante *doppa*, duiker, van den stam *deopan*, die insgelijks *indompelen* beteekent, en waarvan *dop*, indooping, *dopettan*, indoopen, *dopened*, duikeend, *dopfugel*, duikvogel, zijn afgeleid: verg. ons *doopen*, goth. *daupjan*, indompelen, enz. *Dûfedoppa* is dus eene herhaling of versterking van hetzelfde begrip door twee bijna gelijke woorden: het is alsof wij *duikdokker* zeiden, een duiker of duikelaar bij uitnemendheid. Die naam *dûfedoppa* was niet door den vertaler verzonnen, maar werkelijk aan de volkstaal ontleend. In de ruimere opvatting van *duikvogel* in 't algemeen is het woord in gebruik gebleven. Het oudere Engelsch zeide *dyvedopper* of *divedapper* [2]), en thans heet het *didapper*, dat hetzelfde beteekent als *dobchick* of *dabchick*, in gewestelijke spraak ook *divy-duck* [3]), in welke woorden men denzelfden stam *dŷfan*, eng. *dive*, terugvindt. Dat van dien stam ook *dûfe*, ons *duif*, is afgeleid, evenals eng. *duck* van *duiken*, behoef ik wel niet op te merken. Het zoo even vermelde *divy-duck* is wederom eene herhaling, het treffende evenbeeld van het oude *dûfedoppa*.

De Angelsaksen derhalve noemden den pelikaan *duiker*. Zij kenden den vogel van nabij, want in Schotland wordt hij veelvuldig aangetroffen. De naam, door hen gegeven, is dus van meer belang dan deze of gene benaming, door een bijbelvertaler wellicht bij vergissing gebezigd. En voor de soort, die zij kenden, was de naam bij uitstek gepast; want in Schotland huist, evenals in IJsland, dat geslacht van kropganzen, dat men *Rotspelikanen* (*Sula* of *Dysporus*) heet, en juist van

---

[1]) Verg. de Deensche namen *söravn*, zeeraaf (om 't geschreeuw), en *hvidlaaring*, in Noorwegen *kvitlaaring*, witpoot (bij Chomel, t. a. pl. in *hundlaring* verbasterd). Zie Aasen, *Ordbog over det Norske Folkesprog*, 421 (op *Skarv*). De naam *söravn* stemt volmaakt overeen met dien van *cormoran*, want dit laatste is uit *corvus marinus* verbasterd. Zie Brachet, *Dict. Etym.* 154.

[2]) Halliwell, *Dict.* I, 307, Nares, *Glossary*, 207.

[3]) Barnes, *Glossary of the Dorset dialect*, 52, in *Transactions of the Philol. Society*, 1864.

deze getuigt de heer Schlegel in zijne *Handl. tot de Dierkunde*, I, 466, dat zij „uitstekend *duiken*".

Van de pelikanen, die de Noormannen aan den Dnieper zagen, bericht Constantinus, dat zij daar op de rotsen nestelden. Zij moeten dus òf tot hetzelfde geslacht der *Rotspelikanen* behoord hebben, òf wel tot dat der *Cormorans* of 219
Aalscholvers (*Phalacrocorax* of *Carbo*), die mede, volgens den heer Schlegel, „zich aan rotsachtige zeekusten en aan de oevers der meren en rivieren ophouden". Maar ook van deze deelt hij ons mede, dat zij „voortreffelijk *duiken* en zwemmen", en in alle werken over ornithologie kan men dat bevestigd vinden [1]). Ik wil nog slechts een enkel getuigenis aanhalen, omdat het juist die cormorans betreft, die in de wateren van Rusland huizen. Van deze zegt Pallas in zijne *Zoographia Rosso-Asiatica*, II, 298: „In aqua natant usque ad iugulum immersi atque *expeditissime et diutissime urinantur*" [2]).

Het staat dus vast, dat de rotspelikanen of cormorans aan den Dnieper uitstekende duikers waren, en zeker, indien de Noormannen hen *duikers* genoemd hadden, evenals de Angelsaksen de hunne deden, dan zou die naam recht eigenaardig geweest zijn. Ook in Duitschland worden zij in de volkstaal wel eens *ganstaucher* en *kropftaucher* geheeten [3]), en wij zelven doen niets anders, wanneer wij ze *aalscholvers* of *schollevaars* noemen, want *scholver*, *schollevaar*, is in den grond insgelijks een *duiker*. Het is het Ags. *scealfor*, duikvogel, in oude glossen door *mergus avis* vertaald, eene afleiding van *scelfan*, *scylfan*, dat volgens Leo [4]) oorspronkelijk *demergere*, *praecipitare* beteekende.

Indien nu eens werkelijk de Noormannen de pelikanen *duikers* genoemd hadden, hoe had dan die naam in hunne taal moeten luiden? In het Ags. heet het ww. *dûfan* of *dŷfan*, maar het Engelsch zegt *to dive*, dat op een ags. bijvorm *dîfan* wijst. Die bijvorm is ook elders bekend. Het Noordfriesch in 220

---

[1]) Belangrijke bijzonderheden omtrent het diep en lang duiken der Noordsche cormorans vindt men o. a. bij Faber, *Ueber das Leben der hochnordischen Vögel*, 257—283.

[2]) De door mij aangehaalde ornithologische werken leerde ik kennen door de welwillendheid van den heer Schlegel.

[3]) Naumann, a. w. XI, 52, 88.

[4]) *Angelsächs. Glossar*, 247. Het woord *scholver* komt ook elders in verschillende vormen voor. Zie Naumann, a. w. XI, 52.

het Moringer dialect heeft *döwen* [1]), maar op de eilanden zegt men *dîwin* [2]). En in het Oud-Noordsch zelf treft men mede de beide vormen aan. De meest gewone is *dŷfa*, dien Jonsson, Egilsson en Cleasby vermelden, of *dûfa*, als Fritzner heeft; maar in het IJslandsch woordenboek van Biörn Haldorson (I, 143 *b*) wordt *dîfa* opgegeven, dat hij door „*immergere*, dyppe ned" verklaart. Die wisseling van *û* of *ŷ* en *î* is trouwens geen ongewoon verschijnsel, ook in het Oud-Noordsch. Zij doet zich bepaaldelijk voor bij woorden, die oorspronkelijk den tweeklank *iu* hadden. Liet men den klemtoon op de *u* vallen, zoodat de *i* toonloos werd, dan onstond *û*, *ŷ*; versterkte men daarentegen de *i*, zoodat zij lang werd, dan moest de *u* toonloos wegslippen, en werd het *î*. Een zeer duidelijk voorbeeld is het Noordsche *thîr*, servus, nevens *thŷr* [3]), vergeleken met goth. *thius*. Evenzoo beantwoordt ohd. *bîa*, ons *bij* (apis), aan Oud-Noordsch *bŷ*, ags. *beo*; ohd. *blî*, lood, nhd. *blei*, aan den bijvorm *blio*, Oud-Noordsch *blŷ*; ags. *slipan* aan ohd. *sliufan*, ons *sluipen*; ags. *tîan*, eng. *tie*, aan den bijvorm *tŷan*, ons *tuien*; ohd. *slihhan*, nhd. *schleichen*, aan ons *sluiken* enz.; en op dezelfde wijze kon — omgekeerd — uit goth. *heiv*, ags. *hîve*, ohd. *hîwi*, nevens de echte vormen *hijlik*, hd. *hei-rath*, ook *huwen*, *huwelijk* ontspruiten, zoodra men in *hiwjan* de *w* als *u* liet klinken en daarop den klemtoon verplaatste. Men pleegt den overgang der *ŷ* tot *î*, gelijk men het noemt, als een feit van jonger dagteekening voor te stellen; volgens Grimm zou het in handschriften meest aan vergissing van den afschrijver te wijten zijn [4]). Doch uit de aangehaalde voorbeelden blijkt, dat het hier geen overgang van den *û*- tot
221 den *î*-klank betreft, maar het ontstaan van *û* en *î* beide, met gelijk recht, uit den gemeenschappelijken grondklank *iu*. Dat dan ook het verschijnsel niet zoo jong, maar integendeel overoud is, leert ons goth. *speivan*, ohd. en ags. *spiwan*, nhd. *speien*, ons *spijen* (waarvan *speeksel*), vergeleken met de daarnevens

[1]) Bendsen, *Die Nordfr. Sprache*, 315.

[2]) Clement, in Herrig's *Archiv*, X, 286. Over den overgang van *f* of *v* tot *w* in 't Noordfriesch, zie ald., bl. 269. Eene afleiding van dit Noordfriesche *diwin* is *diwangh*, bij Johansen, *Die Nordfr. Sprache*, 133, door *tunke* vertaald.

[3]) Grimm, *D. Gramm.*, I^3, 464.

[4]) *D. Gramm.*, I^2, 232, I^3, 364, 471.

gebruikelijke vormen, Oud-Noordsch *spŷja*, ohd. *spiuwan*, ags. *speovjan*, ons *spuwen*, die, blijkens lat. *spuere*, de grondvormen zijn.

Het Oud-Noordsche *dîfa* heeft dus gelijk recht als het meer bekende *dŷfa*: het waren twee verschillende dialectische vormen van hetzelfde woord, beide ontstaan uit een ouder *diufan*, ten nauwste verwant aan den stam *diupan*, waaruit *diep*, *doopen* enz. ontsproten. Vormde men nu van het ww. een substantief, om het begrip van *duiker* uit te drukken, dan moest dit *dŷfari*, *dîfari* luiden, of wel *dŷfar*, *dîfar*, al naarmate men òf het samengestelde suffix *ari*, goth. *areis*, bezigde, òf het enkele *ar*. Dit suffix *ar* komt in beteekenis met *al*, ohd. *al*, *il*, overeen. Het Ohd. vormde van *tûhan*, duiken, een subst. *tûhhal*, *tûhhil*, duiker, duikvogel. De roerdomp, dien wij boven met den pelikaan verwisseld zagen, werd *horotûhhil*, moerasduiker, genoemd. Dit *tûhhil* staat tot een Noordsch *dîfar* in gelijke verhouding als ons *duiker* tot Eng. *diver*. Een duikvogel, dien men in 't Ohd. *tûhhil* noemde, kon dus evengoed in 't Noordsch *dîfar* heeten, als hij nog heden in het Engelsch *diver* en op de Noordfriesche eilanden *dîwar* heet [1]).

Ik heb achtereenvolgens drie punten vastgesteld: 1°. dat de Angelsaksen den pelikaan *duiker* noemden, dat hij ook elders zoo heet, en dat ons *aalscholver* hetzelfde beteekent; 2°. dat de pelikanen aan den Dnieper uitstekende duikers waren; en 3°. dat *dŷfar* of *dîfar* de Oud-Noordsche naam van een *duiker* moet geweest zijn. En nu terugkeerende tot het raadselachtige *Λειφάρ*, zal ik mij wel mogen veroorloven, in die *Λ* het dwarsstreepje een weinig naar beneden te schuiven, de *Λ* in *Δ* te 222
veranderen, en *Δειφάρ*, of liever nog *Δεῖφαρ*, *dîfar*, te lezen: juist het woord dat wij noodig hadden, als de meest gepaste Oud-Noordsche benaming van den aalscholver of rotspelikaan [2]).

Mocht iemand schromen eene verklaring aan te nemen, die eene verandering der *lectio recepta* vereischt, hij bedenke, dat die Noordsche en Slavische woorden in een Grieksch hand-

---

[1]) In de Noordfriesche dialecten van Föhr en Amrum luidt het suffix nog heden *ar*. Zie Johansen, t. a. pl., 134 vlg.

[2]) Ik schrijf *dîfar*, met behoud van de *a*, zoowel om de hooge oudheid van het woord, als naar aanleiding van *Λειφάρ* zelf. Indien echter het woord langer voortbestaan heeft, zal het in later tijd wel de *a* verloren en *dîfr* geluid hebben. Verg. Grimm, *D. Gramm.*, II, 122.

schrift wel niet met de stiptste juistheid zullen geboekstaafd zijn. Reeds Bandurius, in zijne aanteekeningen op Constantinus, stelde eene verbetering voor op een der Slavische namen, en zegt: „nec dubito quin ita sit scribendum, quippe Graeci exteras voces passim corruptas ac depravatas proferunt". Ook bij den naam 'Εσσουπῆ, die volgens Constantinus in het Noordsch zoowel als in het Slavisch *μὴ κοιμᾶσθαι* beteekende, emendeert hij zonder aarzelen *Νεσσουπί*, omdat *niet slapen* in het Slavisch *nesupi* heet. Hij had er bij kunnen voegen, dat die woorden in het Oud-Noordsch *nè sofa* luiden: hetgeen de noodzakelijkheid van het voorvoegen der *ν* dubbel bewijst. Evenzeer houd ik mij overtuigd, dat ook de overige Noordsche namen, *Οὐλβορσί*, *Βαρουφόρος*, *Λεάντι* en *Στρούβουν*, wel niet zonder hulp der critiek volkomen klaar zullen worden. Ik zou voor die woorden wel de aandacht van den heer Kern willen inroepen, wiens scherpzinnigheid reeds zoovele raadselen heeft opgelost. Hij zeker zal de laatste zijn om bezwaar te vinden in het veranderen van eene *Λ* in *Δ*, wanneer alles ons dringt, niet *Λειφάρ*, maar *Δεῖφαρ* te lezen.

Gaarne erken ik, dat ook mijne verklaring eene gissing is. Volstrekte zekerheid is in dergelijke taalquaesties uit zoo ouden tijd zelden te verkrijgen. Doch mijne gissing steunt, dunkt mij,
228 op betere gronden; zij is niet een bloot vermoeden, maar het gevolg van vergelijking en redeneering. Als zoodanig meen ik ze aan de nadere overweging van deskundigen te mogen aanbevelen. De goede genius der taalkunde zij mij genadig, indien ik door het wegjagen van een ooievaar heiligschennis gepleegd heb. Maar ik geloof, dat déze ooievaar geen heilaanbrenger was.

ATERLING.*

Altijd is dit woord een kruis voor onze taalkundigen geweest. Men weet alleen, dat het voorheen in den zin van *bastaard* gold, en dat de thans gewone opvatting van eèn *verbasterde, ontaarde*, uit die beteekenis bij overdracht ontstaan is. Maar hoe dikwijls ook de vraag werd opgeworpen, vanwaar het toch afkomstig mocht wezen, niemand was in staat het raadsel op te lossen. Men beproefde allerlei gissingen, doch die vonden geen geloof, en men bleef even wijs. Of men het vroeger al afleidde van lat. *ater*, om de zwarte snoodheid van zoo'n ontaard wezen, dat was een grap, en niets meer. Of Weiland het al „waarschijnlijk" achtte, dat *aterling* eene samentrekking zou zijn van *achterling*, „d. i. iemand, die heimlijk ter wereld gekomen is en den echten kinderen achtergesteld wordt"; of Bilderdijk al beweerde, dat het verbasterd was van *adderling*, eene afleiding van *adder*, „als ware 't uitkruipsel, omdat de adder een *viviparum* is": daar kwam men geen stap verder mede. Zulke bloote vermoedens, zonder schijn van bewijs, en met onze klankwetten moeilijk overeen te brengen, hebben niet de minste waarde. En zoo Dr. Brill in 1849 (*Gids* 2, 515) in *ater* het lat. *adulter* meende te vinden, met verwijzing naar fr. *altérer* en vergelijking van een paar woorden in welke de *l* is uitgevallen: in 1878 zal Prof. Brill ongetwijfeld de eerste zijn om die conjectuur door een *non liquet* te vervangen.

Aterling is inderdaad een zeer eigenaardig en opmerkelijk 6
woord. Het bestaat alleen in ons Nederlandsch: in geene andere

* [Taalkundige Bijdragen, II, 1879, blz. 5—14].

oudere of jongere Germaansche taal is er tot dusver een spoor van ontdekt. Het staat in onze taal geheel alleen, zonder eenige verwantschap, zoover men weet. En toch komt het in onze schrijftaal eerst laat voor, eerst tegen het einde der 16de eeuw. 't Is of het zoo onverwachts uit de lucht komt vallen, en niettemin ziet het er zoo echt antiek uit, dat het onwillekeurig aan eene herinnering uit den grijzen voortijd doet denken.

Ik wil niet stellig beweren, dat ik de ware afleiding gevonden heb. Bij de weinige gegevens, die wij bezitten, is de zaak niet met volle zekerheid uit te maken. Doch ik meen althans eene uitlegging te kunnen voorstellen, die zich door hooge waarschijnlijkheid aanbeveelt, omdat zij niet alleen den vorm en de beteekenis des woords ongedwongen verklaart, maar ook antwoord geeft op de vraag, waarom het zoo alleenstaat, en waarom het zoo laat in de schrijftaal is opgetreden.

Ik moet beginnen met vast te stellen, wanneer en waar ons woord het eerst wordt aangetroffen.

De oudste mij bekende vermelding is die bij Kiliaan, die het aldus opgeeft: „Aeterlinck. *Holl.* j. bastaerd. Nothus, illegitimus, incestus". De eerste druk van het *Etymologicum* is van 1588. Destijds was het dus in Holland in den zin van *bastaard* bekend. Of het in eenig Hollandsch geschrift van vroegere dagteekening — gedrukt of ongedrukt — voorkomt, durf ik niet verzekeren. Uit de 16de eeuw weet ik geen voorbeeld aan te wijzen.

Eerst met het begin der 17de eeuw komt het woord recht eigenlijk in gebruik, en niet alleen het znw. *aterling*, maar ook het bnw. *aterlingsch*. Hooft verhaalt ons (*Rampz.* 33), hoe Hertog Frans de Medicis zijnen bastaardzoon Antoni, dien hij in „boellaadje" bij Bianca Capello verwekt had, later wettigde door de moeder te trouwen. „Evenwel", voegt hij er bij, „zorghd' hy, dat schier oft morgen de wettigheidt van eenen *aaterling*, als Antonis was, moghte gewraakt worden". Het woord beteekent hier niets anders dan *bastaard*, en met dien naam vereenigd leest men het bij Bredero, *Liedt-boeck*, 1, 67 *a*:

7 Met Wevers en met Snyers,
Met Voer-luy, met Paert-ryers,
Met Boef, met Bedel-brock,
Met *Aaterlinghs*, met *Basters*,
Met luy vol lofs en lasters.

En bij Vondel 11, 584, waar Achelous tot Hercules zegt:

> Verkies met uw gedachten,
> Of ghy Jupijn wilt uw' verzierden vader achten,
> Of voor zijn' *aterling* en *bastert*zoone gaen.

Ook het bnw. *aterlingsch* werd veelal met *bastaard* verbonden. Vondel 2, 181:

> Wech met dit hoerekint, en *aterlinxen bastert*!

Spottend plachten onze dichters met dien naam van *aterlingschen basterd* het booze Minnegodje, den door Mars in overspel bij Venus verwekten Cupido, te beschimpen. Spieghel had hem in zijn *Hertsp.* 1, 65, reeds genoemd:

> Den *aterlingschen* dwergh, een kind blind en ontzinnig.

Maar Anna Visscher dichtte eene „*Muytery tegen Cupido*" en riep uit (*Z. Nachteg.* 1, 17; *Ged.* 106):

> Ick berst van spijt, als my dees *aeterlingsche bastert*
> Sijns moeders schoonheyt prijst.

En Cupido beklaagde zich daarover bij Venus (Hooft, *Ged.* 1, 122 vlg.):

> Wel mach men, Moeder lief, getuigen sonder logen,
> Dat geene Goon bij ons houden of halen mogen;
> Maar is de spijt des niet te grooter, datter sij
> Op aerden, 't laechste rondt, soo snooden ketterij,
> Dat sij ons niet alleen en weigert eer, maer lastert
> U voor oncuis, mij voor een *aterlingschen bastert*!

Ziedaar de oudste voorbeelden die ik ken. Alle zijn uit het begin der 17de eeuw, alle van Amsterdamsche schrijvers. Zij staven het getuigenis van Kiliaan, die *aterling* bepaaldelijk een *Hollandsch* woord noemde. Men mag die aanwijzing zelfs nog een weinig beperken: uit *Noord-Holland* is het in onze schrijftaal binnengedrongen.

In Noord-Holland, het voormalige West-Friesland, had de volkstaal vanouds, uit den aard der zaak, een sterksprekend Friesch karakter, en vele Friesche uitdrukkingen zijn daar lang bewaard gebleven. Deze opmerking bracht mij vroeger op de gedachte, of *aterling* wellicht eene afleiding kon zijn van het Friesche *atha*, *atta*, vader, het goth. *atta*, een woord in de Duitsche talen wijd en zijd verspreid, maar vooral bij de oude

Friezen in gebruik. Het achterv. *-ling* vormt patronymische namen. *Ateling* zou dan *vaderszoon* beteekenen, den zoon van den vader alleen, maar niet van diens wettige huisvrouw; een zoon derhalve buiten het huwelijk verwekt [1]). De inschuiving van de *r* in eene toonlooze syllabe zou geen bezwaar opleveren: die heeft ook in *karpoets* en *korporaal*, in *kersoffel*, *kersouw* en *kerstanje*, in *scherminkel*, *verzieren* enz. plaats gehad [2]).

Ik beken, dat dit vermoeden mij aanvankelijk zeer toelachte. Ik heb het echter nooit openbaar gemaakt, omdat er bij nader inzien twee zwarigheden in den weg stonden, die mij noopten mijne meening te laten varen. Zoo ik ze thans, eenmaal over het woord sprekende, toch mededeel, doe ik dit alleen, opdat niet een ander hetzelfde denkbeeld oppere, maar dan wellicht de zwarigheden voorbijzie.

De eerste bedenking is deze, dat het Friesche *atha*, zoover wij weten, alleen in overdrachtelijke opvatting gold, als benaming van een *rechter*, dien men eerbiedshalve *vader* placht te noemen. Reeds in de oude Friesche wetten werd het woord zóó, en zóó alleen, gebezigd: zie Richthofen 613, Halbertsma 129. In den eigenlijken zin zeide men *heitha*, thans *heite*, *heit*. Een *vaderszoon* had dus niet *ateling*, maar *heiteling* moeten heeten.

Maar er is nog een ander bezwaar, dat rechtstreeks uit het boven behandelde voortvloeit. De aangehaalde plaatsen toonen duidelijk, dat *aterling* in ongunstigen zin gebezigd werd, als eene uitdrukking van minachting en smaad. Van een *bastaard*
9 kon men spreken zonder een hatelijk bijdenkbeeld: niet alzoo van een *aterling*. Als Hooft den zoon van Bianca „eenen *aaterling*" noemt, dan vergete men niet, dat hij Bianca afschildert als: „een' vrouw, die eertijdts elk voor zijn geldt had kunnen hebben", en „der welke niets, dan eer en deughdt, ontbrak". Men gevoelt, in welken zin hij *aterling* bedoelde. Bij Bredero komen de „*aaterlinghs*" in gezelschap van „boeven en bedelbrokken" voor. Vondel noemde het woord in éénen adem met *hoerekind*; en al werd dit in latere uitgaven — preutsch en laf — in *vondeling* veranderd, men behoeft niet

[1]) Prof. De Goeje deelt mij mede, dat in het Arabisch een bastaard werkelijk *ibn-abîhi* d. i. *vaderszoon* genoemd wordt.

[2]) Zie mijne verklaring van *kersouw* in *Taal- en Letterb.* 1, 267 [Hierboven, blz. 158].

te vragen, wat Vondel geschreven had. De naam *aterlingsche bastaard*, die ons wel wat pleonastisch klinkt, bewijst, dat het bnw. aan het znw. een nieuw en eigen denkbeeld toevoegde, en getuigt dus wederom, dat *aterling* sterker dan *bastaard*, dat het een smadelijke term was. Wel mocht Cupido dien schimpnaam als eene beleediging opnemen en zulk eene aantijging voor *laster* verklaren.

Met deze ongunstige opvatting nu gaat het niet wel samen, het woord van *atha* af te leiden. *Vaderszoon*, die naam zou wel denkelijk de bloote aanduiding gebleven zijn van onwettige geboorte, maar zonder bijbegrip van minachting of hoon. Het zou gelijk hebben gestaan met *bastaard*, zooals dat in ons spraakgebruik wordt opgevat. Maar *aterling* is, althans in de schrijftaal, van den aanvang af opgetreden als een hatelijk woord, als een schimpnaam.

Is er van een dergelijken schimpnaam ergens eene wedergade op te sporen? Niet zonder verrassing vond ik in het *Brem. Nieders. Wörterb.* 1, 324, het volgende aangeteekend:

„Etterling, die Erstgeburt der Hunde, ein junger Hund vom ersten Wurfe. *it.* ein Mensch, der in der ärgsten Unreinigkeit erzeuget ist. *it.* ein giftiger, boshaftiger Mensch. Man hält dafür, dasz der Bisz eines solchen Hundes giftig sey, und dasz die Wunde nicht leicht heile. Wir haben hier das possirliche Wiegenlied:

Slaap, Kindken, slaap.
Dien Vader is een Aap
Dine Moder is een *Etterling.*
Slaap, du verwesseld Horenkind."

Tot juist begrip van dit merkwaardige woord uit de Nederduitsche volkstaal houde men in 't oog, dat *etter* oudtijds *venijn, gif* beteekende, en vooral van dierlijk venijn gezegd werd. In talrijke afleidingen en samenstellingen vooral doet zich die beteekenis voor. Ags. *ættern* en *âtorlîc*, giftig; *âtorberende*, gifdragend; *âtorcoppa*, giftige spinnekop; *âtorcræft*, gifmengkunst; *âtordrinc*, gifdrank, enz. In gewestelijke spraak zijn een aantal zulke woorden met *eiter* en *etter* ook in Duitschland bekend. Ik haal er slechts een paar aan, omdat zij blijkbaar met *etterling* in nauw verband staan. Vooreerst het bnw. *etterbietsk* in Westfalen, bij Kosegarten (bl. 96) verklaard door „*giftbeiszig, boshaft*", als b. v. in het zeggen: „*he is so etterbietsk äs en rüe*",

hij is zoo giftig-bits als een reu. Verg. Kuhn's *Zeitschr.* 6, 79. En daarnevens het znw. *eiterbösser*, in het Westerwaldsche, ook *aterbösser* luidende, en dat Schmidt (*Westerw. Idiot.* 52) omschrijft als: „eine Art Hunde, deren Bisse sehr giftig seyn sollen, weswegen sich die andere Hunde vor ihnen fürchten", en: „ein boshafter, giftiger Mensch". Verg. ook Grimm, *D. Wtb.* 3, 392, op *Eiterbissig*, „mordax, virulentus". Men ziet, wat een *etterling* was: een booze, bijtende en giftige hond. In het volksgeloof nu gold een jonge hond van het eerste nest voor een gevaarlijk dier: zijn beet was giftig, en de wond niet licht te heelen. Zoo'n jonge hond in 't bijzonder, zoo'n eersteling, kreeg dus den naam van *etterling*. Maar in de platte volkstaal werd het woord ook op menschen toegepast. De ritsige teef is te allen tijde het zinnebeeld van liederlijkheid geweest. Een kind, in ontucht geteeld, kon dus zelf als hond worden gescholden. En als het nu eene „erstgeburt" was, een jong uit het eerste nest, een kind door den vader vóór zijn huwelijk verwekt, dan lag het scheldwoord *etterling* voor de hand. Zoo nam het woord de beteekenis aan van „ein Mensch, der in der ärgsten Unreinigkeit erzeuget ist"; met andere woorden, *etterling* stond met *hoerekind* gelijk [1]).

11 Dat zegt ook het wiegeliedje, in het *Brem. Wörterb.* aangehaald. Bekend is het volksgeloof omtrent de *wechselbälge*, ondergeschoven wanschapen wichten, door de Alven in de plaats gesteld van de echte kinderen die zij wegstalen. Van zulk een *wisselbalg* is hier spraak: het wordt *verwesseld horenkind* genoemd. De vader heet een *aap*, en dat zal wel eene verbastering van *alp* zijn, of althans een *alp* of *alf* bedoelen, zoo leelijk

[1]) Hoe nauw dan ook die beide denkbeelden van *etter* (gif) en *ontucht* in de volksmeening samenhingen, kan nog uit het volgende blijken. In eene glosse van Aelfric wordt ags. *âtorlic* vertaald door „*venenosus, gorgoneus*" (Ettmüller 64). *Gorgoneus* staat daar voor *giftig*; maar in Diefenbach's *N. Gloss.* 196 leest men de glosse: „Gorgones sunt meretrices". En in zijn vroegere *Gloss.* 267 wordt *gorgon* in verschillende glossen wedergegeven door „*eyn gemeyn wijff*" en „*scheuszlich hur*". Aan een en ander (al is het woord ook aan de Grieksche Gorgonen ontleend) zal wel, evenals aan dat volksgeloof omtrent het giftige van eerstgeboren honden, eene oud-Duitsche mythologische voorstelling ten grondslag liggen. — Misschien is het niet te onpas, hier even te wijzen op lat. *virus*, dat meestal voor *gif* staat, maar ook voor het *semen animalis* genomen wordt. Liet *etter* die beteekenis toe, de toepassing op *etterling* zou niet kwaad zijn.

als een *aap*. Maar de moeder is een *etterling*, eene vrouw in ontucht geboren, en die naam past evenzeer op haar kind. *Etterling* en *horenkind* worden hier als synoniemen gebezigd.

En als men dan bij een onzer dichters leest (Van der Vliet, *Vruchten der Dichtl.* 1, 177):

> Een onkuische *aterling*, door vuile *hoerery*,
> Uit zonde en overdaed geboren,

hebben wij dan niet het recht om te besluiten: in dat Nederduitsche *etterling* is ons *aterling* wedergevonden?

In de *a* bij ons tegenover de *e* in het Nederduitsch is geen bezwaar gelegen. Reeds zagen wij in het Westerwaldsche *eiterbösser* met *aterbösser* afwisselen. De Angelsaksische vorm van ons *etter* was *âtor*, *âttor*; in het oudere Engelsch heette het *atter* (Halliwell 107 vlg.). Ook in 't oudste Friesch moet het woord naar alle waarschijnlijkheid *âter* geluid hebben, maar in de jongere taal is de *a* verzwakt: daar luidt het *atter*, *otter* (Halbertsma 129, Stürenburg 7). Dat *atter* was ook in West-Friesland, in de middeleeuwen zelfs in Holland in gebruik. „Ic sal sijn als een mot Ephraym, ende als *atter* den huyse Juda", leest men in den Delftschen Bijbel van 1477, in *Hosea* 5,
12; en in *Habakuk* 3, 16: „*Atter* moet in mijn gebeente in- 12
gaen"; op beide plaatsen ter vertaling van *putredo*, zooals de Vulg. heeft.

Wij zagen boven, dat *aterling* uit Noord-Holland, uit West-Friesland afstamt, waar de taal sterk Friesch gekleurd was. Het Nederduitsche *etterling* moest daar *atterling*, vermoedelijk zelfs in den oudsten tijd *aterling* luiden. Dit komt volkomen uit, en bevestigt de identiteit der beide woorden.

Volkomen, zeg ik. Doch misschien zal iemand die uitdrukking te sterk vinden. Als de oudste Friesche vorm *ater* was, zal men vragen, maar dat *ater* ging sedert in *atter* over, hoe komt het dan, dat ook *aterling* niet *atterling* geworden is? Het antwoord is gereed. Men verstond *aterling* niet meer, toen *ater* in *atter* verliep, en zoo bleef het afgeleide woord onveranderd, terwijl het hoofdwoord *atter* en *etter* werd. Evenzoo bleef de naam *Apeldoorn* bestaan, ofschoon *apel* zelf al vroeg den vorm *appel* aannam; en *averechts* hield stand, ofschoon *ave* overal elders in *af* was overgegaan. Hoe licht had het mnl. *smale*, liefje, behouden kunnen blijven, ook toen het bnw., waarvan

het gevormd is, reeds in *smalle* den zwakkeren klinker bekomen had. Het bijwoord *vaken*, *vaak* behield werkelijk den ouden klank, ofschoon het mv. van *vak* niet meer *vake*, maar *vakken* luidde; want niemand wist meer, dat *vaak* van *vak* was afgeleid [1]). Dergelijke wisselingen van den volkomen en onvolkomen *a*-klank zijn dan ook in andere gevallen niet zeldzaam. Men denke slechts aan *kater* en *kat*, *katten*; aan *maken* en *makker*, *gemak*; aan *schrapen* en *schrappen*; aan *smaken* en *smakken*; aan *waden* en *wad*, *wadden*; aan *waken* en *wakker*, enz. Ook in *aterling* nevens *atter* is dus niets vreemds gelegen.

Nu kunnen wij, geloof ik, de geschiedenis in haar geheel overzien. *Aterling* was een woord uit de oude Friesche volkstaal, dat, elders uitgestorven, alleen in West-Friesland voortleefde. Het beteekende eerst, in 't algemeen, een bitsen, giftigen hond; daarna, in 't bijzonder, een hond uit het eerste nest, die voor giftig doorging; vervolgens, bij overdracht, een kind
13 in ontucht verwekt, een hoerekind. In dien zin was het in de middeleeuwen een vuil scheldwoord in gemeene taal. Geen wonder, dat het in geschriften van dien tijd niet wordt aangetroffen. Maar allengs begon men den waren zin te vergeten. *Ater* veranderde in *atter* en *etter*, en *aterling* bleef alleenstaan, van zijne verwanten gescheiden. Wie kon nu nog gevoelen, wat een *aterling* eigenlijk was? Zoo verloor het woord dat ruwe en onhebbelijke van voorheen. Het bleef, ja, een hatelijke term, een schimpnaam om een onecht kind minachtend aan te duiden; maar het behoefde niet langer weg te schuilen in de lagere volksklasse, het drong ook in beschaafder kringen door. Daar vonden het Spieghel, Hooft, Bredero en hunne stadgenooten bij de herleving onzer letteren. Zij namen het in hunne gedichten op, en aanstonds begon het, in dien stijl en in die omgeving, edeler te klinken. Op lezers uit andere streken, die het nooit gehoord hadden en nu voor 't eerst in de poëzie leerden kennen, maakte het een eigenaardigen indruk. Het werd verjongd tot een nieuw en schooner leven. Het denkbeeld van onwettige geboorte liet het aan *bastaard* over, om zelf figuurlijk op te treden als benaming van den *verbasterde*, den *ontaarde*, die zijne afkomst onteert. Die toepassing vinden

[1]) Zie mijne verklaring van *vaak* in den *Taalgids*, 1, 278 vlgg.

wij trouwens reeds bij Bredero, zelfs in betrekking tot eene vrouw, in zijne *Lucelle*, bl. 45, waar Carponi aldus weeklaagt over zijne dochter:

> Wat kan ter werelt toch my swaerder komen op,
> Dat meerder prangen mach voor desen kalen kop,
> Als dat mijn eenich kint, mijn dochter na den bloede
> (Dochter? neen, *aaterling*, en bastert van 't gemoede),
> Verlaet het pat des deuchts, en slaet ter slincker om?

In dezen figuurlijken zin is het woord sedert in gebruik gebleven. Maar, door dichters in de taal ingelijfd, bleef het eene dichterlijke uitdrukking. Buiten Noord Holland drong het nooit in de volkstaal door; en in Noord-Holland zelf, waar het oorspronkelijk thuis behoorde, liet de volkstaal het varen, juist omdat het nu poëtisch begon te klinken en in een anderen zin werd genomen. Ziedaar de lotgevallen van *aterling*; ziedaar hoe het, in vuile straattaal geboren, nu eene eereplaats bekleedt in den dichterlijken stijl. Ook de woorden *habent* 14
sua fata!

Hoeveel hangt er toch in onze wetenschap van het toeval af! Indien de schrijvers van het *Brem. Wörterb.* dat *etterling* niet hadden opgeteekend, dan ware de oorsprong van ons *aterling* nooit meer te ontdekken geweest. En hoeveel is er werkelijk voor altijd onnaspeurbaar geworden, omdat ons iedere vingerwijzing ontbreekt. Zien wij goed toe, dat ons niets ontga van hetgeen nog gespaard is gebleven.

BELENDEN.*

De spelende volksetymologie, altijd in de weer om alles, wat zij niet begrijpt, op hare manier uit te leggen en naar die opvatting den zin en den vorm der woorden te verdraaien, berokkent den taalvorscher vrij wat hoofdbreken. Telkens is zij er op uit, hem door bedrieglijken schijn te misleiden. Er is vrij wat oplettendheid noodig om overal de raadselen te ontwarren, waarmede zij zoo menige uitdrukking omsponnen heeft. Ons *belenden* levert daarvan een opmerkelijk voorbeeld.

Van huizen en erven, die aan andere palen of grenzen, zegt men dat zij die *belenden*. Men spreekt van *belendende* gebouwen, van gevaarlijke *belendingen* enz. Ook van onderdeelen van huizen wordt het woord gebezigd: eene *belendende* kamer, een *belendend* vertrek.

Onwillekeurig zal wel ieder meenen, dat *belenden* van *land* is afgeleid, eigenlijk van een *land* gezegd, dat aan een ander raakt of paalt, en eerst later bij overdracht op huizen en kamers toegepast. Die verklaring werd dan ook reeds door Weiland gegeven en sedert, zoover ik weet, door niemand in twijfel getrokken. Zij luidt des te natuurlijker, als men
15 ziet hoe elders in Nederduitsche streken de uitdrukking *beland zijn* gebruikt wordt. Ziehier een paar aanhalingen uit Schiller en Lübben, *Mnd. Wtb.* 1, 218: „We lant wil besloeten laten, und de tegen oeme *belandet* is, nicht willich to graven", en: „Einen heerdt landes vann sostich grasen, dar by Tade Nannen

* [Taalkundige Bijdragen, II, 1879, blz. 14—22].

enz. ahn de suider schett *belandett* unde beswettet syen". *Belandet sîn* beteekent hier, 't is waar, *geland zijn* [1], *land bezitten, landeigenaar zijn*; maar het wordt bepaaldelijk van aangrenzende grondbezitters gebezigd. *De tegen oeme belandet is*, die land bezit dat tegen het zijne aan ligt; *ahn de suider schett belandet*, aan de zuiderscheiding land bezittende, ten zuiden aan zijn land palende: dat zijn immers de eigenaars der *belendende* gronden. En die twee woorden vereenigd, *belandet unde beswettet* — *beland* en *begrensd* —, getuigen zij niet, hoe nauw die beide begrippen samenhangen, en dat er maar een klein stapje noodig is om van dit *beland* tot ons *belend* te komen?

Doch, hoe waarschijnlijk dit alles wezen moge, de taalkenner behoort op zijne hoede te zijn en nooit uit het oog te verliezen, dat twijfelen de grondslag is van alle degelijke kennis. En zeker, hier is reden genoeg om te twijfelen en ons oordeel nog wat op te schorten.

Raadpleegt men oude oorkonden, dan ziet men, dat eertijds de eigenaars van landerijen de *lenden* plachten te heeten van het erf, waaraan hun land paalde. Ook op hunne landen zelve werd die naam toegepast: iets dat op zich zelf niet vreemd is, want het erf vertegenwoordigt den eigenaar, en de eigenaar het erf: men denke slechts aan het bekende „*Iam proximus ardet Ucalegon*" van Virgilius. *Lenden*, hetzij dan eigenlijk of overdrachtelijk genomen, stond met *naaste geburen, aangelanden*, of wel met *aanliggende landen* gelijk.

In den giftbrief van Graaf Willem III aan West-Friesland van 13 Jan. 1310 leest men (Van Mieris 2, 90 *b*): „Alse
twee mannen twisten om anevanc van lande, soe mogen seven 16
man, die naeste *lenden* sijn, dat erve gheven; ende die dat erve verliest, die ghelt die boete".

In een schepenbrief van de stad Hoorn van 't jaar 1436 (aangehaald in de Proeve van *Dulces A. O. M.* 2, 193) worden overgegeven: „tot eenen vrien eygendom twe morghen lants — die ghelegen sijn binnen der vriheden van Hoorn — dair *lenden* of sijn Heyn Florijsz. an di oestside, ende der kerken lant van Zwaech an die westside". Hendrik Florisz. en het land

[1] Hier te lande zeide men dan ook niet *belandet ende beswettet*, maar *gelandet ende geswettet*, als b. v. in de *Landr. van Drente*, 3, 70: „an dat goet *gezwettet of gelandet* te zijn".

der kerk van Zwaag worden gezamenlijk *lenden* genoemd. Het woord werd dus van eigenaars en erven beide gezegd.

In een anderen brief van 1473 (t. a. pl. 2, 192) leest men: „Vijrden halven morghen lants — dair nu ter tijt *lenden* off sijn Dirck Johansz. an die oestsyde, ende die Regulieren van Amstelredam an die westsyde".

Nevens het mv. *lenden* was ook een andere vorm, *lendenen* of *lendens*, in gebruik, die vooral later de gewone is geworden. In de Texelsche keuren en dijkrechten van 1595, art. 14, wordt de verklaring, wie eigenaar was van den „onbekenden" dijk, d. i. van den dijk dien niemand als den zijnen bekend had, opgedragen aan de „zeven *lendenen*", te weten „vier hoeven van den opganck, en drie hoeven van den afganck", dat is aan de „hoefheeren" of eigenaars der hoeven, wier hoefslagen in den dijk ter weerszijden het naast aan het betwiste stuk dijks gelegen waren. Mr. G. De Vries Az., uit wiens werk over het *Dijks- en Molenbestuur in Holland's Noorderkwartier* (bl. 300) ik deze woorden overneem, handelt daar ter plaatse over het oude Zeventuig, en haalt verschillende voorbeelden aan, waaruit blijkt dat „de zeven naaste *lendens*" de geijkte term was voor de zeven naaste aangelanden of, naar gelang van zaken, de zeven naaste gehoefslaagden (bl. 299, 302, 303 enz.).

Doch niet alleen de eigenaars der naaste landerijen, ook die van aanliggende bebouwde eigendommen werden *lendenen* genoemd. In den Amsterdamschen schepenbrief van 10 Nov. 1618, waarbij het erf der Academie aan S. Coster wordt overge-
17 dragen, leest men: „Een erff, 't welck tegenwoordich betimmert is, gelegen op de Keysersgrafft..., daer *lendenen* van zijn Staets Melisz. aen de noordtzyde, ende hy Comparant aen de suytzyde". En wederom in de overdracht van de Academie aan de Regenten van het Weeshuis, 14 Sept. 1622: „Een erf gelegen opte westzyde van de Keysersgraft..., met het getimmert ende toebehooren van dien, genaemt de Duytsche Akademie, daer *lendenen* van zijn Hendrick Bruynen, metselaer, aen de zuytzyde, ende Staets Meyer ende Pouwels Depree aen de noortzyde". Zie Wybrands, *Het Amst. Tooneel*, bl. 224, 226.

Lenden, lendenen, lendens was dus de gewone benaming voor de aangelanden of naaste buren, en tevens voor de naastge-

legen erven. Dat ons *belenden* daarvan is afgeleid, behoeft wel
geen betoog. Maar is nu *lende*, waarvan *lenden* het mv. is, op
zijne beurt een afleidsel van *land*? Hoe komt het dan aan
dien anderen meervoudsvorm, *lendenen*, *lendens*? Evenmin als
geland, *gelande* het mv. *gelandenen* of *gelandens* zou toelaten,
is zulk een vorm bij *lende*, als persoonsnaam, denkbaar. Doch
wijst niet juist dat dubbele meervoud, *lenden* en *lendenen*, ons
een anderen weg? Ook het lichaamsdeel van dien naam heet
zoowel *lende* als *lenden*, mv. *lenden* en *lendenen*. Het luidde on.
lend, ohd. *lenti*, mhd. *lende*; maar ags. en ofris. *lenden*: bij
ons *lende* en *lenden* beide. De Oud-Nederl. vorm was *lendi* (nom.
pl. *lendin*, *Ps.* 72, 21); in 't Mnl. *lende* en *lendene*; in de
nieuwere taal, sedert de 16de eeuw, is *lenden*, mv. *lendenen*,
het meest in zwang gekomen [1]). Evenzoo vinden wij de aan-
gelanden in de 14de en 15de eeuw *lenden*, in de 16de en 17^{de}
lendenen, *lendens* genoemd. Blijkt daaruit niet, dat men in beide
gevallen met hetzelfde woord te doen heeft?

Inderdaad, de vergelijking is verrassend en aanlokkend. Bij
onze oude voorvaders waren zinnebeeldige voorstellingen, vooral
in rechtsbetrekkingen, schering en inslag van het spraakge-
bruik, en de lichaamsdeelen speelden daarbij eene voorname
rol. Welk lichaamsdeel nu was natuurlijker zinnebeeld van het
begrip *zijde* of *kant*, dan juist de *lenden* of *lendenen*? Wij 18
spreken van de *vleugels* van een leger, en zeggen dat het in
den *rug* bestookt wordt. Hooft verhaalt (*N. H.* 8) van Fransche
troepen, die door twee benden van weerszijden en door eene
derde „op de *borst*" werden aangetast. Maar elders bezigt hij
lenden in toepassing op een leger, en wel in verband met de
hoornen en den *rug*. De Fransche bevelhebber, zegt hij (*N. H.* 13),
maakte „van de paarden zijn middelspits, van de busdraghers
de *hoornen*, van de spietzen den *rug*"; doch de onze schaarde
zijne ruiterij in vijven: eerst drie hoopen licht paardenvolk,
en deze „hadden tot *lenden* den vierden hoop, zynde Duitschen ...,
en deeze weeder de Neederlandsche benden". Met *lenden*
bedoelt hij dus zeer zeker het lichaamsdeel, maar tevens over-
drachtelijk de troepen, die aan de *zijde*, in de *flank* van het
leger stonden.

---

[1]) Verg. Huyd., *Proeve*, 2, 107 vlg. De dichter van *S. Christ.* gebruikte
beide vormen: v. 630 *linden* (nom. pl.), vs. 423 *lindenen* (dat. pl.).

Ook elders vinden wij *lenden* in 't algemeen voor *zijde* gebezigd. De woorden van Virgilius, *Aen.* 6, 42: „*latus* ingens rupis", vertaalt Vondel 8, 425: „De *lenden* van de rots is hol". Op gelijke wijze werd in het Nederduitsch het oude *lanke* gebruikt, niet alleen voor de *zijde* van het lichaam, maar ook voor *zijde* of *kant* in toepassing op uitgebreidheden in de ruimte, als b. v.: „Up dy *langken* (*van het vischwater*) mogen sy vischen viff werff in deme yare by dage und nicht by nacht". Zie Schiller en Lübben, *Mnd. Wtb.* 2, 618. En volkomen hetzelfde is fr. *côté*, eene afleiding van lat. *costa*, rib, doch waarin de benaming van het lichaamsdeel in de ruimere opvatting van *zijde* geheel is opgelost. In het middeleeuwsch Latijn werd *costa* zelf reeds in dien zin genomen. „Ad dexteram *costam* dictae aulae", leest men bij Du Cange 2, 633 *b* [1]).

Van het zoo even genoemde fr. *côté*, voorheen *costé*, had men in 't Oud-Fransch het afgeleide ww. *costéer*, bij Du Cange t. a. pl. vertaald door „*ad latus positum esse*", eene beteekenis die duidelijk spreekt uit de twee daar aangehaalde voorbeelden: „Une petite place, que les religieux Carmes de Rouen ont,
19 faisant le bout de leur église et *costéant* leur dite église prez de la rue de grand pont"; en: „Une vuide place... *costéant* d'un costé iceulx religieux, et d' autre costé en la rue de l'aumosne". *Costéer* beteekent dus juist hetzelfde als ons *belenden.* Evenzoo *flankeeren*, fr. *flanquer*. Berust dan *belenden* niet op dezelfde overdracht? *Costéer* van *costa*, rib; *flanquer* van *flanc*, zijde; *belenden* van *lende.* Is dat niet eene beslissende analogie?

Men zal mij toestemmen, dat er wel reden is om te twijfelen aan de verklaring, die ons eerst zoo waarschijnlijk klonk. Maar welke der beide uitleggingen is nu de ware? Is *belenden* werkelijk eene afleiding van *lende*, niet van *land*? Alles gewikt en gewogen, geloof ik dat de waarheid in het midden ligt; dat *belenden* wel degelijk afstamt van *land*, maar dat de speelsche volksetymologie, door het met *lende* in verband te brengen, de geschiedenis van het woord tot een raadsel gemaakt heeft. Ik moet kortelijk opgeven, waarop die meening steunt, en hoe ik het raadsel wensch op te lossen.

---

[1]) Verg. ook skr. *pârs'va*, zijde, van *pars'u*, rib.

Het Oud-Hoogd. kende een znw. *gilanto*, in oude glossen door *patriota*, landgenoot, landsman, vertaald (Graff 2, 238). In het Oud-Nederl. luidde het *gelendo*, doch in andere beteekenis, t. w. in die van *accola*, aanwoner, buurman (*Gloss. Lips.* 406). De beide opvattingen vloeiden uit de grondbeteekenis van het voorv. *ge-*, d. i. samen, rechtstreeks voort: de eerste als *landgenoot*, de tweede als *landgrensgenoot*. Deze tweede nu was hier te lande in gebruik. *Gelendo* moest in het Mnl. *gelende* of *gelande* heeten. In den laatsten vorm vinden wij het woord in het Vlaamsche dialect. In eene Gentsche oorkonde van 1439, bij Serrure, *Vaderl. Mus.* 4, 110, leest men: „De Zuutleede also gherumet ende ghedolven wesende, zo sullen se van dan voort rumen ende zuveren van cruden ende andersins de *ghelandde*, elc jeghen tzine, te zinen coste"; en verder, bl. 113: „Want anders en ware tvors. ghedelf niet ghescepen voortganc thebbene, in grooten achterdeele van den *ghelanden* van daer omtrent". In het Vlaamsche *Setting-boec*: „Straeten, bruggen ende water-loopen, de welke by het gemeente, ende niet by *de naeste ghelande* staen te onderhouden". De heer De Bo (*Westvl. Idiot.* 352), aan wien ik deze laatste aanhaling ontleen, brengt nog een paar voorbeelden bij van *geland*, als bnw. genomen, in de uitdrukking *geland zijn*, die met ons *belenden* gelijkstaat, en die men o. a. ook aantreft in eene oorkonde van 1403, bij Serrure, a. w. 4, 361.

Indien nu in Vlaanderen de gewone benaming der aangrenzende eigenaars *gelanden* was, een bijvorm van *gelenden*, zooals het woord blijkens onl. *gelendo* oorspronkelijk luidde; indien men in Vlaanderen sprak van *de naeste gelanden*, terwijl de Westfriesche giftbrief van 1310 van *de naeste lenden* spreekt, is het dan niet blijkbaar, dat met dit *lenden* hetzelfde woord als *gelanden*, *gelenden* bedoeld werd? Het eenige verschil is het ontbreken van het voorv. *ge-*. Maar dat verschil doet hier niets ter zake. In een aantal soortgelijke woorden is *ge-* evenzeer weggevallen: *buur*, *maat* en *noot*, voor *gebuur*, *gemaat*, *genoot*, zijn al van oude dagteekening. Daarenboven, al de oorkonden, waarin wij *lenden* aantroffen, zijn van Noordhollandschen, van Westfrieschen oorsprong. In het Friesche spraakgebruik nu is de afkorting *ge-* tot *e-*, en vervolgens de weglating van het geheele voorvoegsel, een eigenaardig verschijnsel; sterker nog dan in het Engelsch, waar ook zoovele woorden

dat *ge-* verloren hebben, dat zij in het Ags. bezaten. Zie Grimm, *D. Gramm.* 2, 750. *Bûr* en *nât*, voor *gebuur* en *genoot*, komen reeds in de oude Friesche wetten voor. *Lende* voor *gelende* laat zich dus in de Westfriesche volkstaal verwachten. En ziet, in het Oud-Noorsch, waar *ge-* geheel is weggevallen, vinden wij ons eigen woord terug, en daar heet het *landi*, in de beteekenis van *landgenoot*, evenals ohd. *gilanto* (Jonsson 822, Cleasby 371). Dit *landi*, naar ons klankstelsel *lende*, is de proef op de som, het afdoende bewijs, dat *lende* werkelijk één is met oud-nederl. *gelendo*, en dus *aanwoner*, *buurman* beteekent. Uitnemend strookt hiermede de omstandigheid, dat *lende* in het oudste stuk als benaming van den naasten landeigenaar voorkomt, en eerst later als aanduiding van het aanliggend erf. Oorspronkelijk is het een persoonsnaam geweest; als benaming van het erf werd het slechts bij overdracht gebezigd.

Maar de tijd kwam, dat men den oorsprong van *lende* niet
21 meer begreep. En nu had de „spraakmakende gemeente" vrij spel. Iemands naaste *lenden*, dat waren de buren, wier land ter *zijde* van zijn erf lag. De *zijde* van het lichaam heette *lende*: geen twijfel of dat was hetzelfde woord! En toen nu dit *lende* in het mv. voorgoed den vorm *lendenen*, *lendens* aannam, werd diezelfde vorm ook op den naam der aangelanden overgebracht, en in het volksbewustzijn was die naam geheel van natuur veranderd. Het voorbeeld van Hooft deed ons zien, dat men zeer bepaald aan het lichaamsdeel dacht. Het eerste ontstaan van *belenden*, vermoedelijk in de 16[de] eeuw, werd natuurlijk door die opvatting beheerscht, en in zooverre is *belenden* eigenlijk eene afleiding van *land* en van *lende* beide: van het eerste naar zijnen waren oorsprong, van het laatste naar de bedoeling van hen, die het woord in gebruik hebben gebracht.

Ik knoop hier nog een paar opmerkingen aan vast betreffende het gebruik van *belenden* in de 17[de] eeuw.

Als onz. ww., in den zin van *aanpalen*, *aangrenzen*, leest men het bij Huygens 1, 389:

> Ten Zuyden met een' wey die tegen 't veen *belendt*.

Als bedr. ww. bij Anna Visscher, *Ged.* bl. 56:

> Dees Aemstel, die haar roemt, dat sy de stadt *belent*,
> Die met haar waarde naam soo lofbaar is bekent.

En bij Soeteboom, *Saanl. Arc.* 555:

> Een dorp in de lengt, meer als in 't rond de stadt is,
> Die Wormer naast *belent.*

Vooral gewoon was de uitdrukking *belend zijn* (*met* of *aan* iets). Hooft, *N. H.* 459: „Eene plaatse, die met eenighe akkerwallen *belendt* was". Van Heemskerk, *Arc.* 11: „'t Geboomte beslooten met een hek, en 't hek *belent* met de wagenweg". Vondel 4, 184, van een nederstortenden bergeik:

> Zoo rucken stronck en stam en wortels alles neêr,
> Wat met hem was *belent* van huizen, heggen, boomen.

Op zeer eigenaardige wijze bezigde het Hooft, *N. H.* 77: „Het smeekschrift, *belendt* met byteekening van deezen verstande, *enz.*" De bedoeling is natuurlijk, dat het smeekschrift *op den kant* (*in margine*) van die aanteekening voorzien was.

In overdrachtelijke toepassing op den tijd, ter aanduiding 22
der nabijheid van een tijdstip in betrekking tot een ander, schreef Vondel 9, 557:

> Outvaders in hunn' tijt, aen Christus eeu *belent,*
> Justijn de Martelaer, Irnëus en Klement.

Van *belenden* had men ook het znw. *belend,* dat zooveel als *grens* beteekende. Men leest het bij De Groot, *Ned. Ged.* 182:

> Hoe verr' strekt dees gemeent' en wat is haar *belent?*

Nog ééne uitdrukking mag ik niet onvermeld laten: een nieuw voorbeeld van verwarring in de volksspraak. Het deelw. *belend* werd ook als znw. genomen, meest in het mv.: *de belenden,* de personen of erven die aan het erf van een ander *belend zijn,* de aangelanden of de aanliggende gronden. De verkooper, zegt De Groot (*Inl.* 3, 15), is schuldig „den kooper te doen aenwijsinghe van de *belenden*". Het woord is nog heden in Noord-Holland in zwang, maar men zegt nu veelal *de belendens.* „Eene geteekende kaart van de heerlijkheid van Callantsoog en *belendens* van dien", leest men bij Mr. G. De Vries Az., *Holl. Noorderkw.*, bl. 9. De uitdrukking was aan de volkstaal ontleend, doch de ware term is *de belenden,* zooals bij Grotius. Hoe kwam men dan aan dat onjuiste *belendens*? Zeer natuurlijk. Men sprak van de *belenden,* en in denzelfden zin van de *lendens,* gelijk wij boven gezien hebben. De beide vormen, niet goed

meer begrepen, vloeiden dooreen, en uit de samensmelting van beide werd het hybridische *belendens* geboren [1]).

---

[1]) Het ww. *belenden* in den zin van *belanden*, *terechtkomen*, waarover Dr. Verdam in de *Taalk. Bijdr.* 1, 68 vlgg., gehandeld heeft, is natuurlijk een ander woord dan het boven besprokene, ofschoon mede van *land* afgeleid. Doch ook in dat woord heeft de volksetymologie eene rol gespeeld. Wanneer men de verschillende beteekenissen en vormen nagaat, die het vooral in Vlaanderen en in Noord-Duitschland vertoont (als b. v. de Vlaamsche deelwoorden *belonden* en *belonnen*, en daarnevens *geblonden*, *geblonnen*), dan blijkt duidelijk, dat ook hier in de volksspraak twee woorden dooreengeloopen zijn: het echte *belanden*, *belenden*, en een verouderd *belinnen*, ags. *blinnan*, ophouden, uitscheiden. [Zie thans Dr. Verdam's Mnl. Woordenb. I, 840 en 841.]

HANSJE IN DEN KELDER.*

Algemeen bekend is de feestdronk van dien naam, waarmede onze lustige voorouders in vroolijke gezelschappen eene vrouw in blijde verwachting plachten te begroeten. Le Francq van Berkhey, Buddingh en anderen hebben er in 't breede over gehandeld, en afbeeldingen gegeven van de sierlijke drinkschaal, die door een vernuftig uitgedacht mechanisme, zoodra zij met wijn gevuld was, het kleine Hansje uit zijn kelder te voorschijn deed springen. Ook in den *Ouden Tijd*, 1869, bl. 85, en 1872, bl. 97, vindt men een paar zulke kunstwerken afgebeeld en toegelicht.

De schrijver van het eerste der beide laatstgenoemde stukken
zegt: „Ik geloof niet, dat die drinkschaaltjes bij andere natiën
bekend of in gebruik zijn geweest". In die meening echter
vergist hij zich. Het kan zijn, dat het op 't voorbeeld van
Holland en naar Hollandsch model was, maar men kende die
bokalen ook elders, en onder denzelfden naam. In het Hoog- 28
duitsche Woordenboek van Frisch (Berlijn, 1741) en bij
Eiselein, *Sprichw.* bl. 281, vindt men ze beschreven, juist
zooals zij ten onzent in zwang waren. Bij den eersten worden
zij *Hänsel in keller*, bij den tweeden *Hänschen im keller* genoemd. De heildronk zelf was dan ook wijd en zijd bekend, in Duitschland, in Denemarken en in Engeland. *Hänschen im keller*, of wel *im düstern keller*, is de Duitsche benaming, ook bij Adelung (2, 968) en Hildebrand (*D. Wtb.* 5, 514 vlg.) vermeld. In het Deensch evenzoo: *lille Hans i kjelderen*. In Engeland schijnt het gebruik inderdaad uit Holland ingevoerd

* [Taalkundige Bijdragen, II, 1879, blz. 27–32].

te zijn: althans bij den naam *Hans-in-kelder* teekent Halliwell aan (483): „A Dutch phrase, meaning *Jack in the cellar*, but formerly applied jocularly to an unborn infant". Dat echter de dronk daar niet vreemd was, al bleef de naam wat Hollandsch klinken, blijkt uit de verzen van Lovelace, door Hildebrand aangehaald:

> Next beg I to present my duty
> To pregnant sister in prime beauty,
> Whom well I deem, ere few months elder,
> Will take out *Hans from pretty kelder*.

Doch het is mijn plan niet over het gebruik zelf uit te weiden. Ik wil alleen even stilstaan bij den oorsprong der benaming, en eene uitlegging voordragen, die, zoo zij gegrond mocht blijken, zeer zeker onze spreekwijze in een nieuw licht zou stellen.

Over den naam *Hansje* behoef ik niet veel te zeggen. Ik zou er zelfs in 't geheel niet van spreken, indien niet indertijd door Halbertsma in zijn *Letterk. Naoogst*, 1, 11, eene gissing geopperd was, die ik niet met stilzwijgen mag voorbijgaan. Sprekende over de mnl. uitdrukking *ic ans u wale*, ik gun het u wel (waaruit hij bij ongeluk een ww. *ansen* smeedt, dat *wenschen* zal beteekenen!), laat hij daarop volgen: „Bij den heildronk, dien wij eene zwangere vrouw toebrengen, hebben wij dit verbum in een' diminutiven eigennaam veranderd, om de ongeborene vrucht aan te duiden. *Ik ans je wel in den kelder*, ik wensch u heil in den kelder, veranderde tot *Hansje in den kelder*"! Aardig gevonden, zeker! Doch de bloote opmer-
29 king, dat *ic ans* niet *ik wensch*, maar *ik gun het* beteekende, maakt
de gissing al aanstonds zeer twijfelachtig; en zij vervalt geheel door de bedenking, dat ook in het Duitsch en Deensch de naam *Hansje* in de spreekwijze voorkomt, terwijl toch in die talen aan eene verklaring uit het Mnl. wel niet te denken valt. Niets is dan ook natuurlijker, dan dat men den ongeborene, die nog geen naam had, met den algemeenen naam van *Hans* aanduidde. Dacht of hoopte men dat het een meisje zou wezen, dan placht men *Maeiken* of *Gretchen* (*Mietje* of *Grietje*) te zeggen, gelijk ons straks blijken zal.

Doch waar bevindt zich nu dat *Hansje*, op wiens aanstaande komst men drinkt? In den *kelder*. Op zich zelve laat zich die uitdrukking best verklaren. De *kelder*, eene onderaardsche ver-

borgene ruimte, kon zeer goed als zinnebeeld dienen van de geheime plaats, die men niet noemen wilde. Vooral de gedachte aan de donkere kelders in de middeleeuwsche kasteelen, waarin zoo menig gekerkerde met ongeduld naar zijne verlossing uitzag, kon daar aanleiding toe geven. Ook op andere verborgene en geheimzinnige plaatsen werd de naam toegepast, als b. v. op de onderwereld. „*Varen ter helle in den donkren kelre*", leest men in *Floris ende Blanc.* vs. 1257, en evenzoo in Brant's *Narrenschiff*, 3, 4: „*so er zum finstren keller vart*".

Nevens den *kelder* vindt men, 't is waar, ook andere plaatsen genoemd. Bij onze Vlaamsche taalbroeders heet het *Maeiken in 't schapraeiken*; elders *'t kindeken in 't spindeken*, of wel *'t kinneken in 't spinneken*; in Duitschland ook *Gretchen in der küche* (Eiselein t. a. pl., Wander 2, 357). Doch het lijdt wel geen twijfel, of zoowel de *keuken* als de *schapraai* en de *spinde* (die beide eene *spijskast* beteekenen) zijn bloote variatiën op hetzelfde thema, door de volksluim ontworpen naar het voorbeeld van den *kelder*. Deze benaming alleen is de algemeene, die in Nederland, Duitschland en Denemarken gelijkelijk geldt, en heeft dus de oudste rechten.

Op zich zelf, gelijk wij zagen, is er in dien *kelder* geen bezwaar, om onze zegswijze ongedwongen te verklaren. Maar geheel voldaan zijn wij toch niet. Waarom, blijft men vragen, uit zoo vele donkere plaatsen, die men kiezen kon, juist overal 30
den *kelder* gekozen? Eene uitdrukking, zoo algemeen in gebruik in drie verschillende landen, moet wel overoud zijn. Kan er niet iets in schuilen, uit de hooge oudheid afkomstig, dat misschien later tot misverstand aanleiding gaf en aan een *kelder* deed denken? Zeker, indien zij op eene woordspeling berustte, zij zou niet weinig winnen in kleur en karakter. En ziet, hier doet eene verrassende vergelijking zich voor. De moederschoot, die in onze spreekwijze zinnebeeldig wordt aangeduid, heet in het Gothisch *kilthei*. De woorden van den Engel tot Maria (*Luc.* 1, 31): *συλλήψῃ ἐν γαστρί*, waarvoor de Vulg. heeft: „*concipies in utero*", luiden bij Ulfila: „*ganimis in kilthein*". En nevens *kilthei* stond het adj. *inkiltho*, zwanger, dat driemaal voorkomt. In geene nieuwere Germaansche taal is het woord bekend: het schijnt geheel uitgestorven. Vinden wij het wellicht bij ons *Hansje* weder? Het zou in Nederduitschen vorm *kilde* of *kelde* moeten luiden. In ouden tijd, toen

men niet zoo kiesch op zijn woorden was en de dingen bij hun naam noemde, kon men een dronk uitbrengen op „het kindje in de *kelde*". Maar het woord verouderde, hier zoowel als elders. Alleen in die feestelijke formule leefde het voort, maar nu niet meer begrepen. Geen wonder, dat het in de spelende volkstaal in den *kelder*, den *donkeren kelder*, herschapen werd, die vervolgens nog de *schapraai*, de *spinde* en de *keuken* in zijn gevolg medevoerde!

Of wij hier met een werkelijk historisch verband of slechts met eene toevallige speling te doen hebben, is zeker moeilijk uit te maken. Maar in elk geval verdient de zaak nadere overweging. Heb ik goed gezien, dan stijgt onze spreekwijze aanmerkelijk in waarde, uit een taalkundig oogpunt.

Ik kom nog even op goth. *kilthei* terug. De schrijvers, die er over handelen, brengen het meestal in verband met eng. *child*: eene vergelijking, die mij hoogst bedenkelijk voorkomt. Diefenbach (2, 451) haalt er verschillende andere woorden bij, doch alle vrij hypothetisch. Toch meen ik, dat het woord niet zoo alleenstaat. Het Fransche adj. *enceinte*, en het mnl. *begord*, dat eveneens *zwanger* beteekent, bewijzen genoegzaam
81 den samenhang tusschen de begrippen van omgording en zwangerschap; en ons (*moeder*)*schoot*, fr. *sein*, lat. *sinus*, zijn gewone benamingen van den *uterus*. Ook *kilthei* kan oorspronkelijk *schoot* of *gordel* beteekend hebben. En in dien zin treft men werkelijk elders woorden aan, die wel niet met *kilthei* volkomen identisch zijn — want het suffix verschilt — maar daarmede toch blijkbaar ten nauwste samenhangen. De Oud-Noorsche naam voor *schoot* is *kjalta*, en die naam werd (volgens Cleasby 340) inzonderheid in betrekking tot vrouwen gebezigd: *hafa barn i kjöltu*, een kind op den schoot hebben; *kjöltu-barn*, schootkindje; *kjöltu-rakki*, schoothond. In 't IJslandsch heet het *kelta*, bij Björn Halderson (1, 447) door *gremium*, *sinus* vertaald; in 't Oud-Zweedsch en Oud-Deensch *kilta*, bij Möller (*Ordbok ö. Hall. L.-M.*, 92), die te recht ook naar goth. *kilthei* verwijst. Verg. verder on. *kilting*, schoot van een kleed (Cleasby 338, Fritzner 348); deensch *kilte*, gorden, schorten; *opkilte*, opschorten, enz. Ook het Engelsch kent *kelter* voor gordel, draagriem, en gewestelijk *to kilt*, „to tuck up clothes" (Halliwell 494, Jamieson 308). Men ziet, dat de beteekenis van *schoot*, *gordel*, vrij algemeen bekend is, en het schijnt dus niet ge-

waagd, ook voor goth. *kilthei* die beteekenis als de eigenlijke aan te nemen [1]). En juist de omstandigheid, dat *kjalta, kelta, kilt*, zoo lang na het Gothisch in den zin van *schoot* in gebruik is geweest, maakt het te meer waarschijnlijk, dat ons *Hansje in den kelder* van dien ouden naam nog eene herinnering bewaart.

In de Zwitsersche volkstaal kent men het ww. *kilten*, d. i. „einem mädchen einen nächtlichen besuch abstatten", en het znw. *kilt*, „nachtbesuch des jünglings bei dem mädchen"; juist hetzelfde gebruik als hetgeen bij ons *kweesten* placht te heeten. 82
De oorsprong van die uitdrukking is onzeker. Weigand (1, 583) verklaart ze uit goth. *kilthei*, en dezelfde meening had reeds Stalder (2, 101) geopperd, ofschoon deze de voorkeur schijnt te geven aan eene andere verklaring, die zeker alleszins nader onderzoek verdient. Ik waag het niet te beslissen, maar mocht de uitdrukking niet onvermeld laten, omdat zij wellicht met het hier behandelde onderwerp in verband kan staan. *

[1]) Het verdient opmerking, dat Ulfila, die elders *qithus* zegt (*Luc.* 1, 41 en 42; 2, 23), tien verzen te voren *kilthei* bezigde. Mij dunkt, de reden ligt voor de hand. Hier is het de Engel, die spreekt tot de H. Maagd. Hier paste dus eene edeler uitdrukking. Men ziet, hoe uitnemend dit strookt met mijne opvatting, dat *kilthei* eigenlijk den *schoot* beteekende, terwijl *qithus* de werkelijke naam van het lichaamsdeel was.

* [Verg. Tijdschr. v. Ned. Taal- en Letterk. I, blz. 30—32; en verder nog I, blz. 161—162].

HONGERLIJN. *

Ook voor ons Hollandsch uit de 17de eeuw mocht men wel eene „Taalzuivering” aanleggen. Werd zij al niet zoo rijk als de Middelnederlandsche, aan stof zou ’t waarlijk niet ontbreken. Daar hebt ge het lieve woord *hongerlijf*, dat men ons onlangs opdischte. Zet er dat gerust in.

Sprekende over het ww. *hongeren*, schreef De Jager, *Frequent.* 2, 187: „Eene andere samenstelling is *hongerlijf*, de benaming van een vrouwenkleedingstuk, anders *zieltje* of *keurslijfje* geheeten; zie Berkhey, *Nat. Hist.* 3, 521 en 614. De reden der benaming, die de schrijver niet geeft, zal daarin liggen, dat het voorwerp zoo nauw om den middel sloot, dat het niet toeliet veel te eten”. Een *lijfje* dus, dat *honger* deed lijden! Wat een akelig kostuum, dat onze kloeke oudhollandsche schoonen tot zulk een penitentie doemde! Maar stel u gerust, lezer! het is zoo erg niet geweest.

Wij slaan Berkhey na, op de beide aangehaalde plaatsen. Daar vinden wij heel wat anders. Er wordt gesproken van een kleedingstuk, dat niet *hongerlijf*, maar *hongerlijn* heette. Zoo is alvast het *lijf* verdwenen. Het zal ons weldra blijken, dat ook de *honger* maar een ijdel schrikbeeld was.

Het woord *hongerlijn* mag wel eens behandeld worden. Over beteekenis, afleiding en geslacht valt het een en ander te zeggen.

Ik geloof dat Berkhey niet juist heeft omschreven, wat een *hongerlijn* was. Onder verwijzing naar fig. 5 op plaat II,
33 tegenover bl. 495, zegt hij (bl. 520 vlg.): „Het Jak bestond uit een zeer gespannen Wambaisje, *Jakje*, *Zieltje*, of *Keursje* of *Hongerlyn*; welke benaaming, zints dien tyd, aan deeze

* [Taalkundige Bijdragen, II, 1879, blz. 32—35].

kleeding gegeeven, zeer lang daarna heeft stand gehouden; tot dat het gebruik van styve gereegen Keurslyven en Corchetten die namen heeft doen veranderen". En vervolgens: „Zulk een Zieltje of *Hongerlyn* nu, 't geen... veel overeenkomst had met 't geen men thans een *Jakje*, *Kassekyntje* of *Borstrok*, enz. noemt, was eng om het lyf gereegen". De verklaring op bl. 614 is gedeeltelijk verschillend. „Den *Hongerlyn*", heet het daar, „dus noemde men het bovenlyf van eene Japon, of liefst het zelfde, 't geen men voortyds een *Zieltje* of *Keurslyfje* noemde".

De heer Hofdijk (*Ons Voorgesl.* 6, 84) laat zich wel niet bepaald uit, maar is het toch blijkbaar met Berkhey niet eens. Hij onderscheidt „het *hongerlijn*" van het enggeregen *iakje*, en verstaat er heel iets anders onder, t. w. de zoogenaamde *borst* of het *voorstuk*, een zijden, satijnen of fluweelen lap, dien de vrouwen op den boezem droegen en met sierlijke koorden aan het keurslijf vastregen. Al wat hij zegt van de weelde, aan de versiering van dat pronkstuk ten koste gelegd, inzonderheid van „het *hongerlijn* der bruiden", heeft betrekking op de *borst*, op de *bruidsborst*, waarover ik gehandeld heb in eene aant. op *Warenar*, bl. 161 vlg. Wat den heer Hofdijk bewogen heeft, *hongerlijn* met *borst* gelijk te stellen, is mij niet gebleken. In elk geval is het eene vergissing.

Maar ook de verklaring van Berkhey is de ware niet. Vooreerst was de *hongerlijn* niet alleen een sierlijk dameskostuum, maar ook een grove boerenkleedij. Als Cats ons verhaalt, hoe de herder Damon, „*in kleeding wonder rou*", aan het hof van Cyrus komt, laat hij den Vorst aldus tot den jongeling spreken (2, 107 *a*, verg. 2, 441 *b*):

Ick sal u stage gunst en groote sucht betoonen,
En uwen trouwen dienst met rijcke gaven loonen.
  In plaets van dese py en *boeren hongerlijn*,
  Sal uw geheele kleet van gulde stoffe zijn.

Aan een vrouwenjakje valt hier wel niet te denken! 84

Als deel uitmakende van het damestoilet vinden wij de *hongerlijn* een paar malen vermeld in Van Heemskerk's *Bat. Arc.* Diederik en Rosemond zien twee jonkvrouwen uit den wagen stappen. De eerste zoo schoon en „zoo minzaam, dat 'er nauw iet minnelykers te bedenken is". Hij gaat dan

hare kleeding beschrijven (bl. 21): „'t Gewaat daar zoo schoonen lichaam in omvangen was, vondt Rosemond niet min aardig en welvoegende; zynde een bleekgroen satyne *hongerlyn*..., gebeelt met gestikt loofwerk, en geboort met een klein net kantje van gout en zilver. Den onder-rok (die men, doordien de bovenrok opgespelt was, meest zag) was van witte nopjes". Van de andere schoone heet het (bl. 23): „Haar *hongerlyn* was van een gebloemt bleekblaauw zatyn, omleyt met een groote silvere kant; den onderrock mede wit".

Men ziet, dat het hier eene gewone vrouwenkleeding uit die dagen geldt. En dit blijkt mede uit De Brune's *Bank.* 1, 161 vlg., waar hij zich aldus over de modezucht beklaagt: „Wat vind-men al moyaerds en teute-bellen, die niet en dencken of en spreken, dan van kragen en *hongerlinghen* à la mode". Daar heeft het woord echter den vorm *hongerling* aangenomen, zeker naar de populaire uitspraak.

De beide plaatsen van Heemskerk toonen genoegzaam, dat de *hongerlijn* ook bij vrouwen geen *jakje* of *zieltje*, noch *borstlap* was. Het eerste kleed dat hij noemt, waar hij het toilet der schoone beschrijft, moet wel het voornaamste kleed geweest zijn; het was 't gewaad, waar het „lichaam in *omvangen* was", dus iets meer dan een enggeregen lijfje; en eindelijk, bij de *hongerlijn* behoorde de *bovenrok*, dien men op kon spelden, en waaronder dan de *onderrok* zich vertoonde. Het was derhalve een kleed, dat het geheele bovenlijf en gedeeltelijk ook het onderlijf bedekte. Doch wij behoeven den aard van het kostuum niet angstvallig op te maken uit enkele citaten. De zaak is van elders bekend. *Hongerlijn* is niets anders dan het Fransche *hongreline*, een Hongaarsch kleed, zooals destijds in Frankrijk en hier te lande gedragen werd. In het woordenboek van
85 Poitevin wordt het verklaard: „*espèce de spencer à grandes basques*", en de Fransche geschiedschrijver Le Laboureur, bij Littré aangehaald, spreekt van „un grand justaucorps ou *hongreline* qui ferme depuis le col jusqu'à la ceinture et tombe fort bas". De *hongerlijn* was dus een kleed met mouwen, om de middel sluitende en in breede panden nederwaarts afhangende: voor de mannen een jas, voor de vrouwen een korte japon. De boeren droegen er een van grove stof, zooals Damon: men vindt ze menigmaal zoo afgebeeld. De dames hadden ze sierlijk, van zijde of satijn, met borduurwerk en

boordsels getooid. Maar het kostuum geraakte, als ieder ander, uit de mode. De boeren legden het voorgoed af, en de dames gaven eerlang aan het Poolsche model de voorkeur boven het Hongaarsche: zij verwisselden de *hongreline* voor de *polonaise*.

En nu wat het geslacht betreft. Als ontleend aan fr. *hongreline*, kan en mag het woord niet anders dan vrouwelijk zijn, evenals *polonaise* en dergelijke. Berkhey sprak van *den hongerlijn*, ofschoon hij 't op de andere plaatsen als onzijdig schijnt te nemen. Maar Berkhey sprong met de geslachten om als de kat met de muis. De heer Hofdijk gebruikt *hongerlijn* onzijdig, en zoo deed ook reeds Heemskerk, toen hij op de laatst aangehaalde woorden volgen liet: „den hoedt behangen met pluimen, op de verwen van den rok en *'t hongerlyn* slaande". Blijkbaar vatte men het op als een verkleinwoord. Een tweede bewijs van 't geen reeds de spelling *hongerling* getuigde, dat men het woord niet meer begreep. De *hongerlijn* moet dus al in Heemskerk's tijd geen nieuwe dracht meer geweest zijn.

Tot hoeveel vergissingen kan een woord aanleiding geven, als eenmaal de oorsprong vergeten is!

KIND NOCH KRAAI.*

Veel is er over dat *kind noch kraai* geschreven. Aan gissingen heeft het niet ontbroken, maar gissingen zijn missingen. De
36 wetenschap is niet gediend met die losse invallen, spelingen van verbeelding en willekeur. Zij vraagt waarheid, gegrond op historische waarneming en juiste gevolgtrekking. Bij 't ontbreken van die beide is de ware verklaring van onze spreekwijze, gelijk van zoovele andere, nog niet gegeven. Ik meen thans in staat te zijn, ze met zekerheid aan te wijzen en de zoo lang verduisterde uitdrukking weder in haar volle licht te plaatsen.

In den tijd der „oude school", die van etymologie de beginselen niet kende, en juist daarom stoutweg over alles besliste, placht men met woorden, die men niet verstond, heel vermakelijk een loopje te nemen. Een slimme kop wist er altijd wat op te vinden. Zoo ook hier. „Het spreekwoord: *hij heeft kind noch kraai*", verzekerde ons W i s e l i u s in 1835 (*Taalk. Mag.* 1, 201) — vergetende dat het geen spreekwoord, maar alleen eene spreek- of zegswijze is —, het spreekwoord dan „is herkomstig uit Indië, en beteekent eenen man, die... geen kind heeft, en ook geen *kraal,* d. i. geen vaste woonstede, geen hut, heeft gebouwd. Zoodanige personen zijn in Indië en in Afrika... in groote minachting, en van zulk eenen pleegt men te zeggen: *hij heeft kind noch kraal,* hij bezit geenen afstammeling en behoort tot geen *kraal,* d. i. *dorp, gehucht* of *gemeente*.... Dat onze vroegere zeelieden dit spreekwoord, uit het Maleisch, Javaansch, Hottentotsch enz., rigtig vertaald, tot ons hebben overgebragt, *zal wel geen twijfel lijden*", maar —

* [Taalkundige Bijdragen, II, 1879, blz. 35—43].

dat *kraal* is dan door misverstand in *kraai* verbasterd. Lieve hemel! Maleisch, Javaansch en Hottentotsch — alle drie te gelijk — overhoop gehaald, om eene Nederlandsche spreekwijze te verklaren, die al bekend was een paar eeuwen voordat ooit eenig Nederlander van Maleiers, Javanen of Hottentotten gehoord had! Maar om zulke kleine bezwaren bekreunde men zich in die dagen niet.

Toch had Bilderdijk reeds elf jaren te voren (*N. Versch.* 2, 208) aangewezen, dat onze uitdrukking al zoo oud is, maar dat zij eertijds *kint no craet* luidde. Uit den *Roman van Limborch*, in 1817 voltooid, haalde hij het eerst de bekende plaats aan (9, 187):

Want hine heeft nemmer toeverlaets 87
Dan mi, want hine heeft *kint no craet*,
Ende sijn goet mi te sterven bestaet,
Levic langher of mine kinder.

„Misschien", liet hij er op volgen, „kunnen eenigen mijner lezers dit woord *craet* ook niet t'huis brengen; doch met de algemeene taalgeleerdheid van tegenwoordig zal het hun aan geene onderrechting kunnen mangelen, en ik mag hen naar de gezagvoerende leeraars verwijzen". Later echter heeft hij zich over die lezers ontfermd, en hun de uitlegging van *craet* ten beste gegeven (*Geslachtl.* 2, 128). „*Kraat*", zegt hij, „is van 't Lat. *cura*, en uit *curatus* voor *curatura* saamgetrokken, en beteekenende dus, 't zij voogdy van bejaarde of onbejaarde weezen.... De spreekwijs zegt dus: hy heeft voor eigen kind noch wees te zorgen". Doch ook deze gissing mocht niet gedijen. Mr. Van den Bergh in zijn gloss. op den *Limb.* merkt er te recht op aan, dat „een pupil niet in *cura*, maar in *tutela* is". Hij had er bij kunnen voegen, dat een mnl. *curaet*, met de lange *u*, niet in *craet* kon samentrekken. Wel vindt men *craet* voor *caraet*, als b. v. in Willems, *Meng.* 340: „welke nuwe gulden penninc vors. houden sal drie ende twentech *craet*". Maar *craet* voor *curaet* is nergens bekend. In 't voorbijgaan zij nog even aangestipt, dat ook een ander *craet*, door Bilderdijk (*N. Versch.* 4, 93) als *graad* verklaard, evenzeer alleen in 's dichters verbeelding bestond. Oudemans had dat niet in zijne *Bijdrage* (3, 524) moeten opnemen. Op al de plaatsen, waar Bilderdijk het woord meende te lezen

(*Van sesterhande verwe*, vs. 31, 34, 37), schreef de dichter *etaet* (evenals in vs. 36 en 124), gelijk dan ook in de latere uitgave bij Blommaert, *Oudvl. Ged.* 3, 124, gedrukt staat.

Later werd over *kind noch kraai* gehandeld door De Jager, *Taalk. Mag.* 3, 108. Hij kan zich noch met Bilderdijk noch met Wiselius vereenigen, en hecht weinig waarde aan *craet*, zoolang men daarvoor „geen ander gezag heeft, dan eene enkele plaats uit een' ouden roman". Hij houdt zich „aan den vogel *kraai*", en meent dat deze vogel alleen ter wille der alliteratie
38 gekozen is om nevens *kind* op te treden. Men zou daar vrede mee kunnen hebben, indien het bezitten van een kraai iets heel gewoons ware; maar, ofschoon zeker menigeen een kraai bezit, een alledaagsche huisvogel is het toch niet. En met die opvatting blijft het oude *craet* geheel buiten rekening.

Een stap nader bij de waarheid kwam De Jager in zijn *N. Arch.* 1, 235, waar hij zegt, nu het woord „op voldoende wijze" te kunnen verklaren. Hij wijst op *Der Yst. Bloeme*, vs. 1295:

> sonder waen
> Es hi doen opghestaen,
> In der ierster *haencraet*,
> Die crayt vor die dagheraet.

„Blijkbaar", voegt hij er bij, „is *craet* hier om het rijm voor *kraai* gezegd —: eene verharding van den uitgang als in *genaat* voor *genade*, *genâ*; in *spät* voor *spade*, *spa*, *spaei* en dergelijke. Maar daaruit volgt dan nu ook dat *kint no craet*, 't welk insgelijks als rijmwoord voorkomt, niets anders is dan *kind noch kraai*, en dat dus de gewone spreekwijs gehandhaafd blijft".

Uit eerbied voor de nagedachtenis van De Jager laat ik die woorden voor hetgeen zij zijn. Aan eene woordverknoeiing als *kraat* voor *kraai*, ter wille van het lieve rijm, zal thans wel niemand meer gelooven. Maar zooveel is zeker, dat *craet*, in verband met *haencraet*, ons den weg aanwijst om tot eene betere uitlegging te komen.

Craet is de algemeen bekende oude benaming van het *gekraai* van den haan. Het woord luidde ags. *crǽd* (Ettm. 400), ohd. *chrât*, mhd. *krât*; en nog heden nhd. *krat*, *kraht* (*D. Wörterb.* 5, 1975). Het was vooral gewoon in de samenstelling *haencraet*, ags. *hancrǽd*, osaks. *hanokrâd*, ohd. *hanachrât*, enz.,

en door middel van het suffix *d* afgeleid van *kraaien*, ohd. *chrahan*, op dezelfde wijze als *draad* van *draaien*, *naad* van *naaien*, *zaad* van *zaaien*, en dergelijke. In 't Mnl. was de uitspraak *craet*, maar de oorspronkelijke vorm *craed*, dat. *crade*. Eene andere schrijfwijze, *crayt*, vindt men in *Servatius* 2, 782:

Omtrent des eersten hanen *crayt*.

In de oostelijke streken van Gelderland wordt het gekraai 89
van den haan nog in onze dagen *kraat* (*kraôt*) genoemd: „wat heeft die haan een mooien *kraat*!" In het Noordfriesch heet de vogel zelf *krdidder*, kraaier, eene afleiding van *kräidd* (Bendsen 438).

Met dit *craet* hebben wij buiten twijfel in onze zegswijze te doen. Maar hoe nu dat *gekraai* op te vatten? Niet in den eigenlijken zin, als het *kraaien* zelf, maar in overdrachtelijke toepassing, als benaming van den *kraaienden* vogel, van den *haan*. Dergelijke overdrachten, waarbij een dier figuurlijk door zijn geluid wordt voorgesteld, zijn niet dan natuurlijk: men denke slechts aan onze *krijtende* en *kriekende tienden*. De bedoeling is dus eigenlijk: „hij heeft *kind noch haan*", geen levend wezen op zijn erf; juist als de oude Duitschers zeiden van eene eenzame verlatene plaats: „*dâ ne krœt diu henne noch der hane*", alles is daar uitgestorven, doodsch. Zie Grimm, *D. Rechtsalterth*. 588, aant. 2).

Zien wij, hoe hetzelfde denkbeeld elders wordt uitgedrukt. Die vergelijking is volstrekt noodzakelijk om den zin van oude spreekwijzen goed te verstaan.

De gewone Hoogduitsche term is: „*er hat weder kind noch kegel*". Dit *kegel* wordt verklaard als *bastaard*, *onechte zoon*, en de zin is dus, dat iemand geen kind heeft, noch echt noch onecht. Hildebrand heeft in *D. Wörterb*. 5, 389 vlg., die uitlegging uitnemend toegelicht en met afdoende bewijzen gestaafd.

Maar *kind noch kegel* is niet de eenige uitdrukking, die men in Duitschland kent. Met name in de Nederduitsche streken, wier taal nader met de onze verwant is, zijn andere zegswijzen in gebruik, die men vermeld vindt in Wander's *Sprichwörter-Lexikon*, 2, 1323 vlgg., op *Kind*. Daar heet het (n°. 1161): „*er had weder kind noch rind*", dus met een ander huisdier, het rund, in plaats van den haan. En daarnevens: „*gin kind*

off külcken" (n°. 1202); „*nich kind noch külken*" (n°. 1233); „*nich hind noch kind*" (n°. 1204). In het laatste is met *hind* blijkbaar de *hinne* of *hen* bedoeld. Daar worden dus de *hen* of het
40 *kuiken* met *kind* verbonden. Ja, ook hier te lande was het zeggen *kind noch kuiken* bekend, volgens bericht van Sartorius, aangehaald bij Harrebomée 1, 405. Men ziet, hoe eigenaardig de *hen* en het *kuiken* zich aansluiten bij den *haan*, dien wij in ons *craet* herkenden. Beide zijn latere spelingen op hetzelfde thema; herinneringen uit den tijd, toen men nog gevoelde dat met *craet* de *haan* bedoeld was als zinnebeeld van het levend gedierte tot de huishouding behoorende, en dat onze zegswijze schilderachtig den toestand voorstelde van hem, die in 't geheel geen levensgezellen had: geen kind in zijn huis, geen kraaienden haan op zijn erf.

Nu de beteekenis van *craet* vaststaat, behoeft het ons niet langer te bevreemden, dat daarnevens *kraai* optrad — en *craet* verdrong. In den derden naamval luidde het woord *crade*. Werd het in dien naamval gebezigd — en waarom zou men dat eertijds niet gedaan hebben? — zeide men b. v. *no met kinde no met crade*, dan moest dit *crade* in de volkstaal vanzelf tot *kraaie*, *kraai* verloopen, en de weg was gebaand om dat *kraai*, dat zooveel duidelijker scheen, allengs voorgoed in de plaats te stellen. En daarenboven, *kraai* zelf kon met volle recht als synoniem van *craet* gelden. Als stam van *kraaien* liet het de beteekenis van *gekraai* toe, evenzeer als *gil*, *schreeuw*, *lach*, die van *gegil*, *geschreeuw*, *gelach*, enz. Er was zelfs niets vreemds in, den haan zelven zoo te noemen. Wanneer wij een jolige deern „een *wilde kraai*" heeten [1]), dan denkt men nu, ja, aan den vogel van dien naam; maar de eigenlijke bedoeling was toch: een meid die *kraait* van pleizier, het *uitkraait* van pret. Ook hier is het kraaiende geluid het zinnebeeld van de kraaiende persoon. Met nog hooger recht mocht die naam op den haan, den kraaier bij uitnemendheid, worden toegepast.

Het was hier derhalve geene verbastering van *craet* in *kraai*.
41 Neen, maar de jongere en meer populaire vorm, die in den grond hetzelfde beteekent, is voor den ouderen in de plaats getreden,

---

[1]) Zoo b. v. bij Gijsberti Hodenpijl, *W. van Bergen* 2, 359: „De koningin van het feest was de dochter van den balletmeester, een *wilde kraai* van een meid".

toen die niet meer begrepen werd. Doch die verandering bracht den zin der spreekwijze in gevaar. De tijd kwam, dat men *kraai* zelf niet meer verstond, en nu moest Cantecleer zijne rechten aan Corbout afstaan.

Ik moet nog eene uitdrukking uit de Nederduitsche volksspraak vermelden, die mijne uitlegging op treffende wijze bevestigt. Men vindt ze bij Wander t. a. pl., n°. 1160, en zij luidt: „*Er hat weder kind noch kacks*". Dat *kacks* is hetzelfde woord als hoogd. *gacks*. Hildebrand in *D. Wörterb.* 4[1], 1130, op *Gacks*, geeft *kacks* als Noordduitsch op, en haalt het volgende rijmpje aan:

Und doch (als wir zu reden pflegn)
Kan weder *kax* noch eier legn.

De gewone zegswijze is: „er kann weder *gackeln* noch eier legen". *Kacks* is dus een andere vorm van *gacks*, den stam van *gacksen*, het *kakelen* der hoenders, waarnevens ook *gäcksen*, *gackzen*, *gacken*, *gackeln* en *gackern* in gebruik zijn. Bij ons luidde het *kaeck*, nevens *kakelen*. Zoo bij Huygens 1, 639:

Een snapper is als of men sey:
Veel *kaecks* op 't nest, en noyt een ey,

in welke woorden men aanstonds den oorsprong herkent van ons *veel kaks*, *kak maken*, veel gekakel maken zonder iets uit te richten.

De aangevoerde Nederduitsche term zegt dus letterlijk: „*Hij heeft noch kind noch gekakel*". Niet alleen worden wij opnieuw naar de hoenders verwezen, als vroeger door de *hen* en het *kuiken*; maar in *gekakel*, het geluid als den vogel vertegenwoordigende, vinden wij het volmaakte evenbeeld van *craet*, het hanen*gekraai*. De eene uitdrukking steunt en rechtvaardigt de andere. Beide vereenigd, stellen zij onze verklaring boven alle bedenking [1]).

---

[1]) Ik haalde boven den Hoogd. vorm *kind noch kegel* aan, en deed opmerken dat *kegel* daar *bastaard* beteekent. Maar hier doet zich eene bedenking op, wel waard om er even bij stil te staan. Blijkens *kacks* zijn in Duitschland, in gewestelijke spraak, nevens *gackeln*, *gackzen* enz., ook de vormen met *k* bekend. Een paar voorbeelden van *kackeln* en *kackzen* kan men bij Hildebrand vinden. In het Deensch heet het *kagle*, en zoo die vorm ook in Duitsche dialecten voorkomt, dan zou *kagel* of *kegel* (*kagil*), evengoed als *kacks*, ook *gekakel* kunnen beteekenen. In Zwaben

42 Ik mag hier nog niet eindigen. Wij hebben de beteekenis onzer spreekwijze leeren kennen; maar om haren zin ten volle te begrijpen, moet zij nog in het ware licht worden geplaatst, door aan te wijzen wat men er mede bedoelde in den grijzen voortijd, waaruit zij afkomstig is.

Thans hechten wij aan het zeggen, dat iemand *kind noch kraai* heeft, het bijdenkbeeld, dat hij niemand te onderhouden, voor niemand te zorgen heeft. Maar dat denkbeeld ligt er niet in opgesloten: het werd er eerst later aan toegevoegd. De
48 woorden zeggen alleen, dat iemand geen huisgezin bezit. Waarom hier bij voorkeur den *haan*, en wel juist als *kraaier*, genoemd?

Men weet, hoe bij onze voorouders de huisdieren in eere stonden. Grimm heeft er over gehandeld in zijne *D. Rechtsalterth.* 588. „Die hausthiere", zegt hij, „wurden als wesentlicher bestandtheil des haushalts und der wohnung betrachtet; vorzüglich *hund*, *han* und *katze*, die dem menschen am geselligsten sind". Boven alle was de haan in achting, het zinnebeeld der waakzaamheid. Het volksgeloof bracht mede, dat hij den moordenaar aankraaide, van wiens aanslag hij getuige was geweest. Wanneer dan eene misdaad in alle stilte gepleegd

---

kent men de uitdrukking *nestkögele* of *nestkegele* (Schmid, *Schwäb. Wtb.* 405; Hildebrand op *Gackenest*); hetzelfde als ons *nestkuikentje*, spottende naam voor het jongstgeboren kind. De gewone Hoogd. naam is *nestküchlein*, maar daarnevens zijn ook andere in gebruik, als: *gackenest*, *gackenestgen*, *gakelnest*, *nestquack*, *nestkack*. In dat Zwabische *nestkegele* beteekent *kegele* een *kuiken*, hetzij dan als dialectvorm voor *küchlein*, hetzij als een der vele vormen die met *gack*, *gakel*, *kack* enz. afwisselen. Ziedaar dan *kegel* in den zin van *kuiken* en van *gekakel*. Zal men nu in *kind noch kegel* dat woord zoo opvatten, en de Duitsche zegswijze met de Nederlandsche gelijkstellen? Voor mijn betoog ware dit zeker wel verleidelijk. Doch Hildebrand heeft *kegel* in den zin van *onecht kind* te duchtig bewezen, om aan zijne verklaring te twijfelen. Alleen geef ik in bedenking — want de overeenkomst is toch al heel toevallig — of ook hier niet misschien dooreenmenging van twee verschillende woorden, *kegel* als bastaard, en *kegel* als kakelend kuiken, kan hebben plaats gehad.

In Belgisch Limburg is nog eene andere uitdrukking in gebruik: *noch kind noch kief hebben*, in den zin van „kinderen noch naastbestaanden", in Brabant „vriend noch maag". De heer Schuermans, die het aldus opgeeft (*Vl. Idiot.* 239), brengt *kief* in verband met hd. *kebse*; verg. ons *keefskind*, onecht kind; zoodat *kind noch kief* hetzelfde zou beteekenen als hd. *kind noch kegel*. Doch *kief* schijnt hier werkelijk *naastbestaanden*, *familie* aan te duiden. Ook het Oud-Engelsch kende *kiffe* in dien zin: „*for kiffe nor for kin*", leest men bij Halliwell 494, en hij verklaart het door „*kith, kindred*".

was en men rekende dat zij geheim zou blijven, zeide men: *„daar zal geen haan naar kraaien"*. Maar hij was het ook, die Petrus tot inkeer gebracht had, toen deze den Heer onder eede verloochende. Als er voor den rechter een valsche eed gezworen werd, dan zou hij den meineedige verraden door zijn gekraai. Daarom nam men hem mede naar het gerecht, om òf eigen eed door zijn stilzwijgen te bevestigen, òf dien der tegenpartij door zijn kraaien te logenstraffen. „Wird", zoo leest men bij Grimm, naar eene aanhaling uit Joh. Müller, „wird *ein ganz ohne hausgesinde lebender mann* nach der nachtglocke mörderlich angefallen und tödtet den frevler, so nimmt er *drei halme* vom strohdach, seinen *hund* vom seil, ... den *han* von der hünerstange, mit vor den richter, schwört und ist des todschlags schuldlos". Daar zien wij onze zegswijze ontstaan! Hoe slecht is zoo iemand, die zonder huisgezin leeft, er aan toe, wanneer hij niet eens een haan bezit! Anderen verschijnen voor den rechter, omstuwd van magen, van eedhelpers die hun ter zijde staan. Maar hij, de verlatene, heeft niemand om hem bijstand te bieden: geen *kind* om vóór hem te getuigen, geen *haan* om zijne onschuld te staven: hij heeft *kint no craet*.

Wat al gloed en glans van poëzie vonkelde er in die oude spreekwijzen, in den tijd toen zij uit de volkszeden ontsproten. Maar hoe is dat alles in den loop der eeuwen verdoofd en verbleekt. Verrassend, wanneer het een enkele maal gelukken mag, ze in haar oorspronkelijk licht te herstellen.

NEEFJE.*

Ieder kent die lastige mugjes, die ons in den zomer zoo plagen kunnen, en die men *neefjes* pleegt te noemen. Het woord is meest gewoon in de noordelijke en oostelijke gewesten, maar toch ook elders niet vreemd. Tot velerlei aardigheden gaf die naam aanleiding. 't Is een satire, zegt de een, tegen indringende neven, die 't een rijken erfoom met hunne bezoeken lastig maken; of wel, meent een ander, tegen neven die oomlief komen uitzuigen, als muggen belust op bloed. En hoe natuurlijk de scherts is, voegt een derde er bij, dat ziet ge aan 't Fransch, waar immers die insectjes eveneens *cousins* heeten!

De overeenkomst is zeker opmerkelijk, een grappig spel van het toeval. Want toeval is het, en niets meer. De onverbiddelijke taalstudie schuift al dergelijke geestigheden op zijde. Het ééne *cousin* heeft niets met het andere, en *neefje* niets met *neef* te maken. Maar zoo wij eene aardige speling verliezen, wij winnen iets van hoogere waarde, door in *neefje* een overoud woord te herkennen, met Grieksche, Latijnsche en Slavische verwanten.

Dat *cousin*, neef, en *cousin*, mugje, geheel verschillende woorden zijn, weet ieder die ooit iets gedaan heeft aan Romaansche etymologie. Het eerste is lat. *consobrinus*, of liever *consorinus*, gelijk het woord in de volkstaal luidde, en waaruit *consrinus*, *cosrinus* ontstond, waaraan nog heden de Churwälsche vorm *cusrin* in Graubunderland herinnert. In *cosrinus* werd vervolgens de *r* tot *s* verzwakt: verg. *arroser*

* [Taalkundige Bijdragen, II, 1879, blz. 44—46].

van *adrorare*; *bésicle* van *berylliculum*; *plusieurs* van *pluriores*; *chaise* nevens *chaire*, van *cathedra*, enz. Zoo ging *cosrinus* over tot *cossinus*, *cosinus*, welk laatste reeds in de 7de eeuw voorkomt, en uit *cosinus* ontsproot fr. *cousin*. Maar het tweede *cousin*, mugje, is lat. *culicinus*, deminutief van *culex*, dat regelmatig *culcinus* en in 't Fransch *coulcin*, *coucin*, *cousin* werd. Ontmoeten nu de beide woorden elkander in toevallige gelijkheid van klank, in oorsprong staan zij tamelijk ver van elkander af: het eene van *culex*, het andere van *soror*!

Neef, als benaming van een aanverwant, is een woord uit de hoogste oudheid. Met verschillende suffixen wordt dezelfde 45
stam reeds aangetroffen in skr. *nap-tṛ* en *nap-ât*, gr. ἀνεψιός (ἀ-νεπ-σιός), lat. *nep-os*, waaruit fr. *neveu*, eng. *nephew*. Dit alles is bekend.

Maar hoe nu ons *neefje* te verklaren? Het verdient al dadelijk opmerking, dat de naam ook elders bekend is, ofschoon ter aanduiding van een ander insect. In Neder-Hessen worden de *bladluizen* in de volksspraak *neffen* genoemd (Vilmar, *Idiot. v. Kurh.* 282). Ziedaar wel zeker hetzelfde woord, en terstond rijst het vermoeden, dat wij in *neefje* niet met eene aardigheid, maar met een oud Germaansch grondwoord te doen hebben.

Dat vermoeden wordt tot zekerheid; wanneer wij elders rondzien. In 't Grieksch was κνίψ, gen. κνιπός, de naam van verschillende, gevleugelde of ongevleugelde, stekende of knagende, kleine insecten. Daarnevens bestond een andere vorm, met eene *s* er voor: σκνίψ, gen. σκνιπός en σκνιφός. In 't Latijn komt de naam alleen in 't meervoud voor, en wel in de beide vormen, met en zonder *s*, doch met eene *i* tusschen de *c* en *n* ingelascht: *cinifes*, *ciniphes*, *cinypes* en *scinifes*, bij Facciolati verklaard als: „musculae minutissimae, sed aculeis permolestae". Hieronymus zegt er van: „*Cyniphes* tam parvi sunt culices, ut vix cernantur oculis". 't Is duidelijk genoeg, dat beiden onze *neefjes* bedoelden.

Den vorm met *s* vindt men terug in de oude Slavische kerktaal, *Matth.* 23, 24, waar de *mug* (gr. κώνωψ, Vulg. *culex*) *sknipa* genoemd wordt, volkomen gelijk aan gr. σκνίψ. Jammer, dat dit hoofdstuk bij Ulfila ontbreekt. Wij weten nu niet, hoe het woord in 't Gothisch luidde. Maar zooveel is zeker, dat de vorm zonder *s* in de Germaansche talen *hnifa*, *hnif* moet geweest zijn, waaruit voor ons Nederlandsch rechtstreeks

neve, *neef* voortvloeit. Ons woord is dus identisch met den Griekschen en Latijnschen naam.

Nu wij den oorsprong van *neefje* ontdekt hebben, komt een tal van verwanten zich om het woord heen scharen. Allereerst gr. *κώνωψ*, dat met verschil van vocalen toch in wezen met
46 *κνίψ* overeenstemt. Dan gr. *κνάπτειν*, *γνάπτειν*, krabben, krassen, kaarden, *σκνίπτειν*, knijpen, en ons *nijpen* en *knijpen* zelf, met *knippen*, *knibbelen* en *knabbelen*, reeds door Pott met *κνίψ* vergeleken (*Etym. Forsch.* 2[2], 678 vlg.). De grondbeteekenis schijnt geweest te zijn *steken*, *drukken*, *knijpen*, en ten nauwste hangt er mede samen on. *hnefi*, zw. *näfre*, deensch *næve*, vuist, de kneep der vingers; *hnefi*, zwaard; *hnyfill*, horentje, spits; *hnyfil-yrdhi*, stekelachtige woorden (Cleasby 275, 277, Egilsson 364), enz.

Neef, *neefje* geeft dus eigenlijk in 't algemeen een stekend, knijpend of knagend diertje te kennen. Het werd op verschillende insecten toegepast; meestal toch was het de naam van die lastige stekende mugjes.

NERGENS NA.*

Eene merkwaardige uitdrukking, in onze hedendaagsche taal niet meer bekend, maar die tot op het laatst der 17de eeuw algemeen in gebruik is geweest, en wel verdient eens opzettelijk behandeld en toegelicht te worden.

Zij was reeds in 't Mnl. gewoon. Doch het bijwoord, dat thans *nergens* heet, luidde destijds veelal *niegerinc*, *niegeren*, *nieweren* of *niewer*, terwijl *na* en *naer* nagenoeg onverschillig door elkander werden gebezigd. Vandaar dat onze zegswijze zich in eene groote verscheidenheid van vormen voordoet; maar tot haar wezen en beteekenis doet dat verschil niets af.

De eigenlijke opvatting was natuurlijk *nergens in de nabijheid*. In dien zin leest men *niegeren naer* in den *Torec*, vs. 301, waar de held op de vraag, of hij ook ergens huisvesting vinden kon, ten antwoord bekomt:

Neént, in tien milen *nigeren naer*.

„Binnen geen tien mijlen ergens in de nabijheid was een onderkomen te vinden".

Meestal echter werd de uitdrukking *niegerinc naer*, *niewer naer* — of wel *niewer na* enz. — in eene andere beteekenis 47
genomen, en wel als eene sterke ontkenning, in den zin van *op verre na niet*, *bij lange na niet*, *volstrekt niet*, gelijk uit de volgende voorbeelden blijken zal.

Maerlant, *Nat. Bl.* 2, 3336 vlgg., verhaalt van een dier, *Pathio* geheeten, dat, hoe schoon ook in zijn leven,

* [Taalkundige Bijdragen, II, 1879, blz. 46—54].

Talre eerst dattet es doot,
Verlieset sine sconheit groot;
Maer emmer blivets hem een deel,
Maer *niewer na* die helft geheel.

„Het behoudt een deel zijner schoonheid, maar *op verre na niet* de helft". De Vlamingen, zegt Stoke, 8, 292, lagen voor Zierikzee, om de stad te belegeren, en

si vermaten hem openbare,
Dat *niewer na* so vaste en ware
Als ment makede.

„Zij zeiden stoutweg, dat de vesting *bij lange na niet* zoo sterk was als men ze voorstelde". Evenzoo heet het in den *Ferguut*, vs. 4173, van den held des gedichts:

In soude cunnen
Sine doget vertellen *niewer naer*:
Al pijndix mi, ic hads te swaer.

„Ik zou zijne dapperheid *op verre na niet* genoeg kunnen roemen". In den *Limborch*, 10, 238, wordt van de zaal in den burg van Vrouwe Aventure gezegd:

die sale was soe rene,
Beide van houte ende van stene,
Vast ende starc na hare maniere,
Maer *nieweren na* soe diere.

„Wel vast en sterk, maar *bij lange na niet* zoo kostbaar". De Rijmkronijk van Vlaanderen verhaalt ons, hoe Robert de Fries in Vlaanderen tegenover zijne vijanden stond. De Graaf, heet het daar (vs. 1604):

Die grave Robbrecht ne hadde daer
Also vele liede *niewer naer*;
Maer hi hadde lieden, die staerc waren
Ende wel consten vechten sonder sparen.

48 „Zijne manschappen waren *op verre na niet* zoo talrijk, maar sterk en krijgshaftig". Desgelijks leest men in den *Theoph.* 657, hoe de bisschop berouw kreeg, dat hij Theophilus had weggezonden en een ander in de plaats genomen, die *lang* zoo bruikbaar *niet* was, of, gelijk de dichter zegt:

> ende hadde ontfaen
> Enen ander die *niewer naer*
> Soe nutte en was, als hi was daer.

En wanneer de dichter der *Tien Plaghen* (vs. 2109) de opmerking maakt, dat de Hebzucht alles verslindt wat zij maar vinden kan, en toch haren buik *op verre na niet, volstrekt niet* vult, drukt hij zich aldus uit:

> Nochtan en es *nyeghering na* vol haer darm,
> Si blijft altoos even arm.

Tegenover het ontkennende *niewer naer* stond het positieve *iewer naer*, dat derhalve *eenigermate, eenigszins* beteekende. Men leest het bij Utenbroeke in de 2de Partie van den *Sp. Hist.*, VI, 58, vs. 32. Een zekere Pambo zal den 39sten Psalm leeren. Doch reeds bij het eerste vers: „Ik zal mijne wegen bewaren, dat ik niet en zondige met mijne tonge", verklaart hij er vooreerst genoeg aan te hebben, zoo hij leeren mocht dat voorschrift te betrachten. Na verloop van eenige jaren

> Vragede men hem, of hi *iewer naer*
> Sine lesse voldaen hevet.

Zijn antwoord luidde, dat hij nauwelijks in 49 jaren aan die les zou kunnen voldoen. De bedoeling der vraag was dus geweest, of hij er *eenigermate, eenigszins* aan voldaan had.

Na het middeleeuwsche tijdvak treedt voor het oude *niegerinc, niegeren, niewer*, het thans gewone *nergens* in de plaats, en *naer*, dat zooveel als *nabij* beteekende en met *na* afwisselde, wordt nu voorgoed door *na* vervangen. *Nergens na* wordt nu de gewone uitdrukking, maar altijd in denzelfden zin als het vroegere *niewer naer*.

In de *Informatie* van 1514 (bl. 345) klagen de Hagenaars
over den achteruitgang van de nering der „draperie". Als oor- 49
zaak daarvan geven zij op: „Want zy drapenieren mit Schotse vellen, die nu *nergens nae* zoeveel over en commen als zy wel plagen". De Schotsche huiden kwamen *op verre na niet* zoo veelvuldig over als voorheen.

Bij Hooft treffen wij onze spreekwijze meermalen aan. „Onder de Staaten zelf", zegt hij (*N. H.* 543), „was *nerghens naa* de beste eendraght". De Hertogin van Parma, in 1580

weder in de Nederlanden gekomen, schrijft aan den Koning (*N. H.* 713): „dat de zwakheit eener vrouwe, en van afgaanden ouwderdoom, *nerghens naa* zoo bequaam daar toe was, als de frisheit des Prinsen, haares zoons, op 't best van zyn leeven". Gerard van Groesbeek, bisschop van Luik, heet het elders (*N. H.* 760), kon het aan Spanje beloofde geld niet voldoen, „dewyl zyn' onderdaanen, die hen *nerghens naa* zoo wel vermoghten, hem schatting... geweighert hadden", d. i. die *bij lange na niet* zoo vermogend waren. En in een brief aan zijn zwager Baak schrijft Hooft in 1631, sprekende over de *Historia Belgica* van Burgundius (*Briev.* 2, 146): „Zijn stijl treedt Tacitus nae, maer *nergens nae* in, nae mijn oordeel". De bedoeling is, dat zijn stijl Tacitus navolgt, maar *op verre na niet* inhaalt, *volstrekt niet* evenaart.

Evenzoo leest men bij Huygens 2, 57:

> Ons' Ann' is wel soo licht,
> Maar *nergens na* soo dicht.

Bij Scriverius, *Ged.* 106, waar hij spreekt van Laurens Coster, nadat hem zijn drukwerk ontvreemd was:

> En om op nieuws de vond te neemen by der hand,
> Was *nergens na* de lust zoo groot als zyn verstandt.

En bij Six van Chandelier, *Poësy*, 512, in een gedicht op het springen van den kruittoren te Delft, op Maandag 12 Oct. 1654:

> O! wat vervaarden luiden slagh!
> Liguriё wierd *nergens naa* gequollen
> Van zoo een maandaghs donderdagh,
> Wan donder door het hol geberght komt rollen.

De verzen mogen gezocht en half onverstaanbaar zijn — zooals dat bij Six meer het geval is — maar de bedoeling is niet twijfelachtig: Liguriё werd ook door het hevigste onweder *bij lange na niet* zoo geteisterd als Delft op dien Maandag, die liever een *Donder*dag mocht heeten.

Ten slotte nog een drietal voorbeelden uit prozaschrijvers der 17de eeuw. Van Beverwijck (*Schat der Onges.* 1, 146 *a*) zegt dat de darm, die Twaalfvingerdarm heet, toch maar vier vingers lang is, en vermeldt het vermoeden van Baubinus, dat dit misschien te verklaren is uit de omstandigheid, „dat

de menschen nu kleynder zijn". Maar, antwoordt onze schrijver, „die reden en heeft niet om het lijf, ende en soude oock *nergens na* soo veel konnen schelen". Al mocht die reden in aanmerking komen, toch zou het verschil *op verre na niet* zoo groot kunnen zijn. In gelijken zin spreekt F. Junius in zijn werk over de *Schilder-konst der Oude*, bl. 272, van „eenen mensche, die *nerghens nae* het diepste insicht in dese konsten hebbende, maer alleen in het gros begrijpt, hoe *enz.*", waar *nerghens nae* gelijkstaat met *volstrekt niet*. En in diezelfde opvatting leest men het in het vonnis, door *Nil Volentibus Arduum* gestreken over de vertaling van het treurspel *Orondates en Statira* door Blasius, aangehaald door Dr. Kronenberg in zijn proefschrift over dat Kunstgenootschap, bl. 62: „Boven zo groot een getal van grove misslagen, kan zyn werk de hoogdravendheid van styl, die in een treurspel vereischt wordt, *nergens na* bereiken; maar het is overal zeer laf, en plat, en by de aarde kruypende".

Het gebruik van *nergens na* als volstrekte ontkenning is door het bovenstaande genoegzaam gestaafd. De uitdrukking was ook elders, met name in Nederduitsche streken bekend. In Diefenbach's *Gloss. Lat.-Germ.* 379 staat *nyrgent na* aangeteekend als vertaling van *nequaquam*; en een voorbeeld daarvan vindt men in Beninga's Kronijk van Oost-Friesland, bl. 691, naar de aanhaling in Schiller en Lübben, *Mnd. Wtb.* 3, 175: „De groote hope was kaemen uth den suden, de ander hope was *nergens na* (*volstrekt niet*) so groot gewest".

Hoe onze spreekwijze aan die beteekenis kwam, is niet
moeilijk te verklaren. *Nergens* werd voorheen niet alleen als 51
een ontkennend bijwoord van plaats, maar ook, in ruimere toepassing, in den zin „einer stärkeren, nachdrücklicheren negation" gebezigd, gelijk reeds door Grimm werd opgemerkt met betrekking tot nhd. *nirgend* en mhd. *niender* (*D. Gramm.* 3, 222, Anm.). Over mhd. *niender*, *niener*, voor *durchaus nicht*, kan men Benecke 1, 746 nazien. In Schambach's *Wörterb. d. Ndd. Mundart in Göttingen u. s. w.*, bl. 144, vindt men de zegswijze: *dâ weit ek nêren von*, daar weet ik *nergens* van, d. i. daar weet ik *in 't geheel niet* van, daar is mij niets van bekend. En reeds in 't Mnl. werd *niegerinc* evenzoo voor *geenszins* genomen, als sterke ontkenning, doch zonder eenig bijdenkbeeld van plaats, als in *Tien plaghen*, vs. 1325:

So wert sijnre cuuscheit crans
Verscoert ende *nyegherinc* gans.

De uitdrukking *niegerinc na*, *niewer na*, *nergens na*, zegt dus letterlijk *geenszins nabij*, en staat gelijk met *zeer verre af*. Uit die beteekenis vloeit vanzelf het begrip eener volstrekte ontkenning voort. Het is er *verre af*, dat iets zus of zoo wezen zou; het is *op verre na niet* zoo, het is *bij lange na niet*, *volstrekt niet* het geval. *Niegerinc na* was derhalve in den grond niets anders dan eene versterking van de bloote ontkenning *onna* of *onnare*, die in denzelfden zin gebezigd werd. Zie Kiliaan en vooral Plantijn. Zoo bij Heelu, vs. 2306, waar hij spreekt van ridders,

Diere *onna* daer was een
Jeghen dusent in dander side.

„Zij waren zoo weinig talrijk, dat zij *op verre na niet* één tegen duizend stonden". *Brab. Yeesten*, 6, 6134:

Die scade was *onna* alsoe groot
Van dooden in hertogen Wencelijns side
Als in sier wederpartie.

En *Belg. Mus.* 5, 101, aan 't slot van een raadsel:

Die meneghe mochte wanen dat Christus ware:
Die Christus riede, hi ried *onnare*.

d. i. „die zou het *volstrekt niet* raden", want de oplossing is anders.

52 Ik zeide boven, dat *nergens na* in onze hedendaagsche taal niet meer bekend is. Toch meen ik, dat het een spoor heeft nagelaten in eene spreekwijze, die zich nu eerst, nu wij de kracht der oude uitdrukking kennen, volledig laat verklaren. Ik bedoel het gewone zeggen: *dat lijkt nergens naar*, dat wij bezigen om eene sterke afkeuring te kennen te geven, om aan te duiden dat iets volstrekt niet te pas komt. Reeds in de vorige eeuw was die spreekwijze in gebruik. In den *Abr. Blankaart* van de dames Wolff en Deken leest men, 1, 311: „Wel, myn goeije menschen! Bid je lui waarlyk schepzels, oneindig beneden u in waardigheid, aan? Dat *lykt* nu evenwel *nergens na*!" En vroeger nog schreef Van Effen, *Spect.* 1, 70: „Zulks *lykt* noch *ergens na*", voor: dat heeft nog eenige houding, dat komt nog eenigermate te pas. De woorden *nergens naar* worden

ook wel vervangen door *naar niets*, op dezelfde wijze als *nergens in*, *nergens op* enz. met *in niets*, *op niets* afwisselen. „*Dat lijkt naar niets*", dat komt in 't geheel niet te pas, dat verdient onbepaalde afkeuring.

Vergelijkt men deze zegswijze met de Fransche uitdrukking: *cela ne ressemble à rien*, waarvan zij oorspronkelijk wel de vertaling zal geweest zijn, dan blijkt het, dat *nergens naar* hier wel zeker bedoeld is als omschrijving van *naar niets*, en dus geheel iets anders is dan het boven behandelde *nergens na* in den zin eener volstrekte ontkenning. Doch het verdient opmerking, dat onze Nederlandsche zegswijze in de beteekenis, die er aan gehecht wordt, van de Fransche vrij wat verschilt. De woorden *cela ne ressemble à rien* geven te kennen, dat iets niet gelijkt op eenig ander ding, dat het geheel eenig is in zijne soort. Meestal wordt de uitdrukking in ongunstigen zin genomen, en is de bedoeling dat iets van den gewonen regel afwijkt, dat het *vreemd*, *zonderling*, *bizar* is. Maar bij ons is de beteekenis heel wat sterker. Zeg ik van iemand, dat zijn gedrag *nergens naar lijkt*, dan bedoel ik niet dat hij zich vreemd of zonderling gedraagt, maar dat zijne handelwijze ten hoogste onbetamelijk is en alle afkeuring verdient. Hoe komt onze spreekwijze aan een zooveel krachtiger inhoud dan het Fransche voorbeeld, waaraan zij ontleend werd? Ik geloof te mogen 53
antwoorden: door de onwillekeurige bijgedachte aan het oude *nergens na* in den zin van *volstrekt niet*, gepaard met het wankele en onzekere, dat aan het ww. *lijken* verbonden is. *Lijken*, *gelijken* heeft niet alleen de beteekenis van *gelijk zijn*, *gelijkheid vertoonen*, fr. *ressembler*, maar ook die van *behagen*, *voegen*, *passen*, fr. *convenir*. Reeds in 't Gothisch was *leikan*, *galeikan*, in 't Ags. *licjan*, *gelicjan*, in den zin van *behagen* bekend. Evenzoo in 't Mnl. *liken*, *geliken* (*Ferg.* 3240, *Rein.* 2, 6748), en nog heden kent ieder de uitdrukking *dat lijkt me*, dat bevalt mij. Maar uit het begrip van *behagen* vloeit vanzelf dat van *voegen*, *passen* voort. In lat. *convenire* en fr. *convenir* vindt men de beide opvattingen vereenigd; aan het mnl. *becomen*, behagen, beantwoordt het eng. *become*, voegen, passen. In dien zin is dan ook ons *lijken*, *gelijken* sedert eeuwen in gebruik. *Die man lijkt me niet*, *zij lijken malkaar*, *dat zou me niet lijken* enz., zijn alledaagsche uitdrukkingen. Reeds Van Ghistele schreef (*Andria*, 66):

Haer wesen, haer manieren bequame zijn,
En mijn zeden haer oock aenghename zijn,
So dat wij malcanderen kennen en wel *ghelijcken*,

d. i. bij elkander *passen*. En Hooft, *N. H.* 116: „Ende zoud' het ons, myns bedunkens, beeter *gelyken*, eenpaarigheit van orde te houden met het Kayzarryk, dan met eenigh ander". Door *gelijken* wordt hier hetzelfde verstaan wat thans *voegen* heet.

Men ziet, tot volkomene verklaring van onze zegswijze is de weg gebaand. Uit het Fransche *cela ne ressemble à rien* vertaalde men, vermoedelijk nog in de 17de eeuw, *dat lijkt nergens naar*, dat is vreemd, zonderling. Maar de van elders ontleende uitdrukking werd in 't volksbewustzijn anders opgevat: *nergens naar* deed onwillekeurig denken aan *volstrekt niet*, en aan *lijken* hechtte zich vanzelf het bijbegrip *voegen*, *passen*. Zoo maakten de woorden *dat lijkt nergens naar* den indruk alsof men zeide: dat voegt volstrekt niet, dat komt in 't geheel niet te pas; de uitdrukking nam eene andere, sterkere betee-
64 kenis aan, dan die het Fransche voorbeeld bedoelde, en die sterkere opvatting bleef zelfs dan bestaan, wanneer *nergens naar* wegviel en *naar niets* in de plaats trad. Een nieuw en niet onaardig staaltje van die onbewuste volksetymologie, op wier spelingen de taalkenner altijd verdacht behoort te wezen.

NASCHRIFT [t. a. p. blz. 61]. — Op bl. 48[261] verzuimde ik op te merken, dat ook reeds in het middeleeuwsche tijdvak *nerghent naer* voorkomt, t. w. in den *Reinaert* 2, 4679 (M.):

Maer ic waent noch *nerghent naer*
Also slecht of also claer
In u staet, als ghi u vermet.

„Maar ik geloof, dat het in uw binnenste nog *volstrekt niet* zoo oprecht of zoo zuiver gesteld is, als gij stoutweg beweert".

REIKHALZEN.*

Er schuilt in dit woord eene kleine etymologische zwarig-
heid. Het is natuurlijk gevormd op de wijze van *klapwieken*,
knipoogen, *schoorvoeten*, *sleepvoeten*, *trekkebeenen*, *trekkebekken* enz.
Maar de gewone beteekenis van *reiken* geeft hier geen vol- 59
doenden zin. Hetzij men het opvatte als bedrijvend of als
onzijdig ww., altijd hapert er iets aan. In het eerste geval
staat *reiken* met *aanreiken* gelijk, in het tweede zegt het zoo-
veel als *zich uitstrekken*. Maar men bedoelt niet *iemand den
hals aanreiken*, noch *zich uitstrekken met den hals*: het een zou
even gebrekkig gedacht zijn als het ander. Men bedoelt, dat
men den hals *rekt* of *uitrekt*, om het begeerde voorwerp zoo
nabij mogelijk te bereiken; en dit wordt dan als zinnebeeld
genomen van een ongeduldig verlangen. Het is daarom niet
overbodig op te merken, dat het woord voorheen werkelijk
rekhalzen placht te luiden. Zoo schreef Vondel (4, 125) bij
het verhaal van het bezoek der koningin Henriette Marie aan
Amsterdam, in 1642:

> Ons zeemaets vliegen met de vlagge op, by den mast,
> *Reckhalzen* al verbaest van verre, *enz.*

Van Lennep teekent er op aan: „Niet te verwarren met *reikhalzen*: 't eerste beteekent eenvoudig: den hals langer maken; 't laatste voegt er het denkbeeld bij, dat zulks geschiedt uit trek, verlangen, zucht, naar iets dat buiten bereik is". De aanmerking is volkomen juist naar den indruk, dien de woorden thans op ons gevoel maken; en in de plaats van Vondel wordt *rekhalzen* zeker geheel in den eigenlijken zin

* [Taalkundige Bijdragen, II, 1879, blz. 58—61].

genomen: „zij staan *met gerekte halzen* te kijken"; ofschoon toch daardoor ook de trek, het verlangen om de koningin te zien, meteen wordt uitgedrukt. Evenzoo bij Paffenrode, *Ged.* 15, waar hij spreekt van een schuw hert, dat

op ider tret blijft staen,
Rek-halsend om end' om met opgesteke ooren,
Om 't nakend ongeval van wijt en sijt te hooren.

Het hert *rekt den hals* en spitst de ooren, maar toch alleen door het verlangen om te vernemen wat er gaande is. Dat bijbegrip, de grond der figuurlijke opvatting, was dus vanzelf reeds aan het woord verbonden. En dit blijkt nog te meer uit het Nederduitsch, waar *rekkhalsen* mede in gebruik is, maar
60 zoowel in den afgeleiden als in den eigenlijken zin (*Brem. Wörterb.* 3, 474).

Doch ook bij ons bleef het woord niet tot de eigenlijke opvatting beperkt; het werd evenzeer overdrachtelijk genomen. Zoo bij Vondel 7, 85, waar Filotimie tot Salmoneus zegt:

de paerden voor den wagen
Staen reede, om in triomf uw godtheit om te draegen.
De priesters, 't offervee, zoo groot een toestel wacht
En *reckhalst*, van verdriet, om met den middernacht,
Den Melckwegh langs . . . . in 't oogh van alle volcken
U' endelijck te zien braveeren.

Het ongeduldig *reikhalzend* verlangen staat hier op den voorgrond. Het is dus al niet waarschijnlijk, dat *reikhalzen* een ander woord zou zijn, onafhankelijk van *rekhalzen* gevormd. En daarenboven: indien *reikhalzen* een ander woord ware, dan had het toch zijne figuurlijke opvatting moeten ontleenen aan de eigenlijke, die voorafging; het moest dus ook eenmaal die eigenlijke beteekenis gehad hebben; en juist dat, zagen wij, is bezwaarlijk, in dien zin eene samenstelling met *reiken* aan te nemen. Maar ik geloof dat de zaak zich anders heeft toegedragen, en dat ook hier weder volksetymologie, dooreenmenging van twee verschillende begrippen, in 't spel is geweest. Men sprak van *rekhalzen*, eerst eigenlijk, vervolgens in figuurlijke toepassing. Maar in het laatste geval dacht men aan iets waar men als 't ware naar *reikt*, dat men tracht te *bereiken*. Zoo begon de bijgedachte aan *reiken* het woord te beheerschen,

en ongevoelig trad *reikhalzen* voor het oude *rekhalzen* in de plaats. Vermoedelijk geschiedde die verandering allengs in het laatst der 17de en 't begin der 18de eeuw. *Reikhalzen* vindt men reeds bij Poot (1, 40) en D. Smits (*Ged.* 56), en zoo schreven ook de dames Wolff en Deken (*Burg.* 709; *Leev.* 4, 140; 5, 299, 324; 6, 301).

Nog eene vraag. Is het raadzaam, *reikhalzen* weder te laten
varen en door *rekhalzen* te vervangen, nu wij inzien dat het
eerste eigenlijk min juist gevormd is en gedeeltelijk aan ver-
warring van twee woorden zijn ontstaan te danken heeft? Ik
zou op die vraag niet gaarne bevestigend antwoorden. *Reik-* 61
halzen is nu eenmaal de vaste vorm geworden, altijd in ver-
band met de figuurlijke beteekenis. Het behoort wel niet bepaald tot den hoogeren stijl, maar is toch geene alledaagsche uitdrukking. In den stijl, waarin het gebezigd wordt, zou *rekhalzen* niet op zijne plaats wezen: het zou al te natuurlijk, al te plastisch zijn, in hoogeren stijl zelfs plat klinken. Maar wat ik wel zou wenschen, is dat men nevens *reikhalzen* ook *rekhalzen* in eere hield: het eerste dan in de overdrachtelijke toepassing, het laatste in den eigenlijken zin; juist derhalve in den geest van de onderscheiding, die Van Lennep maakte. Waarlijk, *rekhalzen* is een te schilderachtig woord, om het niet te behouden, nu het eenmaal ons wettig eigendom is.

VAN DEN LANDE VAN OVER ZEE, STR. 5. *

Bij de uitlegging onzer oude schrijvers komt het niet enkel aan op woordverklaring en tekstcritiek. Ook historische, geographische en andere toespelingen mogen niet verwaarloosd worden. Men heeft daar niet altijd op gelet, en toch is het somtijds het eerste vereischte om de bedoeling van een dichter wel te verstaan. Zoo b. v. in deze 5de strophe van Maerlant's meesterstuk, wier aanhef aldus luidt:

Jhesus Cristus van Nazarene
Gaf van Akers der porten ene
Name, die was vermaledijt.

68 De lezing *porten* in vs. 2 gaf Van Wijn naar het Hs., en ook Dr. Verwijs behield die in zijne Bloemlezing. Doch de latere uitgevers, Dr. Heremans en Dr. Van Vloten, veranderden het in *porte*, en laatstgenoemde verklaart dat door *stad*. Het blijkt dus, dat men *ene* met *name* verbond en den zin aldus opvatte: „Jezus heeft aan de stad Akers een naam gegeven, die vervloekt was". Maar wat moet dat beteekenen? Nooit heeft de stad zulk een naam gedragen. En dat met *porte* hier niet de *stad*, maar eene *poort* bedoeld is, blijkt zonneklaar uit hetgeen straks volgt:

Te diere porten [1]), alse ic mene,
Waren ierst uutgetrect die stene
Ende een inganc ghemaect zo wijt, *enz.*

Het lijdt dus geen twijfel, of in vs. 2 is de ware lezing *porten*, als meervoud op te vatten, en de zin van het geheele

* [Uit „Middelnederlandsche Verscheidenheden" in Taalkundige Bijdragen, II, 1879, blz. 67—71].

[1]) Ook hier heeft het Hs. *porten*, en te recht, want *porte* is van de zwakke verbuiging. In alle uitgaven staat *porte*.

couplet is deze: „Jezus heeft aan eene der poorten van Akers den naam van *vervloekt* gegeven [1]). Daarmede voorspelde hij de ramp, die nu onlangs het geheele Christenvolk getroffen heeft. Want juist bij die poort werden het eerst de steenen uitgegebroken en eene wijde bres gemaakt, waardoor de Saracenen de stad binnendrongen". Dat is verstandige taal, Maerlant waardig, en overeenkomende met de historische berichten. Ptolemais, eene schijnbaar onverwinlijke vesting, was aan alle zijden ingesloten door een dubbelen muur, met diepe grachten en een groot aantal torens versterkt. Een der voornaamste torens of poorten, die den noordoostelijken hoek der muren dekte, was bekend onder den naam van *de vervloekte*. Bij de middeleeuwsche geschiedschrijvers der kruistochten wordt zij *Turris Maledicta* genoemd. Volgens de overlevering was haar die naam gegeven, omdat in die poort de zilverlingen geslagen 69
waren, voor welke Judas den Heer verraden had. Gedurende het beleg was zij toevertrouwd aan de hoede van Hendrik, koning van Cyprus. Doch in den nacht van 15 op 16 Mei trok deze met zijne troepen af en begaf zich naar Cyprus in veiligheid. Aanstonds richtten de Saracenen hunnen aanval op dit nu zwak bezette punt, legden loopgraven aan in het terrein bij den Vloektoren en de nabijgelegen poorten, die naar de Gravin van Blois en naar den H. Antonius genoemd werden, vulden de gracht met aarde, hout, steenen, doode paarden en kameelen enz., bestormden den buitensten en den binnensten wal, braken de muren af en openden weldra eene bres van zestig vademen breedte, waardoor zij in de stad drongen. Wel werden zij weder teruggeslagen, doch 's anderendaags hervatten zij den strijd en veroverden de vesting, in welke nu het zegevierende leger door de poort van den H. Antonius binnenrukte. Ziedaar wat de geschiedenis ons meldt. Men kan het breeder verhaald vinden bij Michaud, *Hist. des Croisades*, 4, 461—485, en Wilken, *Gesch. der Kreuzzüge*, 7, 741—770. Verg. ook

[1]) Mocht iemand bezwaar vinden in het woordje *ene*, omdat hij misschien den datiefvorm *eenre* of *ere* verwachten zou, en in het ontbreken van het lidwoord bij *name*, hij bedenke: 1°. dat het telw. *een*, de bezittelijke vnw. en attributieve bnw., aldus *achteraan* gesteld, òf geheel onverbogen blijven, òf alleen de *e* aannemen (Grimm, *D. Gramm*, 4, 502 vlg.); en 2°. dat *name*, bepaaldelijk in de vaste uitdrukkingen *name hebben*, *name geven* en *name gewinnen*, veelal zonder artikel staat.

Michaud, *Bibl. des Croisades*, 2, 674, waar hij over de stad Akers en hare versterkingen handelt en dan ook over *la tour Maudite* spreekt. Zijn bericht omtrent den oorsprong van dien naam is ontleend aan Gauthier Vinisauf, den geschiedschrijver van den kruistocht van Richard Leeuwenhart. Ik laat diens woorden hier volgen naar de uitgave van Gale in *Hist. Angl. Scriptores*, 2, 272: „Est et turris, quam *Maledictam* nominant, et muro qui urbem amplectitur insidet; quae, si vulgi opinio fidem meretur, hoc ideo nomen insumsit: nam argentei, quibus Dominum Iudas proditor vendidit, ibi facti fuisse dicuntur [1])".

70 Men ziet, de voorstelling bij Maerlant is juist. Hij schreef kort nadat Akers gevallen was. Hij ontleende zijne berichten dus nog niet aan eenig geschiedschrijver, maar aan mondelinge mededeelingen van zeevarenden, die uit het Oosten terugkeerden. Vandaar zijne woorden: *alse ic mene.* Hij drukt zich voorzichtig uit, want hij wist het slechts van hooren zeggen. Maar hij was goed ingelicht. En te recht schreef hij: *te diere porten*, bij die poort. Hij zegt niet, dat de Saracenen *door die poort* binnendrongen, maar dat zij *bij die poort* de bres maakten, waardoor zij het eerst binnen de stad kwamen. Geheel dus in overeenstemming met de historische feiten.

Dat hij den naam van *vervloekt* aan die poort door Christus

---

[1]) Te Akers was werkelijk gedurende de kruistochten eene munt gevestigd. Men kent een aantal munten, die daar geslagen zijn. De Christen Vorsten, na de verovering der stad in 1191, lieten er, ten behoeve van het noodzakelijk verkeer tusschen Christenen en Muzelmannen, gouden en zilveren munten slaan met Arabische randschriften, met het jaartal der Hegira en Muzelmansche spreuken voorzien, de zoogenaamde *bysantii Sarracenati.* Op aandrang waarschijnlijk van Lodewijk den Heilige, heeft Paus Innocentius IV in 1253 dien onchristelijken muntslag verboden, en gelast dat de munt in het Oosten geene andere dan Christelijke opschriften zou voeren. Zie H. Lavoix, *Monnaies à légendes arabes frappées en Syrie par les Croisés* (Paris, 1877), p. 29—62: een werkje, waarop mijn vriend Prof. Dozy mij opmerkzaam maakte. Vermoedelijk zal dit een en ander met de sage omtrent die zilverlingen van Judas wel in eenig verband staan, en in die sage zal wel zooveel waarheid liggen, dat de muntplaats te Akers werkelijk in den Vloektoren gevestigd was. Doch die droevige naam was in elk geval ouder dan 1191, want op dat jaar wordt de naam bij Vinisauf vermeld. Denkelijk was reeds de Muzelmansche munt in dien toren gevestigd, toen de stad nog in de macht der Saracenen was. De Christenen, in 1191 meesters geworden, vonden er de werkplaats en het materieel gereed en konden daarvan op hunne beurt gebruik maken.

zelven laat geven, is zeker niet historisch. Maar de overlevering had toch dien naam reeds met het verhaal der passie in verband gebracht. Van daar tot de voorstelling bij onzen dichter was maar een kleine stap, en wel denkelijk had de legende, op de reis van het Oosten naar Vlaanderen, die uitbreiding reeds ondergaan voordat zij Maerlant bereikte. Hij deelde ze mede gelijk hij ze vernomen had. En hij was de eenige niet, die in dien vloeknaam eene voorspelling zag van het lot dat Akers trof. Een der tijdgenooten, die het groote feit beschrijven, de Venetiaan Marinus Sanutus in zijn *Liber Secretorum Fidelium Crucis* (bij Bongars, *Gesta Dei per Francos*, Tom. II), sprekende van den diepen val der eenmaal zoo bloeiende stad, zegt (p. 231): „Iuste proinde *Maledicta* vocata est turris illa, qua maledicta gens Saracenica subintravit: et qui illi 71
nomen imposuit, eventum tam diri infortunii, nesciens quid diceret, prophetavit". Als ernstig geschiedschrijver laat hij in het midden, wie den vloek had uitgesproken; maar zijne toepassing is dezelfde als bij Maerlant.

Nog iets. In vs. 8 (60) heeft Van Wijn *uutgebrect*. Op welken grond, weet ik niet. Het Hs. heeft duidelijk *uutgetrect*, en evenzoo het afschrift van Le Long en de drie latere uitgevers. Was het eene emendatie van Van Wijn, dan zou hij er wel iets van gezegd hebben. Het schijnt dus eene drukfout te wezen. Maar ik moet ronduit bekennen, dat die lezing *uutgebrect* mij vrij wat beter bevalt dan het *uutgetrect* van het Hs. Bij het maken van eene bres worden de steenen niet *uitgetrokken*, maar *uitgebroken*. Wat den vorm betreft, is *uutgebrect* onberispelijk. Al komt *gebrect* elders niet voor, het is volkomen zuiver gevormd. Nevens *breken* kon zeer goed een versterkte vorm *brecken* bestaan, een intensivum met krachtiger beteekenis, beantwoordende aan een goth. *brakjan*, regelmatig van *brikan* gevormd. Verg. *lekken* en *leken*, *wrekken* (*wrikken*) en *wreken*, *dekken* en *deken* (grondwoord van *dak* en *deken*), *etten* en *eten*, enz. Ook het Ohd. kende *brechôn* nevens *brechan* (Graff 3, 267) en het Oud-Engelsch *to brick* nevens *to break* (Halliwell 210). Het zou wel kunnen zijn, dat een drukfout hier eene uitstekende verbetering aan de hand had gedaan.

STOKE, IX, VS. 998.*

In het verhaal van den scheepsstrijd voor Zierikzee zegt de dichter:

> De pile vlogen, dat si *roten*
> Ghelike recht oft waren bien.

Met dat *roten* heeft men tot dusver geen weg geweten. Huydecoper, IJpey en De Jager hebben er over gehandeld, maar de ware verklaring heeft men niet gevonden. De eerste ziet in *roten* het gewone ww., thans *rotten* heetende, en bij Kiliaan door *coire in unum*, *congregari* vertaald. IJpey (*Taalk. Aanm.* 88) kan zich daar niet mede vereenigen, maar
72 hecht aan *roten* (op het voorbeeld van Alkemade) de beteekenis van *ruischen*, *snorren*, *gonzen*, en zet den zin aldus over: „de pijlen vloogen, dat zij gonsden, even eens als of het bijen waaren". De Jager (*Frequent.* 1, 540) neemt die uitlegging aan, en stelt *roten* (alleen op deze plaats steunende) als het grondwoord van *rotelen*, dat oudtijds van het *ratelen* of *rammelen* van pijlen in den koker gezegd werd.

Bij ongeluk hebben alle drie eene kleinigheid voorbijgezien, t. w. dat *roten*, hier midden tusschen *vlogen* en *waren* geplaatst, niet anders dan een imperfectum zijn kan, en dat er dus hier in 't geheel geen spraak is van een ww. *roten*. Deze ééne opmerking maakt de zaak terstond duidelijk. *Roten* is de verl. tijd van het ww. *ruten*, dat werkelijk *snorren*, *gonzen* beteekende. De verklaring van IJpey was dus, wat den zin betreft, zeer juist; maar den vorm des woords vatte hij verkeerd op,

---

* [Uit „Middelnederlandsche Verscheidenheden" in Taalkundige Bijdragen, II, 1879, blz. 71—73].

en De Jager, hem daarin volgende, leidde *rotelen*, een bijvorm van *ratelen*, van een grondwoord af, dat nooit bestaan heeft.

Het ww. *ruten* is in het Mnl. niet onbekend. Reeds Clarisse heeft er over gesproken in eene aant. op de *Heim. d. Heim.*, bl. 417 vlg. De beteekenis mag echter wel wat nauwkeuriger worden bepaald. Het werd niet in het algemeen van alle geluiden gebezigd, maar in dubbele toepassing, hetzij van een heftig geraas, geschreeuw of gebrul, hetzij van een brommend, snorrend of gonzend geluid. In de eerste opvatting leest men het bij Heelu, 1993, waar het gezegd wordt van troepen, die zingende, met slaande trom en krijgsmuziek, ten strijde rukken; en bij Stoke, 6, 808, van het luid gejoel en geschreeuw eener volksmenigte. Maar hier hebben wij met de andere opvatting te doen, die van *brommen*, *snorren*, *gonzen*. Zoo bij Maerlant, *Sp.* III^{4}, 47, 12:

> Doe horden wi daer binnen *ruten*,
> Alse offer lieden binnen spraken.

Zij hoorden een dof gebrom of gegons, als van menschenstemmen. „Colloquentium *murmur* audivimus", heet het bij Vincentius.

In toepassing op het gebrom of gegons van bijen was het mede in gebruik, blijkens het znw. *gheruut* bij Maerlant, *Nat. Bl.* 7, 132, waar hij van bijen spreekt en zegt:

> Eer dat si vlieghen ute, 78
> Singhen si met groeten *gherute*.

Elders vinden wij het van snorrende pijlen gezegd. *Brab. Yeesten* 5, 1171:

> Daer wert dat assaut groot;
> Want men warp ende men scoot,
> Beide van binnen ende van buten;
> Men hoerde dat ghescutte *ruten*
> Om die oren even dicke.

Zagen wij nu *ruten* zoowel van bijen als van pijlen gebezigd, bij Stoke vinden wij die beide vereenigd. De pijlen *roten*, zegt hij, alsof het bijen waren. Behoeft men nog te twijfelen, of *roten* het imperfectum van *ruten* is?

Ik stel er prijs op, een nieuw sterk ww. in ons Mnl. aan

te wijzen. En dat *ruten* werkelijk sterk moest zijn, blijkt reeds uit de verwante talen, die tevens de beteekenis van het woord volkomen bevestigen. In het Oud-Noorsch luidde het *hrjóta* (*hraut*), snorken, waarbij Cleasby (286) aanmerkt: „the older and better form was *rjóta* (*raut*), as shewn by alliteration in old poems". Een aantal dialectische verscheidenheden van dit *rjóta* vindt men vermeld bij Rietz, *Svenskt Dial.-Lex.* 535. De gewone Zweedsche vorm is *ryta*; de beteekenis overal òf *schreeuwen*, *huilen*, *brullen*, òf *snorken*, *brommen*. Ook het Ags. kende de beide vormen, met en zonder *h*, t. w. *hrûtan* (*hreât*), snorren, snorken (Ettm. 507), en *reotan* (*reât*), schreien, huilen, oud-eng. *rout* (Stratmann 470). Verg. verder ofris. *hrûta* en *rûta*, snorken, rochelen (Richthofen 829); ohd. *riozan* (*rôz*), schreien (Graff 2, 560 vlg.); mhd. *riezen* (*rôz*), schreien, en *rûzen*, brullen, gonzen, snorken (Benecke 2', 755 *a*, 825 *b*). De hoogere vergelijking, althans van den vorm zonder *h*, met skr. *rud*, schreien, huilen (Böhtlingk en Roth 6, 369), lat. *rudere*, balken, ligt voor de hand. Bij die alle sluit zich nu ons *ruten* (*root*, *geroten*) regelmatig aan.

DOENDE WAS GEWONE.*

Flandrijs, 1, 313. — Er valt in onze middeleeuwsche grammatica nog vrij wat op te merken. Wij kennen in 't algemeen de meest gewone regels van spelling, verbuiging, vervoeging, 74
woordschikking en versbouw; maar hoever zich het gebied van die regels uitstrekte, binnen welke grenzen van tijd en plaats zij besloten waren, welke uitzonderingen zij toelieten, en in welke gevallen, dit alles ligt nog voor 't grootste gedeelte in 't onzekere. Telkens komen nieuwe eigenaardigheden, verscheidenheden en spelingen voor den dag, schijnbare onregelmatigheden, maar die eenmaal blijken zullen de uitvloeisels te zijn van oorzaken, die wij nu nog niet doorgronden. Wachten wij ons zorgvuldig, die vreemdschijnende afwijkingen uit den weg te ruimen door voorbarige critiek, zooals dat in zoogenaamde critische uitgaven niet zelden geschied is. Verzamelen wij eerst zoo volledig mogelijk de feiten, om ze daarna in hun onderling verband geregeld waar te nemen, en zoo allengs eene mnl. spraakkunst op te bouwen, die ten slotte er heel wat anders uit zal zien, dan iemand onzer in het eerste tijdperk van deze studiën zich heeft kunnen voorstellen.

Ik wil ditmaal door een nieuw voorbeeld doen opmerken, hoeveel er nog in het mnl. taaleigen schuilt, waaraan men tot dusverre nog nauwelijks eenige aandacht gewijd heeft. Ik doe het naar aanleiding van eene plaats uit de fragmenten van den *Flandrijs*, met wier uitgave onlangs Dr. Franck te Straatsburg het loffelijk voetspoor van J. Grimm, Hoffmann von Fallersleben, Mone, Kausler en Martin heeft inge-

* [Uit „Middelnederlandsche Verscheidenheden" in Taalkundige Bijdragen, II, 1879, blz. 73—80].

slagen op eene wijze, die ons in hem een uitstekend wakker bondgenoot doet verwachten.

De woorden, die ik bedoel, luiden aldus:

> de ongetrouwe
> Fallax, dat was Justiniaens zone.
> Die talre stont quaet doende was gewone.

Het laatste vers is wel wat lang en slepend, doch de uitgever teekent er te recht bij aan: „Der Vers liesse sich mit dreisilbigem Auftact allerdings lesen". En daar laat hij op volgen: „aber eine Construction *doende was gewone* ist unmöglich". Het is bij die constructie dat ik een oogenblik wil stilstaan. Ik acht het niet raadzaam, een verschijnsel, dat wij in de handschriften aantreffen en dat ons vreemd dunkt, zoo maar
75 voetstoots *onmogelijk* te noemen. Er is in de oude taal meer mogelijk geweest dan wij kinderen der 19de eeuw vermoeden.

Dat de uitdrukking *die quaet doende was gewone* vreemd klinkt, geef ik gaarne toe. Zoo oordeelde ook mijn vriend Dr. Jonckbloet, die den uitgever voorsloeg te lezen: *die... quaet te doene was gewone*, zooals deze bericht in Haupt's *Zeitschr.* 21, 467. Zeker, die verandering is heel licht te maken. Wij schuiven de moeilijkheid eenvoudig op zijde en stellen er iets anders voor in de plaats, dat klaar en onberispelijk is. Men zou zelfs nog gemakkelijker *quaet doens* kunnen lezen, of wel *quaet doen*, naar analogie b. v. van *dat men slapen pliet* en *die hem plughen der spisen ontien* (*Heim. d. Heim.* 998, 934). Doch eene dergelijke verandering is geene oplossing van het bezwaar; het is een ontwijken van de quaestie. Het „erklärt die Überlieferung nicht", gelijk Dr. Franck zeer juist aanmerkt. Hoe toch kon een kopiist er toe komen, *quaet doende* te schrijven, indien hij in zijn voorbeeld *te doene*, *doens* of *doen* gevonden had? Veeleer wekt juist het feit, dat hij *doende* schreef, een billijken twijfel, of die constructie wel zoo onmogelijk was. En ik meen nogal iets te kunnen aanvoeren, om dien twijfel te versterken.

Dat het tegenwoordig deelwoord oudtijds niet zelden de onbepaalde wijs verving of met deze afwisselde, heeft Grimm (*D. Gramm.* IV, 5—7, 9, 125 vlg.) met tal van voorbeelden, ook uit het Mnl., afdoende bewezen. In bijzondere toepassing op onze taal is het verschijnsel nader toegelicht door Prof.

Bormans in zijne aantt. op *S. Christina*, bl. 240, 335, 454 vlg., en door Dr. Verdam in zijne *Tekstcritiek*, bl. 81 vlg. en 108. Uit alles wat door deze schrijvers is bijgebracht, blijkt:

1°. dat een werkwoord omschreven kon worden door het hulpw. *sijn* of *werden* met het tegenw. deelw.: *hi was doende, si waren gaende, daer liede in wonende waren, hi wart levende, doe wart hi hem wroegende, si worden vindende*, enz. In sommige prozawerken der 15de eeuw komen deze zegswijzen op elke bladzijde voor.

2°. dat het tegenw. deelw. met de onbep. wijs afwisselde (gelijk ten deele nog heden geschiedt) bij de ww. *bliven, laten,*
comen, gaen, vinden. Zoo b. v. *si bleef merrende, hi bleef slapende* 76
(*wakende, staende, liggende* enz.), *laet levende tkint, men laetse levende, si quam gaende, hi quam ridende, hi ginc proevende, een groot here* (*ginc*) *singende, si vant den lichame liggende, daer icse slapende vant*, enz. In 't bijzonder heeft Dr. Verdam opmerkzaam gemaakt op de eigenaardigheid, dat somtijds, waar twee verschillende ww. met *comen* of *gaen* verbonden worden, „het eerste werkwoord in het part. praes., en het tweede in den inf. staat": *hi quam wenende ende poplen, hi ginc proevende ende togen*, enz. [1]).

Behalve de vijf bovengenoemde werkwoorden, die aldus met het tegenw. deelw. verbonden werden, wijst Prof. Bormans nog een zesde aan, t. w. *dinken* in *Sp.* III², 17, 64:

Nu *dochte* hi hare *sittende* beneven.

En evenzoo leest men in het Hamburgsche Hs. van 't *Schaakspel*, bl. 164: „Ditte *dijnct* my de rechte heerscepie *zijnde*". En in het Volksboek van *Troyen*, 35 *a*:

Als ic thooft lichte, een stemme riep,
Docht mi horende, ende dat ic sach
Eenen evere.

Doch deze zes zijn de eenige niet, bij welke men het part.

[1]) Behalve de door hem aangehaalde plaatsen deelt Dr. Verdam mij nog de volgende mede, die hij later opmerkte: *Amand* 1, 2438: „Ende quam... *predickende... ende castien*"; 2, 2645: „*Predickende ende geven* (zóó te lezen voor *gaven*) ghesonde". Omgekeerd met voorafgaanden infinitief, *Seghelijn* 548: „Die vrouwe sach den jonghelinc *wenen ende drivende* meslaet".

Een goed voorbeeld van het part. met *comen* is nog, *Sal. e. Marc.* 42: „Waertoe laetmen desen scalc *comen* voer den coninc ons *lasterende*?"

aantreft. Ik wil er nog een zestal andere bijvoegen, t. w.:

1°. Het onz. ww. *bliken*, dat het naast aan *dinken* beantwoordt. — In de *Costumen van Gent*, uitg. door den heer Gheldolf, bl. 264: „ten waere dat *bleke* simulatelyck ende in fraude van den proprietaris... ghedaen gheweest *sijnde*".

2°. De bedr. ww. *bevinden*, *heten* en *vernemen*. — *Costumen van Gent*, bl. 258: „Elck proprietaris, verhuert hebbende sijn 77 goet, huys ofte erfve, ende *bevindende* 't selve voort verhuert *sijnde*". *Salomon ende Marcolphus*, bl. 30: „Men *heet* dien wijs *sijnde*, dye hem selven over sot hout". *Amand* 2, 4102:

Ende men den bode *commende vernam*.

3°. De bedr. ww. *doen* en *bringen*, het laatste in de beteekenis van *in zekeren toestand brengen*, en dus ongeveer met *doen* of *maken* gelijkstaande. — *Sp.* II^5, 50, 118, in het gebed van Judas bij het terugvinden van het H. Kruis:

> *Doe* van der steden die maniere
> Van roken *comende* riekende wel.

Het Latijn heeft: „*faciens* ex eodem loco fumum odoris suavitatis *ascendere*". *Doe comende* is hier dus hetzelfde als het meer gewone *doe comen*. En die zegswijze is in den grond niet meer dan natuurlijk. *Doen* staat gelijk met *doen zijn*. Wanneer men dus zeggen kon: *de roke es comende*, dan kon men evengoed zeggen: *doe den roke comende*. Verg. ohd. *smelzanti tuanti* (liquefaciens) bij Grimm 4, 126. Evenzoo met *bringen*, d. i. *doen komen*, dat dus evenzeer als *comen* de constructie met het part. toeliet. Men leest het *Sp.* II^7, 21, 37, waar gezegd wordt dat Christus zich hier op aarde aan de menschen vertoond heeft,

> Om dat hise wilde *bringen*
> *Gheloevende* ane warachtegen dingen
> Ende van dolingen der afgode.

Bringen staat hier in dubbele beteekenis en in dubbele verbinding. Christus wilde de menschen van de dwalingen af*brengen*, en hij wilde hen aan de waarheid *geloovende brengen*, d. i. hen brengen in den toestand dat zij geloovende waren, m. a. w. hen *doen gelooven* [1]).

[1]) Verg. *Sp.* II^7, 3, 77: „Ende *brachte* den coninc *so gemoet*", d. i. bracht hem in die stemming, maakte hem zoo gezind.

Men ziet, het verschijnsel strekt zich verder uit dan men tot hiertoe had opgemerkt. Het omvat vooral die werkwoorden, die het begrip van *zijn* of van *worden* in de eene of andere bepaalde wijziging of verhouding (van voortduring, schijn, werke-
lijkheid, oorzaak enz.) te kennen geven. En het kan ons te 78
minder bevreemden, daar soortgelijke uitdrukkingen nog heden in het Engelsch in alledaagsch gebruik zijn: *he remained reading, he came riding, to go out shooting, I saw her weeping*, enz. Indien nu *bliven* en *laten, dinken* en *bliken, heten, doen, bringen* enz. aldus met het deelw. verbonden werden; indien het Engelsch zegt: *he ceased speaking, the wind continued rising, I cannot help congratulating you, I would never leave tormenting him*, enz.: waarom zou het dan onmogelijk geweest zijn te zeggen: *hi was quaet doende gewone? Gewoon zijn*, opgevat als eene eenheid van begrip, als *plegen*, lat. *solere*, is een voortdurend zijn, een zijn dat tot gewoonte is geworden. Evengoed als *hi was doende* en *hi bleef doende* is dus ook *hi was doende gewone* denkbaar. In 't Engelsch, het is waar, worden *to use* en *to be wont* niet met het part. verbonden: men zegt *he used to do, he was wont to go*. Maar wie verzekert ons, dat niet in het een of ander Engelsch dialect, van vroeger of later tijd, ook uitdrukkingen als *he used doing, he was wont going* worden aangetroffen? Mogen die zegswijzen al niet in gebruik zijn, zij hebben zeer zeker niets dat met het Engelsch taaleigen in strijd is. Zij zijn niet alleen denkbaar, maar zelfs volkomen regelmatig. Ook het mnl. *hi was doende gewone* was dus niet onmogelijk; het was veeleer in analogie met al de andere aangehaalde voorbeelden.

Maar de toepassing van het tegenw. deelw. ging in het Mnl. nog verder. Men vindt het ook in een paar andere gevallen afwisselende met den infinitief met *te*, en wederom in treffende overeenstemming met het Engelsche spraakgebruik.

In eene verklaring van de vertegenwoordigers der Duitsche Hanze te Brugge, van 29 April 1483, bij Serrure, *Vaderl. Mus.* 4,362, luidt de aanhef aldus: „Wij ouderliede *enz.*... kennen ende lijden mids desen *ontfaen hebbende* van den eerwaerdighen ... vaders ende heeren ... zekere opene [ende] beslotene letteren", d. i. wij bekennen *ontvangen te hebben*. Volkomen Engelsche constructie, en tevens in verrassende analogie met het Grieksche taaleigen, in uitdrukkingen als: *μέμνησο ἄνθρωπος ὤν*, — *οὐ συνίεσαν μάτην πονοῦντες*, enz.

70 Sterker nog is eene andere uitdrukking, die men zeker in ons Mnl. niet verwacht zou hebben, t. w. *in dit doende* voor *in dit te doen*, het letterlijke evenbeeld van eng. *in doing this*. Men vindt ze in het *Boeck van den leven Jhesu*, gedrukt te Antwerpen in 1503, fol. 71 *a*: „Ic seg u voerwaer, si hebben *in dat doende* haer loon ontfaen". De woorden staan er tweemaal, ter vertaling van *Matth.* VI, 2 en 5. En straks volgt, bij de overzetting van vs. 16: „Daer om en wilt hem niet gheliken: te weten *in dit doende*". De zegswijze was geene persoonlijke eigenaardigheid van dien éénen schrijver. Nogmaals trof ik ze aan in een bevelschrift van Maximiliaan, tegen de stad Haarlem gericht, van 4 Sept. 1490, bij Van Alkemade, *Jonker Fransen Oorlog*, bl. 305: „Gebieden daeromme ende bevelen allen onsen justicieren, officieren, dienaren ende onderzaten, dat zy u *in dit doende* gehorig, behulpig ende bystandig zijn".

Indien nu *ontfaen hebbende* de plaats kon innemen van *ontfaen te hebben*, en *in dit te doen* vervangen kon worden door *in dit doende*, dan zal het wel niet langer te betwijfelen vallen, dat ook het zeggen *hij was gewoon te doen* kon afwisselen met *hi was doende gewone*. Wij verwerpen derhalve die lezing niet als onbestaanbaar. Integendeel, wij nemen ze in dank aan, als eene kleine bijdrage tot opbouw van een niet onbelangrijk hoofdstuk onzer oude grammatica.

In de Engelsche spraakkunst is men gewoon, de boven behandelde participiale vormen, in de laatstgenoemde gevallen, niet als werkelijke deelwoorden, maar als verbale substantieven te verklaren. Zoo doet ook C. F. Koch in zijne *Hist. Gramm. d. Engl. Sprache*, 2, 67—71, die veel belangrijks over het onderwerp heeft bijgebracht. Het zal te bezien staan, of die verklaring niet wellicht eenige herziening zal behoeven, nu het blijkt dat ook ons Mnl. de deelwoorden op soortgelijke wijze bezigde. Tevens zal een opzettelijk onderzoek moeten leeren, in hoeverre men in die participiale zegswijzen werkelijk met echte deelwoorden te doen heeft, of wel misschien met oude verbogen infinitieven op *-ende*, als mhd. *zu tragende*, ofris. *to bêtande* (*te boeten*) enz., waarover Grimm (4, 113) heeft ge-
80 handeld. Doch in dergelijke nasporingen zal ik mij thans niet verdiepen. De zaak is er nog niet rijp voor. Het was alleen mijn doel, op de verschijnselen te wijzen en eenige bouwstof aan te voeren. Zeer zeker is er veel meer, vooral uit proza-

schrijvers der 15de eeuw, te verzamelen; en ongetwijfeld ligt er veel hier en daar in varianten verscholen. Doch in vroeger jaren, toen wij het belang van dergelijke grammatische afwijkingen nog niet inzagen, plachten wij ouderen dat alles niet aan te teekenen. Aan jongere vakgenooten verblijve nu de taak, het noodige materiaal vollediger bijeen te brengen en in onderlingen samenhang te overwegen, ook in verband met het Engelsch, het Grieksch en andere talen die licht kunnen geven. Zoodoende zal men eenmaal het onderwerp, dat ik hier ter sprake bracht, beter overzien en grondiger beoordeelen. Het is belangrijk genoeg, om de moeite van het onderzoek ruim te beloonen. *

* [Verg. over *doende was gewone* Dr. Franck in Tijdschr. v. Ned. Taal- en Letterk. II, blz. 33 vlgg. en Dr. Van Helten, ald. blz. 174 vlgg.]

RUUSBROEC, D. IV, BL. 286. *

Een ongerijmd woord heeft zich hier ter kwader ure in de plaats gedrongen van de echte, maar weinig bekende uitdrukking, die de schrijver gebezigd had, en die wel waardig is in eere hersteld te worden. Niemand, zegt Ruusbroec, moet zich zelven groote heiligheid toeschrijven: „want het es vele affectie, dat is ingheboirne lost der naturen, een wille ende eyghen goetdunken, ofte *meninghelheit*, daermen grote heylicheit acht ende waent". Aan eene uitlegging van dat onzinnige *meninghelheit* heeft de verstandige uitgever, Prof. David, zich niet gewaagd. Hij vermeldt alleen, dat de Latijnsche vertaling van Surius luidt: „*instabilitas aut novitas quaedam*", en dat een ander handschrift *nye ioeghelheit* heeft. Het was het Hs. dat Von Arnswaldt volgde bij zijne uitgave van „*Vier Schriften von J. Rusbroek*" (Hannover, 1848). De Hoogduitsche uitgever (bl. 217) verklaarde dat *nye ioeghelheit* door „*nach Neuem trachtende Flatterhaftigkeit*", en vergeleek het met mhd. *gogelheit*, dat *uitgelatenheid, dartelheid* beteekent. Doch die verklaring is niets meer dan eene ijdele gissing. Noch *ioeghel* noch *ioeghelheit* was in 't Mnl. bekend. De lezing van het ééne handschrift is even ongerijmd als die der andere. Blijkbaar hebben de afschrijvers het woord niet begrepen, dat Ruusbroec bedoelde, en daardoor verkeerd gelezen. Men verandere een-
92 voudig de **m** in **ni**, en de **n** in **u**, en alles is in orde. *Nievinghelheit*, ziedaar de hand van den schrijver. Aan de juistheid van die lezing kan geen oogenblik twijfel bestaan. Op eene andere plaats van Ruusbroec treffen wij hetzelfde woord in gelijken zin aan, t. w. D. VI, bl. 97, waar wij lezen: „Dit es algader

* [Uit „Middelnederlandsche Verscheidenheden" in Taalkundige Bijdragen, II, 1879, blz. 91—94].

nievinghelheit ende onghestadicheit die den mensce hindert". Ook daar hebben de afschrijvers, zooals David ons bericht, „met het woord gesukkeld". Twee haalden het door, twee lieten het weg, een vijfde schreef *nievinghelijcheit*, dat trouwens hetzelfde woord is, alleen met ander suffix. De beteekenis van *nievinghelheit* springt hier klaarblijkelijk in 't oog, t. w. *„zucht tot nieuwigheid, veranderingslust"*, gelijk David te recht aanteekent. Men ziet, dat is juist de *instabilitas aut novitas quaedam*, waarvoor de afschrijvers ons zoo even het dwaze *meninghelheit* wilden opdringen.

Ik stel er prijs op, aan het mnl. *nievinghelheit* in den zin van *nieuwigheidszucht*, *ongestadigheid*, zijne wettige plaats in onzen taalschat aan te wijzen. De oorsprong des woords is duidelijk. *Nievingel* is eene samenstellende afleiding van *nie*, *nieuw*, en het ww. *vaen*, *vangen*, en beteekent eigenlijk: naar nieuwigheden grijpende of hakende. In vorm stemt het overeen met mnl. *nagingel*, gemeenzaam, ohd. *nahgengil*. In de oudere verwante talen komt het niet voor, ofschoon het daarin wel denkelijk niet onbekend zal geweest zijn. De ohd. vorm zou *niufengil*, de mhd. *niuvengel* geluid hebben. En dat het woord werkelijk niet uitsluitend Nederlandsch, maar ook elders in gebruik was, blijkt ten klaarste uit het oudere Engelsch. Daar heette het *newefangel*, *newfangle* (Stratmann 419), met het znw. *newfangleness*, bij Johnson door *vain and foolish love of novelty*, bij Halliwell (575) door *inconstancy* verklaard; en daarnevens had men een afgeleid bnw. *newfangled*, bij Johnson: *formed with vain or foolish love of novelty*. De Engelsche taalkundigen zitten met die woorden min of meer verlegen. In sommige woordenboeken vindt men *newfangle* vermeld op *fangle*; Stratmann (187) zet achter *fangel* een vraagteeken; nergens vind ik de juiste verklaring. Ons mnl. *nievingel* neemt allen twijfel weg; het wijst de vorming van *newfangle* zonneklaar aan, getuigt dat het een woord is van oude dagteekening, en maakt het meer dan waarschijnlijk dat ook reeds 93
het Ags. *niwfengel* zal gekend hebben. Ook in jongere verwante talen vindt men het weder, ofschoon met andere suffixen en eenig verschil in vorm, naarmate de stam *fangan* of *fahan* ten grondslag ligt. In Keur-Hessen zegt men *neufängisch* voor *nieuwsgierig*, in de volkstaal ook *niggefünksch*, waarnevens het znw. *niggefunk*, een nieuwsgierig mensch (Vilmar 283). In

gelijken zin kent het Zweedsch *nyfiken*, *nyfikenhet*, het Noorsch *nyfikjen*, *nyfikne* (Aasen 339). Men ziet, het woord was wijd en zijd verspreid; maar de sporen, die het heeft nagelaten, waren bijna onkenbaar geworden. Het terugvinden van ons *nievingel* herstelt alles in een helder licht.

Ik mag van de aangehaalde plaats van Ruusbroec niet afstappen, zonder nog eene andere uitdrukking aan te wijzen, die er mede in verscholen ligt. Voor *een wille* moet *eenwille* gelezen worden, in één woord. *Eenwille*, eenheid of onveranderlijkheid van wil, is de mnl. benaming voor hetgeen wij thans *eigenzinnigheid*, *stijfhoofdigheid* of *koppigheid* noemen: een echt en oud woord, dat niet weggemoffeld behoort te worden door *een wille* te schrijven. Verg. ags. *ânwil*, pertinax, *ânwillice*, pertinaciter, *ânwilnes*, pertinacia (Ettmüller 54, Bosworth 26 *a*). Het zal niet overbodig zijn, dit *eenwille*, met de afleidingen *eenwillich* en *eenwillicheit*, met eenige bewijsplaatsen te staven. Bij Ruusbroec zelven leest men, D. IV, bl. 189: „Nochtan en can hi niet ghebidden noch begheren *met eenwille* noch met crighe", hetgeen Surius door *pertinaciter* vertaalt. Matthijssen in de *Costumen van Brielle* (bl. 245 *) merkt aan, dat men geene „luden, die *eenwillich* sijn", geene eigenzinnige, onhandelbare lieden, in den Raad of het Gerecht moet nemen; en komen zij er toch in, „so moet men hem wijsseliken ghemoeten mit redenen ende werken, dair men se mede trecken mach van hairre *eenwillen*, op dat onder den Gherecht blive vrede ende eendrachticheit". In de Leidsche Keurboeken, uitgegeven door Dr. Hamaker, komt het woord meermalen voor. Bl. 60: „enich ambochtsman..., die open werc hadde ende niet werken en woude mit enen *eenwille*", d. i. die uit eigenzinnigheid niet werken wilde. Bl. 482: „Waert dat der stede bode... tot yements huse quaem om ghelt of om pande,
94 ende hi dat weigherde mit enen *eenwil*, die verbuerde 42 sc." En bl. 521: „Ende wair yement, die him misdede off *eenwil* dair jeghens besichde, dat soude tgerecht an him corrigieren". Evenzoo in *Hor. Belg.* 12, 24:

Ende scuwen *eenwille* ende hovaerde.

Het bnw. *eenwillich*, dat wij reeds bij Matthijssen aantroffen, en dat o. a. ook in de Limburgsche sermoenen voor-

* [Uitg. d. Mr. Fruin en Mr. Pols, blz. 68.]

komt (*Taal- en Letterb.* 6, 228 *), is bij Ruusbroec eene gewone uitdrukking. Veelal verbindt hij het met *crigelijc* of *crigel*, kregel (D. IV, bl. 35, V, bl. 10, 107). Men zij echter op zijne hoede, dit *eenwillich* niet te verwarren met het gelijkluidende woord, doch van geheel verschillende beteekenis, t. w. in den zin van *één van wil* (*met een ander*), *eensgezind*, of *eenswillend*, gelijk men thans zegt. Kiliaan kende nog de beide woorden, en verklaarde het eene door *pertinax*, het andere door *concors*. Vandaar het merkwaardige verschijnsel, dat Ruusbroec *eenwillich* nu eens als tegenstelling van *eendrachtich* bezigt, en dan weder als daarmede synoniem. D. IV, bl. 80, zegt hij: „En sijt niet *eenwillich*, MAER *eendrachtich* met uwen susteren tote allen goeden dinghen". Maar D. V, bl. 253: „Hi wilt dat wi sijn met allen goeden menschen ghesellijc, *eenwillich* ENDE *eendrachtich* in minnen". Het klinkt vreemd, maar in het verband van den zin kon de bedoeling niet twijfelachtig zijn en was dus geene verwarring te vreezen.

Het afgeleide *eenwillicheit* staat in beteekenis weder met *eenwille* gelijk. Een zeer duidelijk voorbeeld er van vindt men bij Van Mieris 4, 65. Graaf Willem VI beveelt daar, dat men de keuren der Heemraden van Rijnland stiptelijk zal onderhouden: „want wy by niements *eenwillicheyt* onse lant verloeren, noch immer ongedijckt en willen laten". Hij wilde niet, dat het land schade zou lijden door de *koppigheid* van een der dijkplichtigen. Ook in de *Stemmen*, door Ds. Van Iterson uitgegeven, treft men het woord een paar malen aan (bl. 84 en 112). Op de eerstgenoemde van die beide plaatsen wordt het met *hertneckicheyt*, *eyghen goetduncken* en *eyghene wijsheyt* te zamen genoemd.

* [Uitg. d. Dr. J. H. Kern, blz. 300.]

ONTHUDEN, ONTUTEN.*

Diericx, *Gends Charter-boekje*, bl. 38. — De weglating of voorvoeging der *h* heeft aan de uitleggers van mnl. geschriften allerlei parten gespeeld. Op een voorbeeld daarvan wil ik hier wijzen, omdat het mij de gelegenheid geeft, twee woorden, die nog nooit behandeld werden, en die men meer dan eens met elkander verwarde, opzettelijk in 't licht te stellen.

In de woordenlijst, door Diericx aan zijne uitgave van Gentsche charters toegevoegd, leest men (bl. LXV): „*Onthuuden ende ontgoeden* (*iemand*), iemand stellen buyten het bezit en den eygendom van een onroerlyk goed". De verklaring is, wat den zin betreft, zeer juist, gelijk ons later blijken zal; maar in den vorm des woords vergiste de uitgever zich. Het bedoelde ww. was niet *onthuden*, maar *ontuten*: een geheel verschillend woord, maar dat in het deelwoord *onthuut* nevens *ontuut*, door die werking der *h*, licht met *onthuden* verwisseld kon worden.

Onthuden is eene afleiding van het ww. *huden*, dat in 't Mnl. volstrekt niet zeldzaam is, maar tot dusverre bijna niet opgemerkt werd, omdat men het gewoonlijk met *hueden*, *hoeden* verwarde, als b. v. Halbertsma deed in zijne *Aantt. op den Sp. Hist.*, bl. 505 vlg., waar *huwen*, *huden*, *hoeden* en *uten* op de wonderlijkste wijze worden dooreengehaspeld.

Huden was de mnl. vorm van het ww., dat in 't Ags. *hŷdan* en in 't Eng. *to hide* luidt en regelmatig aan gr. *κεύθειν* beantwoordt. Het beteekende eveneens *bergen*, *verbergen*. Van het afgeleide *hoeden* behoort het wel onderscheiden te worden, evenals ags. *hŷdan* van *hêdan*, en eng. *to hide* van *to heed*,

* [Uit „Middelnederlandsche Verscheidenheden" in Taalkundige Bijdragen, II, 1879, blz. 96—104].

ofschoon reeds in 't Mnl. (gelijk wij zien zullen) de beide woorden somtijds verwisseld werden: iets, dat trouwens ook al met ags: *hȳdan* en *hēdan* het geval was. Ik laat hier eenige voorbeelden van *huden* volgen.

Maerlant, *Sp.* III[1], 40, 65, zegt dat geestelijke heeren hun goed op die voorwaarde bezitten, dat het ten behoeve der armen verstrekke. 97

> Diet dan dorperlike *huden*
> Ende niet en deelen den aermen luden,
> Dat gaet, ane mijn rechte gelove,
> Boven allen roveren rove.

„Die hun goed schandelijk *verbergen, achterbaks houden*". Juist in dezelfde toepassing leest men bij Hildegaersberch (4, 76), dat een heer, die zijne ware vrienden heeft leeren kennen, den leugenaar niet meer vertrouwen zal,

> Mer min ende vrienscap gaen vernuwen
> Mit sinen goeden getruwen luden,
> Die lijf noch goet voer hem en *huden*,
> Heeft hijs noet, si en latent bliken.

Elders beklaagt zich de dichter, dat men de heeren niet behoorlijk inlicht omtrent hetgeen recht en wet is (95, 42):

> Nu gaetmen voer den heren *huden*
> Trechte loy ende wattet hout;
> Si en sijns hem niet te seggen bout,
> Die gheen diet openbaren souden,
> Sy decken twaer.

Evenzoo later (171, 159):

> Daer alle recht sel wesen open,
> Sonder decken, sonder *huden*.

Wordt op de beide laatste plaatsen *huden* met *decken* gelijkgesteld, ook het wederkeerige *hem huden* bezigt hij voor *zich bedekken, zich verbergen, zich anders voordoen dan men is* (229, 32):

> Dies ghelijc ist mitten luden,
> Die *hem* schalkeliken *huden*,
> Alsmer gheselscap mede beghint,
> Ende thants der na contrari vint.

In de eigenlijke opvatting van het *wegbergen* of *wegstoppen* van een stoffelijk voorwerp, leest men in het *Byenboec*, bij Dr.
98 Van Vloten, *Ned. Proza*, bl. 295: „Rechtevoert doe hem die zoen sach, toech hi die gans van den vuer, ende *hudese* in die camer". En het wederk. *hem huden*, zich verbergen, zich verschuilen, in de vertaling van *Barthol. den Ing.* f. 723 *b*: „Een serpent... dat *hem huudt* onder tsant". En f. 729 *a*, waar van de spin gezegd wordt: „Ende twijf... jaecht vlieghen ende ander beestkens, ende tmanniken helpt haer, ende als si groot is, so *huut* si *haer*, op dat si niet ghesien en sal werden". Op beide plaatsen heeft het Latijn: „*se abscondit*".

Nevens het imperf. *huudde* of *hude* luidde het part. *gehudet* of *gehuut*. Ik vond het in een Hs. van het *Passionael*, *Somerst.* (Catal. Maatsch. d. Ned. Lett., Hs. nº. 280), f. 41 *c*: „Doet my comen gheersten broet ende heymelic gheven. Ende doet ghebrocht was ende hijt ghebenedijt had ende onder sine cleederen *ghehuut*, doe seyde hy: *enz.*" In de Delftsche uitgave van 1489, f 80 *d*, leest men daarvoor: „ende in sinen bosem *verborgen*" [1]).

Ook in het Nederduitsch was *huden* in den zin van *verbergen* eene gewone uitdrukking, en ook daar werd zij wel eens met *hoden*, hoeden, verwisseld. Zie Schiller en Lübben 2, 278 en 326. Thans is het woord verouderd, behalve hier en daar in gewestelijke spraak, als b. v. in Twente, waar *huën* voor *wegbergen*, *wegleggen* nog in gebruik is (Halbertsma in *O-IJ.*
99 *Alm.*, 1836). Er leven ook nog een paar schilderachtige zegswijzen, die de herinnering aan het oude *huden* bewaren. In West-Vlaanderen wordt een gierigaard, die op de wijze van

[1]) Ook met dit *ghehuut* echter moet men voorzichtig zijn, om verwarring te voorkomen; want *ghehuut* is evenzeer het part. van *uten*, met de ingeschoven *h*, hier dienende om den hiatus te vermijden. Wanneer men b. v. in *Walewein*, vs. 9071, leest:

> Eerlijc, na landsheren doene,
> Was des hertoghen sone, die coene,
> *Ghehuut* ende ghedaen ter arde,

dan zou men al licht *ghehuut* als het deelw. van *huden* opvatten, omdat het begraven een *wegbergen* is in den schoot der aarde. Doch dan zouden *ghehuut* en *ghedaen ter arde* geheel hetzelfde beteekenen. Maar de dichter bedoelde twee zaken: de uitvaart en de teraardebestelling. *Ghehuut* is hier van *uten* in den zin van *uitgeleiden*, *grafwaarts geleiden*, (*iemands*) *uitvaart doen*. In die beteekenis is het woord nog in West-Vlaanderen bekend: zie De Bo op *Uiten* en *Uiting* (uitvaart).

Warenar zijn pot met geld zorgvuldig verbergt, een *hudepot* of *huidepot* genoemd (De Bo 1, 446). En in Groningen kent ieder het *hudertje*. Als b. v. na het Sinterklaasfeest de trommel met lekkers eindelijk leeg is, tot groote teleurstelling der lieve kleinen, dan zegt moeder: „Kinderen, ik heb nog wat *in 't hudertien*". Het *hudertje* is als 't ware het *wegbergertje*, het *verstoppertje*, de trommel, de zak, het laatje enz., waarin men iets wegbergt en bewaart, om het voor later gelegenheid te besparen.

Ofschoon de vorm van ons ww. regelmatig en doorgaande *huden* luidt, komt toch ook de dialectische bijvorm *hiden* voor, die merkwaardig met eng. *to hide* overeenstemt [1]). Men vindt dien, in 't rijm, in *Reinaert* 1, 2574, waar sprake is van de bron Kriekeput,

Daer in leghet mijn scat *ghehidet* (: lidet).

Met voorvoegsels komt *huden* voor in de afgeleide ww. *behuden*, *verhuden* en *onthuden*. Het eerste bij Maerlant, *Sp.* I[7], 65, 245. Een melaatsche zal genezen worden, mits hij al zijne zonden belijde. Mijne medicijn, zegt de geneesmeesteres:

Es an di verloren pine,
Houtstu eneghe dinc *behuut*.

„Indien gij iets *verborgen* houdt". Bij Vincentius: „*abscondito* ullo criminali". En in een bundel sermoenen (Catal. Maatsch. d. Ned. Lett., Hs. n°. 318), f. 44 *c*: „Ende hore gheen en verstont dit woert; het was hem *behuedet*, soe dat sy een wort niet daer aff en verstonden".

Vooral gewoon was *verhuden*. *Reinaert* 2, 7553 (W.), 7529 (M.):

Dat sijn haer vrienden, die hem ontgliden,
Die haer boosheit hebben *verhuut*,
Recht als thair bedect die huut.

waar de variant bij Grimm, *Reinh.* 259, vs. 4247, *ghehuut* heeft. *Wapene Rogier*, vs. 334, van het lichaam in betrekking 100
tot de ziel:

Al hout hi met hare een ghespan,
So nes maer vercleet daer van
Ende boven *verhuut*.

[1]) Wat de wisseling van *û*, *ui* met *î*, *ij* betreft, verg. de aant. op [Taalk. Bijdr. II] bl. 88 [alwaar slechts verwezen wordt naar het opstel *ΛΕΙΦΑΡ*, blz. 220 vlg. (hierboven blz. 218 vlg.)].

„Al is het lichaam met de ziel verbonden, toch is de ziel door het lichaam alleen maar bekleed en van boven *bedekt*".

Van Vrouwen ende van Minne, III, 13, 1:

> Een loghen dicke scone luyt,
> Ende een guede wairheit *verhuyt*.

„Eene leugen *bedekt*, *verbergt* vaak eene goede waarheid".

Minnenloep, 1523, van Penelope die 's nachts haar weefsel weder uithaalde:

> Doch ten lesten, doe sy niet meer
> En mochte *verhuden* int bescheyde,
> Doe ghenct weder uuten gheleyde.

In het gloss. wordt dit verklaard door *verhoeden*, *voorkomen*. Ik geef gaarne toe, dat *verhuden*, *verhueden* ook als bijvorm van *verhoeden*, en in den zin van *hoeden* voorkomt (als b. v. in den *Vierden Wap. Mart.* vs. 89 en 729); doch hier is niet dat ww., maar ons *verhuden*, verbergen, bedoeld. De zin is: „toen zij het niet langer gevoeglijk *verbergen* kon".

Ziehier nog een paar voorbeelden uit prozaschrijvers. In de vertaling der fabelen van Cyrillus (*D. War.* 6, 203): „Daer om *verhuut* die ghever sijn aenscijn, ende scuwet dat lof, ende en eyschet gheen uutwendich loen". *Conincx Somme*, f. 261: „Nyemant en mach dat vyer *verhuyden* in sijnen schoot, sijn rock en bernt". En als wederk. ww., *hem verhuden*, zich verbergen, in eene oude vertaling van het 2de Boek der „*Imitatio Christi*", medegedeeld in den *Kalender voor de Prot. in Ned.*, 7, 166: „Vele prisen Jhesum ende benedien hem also langhe als si enighen troest van hem ontfanghen; mer *verhudet hem* Jhesus ende achterlatet hise een luttel, so vallen si in becoringhen".

Gelijk wij boven zagen, dat in het Nederduitsch *huden* wel eens met *hoden* verwisseld werd, zoo vindt men ook in 't Mnl.
101 *verhoeden* voor *verhuden* gebezigd. In de bovengenoemde sermoenen (Catal. Maatsch. d. Ned. Lett., Hs. nº. 318) leest men f. 44 *b*: „Dat woert was van hem *verhoedet*", en het Latijn, dat voorafgaat, luidt: „erat verbum *absconditum* ab eis". *Verhoedet* is dus hetzelfde als *behuedet*, dat ik zoo even uit de volgende kolom aanhaalde. En evenzoo vond ik, als wederk. ww., *hem verhoeden*, in denzelfden zin als *hem verhuden*, in

den *Fase. Myrre* (uitg. Leiden, 1546), f. 154 r°: „Och, ghi zijt die geen dien ic soec. Waer om hebt ghi mi *u* dus lange *verhoedt*?"

En nu eindelijk *onthuden*. Het is mij slechts eenmaal voorgekomen, en wel in het Leidsche Keurboek van 1450, B. V, 39, § 7 (bij Dr. Hamaker, bl. 233): „Ende wairt dat enich backer den gerechte enich broot *onthude*, dat sij na bevinden conden, dat soude tgerecht corrigeren". De bedoeling is blijkbaar: indien hij eenig brood voor het gerecht *verborg*, *wegsloot*, zoodat men het niet te zien kreeg. In het gloss. wordt er op gewezen, dat in de voor 't overige gelijkluidende keur van 1508 niet *onthude* staat, maar *onthemelde*, waarbij echter de zin dezelfde blijft, want *hemelen* beteekent evenzeer *verbergen*: zie mijne aant. op *Warenar*, bl. 123. *Onthuden* (*enen iet*) en *onthemelen* beide zijn dus zooveel als: (iets voor iemand) door verbergen buiten bereik stellen.

Het andere werkwoord, dat ik noemde, is *ontuten*, eene afleiding van *uten*, waarvoor men echter ook *huten* en *onthuten* geschreven vindt, hetgeen vanzelf tot de verwarring met *huden* en *onthuden* aanleiding gaf.

Uten had (behalve andere opvattingen, die hier niet in aanmerking komen [1]) ook de beteekenis van (*iemand*) *buiten het bezit van iets stellen*. Als bedrijvend ww. opgevat, gold het dan in den zin van *berooven*, en datgene, waarvan men iemand berooft, werd door den 2^{den} nv. uitgedrukt. Zoo in Maerlant's *Alex.* 8, 1136:

> Die coninc stackene op die side, 102
> Dat eem dat sper dede wee,
> Ende hi spranc in stucken twee,
> Ende trensoen eem *uyt* siner rechter oge.

„Het afgebroken stuk van de speer *beroofde* hem van het rechteroog".

Vooral gebruikelijk was *uten* als wederk. ww., mede met den genitief of met het voorz. *van*, in den zin van *afstand doen* (*van iets*), *het opgeven*, *laten varen*. Maerlant, *Sp.* I^7, 61, 25:

> Dus *utic mi* haerre minne,
> Ende wille u dienen vort met zinne.

---

[1]) *Uten* komt nog in de volgende beteekenissen voor: 1°. uitspreken (een vonnis enz.); 2°. uitmaken, afdoen (eene rechtzaak); 3°. uitdoen, uitblusschen (vuur); 4°. uitvaart doen: zie boven, bl. 98 [290], aant.

„Ik *doe* om uwentwil *afstand* van hare liefde". Bij Vinc.: „ideoque ei *renuncio*". IV^2, 72, 39:

Ende *uute hem* met herte, met monde,
Vort meer van al sulker zonde.

IV^3, 79, 68:

Ende ten lesten beede te samen
Uten si *hem* haerre scamen,

d. i. „*legden* zij hunne schaamte *af*". Vinc.: „omni rubore *postposito*". IV^3, 28, 36:

Si *uuten hem* aldaer ter stede.
Kerken, offrande ende outare,
Ende alle tienden harentare.

d. i. „zij *deden* er *afstand* van". Vinc.: „*abdicaverunt* etiam ecclesias, *cet.*" — Als onzijdig ww. vindt men het in denzelfden zin gebezigd I^7, 61, 44:

Si rieden hem, die dit vernamen,
Dat hi der werelt *uutte* te samen.

„dat hij van de wereld *afstand zou doen*". Vinc.: „seculo *renunciare*". Eene variant heeft daar *hem ute*, dus als wederk. ww. Doch het tekst-hs. bewijst, dat ook *uten* alleen in die beteekenis gold. Oorspronkelijk als onzijdig ww., met den genitief, gelijk het hier voorkomt. Doch de genitief verliep allengs en werd door den accusatief vervangen, evenals wij boven reeds
108 *si uuten hem* door *alle tienden* gevolgd zagen. Zoo ging de zegswijze *des goets uten* ongemerkt over in *dat goet uten*, en *uten* werd een bedrijvend ww., in den zin van *afstaan*. In toepassing op goederen, die men afstaat of repudieert, was dat *uten* in de latere rechtstaal eene zeer gewone uitdrukking, als b. v. bij Matthijssen, *Cost. van Brielle*, bl. 308 [uitg. Fruin—Pols, 176]: „Goeden, die niement anghestorven sijn, ende die die erfnamen *uyten*". Bl. 309 [177]: „Als die erfnamen van den genen, die oflivich geworden is, die goeden *uyten* willen". Bl. 310 [177]: „Ende dat sal men tekenen in der Steden Boeck, die personen die die goeden *gheuyt* hebben, ende die tijt datse die *uyten*". En straks weder, sprekende van den bekenden boedelafstand der weduwe van Hertog Albrecht: „Vrou Margariete van Cleve... *uytede* die erfelike goeden van

Hollant aldus". Kort te voren had de schrijver het wederk. ww. gebezigd: „Als die dode ghegraven is, so sal sy, mit hairs voechts hant, *hair uyten* rechtevoirt op 't graft, ende quijt schelden alle die goeden, die *enz.*" [1]).

Van dit *uten* nu is *ontuten* eene versterking. In vorm staat het gelijk met mhd. *entiuzen* (Lexer 1, 573), vanwaar ook de frequentatieven *entûzenen* en *entiuzern*, nhd. *entäuszern*. Het werd als bedrijvend ww. gebezigd, met een persoon als object, en gevolgd door het voorz. *van*, in den zin van *iemand buiten het bezit van iets stellen* (Fr. *déposséder*), in toepassing op onroerende goederen. Zoo leest men in eene Gentsche oorkonde van 1359, bij Serrure, *Vaderl. Mus.* 4, 351, waar sprake is van een leen, door heer Jan van Artevelde afgestaan en overgedragen aan het klooster der Karthuizers: „Ende in al deser manieren wasser der Jan van Aertevelde voerseit af *onthuut* ende ontheerreft wel ende wettelic". En nogmaals (4, 352) in 104
eene oorkonde van hetzelfde jaar, betreffende een leen, door Davijt de Coyere aan het klooster verkocht: „Ende in al deser manieren wasser Davijt de Coyere voerseit wettelic... af *onthuut* ende ontheerreft".

En nu het charter, waar Diericx in zijn glossarium op doelde. Men vindt het op bl. 36—39 van zijn werkje. Het is een stuk van 1366, en betreft den verkoop van „de ervachtige meyerie van sente Pieters" door Jan Haec aan den Abt van St.-Pieters. Aan het slot leest men: „Ende voort was Jan Haec voornoemt wettelyc *onthuudt* ende ontgoet van al den rechte van der meyerien, sonder dat hier in verclaert es". Kennelijk heeft men hier met hetzelfde woord als in de beide charters van 1359, en dus niet met *onthuden* (als Diericx meende), maar met *ontuten* te doen. En dit blijkt nog ten overvloede

---

[1]) Op bl. 308 leest men *gewt*, in de woorden: „Want hy by gheenre reden bewysen en soude moghen, dat hijs *gewt* wair". De uitgever teekent er bij aan: „*Geuit*, dat is, uit de bezitting der zelve geraakt". Doch zelf gevoelende dat die uitlegging niet in den samenhang past, omdat hier sprake is van het *aanvaarden* van goederen zonder eigenaar, laat hij er op volgen: „Of liever, *gewettigd*, namentlyk tot het onderwinden en aanvaarden der zelve". De laatste verklaring is de ware. Doch de onjuiste lezing bracht den uitgever in de war. De schrijver had *gew't* bedoeld, d. i. *gewaert*, het gewone woord voor *gemachtigd*, *bevoegd*. [Het oorspr. Hs. heeft echter blijkens de hierboven aangehaalde nieuwe uitg. niet *gewt*, maar *gheuut*: zie ald. blz. 176].

op volkomen afdoende wijze uit de woorden, die onmiddellijk op de aangehaalde volgen: „ende hy dede daer toe al dat hy schuldech was te doene omme wettelike hem daer af te *onthutene*".

In de zoo even genoemde oorkonden wordt *ontuten* vereenigd met *onterven* en *ontgoeden*. Die vereeniging was geene doellooze tautologie. Blijkbaar ziet *ontuten* op den afstand van het bezit, *onterven* en *ontgoeden* op dien van den eigendom.

Het bovenstaande zal wel voldoende zijn, om voortaan alle verwarring van *huden* en *onthuden* met *uten* en *ontuten* te voorkomen, en aan elk dier woorden, waar men het ook moge aantreffen, altijd het zijne te geven. Ook in de woordverklaring behoort de regel te gelden: *suum cuique*.

OPMERKINGEN

OVER DE TAAL EN DEN STIJL VAN HET ONTWERP VAN HET

WETBOEK VAN STRAFRECHT

(22 Febr. 1879). *

I. Inleiding der opmerkingen. **

Toen ik onlangs de eer had met U te spreken over het Ontwerp van het Wetboek van Strafrecht, met de Koninklijke Boodschap van 22 Februari l.l. aan de Tweede Kamer der

---

* [Mr. H. J. Smidt, Geschiedenis van het Wetboek van Strafrecht, 2e druk, 1e dl., blz. XII, schrijft o. a.: „Zoodra het ontwerp van het „Wetboek bij de Tweede Kamer ingediend en in druk verschenen was, „verzocht de ondergeteekende den hoogleeraar Dr. M. de Vries, te Leiden, „het ontwerp te willen nagaan uit het oogpunt van taal en stijl, vooral „voor een Wetboek van Strafrecht van overwegend belang. Met zijn be-„kenden ijver voor alles, wat Nederlandsche taal en letteren betreft, maar „tevens met groote welwillendheid en geduld, heeft die hoogleeraar zijn „tijd en zijne geleerdheid aan die taak dienstbaar gemaakt. De vruchten „van zijn onderzoek heeft hij verzameld in een aan mij persoonlijk (*niet* „aan den Minister van Justitie — aldus was zijn uitdrukkelijk verlangen) „gericht verslag. Naar aanleiding daarvan zijn vervolgens, bij nota, nog „eenige ophelderingen gevraagd, die onmiddellijk gegeven werden. Na „daartoe van Prof. De Vries verkregene toestemming, zijn het verslag „en de nota, beide hoogst belangrijk voor het Wetboek, aan den heer „Mr. A. E. J. Modderman, na zijn optreden als hoofd van het Departement „van Justitie, overhandigd, die daarvan niet alleen erkentelijk gebruik „maakte, maar ook over de redactie van latere wijzigingen telkens met „genoemden hoogleeraar in overleg trad.

„Zoowel daardoor als door de officieuse mededeeling dier stukken aan „de Commissie van Rapporteurs uit de Tweede Kamer der Staten-Generaal, „heeft de arbeid, door onzen keurigen taalkenner ten behoeve van het „Wetboek aangewend, niet enkel op de spelling van het geheel, maar „ook op de eindredactie van menig artikel een overwegenden invloed „geoefend"......

Uit het groot aantal dezer „opmerkingen" zijn hier opgenomen, behalve de „Inleiding", de opmerkingen betreffende „Straf bedreigen", „Ontlijving" en „Afdreiging".]

** [Mr. H. J. Smidt, t. a. p., dl. I, blz. 38—42].

Staten-Generaal aangeboden, werd mij door U de wensch te kennen gegeven, dat ik U mijne bedenkingen zou mededeelen, betreffende de taal en den stijl van dat wetsontwerp. Het was uw verlangen het Strafwetboek, waaraan door de Staatscommissie en door U zelven zooveel zorg besteed was, ook in taal en stijl zoo goed en zoo zuiver mogelijk te maken. Ik behoef U niet te zeggen dat ik uwe vereerende uitnoodiging met warme belangstelling vernam. Het is een verblijdend bewijs van vooruitgang op het gebied der beschaving, dat de Regeering bij het ontwerpen van een zoo belangrijk Wetboek ook hare verplichtingen jegens de moedertaal erkent. Had
89 men in het jaar 1838 de rechten der taal evenzeer geëerbiedigd, wij zouden ons dan niet te schamen hebben over de wetboeken, in dat jaar ingevoerd, die als voorbeelden van cacographie nog altijd het gevoel van iederen Nederlander, wien zijne taal ter harte gaat, zoo pijnlijk aandoen. Wel mogen wij ons gelukwenschen, dat de tijden veranderd zijn, en dat de Regeering thans uit eigen beweging wil voorgaan, de eer en het recht onzer taal te handhaven. De Nederlandsche natie mag er U dankbaar voor wezen.

Ik heb dan ook geen oogenblik geaarzeld aan uwen wensch te voldoen. Wel gevoelde ik de bezwaren, die deze gewichtige taak voor mij zou opleveren, daar ik een vreemdeling ben op het gebied der rechtsgeleerdheid. Doch ik begreep tevens, dat men ook geen rechtsgeleerde behoeft te wezen, om de artikelen van een wetboek, geheel en uitsluitend uit het oogpunt van taal en stijl te beoordeelen; en waar zich een twijfel mocht voordoen, kon ik immers rekenen op de welwillende voorlichting van mijnen ambtgenoot, die aan onze Universiteit het strafrecht vertegenwoordigt. Maar bovenal, ik zou gemeend hebben aan mijnen plicht jegens onze taal te kort te doen, indien ik mij niet terstond bereid had verklaard, de taak te aanvaarden die mij werd opgedragen. Het geldt hier eene zaak van uitnemend belang. Juistheid van uitdrukking is zeker in een Strafwetboek een allereerst vereischte, om allerlei moeilijkheden in de practijk te voorkomen. En wat eenmaal in dat wetboek wordt opgenomen, zal buiten twijfel weldra gangbare munt worden door het menigvuldig gebruik onder allerlei klassen der maatschappij. Twee groote belangen, dat der wetgeving en dat der taal, gaan dus hier met elkander gepaard.

Doch er was nog eene andere reden, die mij te gereeder besluiten deed aan uw verlangen naar mijn beste vermogen te voldoen. Guluit gezegd, indien mij door U het voorstel was gedaan, eene critiek te leveren van de taal en den stijl van het Burgerlijk Wetboek, dan zou ik zeker voor die taak zijn teruggedeinsd; want er zou geen einde geweest zijn aan het verdrietig zondenregister, dat ik dan had moeten opmaken, naar aanleiding van die 2000 artikelen, van welke een niet gering aantal zoodanig gesteld is, dat iemand, die niet in de geheimen der rechtsgeleerdheid is ingewijd, zelfs den zin en de bedoeling niet vatten kan. Maar hier gold het een geheel ander geval. De Staatscommissie, die met het ontwerpen van het Strafwetboek belast is geweest, heeft een werk geleverd, dat niet alleen om den inhoud door de bekwaamste binnen- en buitenlandsche rechtsgeleerden hoog geprezen wordt, maar dat ook van ernstige en gemoedelijke zorg voor taal en stijl getuigt. Elk artikel draagt de blijken, dat ieder woord, iedere uitdrukking, ieder leesteeken, met de grootste nauwgezetheid is overwogen. Geen taalkenner heeft zeker met het Ontwerp kennis gemaakt zonder een innig gevoel van vreugde over den grooten vooruitgang, die zich hier in onze rechtstaal vertoont, en van erkentelijkheid jegens de uitstekende rechtsgeleerden, die ook de rechten van taal en stijl zoozeer wisten te handhaven. En na die zorgvuldige behandeling vanwege de Staatscommissie is ook door U, bij het herzien van het ontwerp, aan de eischen der taal eene bijzondere oplettendheid gewijd. De gelukkige verandering b. v. van de onhollandsche woorden *hoogstens* en *minstens* in de echte Nederlandsche uitdrukkingen *ten hoogste* en *ten minste*, en de wijziging in art. 367 en 369, 40
waarin het werkwoord *uitstellen* door U voor het min juiste *vertragen* in de plaats werd gesteld, getuigen duidelijk, hoe het U ernst geweest is, ook in dit opzicht het Wetboek aan de strengste eischen te doen beantwoorden. Al die zorg, door de Staatscommissie en den Minister aan het Ontwerp gewijd, heeft natuurlijk de taak, om dien arbeid uit het oogpunt van taal en stijl te herzien, vrij wat gemakkelijker gemaakt. De bedenkingen, die ik de eer heb bij dezen aan uw oordeel te onderwerpen, strekken daarvan ten bewijze. Zij betreffen, voor verreweg het grootste gedeelte, slechts zaken van ondergeschikt belang. Schijnt de omvang van deze bladzijden op den

eersten aanblik met die verzekering in strijd, het is ook niet meer dan schijn. De uitvoerige beschouwing, die ik mij omtrent een paar onderwerpen veroorloofde, neemt een goed deel van mijn werk in. Het overige betreft meest kleinigheden, maar die ik niet mocht voorbijgaan: niet alleen omdat ook kleinigheden hare waarde hebben, waar het de zuiverheid van taal en stijl geldt; maar ook, om juist daardoor het bewijs te leveren, dat ik mij met alle zorg van mijne taak heb gekweten.

Op een aantal artikelen heb ik volstrekt niets aangemerkt. Ik stel er prijs op, U de verzekering te geven, dat ik daarom aan die artikelen geene mindere oplettendheid heb gewijd. Elk artikel, het geheele Wetboek door, heb ik ten minste driemaal met de grootste aandacht en de scherpste critiek herlezen en overwogen. Zoo ik niets, of althans niets van eenig belang, vond op te merken, het is niet te wijten aan nalatigheid van mijne zijde; het is veeleer te danken aan de uitstekende zorg en bekwaamheid, waarmede het Ontwerp is opgesteld. Ik aarzel dan ook niet te verklaren, dat naar mijn oordeel dit Strafwetboek, wanneer het U goeddunken mocht de door mij aangewezen kleine verbeteringen aan te brengen, uit het oogpunt van taal en stijl niets te wenschen zal overlaten en niet zal onderdoen voor het beste, dat een Fransch wetgever leveren kan.

Ik zou hier mijne taak als afgedaan kunnen beschouwen, indien ik mij niet verplicht achtte, nog eene vraag aan uwe overweging te onderwerpen, die ik niet achterwege mag laten, omdat zij met de zuiverheid van taal, die het onderwerp van deze bladzijden uitmaakt, in het allernauwste verband staat. Zij betreft de spelling, waarin het Ontwerp geschreven is. Tot dusverre heeft de Regeering zich streng gehouden aan de spelling van het jaar 1804, en deze is dan ook in het Ontwerp gevolgd. Intusschen is de herziening van die spelling bij den vooruitgang der taalwetenschap meer en meer noodzakelijk gebleken en heeft de Redactie van het Nederlandsch Woordenboek, alvorens met de uitgave van dat werk een aanvang te maken, die herziening met de meeste zorg en met de noodige behoedzaamheid volbracht. Zij handelde daarmede in den geest van Siegenbeek, die zelf erkende dat de door hem vastgestelde spelling allengs verbetering zou behoeven, naarmate de taalkunde vorderingen maakte, en die dan ook in 1827

verscheidene veranderingen voorstelde, die terstond, ook door
de Regeering, werden aangenomen. De Redactie van het Woor-
denboek ontwierp dan ook geene nieuwe spelling; zij bracht
alleen in de oude die verbeteringen aan, die bij den vooruit-
gang der wetenschap als vanzelf waren aangewezen. Nooit
heeft zij van haren kant op het volgen van hare spelling aan-
gedrongen; zij begreep dat in dergelijke zaken alles moest
afhangen van vrijwillige instemming. Aan die instemming 41
heeft het haar niet ontbroken. De spelling van het Woorden-
boek is thans door de meeste schrijvers van naam aangenomen,
wordt in de meeste dagbladen gevolgd, en is in het onderwijs
voorgoed gevestigd. In alle scholen, middelbare en lagere, wordt
zij zonder uitzondering — zoover mij bekend is — onder-
wezen. Het jongere geslacht kent geene andere meer, en ziet
de geschriften in de spelling van 1804 met bevreemding aan.
In hoeverre nu de Regeering wèl handelt, door zich onver-
anderd aan het oude te houden, staat niet aan mij te beslissen.
Ik heb er nooit op aangedrongen, dat zij de herziene spelling
van het Woordenboek door haar voorbeeld zou bekrachtigen.
Alleen door eigen overtuiging kon en mocht dit geschieden.
Maar het kan niet bevreemden, dat menigeen zich verwonderde,
de Regeering nog altijd te zien volharden in eene schrijfwijze,
die door het grootste gedeelte der natie reeds lang is verlaten,
en die in geene enkele school meer wordt onderwezen. Zij is
daardoor op het punt der spelling, gelijk men het uitdrukt,
„op een geïsoleerd standpunt" geraakt. Uit vrees van zich een
gezag aan te matigen over zaken, die buiten den kring harer
bemoeiingen liggen, is zij bij het oude blijven staan, terwijl
overal elders het nieuwe in zwang kwam; met dit gevolg,
dat zij nu met de oude spelling allengs alleen begint te staan,
in strijd met het onderwijs in de scholen, die door haar worden
beheerd en ten deele bekostigd, in strijd met de schrijvers,
die door de natie het meest worden gelezen, en in strijd met
hetgeen door alle deskundigen in theorie en practijk is aan-
genomen.

Het is ook thans volstrekt mijne bedoeling niet, de Regeering uit te noodigen om den weg, dien zij tot dusverre betreden heeft, voor het vervolg te verlaten. De noodzakelijkheid daartoe zal zich vanzelf voordoen, wanneer zij geene ambtenaren meer vinden kan, die de oude spelling kennen; en het laat

zich voorzien dat dit spoedig het geval zal zijn, omdat er geene bruikbare leerboeken meer bestaan om die spelling aan te leeren. Trouwens, die oude spelling wordt zelfs door hare meest volhardende voorstanders niet recht meer gekend. Zonder het te weten, wijken zij er telkens van af en nemen onwillekeurig het een en ander uit de spelling van het Woordenboek over. Zelfs van de Regeering gaat geen enkel stuk meer uit, dat niet door menigerlei afwijking bewijst, hoe ondoenlijk het is op den duur datgene te handhaven wat in de overtuiging der natie verouderd is.

Doch dit alles daargelaten, wenschte ik thans alleen te vragen, of het raadzaam is, een nieuw Strafwetboek, bestemd — gelijk wij hopen — om eene lange reeks van jaren in de behoeften der natie te voorzien, in het licht te doen verschijnen in eene spelling, die reeds terstond bij de uitgave voor het grootste gedeelte der natie verouderd is, en binnen weinige jaren voor de geheele natie en voor de Regeering zelve verouderd zal zijn. Is eenmaal het Wetboek ingevoerd, dan zal men niet licht tot eene herziening besluiten. Zal dan een zoo belangrijk Wetboek, bestemd om op het geheele volksleven zooveel invloed te oefenen, voortdurend gekenmerkt zijn door eene ouderwetsche schrijfwijze, met de algemeen aangenomen spelling in strijd? Het bezwaar schijnt mij ernstig genoeg, om er met nadruk op te wijzen. De tegenwerping, die men zou kunnen maken, dat ook onze andere wetboeken in de spelling
42 van 1804 zijn opgesteld, en dat er in de gezamenlijke wetboeken eenparigheid behoort te bestaan, komt mij weinig afdoende voor. Die wetboeken zullen vroeger of later herzien moeten worden, al ware het alleen ter wille van taal en stijl. De eer der natie toch gedoogt niet, ze op den duur in dien vorm onveranderd te behouden. Bij die — eenmaal noodzakelijke — herziening, waarbij natuurlijk de dan lang verouderde spelling niet meer zal worden gevolgd, zou het een wezenlijk ongerief zijn, indien het Wetboek van Strafrecht in die oude spelling ware geschreven; want om velerlei redenen zal men daarin geene verandering willen brengen. Ziet men dus in — hetgeen niet te miskennen valt — dat de tot dusverre gevolgde weg eenmaal verlaten zal moeten worden: men beginne dan al aanstonds met dit nieuwe Wetboek, dat daartoe zulk eene gereede aanleiding geeft. Men legge niet, door hier

te angstvallig aan het oude vast te houden, zich zelven de treurige noodzakelijkheid op, om altijd bij dat oude te blijven, ook nadat het alle levenskracht heeft verloren, en in de oogen der natie reeds lang is veroordeeld. Hier vooral is, dunkt mij, het gezegde van toepassing, dat het beter is bijtijds te keeren, dan voort te gaan op een weg, die eenmaal tot onoverkomelijke bezwaren moet leiden.

Ik zou bijna geschroomd hebben, U deze openhartige beschouwingen voor te dragen. Bij het aandeel, dat ik zelf in het vaststellen der spelling van het Woordenboek genomen heb, kon het licht schijnen alsof ik mijne eigene zaak bepleitte. Doch die kleingeestige bedenking mocht mij niet terughouden. Door het vertrouwen der Regeering belast met de eervolle taak om ambtshalve de belangen der moedertaal te behartigen, zou ik mij niet verantwoord rekenen, indien ik verzuimde, bij eene gelegenheid van zooveel gewicht, de aandacht der Regeering te vestigen op eene vraag, waarbij niet alleen de belangen der taal op het spel staan, maar waarbij ook het belang der Regeering zelve, indien zij zich voor de toekomst niet in al te groote moeilijkheden wil wikkelen, van nabij betrokken is.

[30 Juni 1879].

II. Straf bedreigen. *

[Boek I, Tit. II, Art. 10, 3de Alinea: *straf bedreigd*]. Dit woord wordt in het Ontwerp altijd gebezigd. Het zij mij vergund te vragen, of het niet om meer dan ééne reden raadzaam zou zijn die uitdrukking te vermijden.

Vooreerst is de vorm des woords, wanneer het in deze toepassing genomen wordt, zeker grammatisch niet te rechtvaardigen. *Bedreigen* heeft een persoon als object: *men bedreigt iemand.* Maar *iets bedreigen, eene straf bedreigen* is met de spreektaal in strijd. Men *dreigt* iemand *met* iets, men *bedreigt hem daarmede*; maar datgene *waarmede men iemand bedreigt,* kan onmogelijk zelf het object van *bedreigen* zijn. Men kan niet zeggen: *hij heeft hem een klap bedreigd.* Evenzoo kan men ook

* [Mr. H. J. Smidt, t. a. p., dl. I, blz. 214—215].

niet zeggen: *hij bedreigt hem eene straf*, noch *de straf is bedreigd*, 215 of *feiten waartegen straf bedreigd is*. Het zou dan ten minste *gedreigd* moeten zijn. Maar ook dit zou niet juist wezen; want men dreigt niet *iets*, maar *met iets*.

Maar eene andere bedenking is deze, dat het woord in eene wet niet wel gepast schijnt. *Dreigen* onderstelt altijd hartstocht, toorn, en is in zooverre altijd min of meer af te keuren. De wet is zonder hartstocht, zij is kalm, zij geeft voorschriften, die na rijp beraad in alle bedaardheid zijn vastgesteld. Ook waar zij op een misdrijf de zwaarste straf stelt, doet zij het zonder toorn, maar in de rustige overtuiging, dat het belang van den staat die strenge straf eischt. Zij *dreigt* niet, maar zij bepaalt, zij stelt vast, zij schrijft voor.

Daarenboven, want ook dit mag niet voorbijgezien worden: wie *dreigt* kan zijne *bedreiging* desverkiezende buiten gevolg laten; en hoe dikwijls dat gebeurt, getuigen volkszegwijzen als: *het zijn maar dreigementen, dreigen is geen doen, dreigers zijn geen vechters*, enz. Maar wat de wet bepaald heeft, dat *moet* geschieden. De rechter, al mocht hem het harte bloeden, *moet* hare voorschriften toepassen. Die voorschriften zijn dus meer dan *bedreigingen*; het zijn stellige bepalingen. Ook daarom is *dreigen* niet het juiste woord in eene wet.

In het gewone leven, als er van eenig misdrijf gesproken wordt, zegt men: *er staat die straf op*. Dat *staat* drukt het vaste, onvermijdelijke uit: evenals in *er staat geschreven*. Daaraan beantwoordt, met een actief werkwoord: *de straf, die daarop gesteld is*. Ziedaar, dunkt mij, de ware uitdrukking. Overal derhalve, waar in het Ontwerp gezegd wordt: *waartegen .... straf is bedreigd*, zou ik, ter wille der grammatica en der juistheid van uitdrukking, in bedenking geven liever te schrijven: *waarop .... straf is gesteld*.

In art. 66 [57], alin. 2, heeft de wetgever zelf, en zeer te recht, zoo geschreven.

Hier, in dit artikel 10, zou — dunkt mij — *bepaald* te verkiezen zijn: eene uitdrukking, die in het Ontwerp zelf meermalen is gebezigd, o. a. ook in dit zelfde artikel twee regels lager. *

* [Naar aanleiding van eene hierop gemaakte opmerking van den Minister werd t. a. p. nog bijgevoegd: „Zelf had ik liefst altijd *gesteld* geschreven, maar ik mocht mij niet te veel omzettingen veroorloven".]

III. Ontlijving. *

[Boek II, Tit. XIX]. De Wetgever stond in dezen titel voor een moeilijk vraagstuk: het vinden van juiste en bruikbare termen om de drie verschillende begrippen uit te drukken, die het Fransch door *homicide*, *meurtre* en *assassinat* onderscheidt. Wat het laatste (*assassinat*) betreft, behoefde geen twijfel te bestaan. *Moord* was daar de aangewezen term, die dan ook te recht door den Wetgever is aangenomen. Maar de beide andere termen leveren eene gewichtige zwarigheid op, omdat in de gewone spreek- en schrijftaal die begrippen niet bepaald onderscheiden of door bijzondere woorden uitgedrukt worden. De Wetgever, voor wien die onderscheiding noodzakelijk is, behoort dus twee termen vast te stellen en door zijn gezag in de rechtstaal in te voeren. Hoe juister die termen gekozen worden, hoe eigenaardiger zij het begrip te kennen geven, dat men er aan verbindt, des te meer kans is er, dat zij algemeen ingang zullen vinden en allengs ook in de volkstaal doordringen.

Terwijl voor *meurtre* in het Ontwerp het woord *doodslag* is aangenomen, wordt voor het begrip van *homicide* geen bepaalde term opgegeven, hetzij dat daartoe geene noodzakelijkheid bestond [1]), hetzij dat men het opzettelijk vermeden heeft bij gebrek aan een duidelijk aangewezen woord. Toch schijnt het wenschelijk dat de Wetgever de zwarigheid niet ontwijke, maar ze eens voor al beslisse. In de practijk is een vaste term voor *homicide* onmisbaar. Maar wordt de keuze aan het toeval overgelaten, dan kan er licht eene onjuiste uitdrukking insluipen,

* [Mr. H. J. Smidt, t. a. p., dl. II, blz. 448—450].

[1]) [Ook in het vastgestelde Wetboek is voor *homicide* geene uitdrukking opgenomen, omdat die daarin niet noodig was. Toch is hier deze *opmerking* van Prof. De Vries medegedeeld, omdat het voor rechtswetenschap en practijk zeer wenschelijk zou zijn, voor *homicide* eene vaste uitdrukking te hebben. Ten aanzien van het woord *ontlijving* schijnt uit een juridisch oogpunt geene bedenking te bestaan, mits in andere samenstellingen met *lijf*, dit woord de beteekenis van *lichaam* kunne behouden. Het technische gebruik toch o. a. van *Lijfstraffen*, in den zin van lichamelijke straffen, als tegenstelling van levensstraffen, is meer en meer gevestigd. Zie b. v. het Voorl. Versl. van de Tweede Kamer over het ontwerp tot wijziging van het Crimineel Wetboek voor het krijgsvolk te lande en het Antwoord der Regeering, beide in §§ 2 en 3, enz. (Noot van Mr. H. J. Smidt).]

in strijd òf met de taalwetten, òf met het zuivere taalgevoel.
449 Het gezag van den Wetgever, die na rijp beraad zijne keuze bepaalt, zal dat gevaar afwenden en het belang der taal in dit opzicht bevorderen. Het is dus zeer te wenschen, dat een welgekozen term door hem worde vastgesteld.

Reeds vroeger omtrent dit punt door den Hoogleeraar Modderman geraadpleegd, heb ik na rijp overleg voorgesteld het begrip van *homicide* uit te drukken door *ontlijving*. Het woord moge een oogenblik vreemd klinken, omdat men er niet aan gewend is; maar *ontlijven* is een echt goed Hollandsch woord, reeds in het Middelnederlandsch bekend, bij onze schrijvers in de 17[de] en 18[de] eeuw meermalen voorkomende, en zelfs tot op onzen tijd bij dichters min of meer in gebruik gebleven. Het zal niet ondienstig zijn, door het aanhalen van eenige voorbeelden het recht des woords te staven.

Hooft, *Nederl. Hist.*, bl. 194: „met den zwaarde *ontlijft* te worden".

Hooft, *Tacitus*, bl. 237: „Een wijf... is... door den blixem *ontlijft*".

Cats, *Tachtigj. Bedenck.*, bl. 45:

En soo het niet gestaegh door voetsel wert gestijft,
Eylaes! ons kranck gestel dat is terstond *ontlijft*.

J. Luiken, *Beschouw. der Wereld*, bl. 191:

alle leven word *ontlijft*,
Gelijk gezien word alle dagen.

Bilderdijk, 3, 160:

Welaan! geen staal zal u *ontlijven*.

Staring, 2, 97:

lang *ontlijfd*
Door luchtgebrek zijn beide speellui!

Hofdijk, *Griffo de Saliër*, bl. 35:

Mocht ik, met hem te *ontlijven*,
't Hart van heel 't Frankenvolk vernielen in dien slag!

Hofdijk, *Aeddon*, bl. 125:

en drijft hem
Den scherpen steen door borst of ribben, en *ontlijft* hem.

Uit het bovenstaande blijkt genoegzaam, dat *ontlijven* een woord is, dat ons wel en wettig toebehoort, en dat wij gerechtigd zijn meer algemeen in gebruik te brengen. Geschiedt dit door het bevoegd gezag van den Wetgever, dan wordt het vanzelf bij onze rechtsgeleerden aangenomen; en door het publiek zal het gemakkelijk verstaan worden, want *lijf* voor *leven* is nog bekend genoeg, al ware het alleen in de samenstelling *lijfrente* en in het nog altijd gebruikelijke *aflijvig* en *aflijvigheid*.

Dat nu *ontlijving* een zeer geschikt woord is om juist het begrip van *homicide* uit te drukken, kan, geloof ik, aan geen twijfel onderhevig zijn. *Ontlijven* geeft niets anders te kennen dan *het leven doen verliezen*, zonder iets te bepalen omtrent de wijze waarop dit geschiedt, noch omtrent de vraag, of er al of niet opzet mede gepaard gaat. *Ontlijving* heeft dus juist die algemeenheid, die vereischt wordt voor een woord, dat het doen ophouden van het leven moet uitdrukken, zonder te doen denken aan die bijzondere bijbegrippen, die aan *meurtre* en *assassinat* verbonden zijn.

De Hoogleeraar Modderman, wien ik het woord aanbeval, en die zich daarmede kon vereenigen, heeft het in de laatste jaren in zijne lessen reeds meermalen gebezigd, met dit gevolg, dat een aantal onzer jongere juristen reeds aan het woord
gewend zijn. Des te gemakkelijker zal het in gebruik komen, 450
wanneer de Wetgever kan goedvinden het door zijn gezag te bekrachtigen. Goed gevormd, duidelijk van beteekenis, ruim van opvatting en zonder bepaald bijbegrip, en tevens sinds eeuwen in gebruik, bezit het alle eigenschappen om thans tot een nieuw leven te worden opgewekt, waarin het uitstekende diensten zal kunnen doen.

Nog mag als eene omstandigheid, die tot aanbeveling strekt, worden opgemerkt, dat nevens *ontlijving* ook het werkwoord *ontlijven* en het *nomen agens*, t. w. *ontlijver*, beschikbaar zijn: iets dat voor het gemak van uitdrukking in spreken en schrijven zeer bevorderlijk mag heeten. Dit leert ons het voorbeeld van het Fransch. Aan *homicide* beantwoordde geen werkwoord. Door nood gedrongen, heeft men *homicider* gesmeed, zeker geen fraai gevormd woord! Ons *ontlijven* en *ontlijving* behoeven de vergelijking met die Fransche woorden waarlijk niet te duchten.

Ten slotte zij nog opgemerkt, dat in art. 310 [287], waarin van *opzettelijk dooden* (van *meurtre*) sprake is, de woorden *van*

het leven berooft zeer juist gekozen zijn, omdat aan *berooven* uit den aard der zaak het begrip van *opzet* verbonden is. Waar men echter van *homicide* spreken wil, waar geen *opzet* bedoeld wordt, zou men niet moeten zeggen: *die een ander van het leven berooft*, maar *die een ander het leven doet verliezen*, of die *den dood van een ander veroorzaakt*. Het is niet overbodig dit aan te stippen, omdat het elders, b. v. in de taal der rechtspractijk, te pas zou kunnen komen.

IV. **Afdreiging.** *

[Boek II, Tit. XXIII]. *Afzetterij*. De Raad van State zegt in zijn Advies: „Aan het woord *afzetterij* wordt hier eene tot nu toe ongewone beteekenis gegeven". Het zij mij vergund aan die opmerking, welker juistheid wel niemand betwisten zal, de vraag toe te voegen: Is het raadzaam, dat de Wetgever aan een gewoon woord eene geheel ongewone beteekenis toekent, en een misdrijf bestempelt met een naam, waarbij nooit iemand (die het niet in het Wetboek gelezen heeft) aan dat misdrijf denken zal? Indien woorden dienen moeten om bepaalde begrippen uit te drukken; indien juistheid van uitdrukking in het aanwijzen en omschrijven der misdrijven een eerst vereischte is in een strafwetboek: is het dan niet gevaarlijk voor een misdrijf een naam te bezigen, die door iederen Nederlander geheel anders zal worden verstaan dan de Wetgever bedoelde?

Toen ik bij de bewerking van het Woordenboek aan het
527 art. *Afzetterij* gekomen was, heb ik de vraag, of het woord in de beteekenis van het Fransche *chantage* mocht worden opgenomen, rijpelijk moeten overwegen. Het woord was toen reeds door de Staatscommissie, belast met de samenstelling van een Wetboek van Strafrecht, in haar ontwerp gebezigd en daardoor bij onze rechtsgeleerden bekend geworden. Het was daarenboven door het in 1876 te Leiden verdedigde proefschrift van Mr. J. Beelaerts van Blokland, dat over de *chantage* handelde en den naam *Afzetterij* op den titel voerde,

---

* [Mr. H. J. Smidt, t. a. p., dl. II, blz. 526—529].

in wijder kring verspreid. Voor het Woordenboek was het eene belangrijke vraag: mag die opvatting van het woord, die allengs begint door te dringen, al dan niet worden erkend?

Na rijp beraad heb ik gemeend, die vraag zeer zeker ontkennend te moeten beantwoorden. Naar het gebruik in de volkstaal, dat de hoogste wetgever is voor het bepalen van de beteekenis der woorden, verstaat men door *afzetterij* die slinksche handeling, waardoor men iemand òf iets laat betalen dat hij niet schuldig is, òf meer laat betalen dan men met recht vorderen kan. Wanneer ons op eene plaats, waar wij meenden vrijen toegang te hebben, bij het binnentreden onder eenig voorwendsel geld wordt afgevorderd, of wanneer ons in een logement eene onredelijk hooge rekening wordt voorgelegd, dan klagen wij over *afzetterij*. Dat die opvatting in het taalbewustzijn der natie vaststaat, is mij bij onderzoek afdoende gebleken. Aan twaalf personen, die nooit om taalkunde denken, maar eenvoudig spreken zooals men in 't dagelijksch leven gewoon is, werd door mij de vraag gedaan: *wat is afzetterij?* Allen antwoordden in nagenoeg dezelfde bewoordingen: „Als je iemand te veel laat betalen". Met die opvatting kwamen al de aanhalingen uit verschillende schrijvers, waarover ik te beschikken had, en waarvan ik een achttal in het Woordenboek opnam, getrouw overeen. Uit alles bleek, dat het woord in het volksbewustzijn eene vaste en bepaalde beteekenis heeft. Is het nu geoorloofd aan een woord, welks beteekenis vaststaat, in eene wet eene andere geheel ongewone beteekenis te geven? Zeker niet, indien althans de wet duidelijk en verstaanbaar zal spreken.

Verba valent usu. Het ww. *afzetten* b. v. wordt van een straatroover gezegd, die een weerloozen reiziger met bedreiging van geweld noodzaakt geld en goed af te geven. Heeft nu iemand het recht, die handeling *afzetterij* te noemen, en dus aan dit woord de beteekenis van *straatrooverij* toe te kennen? Volstrekt niet, want het gebruik, *quem penes arbitrium est et jus et norma loquendi,* verzet zich daartegen. Zulke willekeurige veranderingen in de opvatting der woorden kunnen niets dan verwarring en taalbederf veroorzaken.

Het is om al deze redenen, dat ik de nieuwe beteekenis, die het Ontwerp der Staatscommissie aan *afzetterij* had toegekend, niet in het Woordenboek heb opgenomen. In een museum

der Nederlandsche taal moeten de schatten ten toon gesteld zijn, die de taal werkelijk bezit; maar niet de willekeurige verdichtsels, die men haar wil opdringen, al worden die dan ook door het gezag van uitstekende rechtsgeleerden gesteund.

De Minister van Justitie heeft in zijn Ontwerp den term behouden, dien de Staatscommissie had voorgesteld. Daardoor is het gevaar, dat die term in de wet zal erkend worden en in het spraakgebruik onzer juristen doordringen, aanmerkelijk toegenomen. Ik acht mij dus verplicht, in het belang onzer taal, nu het nog tijd is, tegen het gebruik van het woord in die nieuwe beteekenis met dubbelen nadruk te waarschuwen.

528 De aanleiding tot het gebruik van *afzetterij* in dien zin was zeker hierin gelegen, dat zich de behoefte gevoelen deed aan een Nederlandsch woord om het rechtsbegrip uit te drukken, waarvoor men tot dusverre slechts den Franschen naam *chantage* placht te gebruiken. Daar een geschikte Nederlandsche term niet terstond voor de hand lag, behielp men zich met een woord, dat eenige analogie met het bedoelde begrip vertoonde, en kende daaraan de beteekenis toe die men wenschte uit te drukken. Het woord *afzetterij* werd niet gekozen, omdat men het zoo juist geschikt achtte, maar blijkbaar alleen bij gebrek aan een beteren term.

Wanneer men nu de gevaren, die het gebruik van dat woord in zulk eene nieuwe opvatting medebrengt, zooals ik die boven aanwees, nauwlettend overweegt, dan zal men zeker gaarne bereid zijn den minder gelukkigen term te laten varen, wanneer een betere en werkelijk voldoende kan worden aangewezen.

Zulk een term nu, juist geschikt om het begrip van *chantage* uit te drukken, laat zich in onze taal aanwijzen, en wel in een woord, dat thans ja, als men wil, verouderd is, maar zijne beteekenis zoo duidelijk op het voorhoofd draagt, dat het terstond door iedereen wordt verstaan, en men het slechts eenige malen behoeft te gebruiken, om het volkomen te doen herleven. Ik bedoel *afdreiging*.

Het werkwoord *afdreigen* placht eertijds gebezigd te worden in den zin van *door bedreiging afdwingen*.

In eene oorkonde in het Ordonnantieboek der stad Leuven, van 1453, bij Serrure, *Vaderl. Museum*, III, 24, leest men van een misdadiger, „dagelijcx comende .... hier in der stad, den goeden lieden thuer *afdreygen* ende anders anxtinerende (*angst aanjagende*)". En in de Costumen van Brielle, van

Matthijssen, bl. 331 [209]: „Heeft een gewelt gedaen an een, dien hy sijn gelt of ander dinck *ofgedreecht* heeft". Het woord komt ook elders voor, maar ik heb slechts deze twee voorbeelden aangeteekend. Een mijner Belgische vrienden, de heer K. Stallaert te Everberg, die groote belezenheid heeft in oude charters, en wien ik vroeg of hij ook andere plaatsen wist aan te wijzen, antwoordde mij, dat hij *afdreigen* meermalen had gelezen, maar het niet had opgeteekend, omdat het woord zoo duidelijk sprak, dat hij het niet als verouderd had aangemerkt. Wel een bewijs, hoe natuurlijk het woord is, en hoe het ook nog in onzen tijd nuttige diensten kan doen, indien de Wetgever mocht goedvinden het weder in zwang te brengen. Bij onze Hoogduitsche naburen is *abdrohen* tot op onzen tijd in gebruik gebleven.

Doch ik voorzie ééne bedenking, die ik niet onbeantwoord mag laten. *Afdreiging*, zal wellicht iemand meenen, moge op zich zelf een goed en duidelijk woord zijn, maar het drukt niet bepaald uit, dat men iemand met *smaad of smaadschrift* bedreigt. Het kan even goed gezegd worden van eene bedreiging met *geweld*, en zou dan gelijkstaan met *afpersing*, waaraan de Wetgever bepaaldelijk deze beteekenis gehecht heeft. In de twee boven aangehaalde voorbeelden uit de middeleeuwen wordt het zelfs werkelijk in dezen zin gebezigd.

Het antwoord op die bedenking ligt voor de hand. Eene samenstelling drukt nooit het denkbeeld, dat zij te kennen geeft, volkomen uit: zij geeft alleen de twee hoofdbegrippen aan; maar de betrekking, die de twee begrippen aan elkander verbindt, de eigenaardige verhouding tusschen beide, wordt er door het gebruik in gelegd. *Afdreigen* is door *bedreiging afdwingen*. 529
Waarin die bedreiging bestaat, kan het woord niet uitdrukken; dat moet het gebruik er aan toevoegen. Dat gebruik nu heeft de Wetgever hier in zijne macht. Het woord is op 't oogenblik niet meer in zwang. Het brengt niets mede dan de aanwijzing der twee hoofdbegrippen: *af* en *dreigen*. De verhouding tusschen die beide is niet aangeduid. De Wetgever is dus vrij die verhouding zelf te bepalen. Hij kan vaststellen: *afdreiging* zal voortaan gezegd worden van eene *bedreiging met laster*, en als zoodanig de rechtsgeleerde kunstterm zijn. Besluit de Wetgever daartoe, dan is binnen een jaar de term algemeen bekend en aangenomen.

Men vergete niet, dat ook *afpersing* het begrip van dwingen

met geweld niet bepaald te kennen geeft, maar die toepassing alleen te danken heeft aan het gebruik, door het gezag van den Wetgever bekrachtigd. Met hoeveel juistheid nu *afdreiging* zich aan *afpersing* zou aansluiten, behoeft nauwelijks opgemerkt te worden.

Afpersing en *afzetterij* zijn verschillend gevormde woorden, zonder analogie met elkander; *deux mots bien étonnés de se trouver ensemble*. Maar *afpersing* en *afdreiging* zijn juist geschikt om elkander te vergezellen en te zamen twee correlatieve begrippen uit te drukken. Het een strekt tot toelichting en bepaling van het ander.

Ten slotte moet ik nog even wijzen op een voordeel, dat *afdreiging*, afgezien van alle andere redenen, boven *afzetterij* vooruit heeft. Aan het laatste beantwoordt geen werkwoord, en geen *nomen agens*, want *afzetten* en *afzetter* kan men toch in dien zin niet bezigen. Zij hebben eene andere beteekenis, die in het volksbewustzijn vaststaat. Het gebruik van die woorden in toepassing op het begrip van *chantage* zou eene bron van allerlei verwarring zijn. De een zou aan straatrooverij, de ander aan andere slinksche handelingen denken. Het zuivere rechtsbegrip, dat men wil uitdrukken, zou als door een nevel omhuld worden. *Afdreigen* en *afdreiger* daarentegen zijn de duidelijkste en bruikbaarste woorden, die men maar wenschen kan.

POOT, POTIG. *

In den *Warenar* van Hooft komt het woord *poot* tweemaal voor op eene wijze, die een hedendaagsch lezer vreemd moet schijnen. Eerst in het gesprek van Rijkert met Geertruid, als de eerste zijne zuster verzoekt de zaak, waarover zij hem onderhield, niet langer aan te roeren, omdat zij niets zeggen kon dat hem „meer verdroot". Zij wil voortgaan, en zegt „Luister!" maar hij snijdt haar het woord af met den uitroep (bl. 12):

Zoo mennigen woort daer of, zoo mennigen stien veur mijn *poot*.

En later, als Warenar den kok Teeuwes, wien hij reeds een pak slagen had toegediend, nogmaals bekijft (bl. 32):

Waer't dat je jou allien emoeit hadt mit de kooken,
Ik hadd' je mit de kneppel de kop niet ebrooken.
Staet of, zegh ik je, en komt me de drumpel niet te nae,
Of wilje dat ik je voort de *poot* in slae?

Toen ik, nu bijna veertig jaren geleden, den *Warenar* uitgaf, heb ik op dat *poot* niets aangeteekend, en het dus blijkbaar met ons hedendaagsch *poot* verward. Die beteekenis komt hier echter niet te pas. Op de eerste plaats zou zij nog eenigermate kunnen gelden; maar op de tweede zou zij geheel misplaatst zijn, want *inslaan* is geen woord dat ooit van een *been* kan gezegd worden. Men slaat iemand de beenen stuk, maar wat men *inslaat*, dat is alleen het *hoofd*. Het is dus duidelijk, dat de dichter hier met *poot* niets anders dan het *hoofd*, den *kop* kan bedoeld hebben. Te recht heeft Leendertz dit reeds

* [Tijdschrift voor Nederl. Taal- en Letterkunde, I, 1881, blz. 42—46].

43 ingezien, die in zijne uitgave van **Hooft's** *Gedichten* het woord beide keeren door *voorhoofd* verklaarde (D. II, bl. 279 en 298). Nog juister ware het geweest, eenvoudig den *kop* te zeggen, want dàt is het eigenlijk, wat *poot* te kennen geeft. Het woord is, hoe merkwaardig ook, tot nog toe zoogoed als onopgemerkt gebleven, en verdient dus wel eene nadere opheldering, die ik, als een onmisbaar toevoegsel tot mijne aanteekeningen op den *Warenar*, niet nalaten mag te geven.

Omtrent de beteekenis van *poot* kan geen twijfel bestaan. Zoo al de beide plaatsen van **Hooft** niet duidelijk genoeg spraken, dan zou de Westfriesche volkstaal voldoende zijn om de zaak te beslissen; want nog heden is in Noord-Holland *poot* in den zin van *hoofd* bekend, en hoort men niet zelden iemand, die aan hoofdpijn lijdt, zich beklagen dat hij „zoo'n pijn in zijn *poot* heeft". Geen wonder dat te Amsterdam, welks oude spraak zooveel Westfriesche eigenaardigheden vertoonde, ons woord ook in die opvatting in gebruik was. En dit wordt nader bevestigd door een anderen Amsterdammer, L. **Meyer**, die in zijn *Woordenschat* uitdrukkelijk *poot* door „*hoofd, kop*" verklaarde: eene aanwijzing, die ik in 1842 voorbij heb gezien, juist omdat ik destijds het oude woord met ons hedendaagsche verwarde en er dus niet verder op lette.

Zoo hebben wij dan *poot* erkend als eene Westfriesche uitdrukking voor *hoofd, kop*. Doch het woord stijgt in belangrijkheid door de opmerking, dat het reeds in het Oud-Friesch voorkomt. In een eedformulier in het landrecht van Eemsgoo (bij **Richthofen**, bl. 246) leest men: „*buppa fon there* pota *al thore litteca thane*", d. i. boven van de *poot* tot aan den kleinen teen, m. a. w. wat wij thans zeggen: „van het *hoofd* tot de voeten", of „van *top* tot teen". Met *pota* werd dus het *hoofd*, bepaaldelijk de *kruin*, de *schedel* bedoeld.

Ook elders wordt het woord aangetroffen. Uit een Oud-Engelsch handschrift haalt **Halliwell** (bl. 640) de woorden aan: „*the* potte *of the hede*", waarmede „de *schedel* van het hoofd" wordt aangeduid. En in het Zweedsche *Dialekt-Lexikon*
44 van **Rietz** (bl. 509) vindt men *pottå* opgegeven en door „*skalle, hufvud*", d. i. *schedel, hoofd* verklaard. In de Duitsche talen in den engeren zin, het Nederduitsch en Opperduitsch, heb ik er nergens een spoor van gevonden. Het schijnt dus tot de noordelijke Germaansche talen (Friesch, Oud-Engelsch,

Zweedsch) beperkt te zijn geweest. Uit de Friesche en Zweedsche vormen blijkt, dat het van 't vrouwelijk geslacht was en reeds daardoor zich van ons *poot*, als een geheel verschillend woord, kenlijk onderscheidde.

Hoe *poot* aan de beteekenis van *schedel* (want dat is blijkbaar de oudste opvatting) gekomen is, kan wel niet twijfelachtig zijn. Evenals Lat. *testa*, een steenen pot, in het Italiaansch en Fransch de gewone benaming van het *hoofd* werd; evenals wij van *kop* en van hersen*pan* spreken, omdat men den gebogen schedel wegens de overeenkomst in vorm met een *pot*, *kop* of *pan* vergeleek: evenzoo is *poot* (*pota*, *potte*, *pottå*) blijkbaar een bijvorm van *pot*[1]). Dit laatste, nog heden in onze taal en in 't Fransch gewoon, en evenzeer in 't Engelsch, Deensch, Zweedsch enz. bekend, is al van oude dagteekening. In 't Middeleeuwsch Latijn treft men het reeds in de 6de eeuw aan, t. w. bij Venantius Fortunatus, uit wiens *Vita S. Radegundis* Du Cange (V, 383 *b*) de woorden aanhaalt: „Missorium, cochleares, cultellos, cannas, *potum* et calyces", en uit het *Vita S. Martini* het vers:

Vix discernendis crystallina pocula *potis*.

Het kan zijn, dat de dichter het woord uit de taal der Franken in zijn Latijn overnam. Het is echter ook mogelijk, dat het reeds vroeger in de Latijnsche volkstaal bestond en
van daar in de Germaansche talen doordrong, of wel, dat 45
het vanouds aan beide taalstammen gelijkelijk behoorde. Vooralsnog laat zich daaromtrent niets bepalen. De woorden in de Nederduitsche, Friesche en Noorsche talen met eene *p* beginnende, bieden velerlei zwarigheden aan, die nog niet behoorlijk zijn opgelost. Onmiskenbaar zijn daaronder ettelijke woorden in onverschoven vorm, wier *p* derhalve met die van de Romaansche talen overeenstemt. Nadere onderzoekingen zullen moeten leeren, in hoeverre hier òf aan overneming, òf aan oorspronkelijke identiteit te denken valt.

---

[1]) Op dezelfde beeldspraak berust Eng. *pate*, voor *hoofd*, door wegvalling der *l* ontstaan uit *plate*, plaat, schotel. Zie Skeat, *Etym. Dict. of the Engl. Lang.* 425 *b*. Ik stip dit hier even aan, om meteen de vraag af te snijden, of dit *pate* wellicht met ons *poot* kon samenhangen. De beide woorden hebben etymologisch niets met elkander te maken.

Doch ik mag van ons *poot* niet afstappen, zonder te wijzen op een afleidsel, dat nu eerst — nu wij het hoofdwoord in zijne ware beteekenis herkend hebben — zich in het volle licht vertoont. Men vindt het bij Hooft in zijne *Nederl. Hist.* bl. 145, waar hij verhaalt dat de Prins, op weg naar Nassau, „van zyn' gemaalin de dochter van Saxe, een wyf *pootigh* uit der maate, en ongereegelt van leeven, wel smaadelyk bejeeghent werd". Wij verstaan door een *pootig wijf* eene vrouw met krachtige handen aan 't lijf, en die ze weet te gebruiken wanneer zij 't op iemand gemunt heeft. Doch dit komt hier natuurlijk niet te pas. Zoo ver was 't met Anna van Saksen niet gekomen! Maar zij was bekend om hare eigenzinnigheid, en dat bedoelde Hooft, toen hij haar een *potig*, d. i. een *hoofdig*, *koppig* wijf noemde. De verklaring in het *Uitl. Wdb.*: „die met sterke *pooten* zich weert, niet te genaken is, onzacht, onhandelbaar", is eene wanhopende poging om het woord met ons hedendaagsche *poot* in verband te brengen. Neen, het is een geheel ander woord dan ons *pootig*. Het is eene afleiding van *poot* in den zin van *hoofd*, *kop*, en staat geheel met ons *koppig* gelijk. Dat getuigde ook reeds Meyer in zijn *Woordenschat*, die *pootigh* door *hoofdig*, *koppig*, *wargeestig* verklaarde. En het blijkt nog nader door het znw. *pootigheid*, dat Hooft bezigt in de woorden: „Bet stondt te schuwen de *pootigheit* van zommighen, waar door geterght moght worden 't gemoedt" (*Tac.* 433). Het is de vertaling van Lat. *pervicacia*, en Hooft
46 zelf geeft er de uitlegging van door er bij aan te teekenen: „'t met hun *hooft* deur willen". In denzelfden zin zegt hij ook in de *Nederl. Hist.* bl. 338: „Zoo men de braafste soldaaten ... uit puure *pootigheit* liete verlooren gaan".

Wij schrijven *pootig*, met de scherplange *o*, als afleiding van *poot* (*pooten*). Doch het oudere woord, als afgeleid van het andere *poot*, dat met *pot* afwisselt en in 't Oud-Eng. *potte*, in 't Zweedsch *pottå* luidt, behooren wij met de zachtlange *o* — *potig* — te schrijven. Het is echter licht mogelijk, dat de beide woorden in nader betrekking tot elkander staan dan men oppervlakkig meenen zou. Sprak men eertijds van een *potig wijf*, waar men een *koppig* vrouwspersoon bedoelde, in lateren tijd begreep men wellicht die uitdrukking niet meer, bracht ze onwillekeurig met ons *poot* in verband en hechtte er nu de beteekenis van *sterk* aan. Het zou mij niet verwonderen, dat

ons geheele *pootig* op die wijze — bij metamorphose — uit het oude *potig* ontstaan was.

Meyer vermeldt nog eene andere afleiding van *poot* in den zin van *kop*, t. w. het ww. *pooten*, dat hij door „*bollen, kuissen*" verklaart, d. i. (een os b. v.) *den kop inslaan*: een woord van gelijke vorming als *bollen*, voor den kop slaan, van *bol*, en *nekken*, den nek breken, van *nek*. Doch een voorbeeld van dit *pooten* — of liever *poten*, zooals het thans zou moeten luiden — is mij tot dusverre niet voorgekomen.

EDWIJT.*

In het door Kausler medegedeelde *Boec van Seden* maakt de dichter aan 't slot een paar opmerkingen omtrent het geven en aannemen van giften. Men leest daarbij dezen goeden raad (vs. 1100, *Anl. Denkm.* 2, bl. 598): **

Ghef dattu gheves sonder *edwijt*.

Vermakelijk is de verklaring van Kausler (3, bl. 345), die in *edwijt* een Romaansch woord, een Oud-fransch *éduit* meende te vinden, dat dan *verzug, aufschub* zou moeten beteekenen. Men behoeft zoo ver niet te gaan om de ware verklaring aan te wijzen. *Edwijt* is geen vreemdeling, het is een eigen landskind van echt Dietschen bloede. Zijn stamvader was reeds bij de Goten bekend. *Idveit* voor *smaad, hoon, beleediging,* komt reeds voor bij Ulfila (*Luc.* 1, 25, 1 *Tim.* 3, 7), op beide welke plaatsen de Vulg. *opprobrium* heeft, de Statenb. *(ver)smaetheyt.* Nog gewoner was het ww. *idveitjan* voor *smaden, hoonen, lasteren.* De ohd. vormen luiden *itawiz* en *itawizôn* (Graff 1, 1119 vlg.); mhd. *itewiz, itwiz* en *itewizen* (Benecke 3, 784, Lexer 1, 1463); ags. *edwit, edwitan* (Bosw. 99 *c*). In onze taal is het niet zonder belang dit *edwijt* aan te treffen, als een nieuw
304 voorbeeld van het praefix *ed,* dat de oude taal ook in *edericken* [1])

* [Tijdschrift voor Nederl. Taal- en Letterkunde, I, 1881, blz, 303—305].

** [Die Bouc van Seden uitg. door Dr. W. H. D. Suringar, 1891, blz. 33, vs. 1102].

[1]) *Edericken, edereken,* herkauwen (*Rijmb.* 5340 var., *Nat. Bl.* 2, 64 var., Ruusbr. 2, 167, verg. *vederedecken* ald., en het znw. *ederec,* 2, 169); ags. *edrêcan*; ohd. *itaruchjan,* mhd. *iterücken, itrücken*; van *ruchjan, rücken,* gr. *ἐρεύγειν,* lat. *rugere,* vanwaar *ructare.* Het lat. *rugere* wordt gestaafd door *erugere,* bij Festus in v.: „*Erugere* semel factum significat quod *eructare* saepius".

In het meer bekende mnl. *edercauwen* is het praefix *ed* tot *eder* geworden. Ten onrechte zocht de heer Van den Helm (*N. Nederl. Taalmag.* 4, 65 vlgg., *Proeven van Woordgr.* 1, 59 vlgg.) ook *edericken* uit *eder* te verklaren, en verwierp hij de scheiding *ita-ruchjan.*

bezat, en dat, later *et* geschreven, thans alleen nog in *etgroen* en *etmaal* voortleeft. Met een ander voorvoegsel zegt men *verwijt*, dat hetzelfde als *edwijt* beteekent; alleen met dit onderscheid, dat *edwijt* sterker was en een *verwijt* te kennen gaf, dat met smaad of hoon gepaard gaat. De oude zedendichter bedoelde niets anders dan: „Geef uwe gift zonder hoonend verwijt, zonder smadelijke bejegening".

Gelukkig ben ik in staat het goed recht van *edwijt* met eene tweede aanhaling te staven. In het Stadsboek van Sneek, van 1456, bij Schwartzenberg, *Groot Placaat- en Charter-boek van Vriesland*, 1, 578 *b*, leest men, onder het opschrift: „*Van quade woerden, die een man an zijn ere gaen*", de volgende bepaling: „Soe wie den anderen quade woerde toespreket, die an zijn ere gaen, hy zy wijf ofte man, ende hy oick zijn vrienden *toe eedwijt settet* of misdaet ofte gebreck, sy zijn levendich ofte doet; ofte wie den anderen schalck ofte dief hiet, verrader ofte eerloes man,... die verboert twee pont *enz*." Het is duidelijk, dat de uitdrukking *toe eedwijt setten* hetzelfde beteekent wat wij thans *te last leggen* noemen, eigenlijk *tot een hoonend verwijt maken*. *Eedwijt* is dus ook hier een *smadelijk verwijt*, eene *hoonende beleediging*. Wat den vorm betreft, staat *eedwijt*, op een ouder *edewijt* berustende, tegenover *edwijt* in dezelfde verhouding als mhd. *itewîz* tegenover *itwîz*.

Merkwaardig, hoe wij onze kennis der oude taal uit de overblijfselen van het verledene stuksgewijs moeten opvisschen!
Daar vinden wij van *edwijt* twee voorbeelden: één uit Vlaan- 805
deren en één uit Friesland. Wel denkelijk is het woord eenmaal in gansch Nederland bekend geweest, maar het heeft slechts enkele sporen nagelaten. Wat weten wij toch nog weinig van den rijken taalschat onzer vaderen! Reden te meer om met ijver alles op te zoeken wat nog te ontdekken is. *

* [Verg. Dr. Verdam's Mnl. Woordenb. II, 522].

REINAERT, II, VS. 5377 EN 5968 (M.). *

In het Tweede Boek van den *Reinaert* valt nog vrij wat te redderen. Prof. Martin heeft zeker den tekst aanmerkelijk gezuiverd; maar er blijft nog menige lezing over, die den toets niet kan doorstaan. Reeds in den *Taal- en Letterb.* 4, 68, ** heb ik beloofd een aantal verbeteringen mede te deelen, doch tot dusverre heb ik daarvoor nog geen tijd kunnen vinden. In afwachting van eene gewenschte gelegenheid om mijne belofte te vervullen, wil ik intusschen hier als bladvulling een paar plaatsen behandelen, die de genezende hand der critiek dringend behoeven.

78 Reinaert beschrijft den kostbaren ring, dien hij den koning ten geschenke had willen zenden. Aan den buitenkant van dien ring stond een wonderbaar driekleurig gesteente. Het eerste gedeelte was *„als root cristal”* en schitterde als een brandend vuur. En nu het tweede? De beschrijving daarvan vangt aldus aan (vs. 5377):

> *Mit sulke ghelijc* was dander, twaer,
> So fijn ende so door claer,
> Als oft waer ghebruneert.

In het handschrift staat eigenlijk: *„Mit sullic geliic”*, doch dit maakt geen wezenlijk verschil.

Dat het eerste vers geen zin heeft, kon den bekwamen uitgever niet ontgaan. *„Mit sulke ghelijc”*, teekent Martin aan (bl. 399), „weiss ich weder zu erklären noch zu bessern”. Aan verklaren valt wel niet te denken. Er gaat niets vooraf, waarop *sulke* slaan kan. Dat woord kan dus niet in orde zijn, en noch

* [Tijdschrift voor Nederl. Taal- en Letterkunde, II, 1882, blz. 77—80].
** [Hierboven, blz. 202].

van *mit sulke*, noch van *ghelijc* is, zooals de woorden hier staan, iets te maken. Laat ons zien, of de ware lezing zich niet te recht laat brengen.

Het edelgesteente had drie kleuren. Het eerste deel was „*als root cristal*", het derde „*groen als een gras*" (vs. 5399). En dit tweede? Uit vs. 5393 blijkt, dat het *wit* was, want daar heet het, dat men allerlei ziekten en kwalen genezen kon door het drinken van een weinig water,

Daer men den *witten* steen in stac.

Doch het feit, dat dit tweede gedeelte *wit* was, vernemen wij hier bij toeval, in 't voorbijgaan. Dat had uitdrukkelijk gezegd moeten worden, en wel in den aanhef der beschrijving, evenals bij het eerste en derde deel de vermelding der *roode* en *groene* kleur op den voorgrond staat. Dit doet al aanstonds vermoeden, dat in *Mit*, waarmede ons vers aanvangt, de aanwijzing der kleur moet schuilen, en dat men dus *Wit* zal moeten lezen. Maar de dichter noemt de beide andere kleuren, *rood* en *groen*, niet enkel zoo kortweg: hij kenmerkt ze nader door een voorwerp van vergelijking. De eene was *rood* als 79
kristal, de andere *groen* als gras. Ook hier moet dus iets ter vergelijking genoemd zijn, en het onmiddellijk volgende *ghelijc* bewijst vrij duidelijk, dat dit werkelijk het geval was. In het tweede woord moet derhalve dat punt van vergelijking verborgen liggen. En als men dan bedenkt, dat *sullic* in een vroeger handschrift misschien *sellic*, *selc* luidde, dan zal het wel niet gewaagd zijn, de hand des dichters aldus te herstellen:

Wit, melc ghelijc, was dander, twaer.

„Het tweede deel was *wit als melk*, zoo helder alsof het gepolijst ware". Zóó is de uitdrukking volkomen zuiver, en in de geheele beschrijving de harmonie der deelen hersteld.

In hetzelfde pleidooi van Reinaert leest men de andere plaats, die ik bedoel. Reinaert betreurt het, dat zijn vader, die den ouden koning zoo trouw gediend had, later was „omgeslagen" en ontrouw geworden (vs. 5968):

Bi quaden *beleide*, bi valschen raet.

De uitdrukking wekt bevreemding. De oude Reinaert was er de persoon niet naar, om zich zoo te laten *leiden*. Hij kon, ja, door slecht gezelschap en door verkeerden raad tot mis-

dadige handelingen komen, maar wist toch altijd zeer goed wat hij deed. Het is daarom van belang op te merken, dat de lezing *beleide* op zeer zwakken grond steunt. Prof. Martin ontleende ze aan de proza-bewerking, omdat de lezing van het handschrift, dat *geelen* heeft, geen zin oplevert. Doch de uitgever heeft al te vaak aan den auteur van die proza-bewerking te groot gezag toegekend. Niet zelden heeft deze eenvoudig iets anders, dat hij duidelijker vond, in de plaats gesteld, waar de lezing van het handschrift òf bedorven òf hem onverstaanbaar was. In plaats van die willekeurige verbeteringen van hem over te nemen, moeten wij liever toezien, of niet in de bedorven lezing van het handschrift de echte oorspronkelijke bedoeling van den dichter zich laat herkennen. Willems veranderde *geelen* vrij gewaagd in *gilen*, dat hier niet te pas komt, omdat er van *bedrog* geen sprake kan zijn. Maar de ware lezing is uit dat zinlooze *geelen* wel te raden. De oude Reinaert was van den goeden weg geraakt door den valschen raad van de personen, met wie hij omging, en dus:

Bi quaden *gesellen,* bi valschen raet.

Zóó had de dichter geschreven. De rede van Reinaert wint er een fijnen trek door, want die woorden behelzen nu meteen een hatelijk verwijt tegen Isegrijn en Bruun, die Reinaert in de oogen van den koning zwart wil maken en dus nu ook voorstelt als de eigenlijke bewerkers der ontrouw van zijnen vader.

AVELINGE.*

Een merkwaardig woord, dat tot hiertoe nog niet werd behandeld. Het komt meermalen voor in oude oorkonden, betreffende de waterschappen in het zuidelijk gedeelte van Holland, meest in betrekking tot de zoogenaamde Waarden of ingedijkte landen aan de groote rivieren, met name de Zwijndrechtsche, de Alblasser en de Groote Waard.

Twee der oudste mij bekende voorbeelden betreffen de Zwijndrechtsche Waard. In een brief van 10 Dec. 1334 (bij Mr. Nibbelink, *Handv. en Oork. betrekkelijk de regtsgesch. v. d. Zwijndr. Waard*, bl. 28 vlg.) draagt Graaf Willem III aan twee personen den last op, „dat ghi besiet alle ommetrent Zwindrecht van den lande dat bi den dike gheleghen es, ende danof alse vele *avelinghen* ofsteit als u denckt dat men niet omberen en mach toit tsdikes behoef". Men bedenke, dat *avelinghen* hier geen meervoud is, maar de 2de nv. enkelv., afhangende van 133
vele. Voor *ofsteit* zal wel *ofstect* te lezen zijn. De bedoeling is kenlijk, dat de gelastigden van het land, bij den dijk gelegen, zooveel *avelinge* moesten afsteken, als zij ten behoeve van den dijk noodig achtten.

In eene latere oorkonde, gedagteekend 27 Juli 1340 (bij Mr. Nibbelink, a. w. bl. 36), beveelt de Graaf, dat men het land, in Zwijndrecht gelegen, dat hij aan Meester Tielman ver kocht heeft, „dat men hem dat anemeten sal van den eersten te lande, dat is te verstane dair die eerste *avelinghe* van den

---

* [Tijdschrift voor Nederl. Taal- en Letterkunde, II, 1882, blz. 132—143].

dyke stont [1])". Geheel duidelijk zijn die uitdrukkingen niet. De woorden *van den eersten te lande* geven geen zin. Het kan zijn, dat men *telande* moet lezen, gebrekkige maar niet ongewone schrijfwijze voor *teellande*. De bedoeling zou dan zijn, dat de meting beginnen zou van het eerste teelland af, dat naast de *avelinge* van den dijk was gelegen. Doch ook het imperf. *stont* is moeilijk te verklaren: men zou een praesens verwachten, en *staen* is al te oneigenaardig gezegd van een stuk lands, dat overal elders heet te *liggen*. Hoe 't zij, zooveel althans blijkt uit het stuk, en voor ons doel is dit voorloopig genoeg, dat men sprak van de *avelinge van den dyke*, en dat dus de *avelinge* bij den dijk behoorde.

In eene verordening van den Ruwaard Albrecht op het onderhouden der dijken in de Groote Waard, van 14 Nov. 1375 (bij Van Mieris, II, 316 *b*), leest men: „Voort so hebben wy ghegheven ende gheconsenteert, dat alsulke *avelinge*, als tghemeen lant van den Groten Waerdt nu legghende heeft in den lande ende dijckaedzen van den Groten Waerdt, die luden van elken ambochte ghebruken moghen ende zullen, onverseit van ons off van yemant anders".

134 Een later verdrag van Albrecht met den Heer van Zevenbergen, over het bedijken van het gors Overdrage, van 16 Mei 1379 (bij Van Mieris, III, 350—352), behelst de volgende bepaling (bl. 352 *a*): „Voort zijn 't voorwaerde, dat die heere van Zevenberghen ende zyne medecoopers *avelinghe* zullen laeten legghen binnendijcx ende buytendijcx, alzoo groot ende alzoo cleyne als ons ghenoucht ende profytelick ende oorbaerlick is den lande voorscreven. Ende die *avelinghe* en zel die heere van Zevenberghen met zyne medecoopers niet ghelden, maer die voorscreve *avelinghe* zullen blyven ligghende tot des dijcx oorbaer. Voort zoo zijn 't voorwaerde, dat die heere van Zevenberghen ende zyne medecoopers in die *aevelinghe* voorsz. maken mooghen loden, vaerden, waeterganghen, sluysvliet, ende sluyssen legghen in den dijck al omme tlant, daermens behouft om slants oorbaer, onverzeyt van ons ofte van yemand van onzen

[1]) Aldus in het Hs. Bij N. *stond*. Voor 't overige zijn de woorden nauwkeurig afgedrukt zooals zij in het stuk geschreven staan, blijkens eene vriendelijke mededeeling van den Heer J. H. Hingman, die mij tevens meldt, dat de oorkonde niet (gelijk Mr. Nibbelink zegt) *in originali* in 't Rijksarchief berust, maar alleen in het Register E. L. 32 te vinden is.

weghen". En in het vervolg van dat stuk wordt nog gezegd: „alzoo verre alse deze twyntich hondert ghemeten moerlants ghestrecken, met al den nieuwen dijcke, *avelinghe* ende beriwerck, ende met hoeren toebehoorten". Tot verklaring diene, dat het gors, van welks bedijking hier sprake is, zou worden uitgemoerd en dus ook van binnen een plas zou vormen. Dat moeren mocht niet te dicht bij den dijk geschieden. Daarom moest ook binnensdijks eene *avelinge* worden gelaten, zoo breed als de Graaf zou noodig oordeelen. Die *avelinge* moest blijven liggen ten behoeve van den dijk. Daaruit mocht niet worden geveend, en daarvoor zou dan ook door de koopers, die het gors kochten om het te vervenen, niet worden betaald. Ten nutte der vervening zou men echter door de *avelinge* wateringen en sluistochten mogen aanleggen.

In betrekking tot de Alblasserwaard leest men in eene uitspraak van Dijkgraaf en Heemraden, van 23 Juli 1383 (bij Van Mieris, III, 402 *a*): „Westwaert aff mitten dijck sal die aerde toebehoren den dijck totten dwaerssloot toe, daer die sceydinge mede gemaeckt is tusschen 't ackerlant ende die *avelinge*". En nog tweemaal in hetzelfde stuk wordt bij volgende gedeelten van den dijk de *dwarssloot* genoemd als de scheiding 185
tusschen het *akkerland* en de *avelinge.*

Nog treffen wij het woord aan in eene uitspraak van Willem VI over de geschillen tusschen Jan van den Zijdwinde en een drietal dorpen in de Groote Waard. In dat stuk, gedagteekend 2 Sept. 1410, lezen wij (bij Van Mieris, IV, 148 *b*): „Voirt so seggen wy, dat Jan van den Zijdwinde voirsz. die Zijdwinde ende ka mit sulker erfnessen ende *avelingen*, als dairtoe behoirt, also maken sal ende bewaren, dat die ambochten dair niet by beschadicht en worden".

In samenstelling met *dijc* vinden wij het woord gebezigd in een stuk van 22 Sept. 1377 (Van Mieris, III, 334), waarbij Wouter van der Eyk aan den Ruwaard Albrecht opdraagt „den eyghendom van den vervallen dike metter *dijckavelinghe* van den Groten Waerde, leggende twisken tsGraven wiel ende dien Zeedijc, ende den Noort die an den dijc leecht boven der Ziekerliede, ende den vervallen dijc mitter *dijckavelinge* van den nuwen lande". Van Mieris vatte het woord op als *dijc-kavelinge*, doch in verband met de bovengenoemde stukken, de Groote Waard betreffende, kan er wel geen twijfel bestaan,

dat de *dijck-avelinge* bedoeld is. De vervallen dijk met zijne *avelinge* werd aan den Graaf afgestaan.

Eene dergelijke vermelding van eene *avelinge*, bij een vervallen dijk behoorende, vindt men ook in eene oorkonde, het zuidwestelijk gedeelte van Holland, en wel bepaaldelijk het land van Voorne betreffende. Het is eene uitspraak, door Margareta van Engeland, Hertogin van Bourgondië, in 1484 gedaan, over de geschillen tusschen de stad Briel en de ingelanden van de Nieuwe Gote en anderen, betreffende het onderhouden van de diepte der stads haven, kaden, spuien, boezem enz., afgedrukt bij Van Alkemade, *Beschr. van Briele*, II, 96—98. Daarin leest men (bl. 98, art. 2): „van boven van der zuitoost zyde, dair nu ter tijt woonachtich is Clais Boudijns zoon, an den Nieuwen Hoornschen droogen dijck, in die *avelinge* van der Ouder Goote", en: „van dair neder noortwert an, ter
136 plaetsen dair 't lant smaelste is, tusschen dat waterscip in die Nieuwer Goote, ende die voors. *avelinge*[1]) in die Oude Goote by den dijcke". Die woorden geven geen nieuw licht omtrent de beteekenis van *avelinge*. Veeleer worden zij zelve opgehelderd door de boven behandelde plaatsen. Maar zij strooken daarmede uitnemend. In 1473 was de polder, de Nieuwe Gote geheeten, ingedijkt. Daardoor was een gedeelte van den Nieuwenhoornschen dijk binnengedijkt en dus droge dijk geworden. Ook de dijk van den polder „de Oude Gote" was voor een gedeelte daardoor binnengedijkt, en de *avelinge*, die vroeger zich aan de buitenzijde langs den dijk uitstrekte, lag nu tegen het binnengedijkte land aan.

Elders wordt de *avelinge* genoemd in verband met overtredingen, aldaar gepleegd. Zoo in eene oorkonde bij Van Mieris, II, 499, van 24 Juli 1330 (het oudste mij bekende voorbeeld). De Baljuw van Putten en Strijen verklaart daar met eenige andere personen, dat de *broke*, door den Heer van Putten *mesdaen*, den Graaf van Holland gebeterd zal worden. De woorden luiden aldus: „Alle broke, die de Here van Putte of zine lude mesdaen mochten hebben an die beste, die ghehaelt worden uyt *avelinghe*, die die Heemraders uten Groten Waerde verhuert hadden van des meenslands weghen, ende

[1]) Bij A. staat hier gedrukt *anelinge*, doch het vlak voorafgaande *avelinge* wijst duidelijk de ware lezing aan.

an die kerrekoten [1]) ende an die moerdike, also verre als si den Grave voirsz. jof sinen menen lande te na ghedolven hebben, dat die Here van Putte den Grave van Holland dat verbeteren zal". Bij Van Mieris leest men eigenlijk *anclinghe*, doch eene mededeeling van den Rijksarchivaris stelt mij in staat die fout te verbeteren. Van de twee afschriften, die het Archief bezit, heeft het ééne (Reg. E. L. 24, fol. 54) werkelijk *anclinghe*, doch het andere (Reg. E. L. 6, fol. 68) *auclinghe*,
waarmede kenlijk *avelinghe* bedoeld was. Wij hebben hier dus 137
blijkbaar met hetzelfde woord te doen.

Wat de tweeledige *broke* betreft, waarvan in dit stuk gesproken wordt, de eerste overtreding bestond hierin, dat de Heer van Putten en de zijnen hunne beesten hadden laten loopen in de *avelinge*, die door de Heemraden aan anderen verhuurd was. Die beesten waren door de huurders uit de *avelinge* gehaald en, zooals men het noemde, *geschut*, d. i. in een schuthok opgesloten. De eigenaars van dat vee moesten nu aan den Graaf boete betalen voor hunne wederrechtelijke handeling. De andere *broke*, het te ver uitgraven van land betreffende, is duidelijk genoeg uitgedrukt, maar ligt buiten onze beschouwing.

Overtredingen, in de *avelingen* gepleegd, worden dan ook meermalen vermeld. Aan de welwillendheid van Mr. Van den Bergh ben ik de volgende mededeelingen verschuldigd uit oude rekeningen van het dijkgraafschap van de Groote Waard, in het Archief berustende.

In de rekening van Daniel van Tolloysen, 1352 tot 1354, fol. 1: „Up den Maesdam Wouter Dirrix sone, omdat hi des lants *avelinghe* brukede boven der kore, XXX s." En in die van Willem van der Merwede, 1366, fol. 2: „Van Laurens Loef, van dat hi misdede in slants *avelinghe*, XX s." — „Item Wouter Didderic Loefs soen, van broken in die *avelinghe*, XX s." — „Item Willaem Kemp, omdat hi misdede in slands *avelinghe*, XX s."

Wanneer men nu al de aangehaalde voorbeelden onderling vergelijkt, dan laat zich de beteekenis van ons woord met

[1]) Er staat bij Van Mieris *herrekoten*, doch de beide afschriften der oorkonde in het Rijksarchief hebben *kerrekoten*, gelijk het behoort te wezen. Over dit woord hoop ik later te handelen.

voldoende zekerheid vaststellen. Door *avelinge* verstond men ongeveer hetzelfde als hetgeen thans de *berm* van den dijk heet, de strook lands ter zijde van den dijk, die bij den dijk behoorde, en die door de dijksloot van de aangrenzende akkerlanden was afgescheiden. Die strook gronds, zoowel binnen- als buitensdijks, strekte „tote des dijcs oorbaer", ja was onontbeerlijk „tote sdikes behoef". Zij werd als grasland gebezigd en, waar de dijk tot het gemeene land behoorde, door de Heemraden verhuurd.

188 De aard en de bestemming van die strook gronds, die men *avelinge* noemde, kan niet twijfelachtig zijn. Te allen tijde heeft men begrepen, dat het voor de stevigheid van den dijk een vereischte was, dat men in zijne onmiddellijke nabijheid niet mocht graven of spitten, vooral geen grond vergraven. Vóór en achter den dijk moest — en moet nog heden — de grond onaangeroerd blijven liggen. Die strook, die voor de stevigheid van den dijk in rust moest blijven, die tot steun voor den dijk verstrekte, heette *avelinge.*

Dat men in lateren tijd, bij den veranderden toestand van onzen bodem, toen nieuwe dijken gelegd en oude vervallen waren, den naam *avelinge* niet juist meer verstond en daaraan wel eens, naar aanleiding van toevallige omstandigheden, eene willekeurige beteekenis toekende, kan ons niet bevreemden. Een merkwaardig voorbeeld daarvan vindt men in eene sententie van het Hof van Holland, van 31 Juli 1595, door den Heer Hingman aan mijn broeder medegedeeld [1]). Zij is gewezen in een proces „tusschen grondeigenaars en eertijds uitgevers van den lande van Essche, requiranten, en Dijkgraaf, Heemraden, Waersman en ingelanden van Oud-Strijen, gerequireerden". Bij gebreke van herdijking van het land van Essche waren gereq. veroordeeld hunne handen van dat land af te trekken. Daaraan hadden zij voldaan, maar zij waren (leest men dan) „in gebreecke gebleven heur handen te trecken van zeeckere *avelingen*, leggende aen de westzijde onder den voorsz. ouden dijck ofte Oostdijck van Nyeustryen, eertijts uutgedolven tot

[1]) Dat ik bij dit artikel, met dijkzaken in betrekking staande, mijn broeder geraadpleegd en veel aan zijne inlichtingen te danken heb, zal de lezer, ook zonder mijne aanwijzing, vanzelf wel begrijpen. Deze geheele beschouwing van *avelinge* is de vrucht van onze broederlijke samenwerking.

opmaickinge van den zelven dijck deur faulte van spyse aen de oostzijde daerbuyten gevonden te hebben, alst wel scheen, ende twoort *avelinge* 't zelve zulcx medebrachte, waeromme en zonclaerlijcken bleeck dvoorsz. *avelingen* by hen requir. auteurs eertijts mede uutgegeven ende by de voorscr. dijckgraeff, heem-
raden ende waersman van Oudtstryen staende de dijckage ge- 139
coft te zijn". Verder wordt nog gesproken van „landt aen de westzijde van den voorsz. dijck gelegen, welck landt genoempt werde *aveling oft onlant*, omdat het *verdolven en uutgeslagen lant* was tot reparatie van den ouden dijck van Stryen, deur faulte van spyse buyten den voorsz. ouden dijck aen de oostzijde gevonden". En vervolgens: „Tusschen deselve vlieten lach een groot plecke lants doen genoemt *avelinge*, als geseyt is", terwijl later nog eens gewaagd wordt van „*avelinghe ofte onlandt*" en van „*avelinghen ende uutgedolven lant*".

Moet men nu uit deze woorden eener rechterlijke uitspraak besluiten, dat *avelinge* destijds werkelijk *onland, uitgegraven land* beteekende? De gevolgtrekking zou voorbarig zijn. Veeleer laat zich de zaak anders verklaren. Ik kan niet beter doen dan hier de toelichting in te lasschen, mij door mijn broeder verstrekt, aan wien ik de mededeeling der bovenstaande aanhalingen verschuldigd ben.

„De requiranten hadden het land van Essche uitgegeven om te bedijken. De gerequireerden hadden het bedijkt, maar de vloed had de bedijking doorgebroken en het land overstroomd. Toen nu de bedijkers in gebreke bleven tot herdijking over te gaan, ontstond er proces en werden de bedijkers veroordeeld hunne handen van het land af te trekken en dat terug te geven aan hen, die het ter bedijking hadden uitgegeven.

Een deel van den ringdijk was zekere oude dijk, waarbij zoowel aan de oost- of buitenzijde als aan de west- of binnenzijde eene strook lands behoorde. Die aan de binnenzijde was bekend onder den naam van *de avelingen*. De bedijkers beweerden, dat die dijk met de strook lands aan beide zijden niet behoorde tot het land, dat hun ter bedijking was uitgegeven, maar dat die door hen van anderen was gekocht, en dat die alzoo niet behoorde tot hetgeen zij veroordeeld waren terug te geven. Daarover is lang geprocedeerd.

De dijk had opgemaakt moeten worden met specie buiten d. i. aan de oostzijde gehaald, maar toen men daar geen goede

140 specie vond, had men de *aveling* aan de west- of binnenzijde uitgedolven.

Moet men in deze plaatsen een bewijs zien, dat *avelinge* toen *onland* beteekende? Ik geloof het niet. De oudste oorkonden wijzen op eene andere beteekenis. Naar ik onderstel, was ook hier de *aveling* de grond, die tot steun van den dijk diende, die niet vergraven had moeten worden, maar uit nood vergraven was. Sedert dien tijd waren die *avelingen* onland of verdolven land geweest, en waren dus die twee denkbeelden in de gedachten van de bij- en omwonenden saamgesmolten, en de twee woorden of namen bij hen synoniem geworden, in strijd met de oorspronkelijke toen niet meer begrepen beteekenis van *aveling*".

De herinnering aan de oude *avelingen* is in Zuid-Holland nog niet verloren gegaan. Men kent nog heden den polder „*de Dordtsche Avelingen*" geheeten, onder de gemeenten Hardinksveld en Gorkum gelegen, en den polder „*de Gorinchemsche Avelingen*" onder laatstgenoemde gemeente. Voor den eersten is 13 Nov. 1872, voor den tweeden 12 Nov. 1873 een Reglement door de Staten van Zuid-Holland vastgesteld [1]. In het éene wordt ook van het *Avelingen-diep*, in het andere van „de zoogenaamde *Hooi-avelingen*" melding gemaakt. Die hedendaagsche *avelingen* dragen vermoedelijk haren naam sedert 1593, toen de oude rivierdijk niet meer houdbaar was, en men dien vervangen heeft door den „Nieuwen Wolpherenschen dijk", die aanmerkelijk binnenwaarts werd gelegd, opdat hij niet vlak tegen de rivier zou liggen, maar door een tamelijk breed voorland zou worden beveiligd. Dat voorland deed van toen af den dienst van *aveling*, en werd daarom met dien naam aangeduid.

Voorts worden nog heden *avelingen* genoemd de boezemlanden in de boezems van de Overwaard en Nederwaard. Die boezems, gegraven kanalen, waarop het water uit de polders
141 wordt uitgemalen, zijn besloten tusschen kaden. Tusschen deze kaden en het kanaal ligt aan elke zijde eene strook gronds, bestaande uit gras- en bouwland, tuinen enz. Bij sterke opmaling van den boezem loopen die strooken onder. De hoofdreden, waarom men bij het aanleggen van den boezem de kaden

[1]) *Buitengew. Prov. Blad van Zuid-Holland*, N°. 59 en 62, onder N°. 715 en 725.

niet onmiddellijk daarlangs gelegd, maar eene strook lands tusschen den kanaalboord en de kade gelaten heeft, is om die kaden te steunen en te beschermen tegen den stroom van het boezemwater. Die strooken gronds tusschen de kaden en den boezem zijn in die streken nog onder den naam van *avelingen* bekend. Eene nieuwe bevestiging van de boven gegeven verklaring van dat woord. *Avelinge* heette dus oudtijds de strook gronds, langs een dijk liggende, en dienende om den dijk te beschermen en te steunen, hem kracht en vastheid te geven.

Nu wij de beteekenis van den naam kennen, is het niet moeilijk ook de afleiding aan te wijzen, die met die beteekenis zoo volkomen strookt, dat beide elkander wederkeerig bevestigen. Het zal tevens blijken, dat de naam ook in dit opzicht zeer merkwaardig is, omdat wij er een woord in terugvinden, dat tot dusverre in onze taal nog niet opgemerkt, maar alleen in het Oud-Noorsch en Angelsaksisch bekend was, terwijl het in afgeleide beteekenissen ook in het Oud-Hoogduitsch voorkomt en in de nieuwere Noordsche talen nog heden voortleeft.

Het Oud-Noorsche woord, dat ik bedoel, luidt *afl*, en beteekent *kracht, sterkte*. Daaraan beantwoordt in 't Ags. *abal, afol*, in dezelfde opvatting. „*Thin abal and cräft*", uwe *sterkte* en kracht, leest men bij Cädmon, *Gen.* 500, en in het *Liber Constit.* bij Wilkins, p. 147: „*eallum his afole*", met al zijne *kracht*. Van oud-n. *afl* ontsproten twee werkwoorden, *afla* en *efla*, het eerste in den zin van *voortbrengen, telen, winnen*, het laatste in dien van *sterk maken, versterken, bevestigen*; en van dit *efla* kwam weder het afgeleide *efling*, versterking, steun, hulp. Bij Jonsson, Egilsson en Cleasby vindt men dit alles met voorbeelden gestaafd. Men ziet, aan dat oude *efling* beantwoordt ons *avelinge*. Het Oud-Nederlandsch moet dus een- 142
maal *avel*, kracht, *avelen*, versterken, *avelinge*, versterking, gekend hebben. Alleen het laatste is overgebleven, maar uitsluitend als term in het dijkwezen. De *avelinge* was de *versterking*, de *steun* van den dijk.

Ook in het Oud-Hoogduitsch komt het ww. *avelen* voor. Het luidde daar *afalôn, avalôn*, maar werd als onzijdig werkwoord opgevat in den zin van *kracht doen, kracht betoonen, zich inspannen, zich beijveren*. Zoo bij Tatianus (LXIII, 3): „Martha warlihho *avalota* umbi thaz oftiga ambaht". Het is de vertaling van *Luc.* X, 40: „Martha autem *satagebat* circa frequens

ministerium", waarvoor de Staten-overzetting heeft: „Martha *was seer besigh* met veel dienens". *Avalôn* beteekent hier blijkbaar *druk bezig zijn, in de weer zijn, zich beijveren*. In denzelfden zin bij Otfrid, I, 23, 21:

Gibot, man *afaloti,* thie wega Gote garoti.

„Hij gebood, dat men *zich beijverde,* de wegen Gode bereidde". En IV, 7, 43, met het praefix *gi-*:

Thaz sie thes thar *giavalon*, sine druta al samanon.

„Dat zij *zich* daarin *beijveren*, zijne getrouwen verzamelen [1])".

In de hedendaagsche Noordsche talen is het woord nog algemeen in gebruik. Daar echter heeft de beteekenis eene
143 wijziging ondergaan, die wij reeds in het Oud-Noorsche *afla* aantroffen. Uit het begrip van *kracht* of *vermogen* ontwikkelde zich dat van *voortbrengen, telen, winnen*. Verg. on. *afli*, teelt, opbrengst, gewin. Vandaar het Deensche *avle*, telen, in toepassing zoowel op menschen en dieren als op de vruchten des velds; *avl*, opbrengst, oogst (*kornavl*, korenoogst, *höavl*, hooioogst, enz.), *avlsom*, vruchtbaar, *avling*, landbouw. Evenzoo in 't Noorsch *avla*, oogsten (Aasen, 14); Zweedsch *afvel*, teelt; *afvelsam*, vruchtbaar, en in dialecten *avelsbrug*, akkerbouw, *avelsmann*, akkerman, enz. [2]), overeenkomende met de gewone

[1]) Ook in de aan Kero toegeschreven glossen komt *afalôn* en *giafalôn* voor, in de vormen der participia *afalondi* en *kiafalot*. De bedoeling van het laatste is niet duidelijk. In Hattemer's *Denkm.* I, 204, luidt de glosse: „*Retiuu. kiafalod*", doch in de andere hss.: „*Reciduum, kiafalot*" (in Graff's *Diutiska*, I, 271). *Reciduum* staat gelijk met *recidivum* (Du Cange, V, 618*a*). De zin der glosse wordt daardoor echter niet opgehelderd. De uitgave van Steinmeyer en Sievers (*Die ahd. Glossen*, bl. 239) geeft geene nadere verklaring. Is wellicht niet *kiafalot* bedoeld, maar *kiafarot*, van *avarôn*, herhalen (Graff, I, 180)? De begrippen *recidivus* en *repetitus*, *iteratus*, komen goed overeen.

Duidelijker spreekt de andere glosse. Zij luidt bij Hattemer, I, 209: „*Sultor. afalondi*", en in de *Diutiska*, I, 275: „*Sultor, avalonti, cultor*". *Sultor* schijnt gelijkgesteld te worden met *cultor* (verg. Du Cange, VI, 432*c*). *Avalonti* was dus *cultor*, wel vermoedelijk op te vatten in den zin van *landbouwer*, de beteekenis die nog heden in 't Deensch en Zweedsch gewoon is.

[2]) Zie Rietz, *Svenskt Dial.-Lex.* 16 vlg., en verg. Adler, *Pröve paa et Bornholmsk Dial.-Lex.* 40.

Deensche woorden *avlsbrug*, *avlsmand*, *avlsdrift*, *avlsgaard*, *avlskarl* enz.

De hoogere afkomst en verwantschap van *avelinge* is nu meteen gebleken. Het oude *afl*, *avel*, waarvan het eene afleiding is, behoort tot denzelfden stam als lat. *ops*, *opes*, *opus*, sanskr. *apas*, werk, *apnas*, opbrengst, have, uit welken stam ook ons *oeven*, *oefenen* ontsproot. Het denkbeeld van *kracht*, *arbeid*, *voortbrenging*, spreekt in al de woorden van die familie, hoe ook in de toepassing verschillend gewijzigd. Verg. verder P o t t, *Etym. Forsch.* V, 1—10.

BARAET.*

Hoe bekend dit woord ook moge zijn, verkeert men toch veelal nog in twijfel omtrent de etymologie. Het wordt tijd, die twijfeling te doen ophouden. De ware afleiding laat zich met voldoende zekerheid aanwijzen. Ik heb ze reeds medegedeeld in de inlichtingen, die ik in 1871 aan Mr. C. Rueb verstrekte, en waarvan hij gebruik maakte in zijn te Leiden verdedigd Academisch proefschrift over *Baraterie* [1]), bl. 5—8.
144 Die opmerkingen zijn echter niet ter kennis mijner vakgenooten gekomen. Meer dan eens is mij gebleken, dat men den oorsprong van *baraet* nog áltijd als onzeker beschouwt. Het zal dus niet overbodig zijn, er hier even op terug te komen en den aard des woords nogmaals in het licht te stellen.

Met de velerlei verklaringen, vroeger en later door juristen gegeven, zal ik mij niet ophouden. Sedert de historische taalstudie hare rechten doet gelden, komen dergelijke gissingen en vermoedens niet meer in aanmerking. Men had beter gedaan, zich daarvan voorgoed te onthouden. Al die verzonnen etymologieën kunnen den rechtsgeleerde slechts van den weg helpen, en hebben dat maar al te veel gedaan.

De eerste, die den oorsprong van ons woord ernstig behandelde, was Diez in zijn *Etym. Wörterbuch*. Hij verwierp eenige

* [Tijdschrift voor Nederl. Taal- en Letterkunde, II, 1882, blz. 143—146].

[1]) *Baraterie*, rechtstreeks ontleend aan Fr. *baraterie*, Mlat. *barataria*, is eene afleiding van het ww. *barater*, Mlat. *baratare*, bedriegen, dat op zijne beurt afkwam van Fr. *barat*, Mlat. *baratum*. De bijzondere opvatting, waarin *baraterie* thans geldt, als benaming van de „schelmerij van schipper en scheepsvolk", is allengs door het gebruik ontstaan. De algemeene naam voor *bedrog*, *valschheid*, werd in 't bijzonder op die bepaalde soort van bedrieglijke handelingen toegepast.

afleidingen, die op louter onderstellingen berustten, en zag in *barater* eene verbastering van gr. *πράττειν*, *handelen*, opgevat in den zin van *zaken doen*, *met streken omgaan*, hetgeen thans *πραγματεύειν* heet. Het zou dan eigenlijk een handelsterm geweest zijn, door de kooplieden in het Westen van hunne Grieksche confraters overgenomen. De overgang van *p* in *b*, en de invoeging der *a*, waardoor uit *prat-* allengs *barat-* ontstaan kon, wordt door Diez met voorbeelden gestaafd. Niet daarin is dan ook de zwarigheid gelegen, die zijne verklaring onaannemelijk maakt. Zij ligt veeleer in de beteekenis. De overgang van *πράττειν*, *handelen*, tot die van *bedriegen* in 't algemeen is al te stout en ten hoogste onwaarschijnlijk, zoolang die overgang niet van stap tot stap met feiten kan worden bewezen. En dat bewijs is niet geleverd, gelijk het ook wel moeilijk te leveren zou zijn. Zelfs de vergelijking van Hoogd. *schachern*, ons *schacheren*, waarmede Scheler (*Dict. d' étym. franç.* p. 28) het gevoelen van Diez ondersteunt, is niet voldoende; want 145
schacheren, in hoe ongunstige beteekenis ook genomen, blijft toch altijd *handel drijven* en wordt nooit in 't algemeen voor *bedriegen* gezegd.

Doch eene andere uitlegging van *barat* lag voor de hand, die een man als Diez niet ontgaan kon. Hij vermeldt ze, maar met bijvoeging van eene bedenking, die ze hem verwerpelijk doet achten. „Die ahd. sprache", zegt hij, „bietet *bala-râti*, nequitiae (Graff, II, 467); dies würde jedoch fr. *baurai* oder *baudrai* hinterlassen haben". Ook Littré, die het gevoelen van Diez aanhaalt, schijnt die bedenking als afdoende te beschouwen. De verklaring uit het Grieksch echter acht hij te recht twijfelachtig.

De opmerking van Diez, dat ohd. *bala-râti* in het Fransch *baurai* had moeten luiden, is volkomen juist. En toch wijst die afleiding ons den weg, mits men de zaak zuiverder voorstelle.

Niet in ohd. *bala-râti*, waaraan een mhd. *balræte* zou beantwoorden, maar in ohd. *balo-rât* (Graff, III, 93), mhd. *balrât*, is de oorsprong van *barat* te zoeken. Van dit *balrât* geeft Benecke (II[1], 575*b*) eene aanhaling uit een gedicht in Graff's *Diutiska*, I, 295, waar men leest:

Si engan nieman niht guotes.
Ir *valscheit* und ir *balrât*
Manegen man vertribet hât
Von guote und von êren.

De éène helft der zwarigheid, door Diez geopperd, het suffix *i*, waardoor het Fransch *-rai* had moeten krijgen, is hiermede opgelost. En ook de tweede is licht weg te nemen. Streng genomen, ja, had *balrât* een Fransch *baurat* moeten opleveren, niet *barat*. Doch deze bedenking vervalt door de opmerking, dat de verzwakking van fr. *au* tot *a* in onbetoonde syllaben door analoge voorbeelden voldoende gestaafd kan worden. Zoo vindt men ofr. *aberge* nevens *auberge* (Roquefort, I, 6); *abor* nevens *aubor*, *aubour*, van lat. *alburnum* (Roquefort, I, 8); *acun* nevens *aucun* (Burguy, I, 169);
146 *acoton*, mnl. *acotoen*, nevens *aucoton*, van arab. *al-coton* (Burguy, III, 3). Zoo staat *abricot* nevens prov. *aubricot*, van *albercoque*; zoo *Août* nevens *Augustus*, en ons *abeel*, dat op een ofr. *abel* wijst, nevens *aubel*, dat uit *albel* ontstond [1]). Verg. *Taal- en Letterb.* I, 269 [hierboven, 160], en *Ned. Wdb.* op *Abeel*. Het schijnt vooral eene eigenaardigheid der volkstaal in het Noorden van Frankrijk geweest te zijn.

Barat, op dezelfde wijze uit een ouder *baurat* ontstaan, is dus, als afleiding van *balorât*, *balrât*, volkomen zuiver wat den vorm betreft. En de beteekenis past niet minder juist, want *balrât* beteekende inderdaad niets anders dan *valsche raad*, *bedrog*. De straks aangehaalde woorden *valscheit und balrât*, vergeleken met het zoo gewone mnl. *valscheit ende baraet*, doen de eenheid van *balrât* en *baraet* aanstonds in 't oog vallen.

Tot recht verstand van *balrât* bedenke men vooral, dat *rât*, mnl. *raet*, niet uitsluitend *consilium* beteekende, maar ook gezegd werd van iemands *gezindheid*, van de *overleggingen* van zijn geest, of de *plannen* door hem gesmeed. *Koenraad* b. v., het evenbeeld van Θρασύβουλος, is niet iemand die *koenen raad* geeft, maar die *koen gezind* is en *koene plannen* beraamt. *Balrât*, gevormd met hetzelfde *balo*, *bal*, dat wij nog in *baldadig*, *baloorig* en *balsturig* bezitten, is dus eigenlijk *slechte gezindheid*, *valsch overleg*, *bedrieglijke aanslag*. Het staat in beteekenis gelijk met *valscher rât*, in 't Mhd. eene bekende uitdrukking, waarvan men bij Benecke, II[1], 567 *b*, voorbeelden vinden kan. Zoo leest men o. a. in *Wigalois*, vs. 204 vlg.:

[1]) Niet geheel hetzelfde geval, ofschoon toch vergelijkbaar, is fr. *able*, witvisch, voor *alble*, van mlat. *abula* voor *albula*. Hier viel van de twee *l*'s de éene weg. Maar hier heeft de syllabe den klemtoon.

Er was reiner tugende vol....
Ane valsche rœte
Minnete er iegelîchen man.

Dit *âne valsche rœte* zou in 't Mnl. luiden *sonder baraet*. Een nieuw bewijs voor de juistheid onzer etymologische verklaring [1]).

[1]) Wat de andere beteekenissen aangaat, die men aan fr. *barat* toekent, t. w. die van *combat, déroute, litige, controverse, trouble, peine, embarras* (bij La Curne de Sainte-Palaye, II, 395), zij hier even opgemerkt, dat dit alles op eene vergissing steunt. Men verwart twee woorden, die niets dan den klank met elkander gemeen hebben: *barat*, bedrog, en *barate*, slag, gevecht, twist, moeite enz. Het laatste, uit Normandije afkomstig, is ontleend aan het Oud-Noorsche *barátta, bar-átta*, dat hetzelfde beteekende (Jonsson, 44, Cleasby, 51). Het Oud-Fransche *desbareter*, verslaan, ital. *sbarattare*, sp. en prov. *desbaratar*, die Diez onder één hoofd met *barat* behandelt, zijn afleidingen van dit *barátta*, maar hebben met *barat* niets te maken. Ook fr. *baratter*, boter karnen, waarbij Brachet aanteekent: „*origine inconnue*", zal wel hetzelfde zijn als *barater*, de afleiding van *barate*. Beteekent dit laatste een gevecht, een *slag*, eene *klop*partij, gelijk men ook spreekt van den vijand te *slaan*, te *verslaan* en te *kloppen*: welnu, ook aan het karnen ligt het denkbeeld van *slaan, kloppen* ten grondslag. Het hedendaagsche *baratter* is dan slechts eene overdrachtelijke toepassing van het oude *barater*. [Verg. verder Maerlant's Alexanders Geesten uitg. d. Dr. Franck, blz. 467, en Dr. Verdam's Mnl. Woordenb. I, 578 vlgg.]

DILDE, DULDE.*

Op het bnw. *dilde* werd het eerst de aandacht gevestigd, toen bij de uitgave van den *Minnenloep* het znw. *diltheit* aan het licht kwam. Leendertz verklaarde het gissenderwijze door *snapachtigheid, kwaadsprekendheid.* Kenlijk zweefde hem het oude *dille,* klappei, en *dillen,* snappen, vanwaar nog ons *bedillen,* voor oogen. Met die woorden had echter ons *dilde, dilt* niets te maken. De ware beteekenis werd aangewezen door J. Grimm in Haupt's *Zeitschrift,* VII, 467 vlg., die een Middel-Nederduitsch voorbeeld van *dilde* aanhaalde en het woord door *malus, malignus, malitiosus,* het znw. *diltheit* door *malitia* verklaarde. Later heb ik er over gehandeld in De Jager's *Archief,* IV, 204—206, en een nieuw voorbeeld uit Stoke bijgebracht, bij wien het *dulde* luidt. Sedert is Verwijs er op teruggekomen in de *Taalk. Bijdr.* I, 237—239, waar hij vier nieuwe bewijsplaatsen, eene Nederduitsche en drie Middelnederlandsche, mededeelde. Na dien tijd zijn mij allengs weder nieuwe voorbeelden bekend geworden, die de beteekenis al meer en meer bevestigden en nader bepaalden. Ik zou hier kunnen volstaan met alleen die nieuwe plaatsen op te geven. Daar er echter in de uitlegging der aanhalingen hier en daar
148 iets te verbeteren valt, en de juiste kracht van het woord door eene samenhangende beschouwing beter in het licht zal treden, acht ik het verkieslijk de uitdrukking breeder te behandelen, met aanvoering van alle tot dusverre bekende voorbeelden.

Beginnen wij met het Nederduitsch. Daar treffen wij *dilde*

* [Tijdschrift voor Nederl. Taal- en Letterkunde, II, 1882, blz. 147—155].

vijfmaal aan in de aan Gerhard van Minden toegeschreven bewerking der Esopische fabelen, en tweemaal in den *Karlmeinet*. Op al die plaatsen geldt de beteekenis, hetzij van *gering*, *onaanzienlijk*, hetzij van *nietswaardig*, *ellendig*, *min*; van *slecht*, zoo men wil, mits men dat woord niet bepaald opvatte in toepassing op zedelijke hoedanigheden, maar in betrekking tot de geringe waarde van een persoon of eene zaak. Het beantwoordt derhalve wel aan lat. *malus*, doch niet aan *malignus*, *malitiosus*. Het meest komt het overeen met lat. *vilis*, dat op alle plaatsen de juiste vertaling zou zijn.

Reeds vroeger kende men de fabel van den wolf en den kraanvogel, door Wiggert in 1836 in zijn *Zweytes Scherflein u. s. w.* bl. 39 medegedeeld, en thans in Seelmann's uitgave der geheele verzameling als n°. VIII opgenomen. Daar zegt de wolf tot den vogel (vs. 28):

> Wane gi, dat ik so *dilde* si,
> Of gi mi helpet ût der nôt,
> Dat juwe mêde nicht vil grôt
> Ne werde?

De bedoeling is niet, gelijk ik vroeger met Grimm aannam: „Meent gij, dat ik zoo *slecht* ben, dat ik u niet ruim zou beloonen?" maar: „Meent gij, dat ik zoo *gering*, zoo *onaanzienlijk* ben?" De wolf wil zich niet zoozeer als *braaf*, als *deugdzaam* voorstellen, maar als een persoon van aanzien, van wien eene ruime belooning te wachten was. De vergelijking der vier andere plaatsen wijst dit duidelijk aan.

Die vier nieuwe voorbeelden werden eerst in 1878 bekend, toen Seelmann de volledige verzameling der 103 fabelen in het licht gaf [1]). In LXV, 14, leest men:

> Al si he ôk van *dildem* slechte, 149

„van *gering*, *onaanzienlijk* geslacht". En straks, vs. 129, in gelijke opvatting:

> Dem armen *dilden* mach dat sîn
> Gelîk.

[1]) *Gerhard von Minden, von W. Seelmann* (Bremen, 1878), het tweede Deel der *Niederdeutsche Denkmäler, herausg. vom Verein für niederdeutsche Sprachforschung*. Op bl. XIX—XXIII der Inleiding betoogt Seelmann op afdoende wijze, naar 't mij voorkomt, dat de verzameling ten onrechte aan Gerhard van Minden toegekend wordt.

Evenzoo LXXXI, 9: „van *dilden* weveren", en LXXXII, 36: „Stolt papenknecht van *dilder* art", in welke beide plaatsen het met verachting gezegd is en zooveel als *ellendig, gemeen* te kennen geeft.

In den *Karlmeinet* geldt dezelfde beteekenis. Daar leest men (fol. 12, vs. 8):

> Mennych gereicht bracht man en zo,
> Beide zam ind wylde.
> Der dênst en was neit *deilde,*
> De do was zo dem hove.

Het rijmwoord *wylde* bewijst, dat ook hier *dylde, dilde* bedoeld is. Doch het woord is hier niet op te vatten in den zin van „*schlimm, schwer*", als Lexer en Verwijs meenden. De zin is: „Menig gerecht werd er opgedischt: de bediening aan het hof was niet *gering*, niet *min*", m. a. w. zij was zeer aanzienlijk.

Niet minder duidelijk spreekt het tweede voorbeeld, waar het woord met de ontkennende partikel voorkomt, t. w. fol. 192, vs. 24, bij de beschrijving van een gevecht:

> Hey gaff eme eynen slach *undilde.*

„Hij gaf hem een slag, die *niet gering, niet min* was", m. a. w. een *fermen, flinken* slag. Waarom werd dit *undilde* door Lexer (II, 1815) met een vraagteeken afgescheept?

Het is opmerkelijk, dat het woord, buiten den *Karlmeinet* en het fabelboek, in Nederduitsche bronnen niet voorkomt. Seelmann (bl. XXX) getuigt dit uitdrukkelijk, en in het Woor-
150 denboek van Schiller en Lübben vindt men ook geen enkel ander voorbeeld aangeteekend. Bedenkt men nu, dat de *Karlmeinet* eene aaneenrijging is van stukken, aan Middelnederlandsche bronnen ontleend; dat het fabelboek geschreven is in de taal van het westelijk gedeelte van Westfalen, niet zeer verre van onze grenzen, waar meer Nederlandsche woorden in de volksspraak indrongen; en eindelijk, dat ons woord bij Middelnederlandsche schrijvers, Vlaamsche en Hollandsche, veelvuldiger voorkomt: dan blijkt het genoegzaam, dat *dilde* eene uitdrukking was, die eigenlijk en in het bijzonder tot ons Nederlandsch taalgebied behoorde.

Hier wordt zij dan ook reeds in ouderen tijd aangetroffen. Een der vroegste voorbeelden, die wij kennen, is eene plaats

uit de fragmenten van *Aiol* (vs. 600), waar wij in eenige zeer verminkte en onverstaanbare verzen het op zich zelf zeer duidelijke schimpwoord lezen: „scalc, *dilde* Frantsois!" d. i. *nietswaardige, ellendige* Franschman! Juist dus dezelfde opvatting, die wij boven in 't Nederduitsch vonden.

Alleen in de plaats uit den *Minnenloep*, waar het znw. *diltheit* voorkomt, wordt het woord meer in toepassing op zedelijke hoedanigheden genomen, hetgeen dan ook aanleiding gaf, dat Grimm het door *malitia* verklaarde. De dichter zegt (III, 39):

Sal die doecht hoghe staen,
Diltheit moeter onder gaen.

Blijkens het verband moet *diltheit* de tegenstelling van *doecht* zijn en hier dus als *ondeugd* opgevat worden. Dat gevoelde ook de afschrijver van het Leidsche handschrift, die het woord nog wel begreep, maar het toch reeds te vreemd vond om het te durven behouden. Hij verving het door *ondoecht*, en de zin bleef dezelfde. *Diltheit* is echter vermoedelijk eene sterkere uitdrukking geweest; want het begrip van *nietswaardig, ellendig, gemeen*, dat overal elders op den voorgrond staat, bracht vanzelf mede, dat *dilde*, op 't zedelijk leven toegepast, nog iets meer
dan *ondeugd* moest te kennen geven. *Laagheid, gemeenheid* van 161
karakter of handelwijze, zal wel de juiste opvatting geweest zijn.

In den zin van *gering, onaanzienlijk*, van personen gezegd, vinden wij het woord weder in de verzen van Stoke, VIII, 973:

De poerte most hem sweren hulde,
Beide de goede ente *dulde*.

De bedoeling is niet, gelijk ik vroeger meende: de *goeden* en de *kwaden*, maar de *aanzienlijken* en de *geringen*; àlle burgers, van welken stand ook, moesten den Hertog trouw zweren. Wat den vorm betreft, beantwoordt *dulde* evenzoo aan het oorspronkelijke *dilde*, als *luttel* en *rund* aan het oudere *littel* en *rind, gunder* en *zulver* aan *ginder* en *zilver*, enz.

In toepassing op zaken geldt natuurlijk altijd de beteekenis van *gering, onaanzienlijk, waardeloos*. In de *Coutume de la ville de Gand*, uitgegeven door Gheldolf, bl. 429, wordt gesproken van een geval, waarin men tot straf iemands huis zal afbreken. „Ende", volgt er dan na eenige nadere bepalingen, „heift hy oec eighin huus, indien dat so *dulde* es, dat scepenen dinct dat de wrake niet suffisant en es an dat huus te brekene",

dan zal men het huis toch afbreken, maar tevens den eigenaar voor vijftig jaren uit Vlaanderen bannen. Er wordt dus een huis *van geringe waarde* bedoeld. Men ziet tevens, dat de vorm *dulde* niet uitsluitend aan Holland behoorde, maar ook in Vlaanderen gebruikelijk was. Wij zullen dien straks ook in andere Vlaamsche stukken aantreffen.

Den comparatief *dilder* vinden wij in eene Utrechtsche oorkonde van 1319, bij Van Mieris, II, 206, mede in gelijke toepassing op een huis, t. w. op het slot van Dellenburch, dat door die van Lienden was afgebroken. Krachtens de daarop gevolgde uitspraak, moesten zij het huis weder doen opbouwen. Geviel er dan later eenige twist, „alse dattet niet alse goet ghemaect en ware, alset ghewesen hadde op die tijd doe sijt braken", dan zouden drie aangewezen personen daarover beslissen. „Ende so wat dese drie vinden, dat dat huys *dilder* es dan te voren was, dat zal voir Paisken.... volcomen wesen".
152 Het nieuwe huis mocht niet *minder van waarde*, niet *in slechteren toestand* zijn dan het oude geweest was.

Elders treffen wij den vergelijkenden trap *dilder*, *dildere*, in den samengetrokken vorm *dilre* aan. Stipt genomen was die vorm niet zuiver, omdat de *d* hier tot het wezen des woords behoorde en dus niet mocht wegvallen, gelijk men b. v. niet *milre* of *wilre* zeide, voor *mildere* of *wildere*. Doch zeer verklaarbaar was niettemin die verkorting in de volksspraak, naar analogie van die woorden, waarin de langere vorm met ingeschoven *d* met den korteren zonder die letter afwisselde: verg. *eldere* en *elre*, *soldere* en *solre*, *mindere* en *minre*, enz. In beteekenis staat *dilre* met het straks genoemde *dilder* volkomen gelijk. „So wie *dilre* broot backet off ter marcten brenghet, dat die weghers laken off dat te licht is, verbuert XV sc." Zoo luidt de aanhef van art. 103 van het *Oudste Keurboek van Rotterdam*, door Dr. R. Fruin uitgegeven in de *N. Bijdragen voor Rechtsgel. en Wetg.*, 1876. Er is natuurlijk brood *van minder hoedanigheid*, *van geringer waarde* bedoeld.

Nevens den comparatief *dilder* stond de superlatief *diltst*, waaruit echter veelal de *t* wegviel, naar de thans nog gewone uitspraak, die de *t* voor *s*, vooral wanneer er nog een medeklinker volgt, in 't geheel niet laat hooren. Hetzelfde geschiedde natuurlijk met *dultst*, van den bijvorm *dulde*. De gebruikelijke vormen luidden derhalve *dilst* en *dulst*.

In den *Sp. Hist.* zegt Maerlant, dat het lichaam slechts een stoffelijke band is, waarin de vrije ziel gebonden ligt. En, gaat hij voort (I^8, 68, 77):

Ende want hi es *aergre* echt
Dan die ziele, so eist recht
Dat dat *dulste* diene den besten.

„serviant *deteriora* melioribus", luidt het bij Vincentius. *Dulste* beantwoordt dus aan *deterius*, en het voorafgaande *aergre* doet dit nog duidelijker uitkomen.

In Maerlant's *Hist. v. Troyen* wordt verhaald, dat Hector buiten de stad reed, vergezeld van een aantal edele ridders,
allen „dapper ende groet", en, lezen wij dan (vs. 3700 der 158
uitgave van Dr. Verdam):

Die *mynste* was conincs ghenoet.

Zoo althans heeft het te Wissen gevonden handschrift. Doch in het fragment bij Blommaert (*Oud-Vl. Ged.* I, 11, vs. 932) staat *die dulste*, en in het nieuwe fragment, [in Tijdschr. v. N. Taal- en Letterk., II, 120] door Dr. Gallée medegedeeld, *die dilste.* Het lijdt wel geen twijfel, dat een van deze beide de eigen hand van den dichter was. Maar *dilste* of *dulste* werd door den lateren kopiïst als verouderd beschouwd, en onbeschroomd zette hij *mynste* in de plaats, dat toch geheel hetzelfde beteekende.

Er waren trouwens meer afschrijvers, die dat *dulste* niet dorsten behouden. In den *Rijmbijbel*, vs. 855, had Maerlant geschreven:

Daer brochte Cayn *sijn dulste* coren,

gelijk het beste hs. C. heeft. Doch andere handschriften hebben *sijn arechste, sijn argste,* of wel *derchste*, *tarechste*, welk laatste nu ten onrechte in den tekst prijkt. De verwisseling bewijst opnieuw, dat *dulste* in beteekenis met *minste, slechtste* gelijkstond.

En dit brengt mij vanzelf tot eene plaats van den *Reinaert*, die door deze opmerking onverwachts een nieuw en helder licht ontvangt. Bruun, door den koning gewaarschuwd zich te hoeden voor Reinaert's listige streken, antwoordt in zijn dwazen overmoed (I, 490):

So moete mi God vermalendien,
Of mi Reinaert so sal honen,
Inne salt hem wederlonen,
Dat hijs *an den dulsten* si.

De omwerker had weder met dat *an den dulsten* geen vrede, en schreef naar jonger taalgebruik:

Dat hi *aen tcortste ende* sel bliven.

De bedoeling had hij goed geraden, en zeker heeft ieder
154 lezer ook in onzen tijd de uitdrukking zóó opgevat. Doch algemeen, geloof ik, dacht men daarbij aan *dul*, dwaas, en onwillekeurig vergeleek men onze zegswijze: *er gek afkomen, er gek aan toe zijn*. Die opvatting had echter het bezwaar, dat zij wat al te nieuwerwetsch was. Nu blijkt uit de vergelijking der beide plaatsen van Maerlant, dat met *dulste* ook hier niets anders bedoeld is dan *dultste*, minste, ergste, slechtste. *Des an den dulsten sijn* was eenvoudig wat wij thans heeten: er het ergst, het slechtst aan toe zijn. Zóó is de uitlegging vrij wat eenvoudiger en natuurlijker.

Wij gaan toch allengs wel vooruit in de kennis onzer oude taal. Toen de *Minnenloep* in 1846 in 't licht kwam, kende men van *diltheit* één Middelnederlandsch voorbeeld, en van *dilde* één in 't Nederduitsch. Nu hebben wij zeven Nederduitsche en tien Nederlandsche voorbeelden kunnen behandelen. En vermoedelijk ligt het woord nog wel op meer plaatsen verscholen, waar het gaandeweg zal worden opgemerkt [1]). In de 15de eeuw geraakte het in onbruik. De afschrijvers vervangen *dulste* door *minste* en *archste*, *diltheit* door *ondoecht*. Geen wonder, dat het bij latere schrijvers niet meer wordt aangetroffen.

Ook in gewestelijke volksspraak schijnt het nergens te zijn overgebleven. Ik heb er ten minste geen spoor van kunnen ontdekken. Evenmin komt het in de aanverwante talen voor [2]), tenzij misschien in 't Oud-Noorsche subst. *fordild*, waarop reeds door Grimm werd gewezen. Biörn Haldorson, aan wien hij het ontleende, vertaalde het door *affectatio*; Jonsson later

---

1) Men zou een oogenblik in beraad kunnen staan over de woorden *met dulder haesten*, die men leest in Serrure's *Vaderl. Mus.* II, 185, vs. 244. Doch bij *haest* is *dulde* geen passend epitheton. *Dulder* staat hier voor *duller* (evenals in vs. 261 *cleinder* voor *cleiner*), en de bedoeling is: *met dwaze haast*. Men ziet echter aan dit voorbeeld opnieuw, hoe licht *dulde* en *dul*, in verbogen en afgeleide vormen, verward konden worden.

2) Het Engelsche *dolt*, domkop, oud-eng. *dult*, stomp (Stratmann, 166), door Dr. Verdam vergeleken in de aant. op *Aiol*, vs. 600, behoort tot een anderen stam. Het is hetzelfde als *dulled*, van *to dull*, verstompen. Verg. Skeat, *Etym. Dict.* 176.

door *forfængelighed*, dat zoowel *nietigheid* als *ijdelheid* beteekent. 155
Cleasby schrijft *fordyld*, verklaart het door *conceit*, *vanity*, *show*, en beschouwt het als eene afleiding van *dul*, d. i. inbeelding, eigenwaan, hoogmoed. Mag men aannemen, dat aan *fordild* het denkbeeld van *nietigheid* ten grondslag ligt, dan is zeker de verwantschap met ons *dilde* zeer waarschijnlijk. Doch daaromtrent laat zich vooralsnog niets beslissen.

Omtrent de afleiding van *dilde* waag ik geene gissing. Zoolang de samenhang met het Oud-Noorsche woord niet vaststaat, weten wij niet eens, met welke *d* wij hier te maken hebben, of die uit *dh* of uit *t* ontstaan is. Het is dus raadzaam het nadere licht af te wachten, dat misschien van elders kan opdagen.

VELM, VILM.*

Naar aanleiding van Maerlant's *Nat. Bl.* IX, 520, waar hij, van eene oogzalf sprekende, zegt:

> Dat maect des menschen oghen claer,
> Ende doet die *velmen* of, dats waer,

teekent Dr. Van de Sande Bakhuyzen [Tijdschr. v. N. Taal- en Letterk., II, 103 vlg.] te recht aan, dat het woord *velmen* in orde is, en verwijst naar ags. *film*, bij Ettmüller, bl. 347, door „*velamen, cuticula*" vertaald. Wanneer hij er echter bijvoegt, dat „*velm* in den zin van *deksel* hier juist past", dan is die verklaring op zich zelve juist, wat den oorsprong des woords betreft, daar *film* eene afleiding is van goth. *filhan*, bedekken; doch de beteekenis van *deksel* is minder eigenaardig om de bedoeling van Maerlant weder te geven. En de opmerking, dat „*velm* elders niet voorkomt", is wel wat sterk uitgedrukt. Zeer gewoon is het woord zeker niet, maar het wordt toch ook elders aangetroffen. Herhaaldelijk vindt men het gebezigd bij den vertaler van Bartholomeus den Ingelsman, en wel in den vorm *vilm*, met de bepaalde beteekenis van *vlies*, geheel aan *cuticula* beantwoordende, en uitnemend strookende met
156 hetgeen Maerlant zeggen wilde, dat die zalf de *vliezen* wegneemt, die het licht der oogen verduisteren.

Ik laat hier de plaatsen van den vertaalden Bartholomeus volgen, waarin *vilm* en het afgeleide adj. *vilmich*, vliezig, voorkomen.

Bl. 144 *a*: Item.... so is thert een vleyschige substanci, vol *vilmen*, ende hart, langwerpelt ende ront... Item thert is

* [Tijdschrift voor Nederl. Taal- en Letterkunde, II, 1882, blz. 155—158].

fondament van alle den lichaem, ende het was dair om *vilmich*, op dattet te lichteliker al breydende ende enghende hem te bat roeren soude. Bl. 149 *a*: Item... so is die maghe ront, langwerpelt ende hol binnen, serp in den bodem ende *vilmich*...; ende si is serp ende *vilmich*, op dat si die ghenomen spise te bat houden mach. Bl. 156 *a*: Die daermen sijn een luttel *vilmich*, ende hoer *vilmen* zijn overdwers ghesprayt, op dat si die overvloedicheit des drecs van hem cruden souden. Bl. 175 *a*: Dese arterien sijn ghemaect van tween vellekens of rocken... ende hair binnenste sijn al *vilmich*... ende buten sijn si *vilmich*... ende dat is om die lancheit der *vilmen*... in der breetheit der *vilmen*... enz. Bl. 241 *b*: In den eersten salmen die materi, die welke de sake is des stancs in den mage, verduwen; ende men salse scheyden ende uutdriven nae den eten dicwijle mit coringhe, op dat die *vilmen* van der maghen ghesuvert moghen werden van dier verrotter spisen. Bl. 263 *b*: Die zericheit der maghen coemt... van heten ende couden humoren, die de *vilmen* der maghen beslimende sijn. Bl. 267 *b*: In der ander (*in de tweede soort van dysenterie*) werden die *vilmen* van der maghen gescraept, ende sijn ghescapt als scavelinge van fransijn of van perkement. Bl. 268 *a*: Twelc onderwijlen gevalt van der scavelinge der *vilmen* van der maghen...; van slimiger ende fleumatigher vuchticheyt, die aenhangen den *vilmen* van der maghen ende der darmen. Bl. 826 *b*: Die vettichede benemen die verduwinghe; want overmits haerder smericheyt vervullen si die *vilmen* van der maghen ende makense saefte.

Op al deze plaatsen is *vilmen* de vertaling van lat. *villi*, en *vilmich* van *villosus*, alleen met deze uitzondering, dat in de 157
aanhaling uit bl. 149 *a* aan het eerste *vilmich* in 't Latijn *carnosus*, aan het tweede echter weder *villosus* beantwoordt. Doch dit maakt niets uit. Het blijkt duidelijk, dat onze vertaler *vilm* in beteekenis met lat. *villus* gelijkstelde. En kenlijk had Bartholomeus dit woord niet gebezigd in den ouden en engeren zin van *haar* of *haarvlok*, maar in de ruimere opvatting van *vlok* of *vlies* in 't algemeen. De vermelding der *villi* van het hart, de maag, de darmen en de slagaderen, toont genoegzaam aan, wat hij bedoelde.

Er is echter ééne plaats, waarin hij *villosus* in de oude en echte beteekenis van *harig* gebruikte. L. XVIII, c. 101:

„Taxus ..., cuius pellis valde est hispida et *villosa*". De overzetting luidt (bl. 795 *b*): „Taxus is een das ..., wes vel seer ruwe is ende *vilmich*". Zullen wij daaruit besluiten, dat *vilmich* ook *harig* beteekende? Volstrekt niet. De vertaler had eenmaal *vilmich* aangenomen als den vasten term om *villosus* weder te geven, en bezigde dien ook hier, zonder te bedenken, dat het Latijnsche woord hier in een gewijzigden zin bedoeld was. Het was niet de eenige onhandigheid, waaraan hij zich schuldig maakte. Zijne vertaling draagt overal de blijken, dat hij het Latijn slechts gebrekkig verstond en met weinig oordeel des onderscheids te werk ging. Om den lezer een denkbeeld te geven van zijne bekwaamheid, wil ik hier even een vermakelijk staaltje aanhalen. Bl. 267 *b* lezen wij, dat de Lienterie een „buucevel" is, waarbij spijs en drank onverteerd worden uitgeworpen, „wanneer", zoo gaat hij voort, „gheen verkeringe en wordt bijder spisen, mer *als die havick* also werdet uutgeseynt". Men tobt zich af om uit te vorschen, wat die *havik* hier doen komt! Het Latijn geeft het antwoord. Daar heet het: „quando nulla fit immutatio circa cibum: *sicut accipitur*, ita emittitur". Het eten komt er uit zooals het ingenomen was. Maar de snuggere vertaler las *accipiter* in plaats van *accipitur*, en liet zijn *havik* uitvliegen, onverschillig omtrent den onzin dien hij nederschreef!

158 Dat *velm* of *vilm* bepaaldelijk een *vlies* beteekende, wordt ook van elders gestaafd. Nog heden is in 't Engelsch *film* de gewone benaming voor *vlies*. Verg. het ofris. *filmene*, huid, *filmenebreke*, huidkwetsing (Richth. 740), waaraan ook ags. *filmen* beantwoordt, dat nevens *film* voorkomt (Ettm. 347).

Ware het woord tot op onzen tijd bewaard gebleven, het zou thans *velm* luiden, evenals bij Maerlant. Gelijk *helm* van *helen*, zoo stamt *velm* van *velen*, want zóó luidt de Nederlandsche vorm van goth. *filhan*, bedekken, verbergen. *Velen* is thans alleen nog gebruikelijk in den infinitief, in de figuurlijke zegswijze *ik kan 't niet velen*, ik kan 't niet wegbergen in mijn gemoed, niet zetten, niet verkroppen. En *bevelen*, in den ouden zin van *toevertrouwen*, *aanbevelen*, is eigenlijk: iets wegleggen in iemands gemoed, in iemands binnenste nederleggen. Reeds het goth. *anafilhan* werd in die overdrachtelijke toepassing gebezigd.

VERDINKEN.*

In het Tweede Boek van den *Reinaert* wordt het geval verhaald van het serpent, dat, in een strik gevangen, de hulp van een voorbijganger inriep. Dan leest men in het handschrift (vs. 4883 W., 4871 M.):

Den man *verdocht* sijn verdriet,

d. i. „de man *had medelijden* met zijn treurigen toestand". De zin past uitnemend, de lezing is onberispelijk. Doch het woord *verdocht* werd door de uitgevers niet gevat. Willems veranderde het eigenmachtig in *verdooch*, doch zonder ons te zeggen, wat hij daarmede bedoelde. *Dooch* is het praesens van 't ww. *dogen*, deugen. Maar noch dat ww., noch een praesens komt hier te pas, en *verdogen* bestond destijds evenmin als
thans *verdeugen* [1]). Prof. Martin liet dan ook te recht dat 159
verzonnen *verdooch* varen, maar, zelf met *verdocht* niet tevreden, stelde hij er eene eigen gissing voor in de plaats, en schreef:

Die man *bedochte* sijn verdriet,

welk evenzeer verdichte *bedenken* dan in 't gloss. door „*überlegen, bedenken*" uitgelegd wordt: eene beteekenis, die hier al zeer oneigenaardig is. Reeds de lezing van het proza: „*ende hem jammerde dies*" toont genoegzaam, wat de dichter bedoelde.

Maar al te vaak hebben de uitgevers de lezingen van het hs. als schrijffouten aangemerkt en verworpen, ook waar zij

---

* [Tijdschrift voor Nederl. Taal- en Letterkunde, II, 1882, blz. 158—168].

[1]) Wel kende het Mnl. een ww. *verdogen*, maar als afleiding van *dogen* in den zin van *lijden*. Het komt o. a. voor in *Sp.* I^6, 52, 25, waar het dan ook *dulden*, *verduren* beteekent.

inderdaad de echte en oorspronkelijke waren. In het volgende artikel zullen wij er weder een sterk voorbeeld van aantreffen. Ook hier ging men even voorbarig te werk. *Verdocht*, zooals het hs. heeft, het imperf. van *verdinken*, is de eenige uitdrukking, die hier past.

Er heerscht in de verklaring van *verdinken* nog vrij wat verwarring. In de Aantt. b. v. van Huydecoper op Stoke, D. III, bl. 220 vlgg., en van Halbertsma op Maerlant's *Sp. Hist.* bl. 62, in de *Bijdrage* van Oudemans [1]) en in verschillende glossariën, wordt alles op de vreemdsoortigste wijze dooreengehaspeld. Het kan dus niet overbodig zijn, het woord eens geregeld te behandelen. Men geraakte van den weg, door *denken*, cogitare, met *dinken*, videri, te verwarren, en door niet te onderscheiden, of men met een bedrijvend, onzijdig of onpersoonlijk ww. te doen had.

Evenals gr. *ἀποδοκεῖ*, onpers. ww., in den zin van *niet goed dunken, mishagen*, kende reeds het Ags. in dezelfde opvatting *ofthyncan*, displicere (Ettm. 594). Het Mnl. zeide evenzoo *afdinken*, maar daarnevens *verdinken*, in gelijke beteekenis, alleen met dit geringe verschil, dat *afdinken* gewoonlijk sterker, *verdinken* zwakker werd opgevat.

160 Van *afdinken* heb ik in 't *Mnl. Wdb.* 128 vlg. de verklaring gegeven en de voorbeelden aangeteekend. Het zij genoeg daarheen te verwijzen [2]).

Verdinken, als onpers. ww., is evenzoo het tegengestelde van *goet dinken* (*goed dunken*), placere, en beteekent dus eigenlijk: *niet goed dunken, mishagen*. Het werd met den 3^{den} nv. des persoons en — oorspronkelijk en regelmatig — met den 2^{den} nv. der zaak gebezigd. *Mi verdinct des*, dit mishaagt mij; *des hem verdochte*, hetgeen hem mishaagde.

In deze eerste en eenvoudigste opvatting lezen wij het woord bij Stoke, IX, 560. De burgers van het belegerde Zierikzee

---

[1]) Zie de art. *Verdinken*, *Verdenken* en *Verdoghen*. In het eerste wordt zelfs uit Velthem een voorbeeld van *verdinct* aangehaald, dat niet eens bij *verdinken*, maar bij *verdingen* behoort! En al het andere is louter verwarring. Het geheele art. *Verdoghen* moet geschrapt worden.

[2]) Aan de daar vermelde bewijsplaatsen kan nog worden toegevoegd *Sp.* II^3, 37, 69, en II^4, 51, 29. Ook in de drie straks aan te halen voorbeelden van *verdochte* uit den *Rijmbijbel* heeft hs. C telkens *ofdochte*. In vs. 29652, 't is waar, luidt de variant bij David *of cochte*, doch ook daar zal wel *ofdochte* bedoeld zijn [Verg. Dr. Verdam's Mnl. Woordenb. I, 211].

zonden een bode tot den Graaf, met dringend verzoek hen te komen ontzetten. Hij liet hun weten:

dat hi soude
Comen, als hi eerst mochte:
Ende bat *dats hem niet verdochte*;
Hi soudse ontsetten herde wale.

„Hij verzocht, dat *het hun niet mishagen zou*, dat zij *geen ongenoegen zouden opvatten*". Evenzoo bij Velthem, I, 1, 11, waar hij zegt, dat de Landgraaf van Thüringen, tot tegenkeizer gekozen, zich niet kon doen gelden,

Ende hem der pinen oec verdroet
Jegen Coenrade ende jegen sijn conroet
Te stridene altenen, *dies niene verdochte.*

Het samengetrokken pron. *dies* is hier te verstaan als *dien des*. De bedoeling is: „het verdroot hem voortdurend te strijden tegen Koenraad, *wien dit niet mishaagde*", m. a. w. wien dit uitstekend te pas kwam.

Gewoonlijk echter wordt de beteekenis van *mishagen*, in sterkere opvatting, tot die van *spijten*, *grieven*, *deren* uitgebreid. *Sp.* I^7, 73, 1:

Het was een man edel ende rike 161
Ende nochtan sekerlike
Jegen die aerme milde ende sochte,
Des den duvel sere verdochte.

Door weglating van den 2^{den} nv. begon allengs de zaak, die iemand speet of deerde, als subject beschouwd te worden en *verdinken* zelf als onzijdig ww. te gelden. Zoo *Sp.* I^7, 77, 26, waar verhaald wordt van een jongeling, die in losbandig leven zijn geld verkwistte en zijne goederen verkocht of verpandde. Zijn zorgvuldige voogd kocht die goederen op of loste ze,

Up aventuren, oft hi noch iet
Hem betren wilde, *oft hem verdochte,*
Dat hijt weder lossen mochte.

Men zou allicht bij *hem verdochte* aan *hi* als subject kunnen denken en het ww. opvatten als *zich bezinnen, tot inkeer komen* [1]).

[1]) Halbertsma (Aantt. op Maerl., Inl. bl. 103) vatte werkelijk *hi* als subject op, en kende aan *hem verdochte* den zin toe van *het in den zin kreeg*. Doch die uitlegging wordt door niets gerechtvaardigd.

Doch (*hem*) *verdenken*, zooals dan het ww. luiden zou, is in dien zin van elders onbekend. In verband met de andere plaatsen is blijkbaar het pron. *t* als subject bedoeld, en de zin aldus te verstaan: „zoo hij nog eenmaal zich wilde beteren, *indien het hem speet*, d. i. indien hij spijt of berouw kreeg over zijn gedrag".

Evenzoo in eene plaats van de proza-bewerking van den *Reinaert*. De sluwe vos, na zijne geveinsde klacht over den dood van Cuwaert, zegt in het gedicht (II, 5936 W.):

> Dat mi meest *doet verwecken*,
> Dats dat mi die coninc, onse heer,
> Oploopt dus fellic ende dus seer.

d. i. „wat mij het meest *aandoet*, het meest *verdrietig stemt*". De prozaïst stelt daarvoor in de plaats: „Mer dat mi meest *verdunckt*", d. i. *grieft*, *deert*, en dat komt geheel op hetzelfde uit [1]).

[1]) In den *Carel ende Eleg.* leest men, na het verhaal van den diefstal, door Elegast gepleegd, dat hij terugkeerde (vs. 935):

> Toten coninc, *dien sere verdochte*
> Al omt goet, dat Elegast brochte:
> Hine hadder langher niet ghestaen.

Men zou ook deze woorden kunnen opvatten: „wien het zeer *mishaagde*, die niet op zijn gemak was". Doch de oude drukken hebben niet *dien*, maar *die*, en *verdochte* staat alleen in A, terwijl B *dochte* heeft en ook in den *Karlmeinet* (bl. 596) *de do dechte* gelezen wordt. Dit doet mij vermoeden, dat de dichter geschreven had: *die sere dochte*, of wel *die sere verdochte* (want dit komt op 't zelfde uit), en niets anders bedoelde dan *die zeer duchtte*, *zeer beducht* of *bevreesd* was: juist datgene wat het meest past in de stemming, waarin Karel verkeerde (verg. vs. 776).

Doch er valt bij deze verzen nog iets anders op te merken, dat ik hier in 't voorbijgaan wil aanstippen. De woorden *al omt goet* hangen niet wel samen met *dochte* of *verdochte*. Karel was niet ontstemd of bevreesd om het goed, dat Elegast medebracht, maar om den toestand waarin hij zich bevond. Alles komt in orde, wanneer men twee woorden omzet, en met veranderde interpunctie leest:

> Toten coninc, *die sere* (*ver*)*dochte*
> *Om al* tgoet, dat Elegast brochte,
> Hine hadder (*of* Ne haddire) langher niet ghestaen,
> Hadt na sinen wille ghegaen.

„Om al de schatten, die E. medebracht, zou hij daar niet langer gebleven zijn, indien hij zijn wil had kunnen volgen". Mij dunkt, de omzetting wordt bevestigd door *Karlmeinet*, waar men leest:

> *Umb alle*, dat hey brechte.

Het leed van een ander, dat ons *deert*, wekt onze *deernis*, 162
ons *medelijden* op. Geen wonder, dat bij *verdinken*, in toepassing op den toestand waarin men een ander ziet verkeeren, dit begrip van *medelijden* op den voorgrond trad. *Mi verdinct des* werd nu genomen voor *miseret me*, ik heb er deernis mede, ik gevoel er medelijden voor. En ziedaar de meest gewone opvatting van het woord.

Allereerst werd het ook in dezen zin gebezigd met den datief des persoons en den genitief der zaak.

Een knaap verhaalt aan koning Artur de weldaad, hem door Walewein bewezen, en voegt er bij (*Wal.* 1794):

> *Hem verdochte* so mire noot.

Een ridder, die alleen den strijd tegen Walewein niet durft bestaan, zegt tot zich zelven (*Wal.* 4296):

> Waer dese rudder also bedacht, 163
> Of ic ghenade an hem sochte,
> Dat *hem* danne *mijns verdochte*,
> Men sout hem prisen emmermere.

d. i. „dat *hij zich mijner ontfermde*".

Vooral bij Maerlant komt de uitdrukking veelvuldig voor. Een oude Israëliet, wien men dwingen wilde varkensvleesch te eten, zeide dat hij zich liever zou laten dooden (*Rijmb.* 18822),

> So dats *sinen vrienden verdochte.*

„zoodat zijne vrienden *er medelijden mede kregen*".

Herodes lijdt schipbreuk op de reis naar Rome. Aldaar aangekomen (*Rijmb.* 20781),

> Anthonise, dien hi daer vant,
> Seide hi sine aventure te hant,
> *Dien verdochte der* aventure.

De *Hist. Schol.* heeft *misertus.*

In den *St. Franciscus* verhaalt de dichter, hoe een kind was verdronken en in de modder weggezakt. Een zwemmer vond het lijk, en (vs. 8585),

> Hi ontdalft ende brocht
> Doot, *des hem hevet verdocht.*

„waarvoor *hij deernis gevoelde*", terwijl, zoo volgt er, de toeschouwers „van natuurliker *ontfaermichede*" Franciscus aanriepen, dat hij het kind aan den vader zou wedergeven.

Ziehier nog eenige voorbeelden uit den *Sp. Hist.*, als I^1, 49, 1:

> Assenech die weende onsochte,
> So *dats Josephe verdochte.*

Bij Vinc.: „*misertus est* eius Joseph". I^3, 46, 11:

> Hi sprac, hine hadde pine enghene
> Van aermoeden, dan alleene
> Dat hi den aermen niene mochte
> Helpen, *alsem sijns verdochte.*

„wanneer *hij medelijden met hem had*".

164 *Sp.* III^2, 25, 21, waar verhaald wordt, hoe de Booze een monnik trachtte te verleiden. In de gedaante eener schoone vrouw valt hij den monnik te voet en smeekt om herbergzaamheid voor dien nacht, want zij was in de woestijn verdwaald. En de monnik,

> Hi ontfincse, want *hem verdochte.*

„want *hij had deernis* (*met haar*)". Bij Vinc.: „primo *miserationis* obtentu recipit eam". De 2de nv. is hier niet uitgedrukt; de persoon, wien het medelijden betrof, was duidelijk genoeg aangewezen.

Elders lezen wij van twee monniken, die met een kluizenaar op weg waren. Eene leeuwin verschijnt en valt klagende en smeekende den laatste te voet. Alle drie, heet het dan (*Sp.* III^4, 31, 48),

> Alle hadden sijs *ontfarmechede*;
> Maer hi, die wiste dat men sochte,
> Dat was *dies meest verdochte.*

„maar hij, die wist dat men hèm zocht, *was het meest met haar begaan*". Ook hier moet *dies* verstaan worden als *dien des*, en evenzoo in *Wal.* 1420:

> hi wranc sijn hande,
> So dat hem dat rode bloet
> Vore uut sinen naglen woet.
> Dit sach Walewein, *dies verdochte.*

Eene dergelijke opmerking geldt bij *Sp.* I², 46, 36, waar de dichter verhaalt, dat Sedekia gevangengenomen en voor Nebukadnezar gebracht werd,

> *Die sijns* niet en *hevet verdocht,*
> Maer sine kindere vor sinen ogen
> Dedi doden, hi moest gedogen.
> Daer naer stacmen hem dogen uut.

Ook hier moet het voornw. *Die* worden opgevat als datief. Het is bekend, dat het relatieve pron. in den 3^{den} en 4^{den} nv. niet zelden onverbogen werd gelaten.

In de historie van Barlaäm en Josaphat verhaalt Utenbroeke, 165
hoe eene overschoone jonkvrouw alles in 't werk stelde om den jeugdigen prins te verleiden, en zegt (*Sp.* II⁷, 27, 72):

> So sonderlinge was hare maniere,
> Dats *den jongelinc verdochte,*
> Ende claechde hare verlies onsochte.

d. i. „dat *hij er medelijden mee kreeg*". Bij Vinc.: „(quod) *compassionis* charitatem erga puellam immittit ei". *Sp.* III², 26, 3:

> Een zondare was, een keytijf,
> Die leedde een dorzondich lijf,
> So dat *Gode verdochte daer af.*

beantwoordende aan „Dei *miseratione*" bij Vinc. De woorden *daer af* zijn hier de bloote omschrijving van den 2^{den} nv. *des.*

Hiertoe behoort ook vs. 851 der *Vl. Rijmkr.* bij Kausler. Graaf Boudewijn, wordt daar verhaald, knielde voor den Keizer neder, en, volgt er dan:

> Die keyser *hem dies verdochte,*
> *Dat* hi liet den edelen man
> Ligghen voer sine voete dan.

Men wachte zich, de woorden *die keyser* op te vatten als het subject van *verdochte.* De constructie is hier zeer eigenaardig, nog heden in onze volksspraak genoegzaam bekend. De bedoeling is: „de Keizer, *hij was er mede begaan*", m. a. w. „wat den Keizer betreft, *hem deerde het*".

Gelijk hier de zaak, die deernis wekte, nader wordt aangewezen in een afhankelijken bijzin, ingeleid door *dat,* zoo

geschiedt dit ook elders met weglating van het voornw. in den 2^{den} nv. Zoo b. v. *Sp.* I^5, 32, 36:

Al was Hanibal sere blide,
Die den Romeinen sere was wreet,
Hem verdochte doch, doemen street,
Dat men so vele volx verslouch.

Dit baande den overgang tot het gebruik van *verdinken* als onzijdig ww., waarbij de 2de nv. plaats maakte voor den
166 nominatief, evenals wij boven reeds, in de eerste beteekenis des woords, hetzelfde opmerkten. *Verdinken* staat dan gelijk met *deernis wekken, medelijden inboezemen.* Zoo b. v. in den *Walewein,* 1398, waar de held van het gedicht een knaap ziet aankomen op een mager en kreupel paard, dat niet meer voortkon.

Dit sach Walewein donvervaerde,
Dien dat verdochte van den cnape,
Omme dat hi maercte diere sake
Dat hi was van so sconen leden,
Ende sulc een paert quam ghereden.

Evenzoo in Maerlant's *Rijmb.* 29651:

Men sloecht al dat men gheslaen mochte,
Onthier dat *Tytuse verdochte,*
Ende hi hem verboot dat doen.

Waar Flavius Josephus heeft: „donec Titus.... *miseratus* indigenas a caede requievit". En bij W. van Hildegaertsberch, CVI, 85:

Doe wy ten zwaren eyghendoem
Quamen, entes vyants roem
Soe groet was *dattet Gode verdocht,*
Ende hi ons anderwerven cocht
Uten eyghenscap algader.

d. i. „dat God er zich over *ontfermde*".

In de drie aangehaalde plaatsen was het subject nog maar enkel het voornw. of lidwoord *dat.* Maar ook een bepaald substantief werd als zoodanig gebezigd. Een deerlijk gekwelde lijder, lezen wij bij Maerlant (*Sp.* I^7, 69, 55), maar die getrouw de H. Maagd bleef aanroepen, zag

ene eerlike persone
Van eere vrouwen dorescone,

Edelike ende wel ghecleet,
Dien verdochte sijn grote leet
Ende sine grote verduldichede.

Men ziet, deze woorden zijn het volmaakte evenbeeld van de plaats uit den *Reinaert*, van welke onze beschouwing uitging:

Den man verdocht sijn verdriet.

Al het tot hiertoe gezegde betrof alleen *verdinken* als onper- 167
soonlijk en onzijdig werkwoord. In geene andere beteekenis dan de beide bovengenoemde heb ik het aangetroffen, dan alleen in *Sp.* I^2, 49, 16, waar het als gelijkstaande met *dinken*, dunken, gebruikt wordt. Men leest er:

So *dattem allen verdochte* van dien, . . .
Datmen soude vragen das
In Delphos an Apolline.

De versterking van *dinken* door het voorv. *ver-* heeft dan ook niets bevreemdends. Nog heden worden *vermeenen* en *veronderstellen* op gelijke wijze nevens *meenen* en *onderstellen* gebezigd.

Van het hier behandelde *verdinken* nu moet wel onderscheiden worden het bedrijvende ww. *verdenken*. Het komt voor in de beteekenis:

1°. Van *bedenken, overdenken*. Zie Serrure's *Vaderl. Mus.* II, 187, vs. 306, *Minnenloep*, II, 1683, *Belg. Mus.* IX, 88, vs. 816.

2°. Van *bedenken, uitdenken, in den geest ontwerpen*. Zie *Tien plaghen*, vs. 1840.

3°. Van *gedenken*. Zie *Bedied. v. d. Missen*, 1243. Zoo leest men in een *Passionael* (Hs. 280 van de Maatsch. der Ned. Lett.), fol. 164*b*: „Want men maect in der kerke Christus crucifixe ende ander beelden, om dat mense *verdencken* sel, ende om devocie te verwecken". In het *Passionael, Winterst.* (uitg. Delft, 1489), f. LIX*c* leest men dezelfde woorden, doch daar heet het *bedencken*. Als subst. gebezigd vindt men daar *dit verdencken* en daarnevens *verdenckenis* voor *gedachtenis*.

Van *verdenken* afgeléid is de uitdrukking *verdocht sijn*, in ongeveer gelijken zin als *bedocht* of *bedacht sijn*. Velthem, III, 31, 1:

Die coninc, die hier af *was verdocht,*
Hoe dit wonder waer toebrocht.

d. i. „die hierover *nadacht*, dit *overdacht*". En *St. Amand*, II, 6359, waar de schrijver zegt, dat hij zijn naam niet rechtstreeks zal noemen, maar met zoodanige inkleeding,

168 dat hy in vroeder wyse
Moeste *verdocht sijn* ende voort gaen,
Die minen name soude verstaen.

„Wie zijn naam zou raden, moest een *bedachtzaam*, *verstandig* man zijn en *met nadenken* te werk gaan". Het part. *verdocht* staat hier als adjectief, in actieve opvatting: verg. *bedreven*, *beraden*, *bereisd*, *besloten*, *gebeten*, *gestudeerd*, *gezworen*, *verwaand*, *onbedacht*, *onbezonnen* enz., de znw. *bediende* en *oudgediende*, en verder de voorbeelden aangehaald door Grimm, *D. Gramm.* IV, 69—71.

VERGIFTEN, VERGICHTEN.*

Nog eene plaats uit het Tweede Boek van den *Reinaert*. In de fabel van den wolf en den kraanvogel, die hem het been uit den strot trok, lezen wij in de beide uitgaven (vs. 5858 M.):

> Die wolf *verscoot* mitten trec.
> „Wopen", riep hi, „du doets mi wee!"

Op zich zelf geeft *verscoot* een goeden zin. De wolf *schrikte*, deinsde achteruit van den ruk. Doch die lezing berust alleen op het gezag van den proza-bewerker. Het handschrift heeft *vergifte*. Noch Willems noch Martin zegt daar iets van. Geen van beiden zelfs heeft het woord in het glossarium opgenomen. En toch is het een der opmerkelijkste woorden, die in den *Reinaert* voorkomen. Dat het geene schrijffout is voor *verscoot*, spreekt wel vanzelf. Integendeel is dat *verscoot* niets meer dan een verzinsel van den prozaïst, die niet wist wat van *vergifte* te maken, en nu maar stoutweg — naar zijne gewoonte — iets anders in de plaats stelde. Laten wij zijne lezing voor hetgeen zij is, en zien wij, wat de dichter met *vergifte* bedoelde. De uitdrukking verdient wel eens opzettelijk behandeld te worden. Zij levert alweder een merkwaardig voorbeeld, hoe de beteekenissen der woorden allengs kunnen veranderen.

Vergiften, met den bijvorm *vergichten*, door de gewone verscherping van *ft* tot *cht* ontstaan, geeft oorspronkelijk niets anders te kennen dan *tot gift maken*, en dus *ten geschenke geven*. [1] 169

---

* [Tijdschrift voor Nederl. Taal- en Letterkunde, II, 1882, blz. 168—174].

[1]) Ik spreek hier natuurlijk alleen van *vergichten*, als bijvorm van *vergiften*. Een geheel ander woord, maar dat buiten onze beschouwing ligt, is het bnw. *vergicht*, eene afleiding van *gichte*, jicht, en dus zooveel als *van de jicht gekweld*, *door jicht misvormd*. Men leest het in 't *Passionael*, *Winterst.* f. 250*b*, bij Barthol. d. Ingelsm. bl. 78*a* (waar het *vergiecht* gespeld is), en elders meermalen. Het afgeleide znw. *vergichticheyt* vindt men bij Barthol. d. Ingelsm. bl. 609*b*.

Als zoodanig werd het gebruikt met eene zaak als object en een persoon in den 3^{den} nv. *Enen iet vergiften*, iemand iets ten geschenke geven. *Florent*, vs. 154 (in Pfeiffer's *Germania*, IX, 411):

> Die coninc van Antsay *vergichtem* thant
> Met siere dochter al sijn lant.

Bij uitbreiding werd het vervolgens verbonden met een persoon als object, waardoor de beteekenis van *ten geschenke geven* in die van *begiftigen* overging. Zoo leest men in een handschrift der Evangeliën (Hs. 245 van de Maatsch. der Ned. Lett.), fol. 108*a*, ter vertaling van *Luc.* VI, 34: „Die sondaren *verghiften* die sondaers, om also veel weder te ontfangen". Wel heeft de Vulg. *foenerantur* en de Staten-vert. *leenen*, doch de bedoeling van den vertaler was toch zeer zeker *begiftigen*, want ook het voorafgaande *si mutuum dederitis* (Staten-vert. *indien gy leent*) vertaalde hij: „of ghi *onderlinghe* ... *ghevet*". Blijkbaar had hij *mutuum* niet verstaan, en dit bracht hem er toe, het *geven* voor het *leenen* in de plaats te stellen.

Op gelijke wijze vindt men het woord ook elders gebezigd. Zoo in de *Kronijk van Vlaanderen*, uitg. door de Maatsch. der Vlaamsche Bibliophilen, I, 8: „Sy wordden groetelyke *verghift*. De coninc gaf Liederyke ende sinen kinderen alle de steeden ende sloten ende dlandt". Bij Matthijssen, *Rechtsb.* bl. 67 vlg.: „Ende als si tot sinen hove quamen, worden sy ghewair, dat hy selve Alexander was; ende hy ontfincse vriendeliken ende *verghiftse* rijckeliken". En evenzoo in twee oorkonden van 1424 en 1526, bij Janssen en Van Dale, *Bijdr.* IV, 367 vlg.: „(de stad Sluis is) eene notabele ende schoone gepriviligeerde stad ..., schoone *vergift* ende voorzien van zijne gratiën ende letteren van octrooi:" en V, 228: „dat deselve gulde van ouden tijden een schoon gulde gezijn ende onderhouden is geweest, *verghift* ende verchiert van vele schoone privilegiën, rechten ende vermueghen".

In bijzondere toepassing werd *vergiften* gezegd bij de overdracht van vaste goederen, die men bij schenking of verkoop met de gebruikelijke plechtigheden aan een ander *overgaf*. Ook hier komen de beide constructies voor, met eene zaak en met een persoon als object. Men zeide zoowel *enen een lant* (*erf*, *leengoet*) *vergiften*, als *enen in een lant* (*erf* enz.) *vergiften*. Het

eerste leest men in het *Oorkondenb. van Holland en Zeeland*, II, 332, XIV: „*Van leen te verghiftene.* Soe wi in Zeelant leengoet vercoopt, die grave salt *verghiften* (als gift overdragen) om thien pont van der hevenen van leenlande". En aldaar, II, 339 vlg., XC: „Niemant en mach arve *verghiften*, die een wijf heeft, ten si haer lief; maer ghedoghet si dat ment volbiet ter volre wet, ende dat ment *verghift*, so salt ghifte bliven...; maer *verghift* ment ongheboden..., so mach sijt ontsegghen".... „So wie lant vercoopt ongheboden ende *verghift*, sine aenboerden moghent binnen jare nemen om den selven coop als tlant vercocht was".

Evenzoo in eene oorkonde van 1323, bij Van Mieris, II, 306 *a*: „Wy Willaem... maken cond enz., dat wy Gillijs Boudijns sone... vercocht hebben ende *verghift* al onse ambocht, dat wi hebben int... ambocht van Arnemuden". Bij Matthijssen, *Rechtsb.* bl. 117: „Ofmen enich lant vercopen mach, dat tot gheenre ghiften en staet? ende off enich lant staet te *verghiften* andersins dan in den ban ende vryheit, dairt binnen ghelegen is?" En bl. 118: „Ist dat enich lant leit bedijct buten der steden graften, al ist dattet leit binnen der vryheit..., nietmin sal ment *verghiften*".

Ziehier nog een duidelijk voorbeeld uit de *Coutume de la ville de Bruges*, uitgegeven door Mr. Gilliodts-Van Severen, I, bl. 224, n°. 35: „Item, omme dieswille dat men by der experientie bevonden heift, dat de districten ende limiten 171
van der voorseyde heerlichede verdonckert, vercranct, vermindert ende eensdeels onghereet gheworden zijn by dat diverssche upzittende huerlieder landen daerof ghehouden, by deelen vercoopen, ende daerof *verghiften* (*ou en distraient des parties par transport*), zonder presentie van den bailliu, ende by diverssche clercken van Brugghe gheene souffisante notitie houdende, dat zulcke *verghifte* gronden van erfve ter zelver heerlicheden gheleghen zijn, daeruute zoude hendelic mueghen volghen de gheheele ruyne van diere".

De uitdrukking *enen in een erf vergiften*, hem door wettige overdracht in het bezit van het erf stellen, treft men vooral in Vlaamsche oorkonden aan. Zoo in een stuk van 1366, betreffende den verkoop van „de ervachtige meyerie van Sente Pieters" door Jan Haec aan den abt van St.-Pieters, bij Diericx, *Gends Charterb.* 38: „Ende voort was Jan Haec voornoemt

wettelyc onthuudt [1]) ende ontgoet van al den rechte van der meyerien..., ende der Justaes Utenhove, prost van Sente Pieters, was daer in wettelic *vergift* ende ghegoedt". En evenzoo in een stuk van 1415, bij Diericx, a. w. bl. 196: „Ende na dien updraghene ende overghevene, de voerseyde jonckheer Jan van Haelwine... was wettelic onthuut, ontherft ende ontgoed..., ende wasser myne voerseyde heere van Sente Pieters... wettelic in *verghift*, gheherft ende ghegoedt, alse in der voerseyder kerken ghecochte ende ghecreghene coepgoed".

Behalve in deze opvatting, die meer bijzonder tot de rechtstaal behoorde, gold *vergiften* ook in eene andere zeer eigenaardige toepassing, die vooral in de volksspraak gebruikelijk was. Doch alvorens die beteekenis te behandelen, moet ik eerst even eene plaats aanhalen uit den *Delftschen Bijbel* van 1477, waar wij het woord gebezigd vinden op eene wijze, die wel eenigszins vreemd klinkt, maar die juist tot het volgende den
172 overgang baant en wederkeerig daardoor uitnemend wordt opgehelderd. Wij lezen daar in 1 *Machab.* 3 (vs. 49): „Si verwecten haren Nazareos, dat waren haer *verghifte* luden, die haer daghen voldaen hadden". De verklarende opmerking *„dat waren haer verghifte luden"* is van den vertaler afkomstig. Noch in de Vulgata, noch in de Staten-overzetting wordt zij gevonden. De bewerker wilde den naam *Nazirëers* duidelijk maken, door even aan te stippen, dat dit „aan God gewijde lieden" waren. De gewone naam voor zulke personen was in onze taal *begeven lude*. Voor *begeven* stelt hij *vergifte* in de plaats, dat dus hetzelfde beteekent, t. w. aan God *overgegeven, toegewijd*.

In deze zelfde toepassing nu was *vergiften* in de volkstaal een gewone term. Men zeide: *hem Gode vergiften*, zich aan God overgeven, opdragen; *hem enen Heiligen vergiften*, lat. *se sancto vovere*, zich aan een Heilige overgeven, in nood of gevaar zich onder zijne hoede stellen; *ieman of iet enen Heiligen vergiften*, iemand of iets aan de hoede of bescherming van dien Heilige aanbevelen, m. a. w. den Heilige dringend aanroepen om hulp voor dien persoon of voor die zaak. Zoo leest men in het *Passionael*, *Somerst.* f. 140 *c*: „Een die... al te anxtelic gezwollen was, *verghifte* hem sinte Dominicus", d. i.: riep

[1]) Over dit *onthuudt*, verl. deelw. van *ontuten*, zie het door mij aangeteekende in de *Taalk. Bijdr.* II, 104 [Hierboven, blz. 295 vlg.].

de hulp van dien Heilige in. En aldaar, *Winterst.* f. 32 *b*, wordt verhaald van eene maagd, die blind, doof, stom en lam was, „ende haer vader ende haer moeder *verghiftense* tot sinte Elizabeths (*in de kerk van St. E.*), ende si wort volmaectelic ghenesen". Evenzoo in een stuk in de *Rumbeeksche Avondst.*, bl. 16. Een knaap van veertien jaren wordt ziek in de kerk van St. Jan den Dooper. „Die moeder", heet het dan, „maecte groot mesbaer, ende doen wert si roepende op mijn here sente Janne Baptista, ende biddene ghenadelike als dat hi hare openbaren woude wat haren kinde sijn mochte, ende *verghichtene* den groten here sente Janne".

Hoe gewoon deze uitdrukking in den mond des volks was, leert ons verder het *Westvlaamsch Idioticon* van den Heer De Bo, die (bl. 1263) *vergiften* verklaart door „*als gifte vereeren, opdragen, opofferen, aan God of zijn Heiligen*". Hij haalt een 173
viertal voorbeelden aan uit C. Vrancx, *De wercken, mirakelen, het heyligh leven, de ghebeden en lofzanghen van d'hooghweerdighe Maghet en Moeder Gods Maria* (Gent, 1602). Men leest daar van eene vrouw, die haar kind aan de H. Maagd „hadde *verghift* ende opghedreghen"; van een persoon, die zijn paard aan Haar „*verghifte*"; van anderen, die hun land of hun vlas aan O. L. V. „*verghichten*", en daarop altijd hunne bede verhoord zagen. Men ziet, ook bij dezen schrijver wisselen *vergiften* en *vergichten* in gelijke beteekenis met elkander af.

Het kon niet missen, of eene uitdrukking van zoo dagelijksch gebruik in de volksspraak moest, bij verdere uitbreiding, nog ruimer worden toegepast. Door weglating van den naam des Heiligen, tot wien de aanroeping gericht was, door verzwijging dus van den 3^{den} nv., en tevens van het object, begon *vergiften, vergichten* nu, als onzijdig werkwoord, absoluut te gelden voor *een Heilige aanroepen*, van personen gezegd die iets wenschen, hetzij iets goeds voor zich zelven, hetzij iets kwaads voor een ander, wien men aan de wraak van dien Heilige (of van den Booze) aanbeval. En zoo kreeg het ten laatste de beteekenis van *heilige namen aanroepen* in 't algemeen, en wel bepaaldelijk, in ongunstigen zin, van *verwenschingen uiten*, in één woord, van hetgeen wij thans *vloeken* heeten.

Een merkwaardig voorbeeld van deze opvatting vindt men in het *Belg. Mus.* X, 52, in het verhaal van den man, die 's nachts uit de kroeg aan zijn huis komende van

buiten hoorde, hoe zijn vrouwlief tegen hem stond uit te varen (vs. 36):

> Si stont ende bevede, ende *vergichte,*
> Dat hi moet hebben ongheval,
> Haer man, eer hi comen sal.

Het hs. heeft *si stont op,* maar dat *op* geschrapt moet worden, lijdt wel geen twijfel. W i l l e m s verklaarde *vergichte* niet kwaad door *verwenschte,* ofschoon hij den aard des woords niet begreep, blijkens de bijvoeging van *misgunde,* dat hier niets te maken heeft. De bedoeling is kenlijk: „zij stond te beven
174 en *verwenschingen te uiten,* dat hem iets kwaads mocht overkomen". Door al het boven aangevoerde zal die beteekenis nu wel in het volle licht gesteld zijn.

Keeren wij thans terug tot de plaats van den *Reinaert,* dan is het nu zeker wel duidelijk gebleken, dat *vergiftė* de ware lezing is. De kraanvogel trok met een forschen ruk het been uit den strot. „Die wolf *vergifte* mitten trec", hij *stiet eene verwensching, een vloek uit.* Ziedaar de bedoeling van den dichter. En voorzeker was zijne uitdrukking vrij wat eigenaardiger en schilderachtiger dan het kleurlooze *verscoot,* dat de prozabewerker er voor in de plaats stelde. Alweder een bewijs, dat men de lezingen van het handschrift niet te voorbarig moet verwerpen. Al verstaat men ze niet terstond, bij nader onderzoek blijkt het soms, dat zij echt en oorspronkelijk zijn en kostelijke bijdragen leveren tot onze kennis der oude taal.

SCAVOTE.*

(*Van den Borchgrave van Couchi*, I, 670). — De burggraaf van Couchi trekt boven zijn harnas een wapenrok (*tornikeel*) aan, dien hij stevig aan het lijf vastbindt. Die wapenrok is „van kele", beladen met een zilveren kruis, en daarin „drie *scavoten* van goude". De naam *scavote*, die hier voor 't eerst in het Mnl. wordt aangetroffen, is blijkbaar ontleend aan het Oud-Fransche *escafotte*, *eschafotte*, als heraldieke term vermeld door La Curne de Ste Pal. V, 458. Hij brengt twee voorbeelden bij uit den *Roman de Perceforest*, waar men leest: „l'escu taris d'argent, à trois *eschafottes* noires", en: „l'escu blanor de noir, à trois *eschafottes* d'argent". Hetzelfde woord komt elders voor in den zin van „grande et longue coquille de moule de rivière, dont les femmes, en Picardie, se servent pour amasser la crême de dessus le lait, pour en faire du beurre", van welke beteekenis La Curne twee voorbeelden uit Froissart aanhaalt. Hij vermoedt, dat de heraldieke benaming daaraan ontleend zal zijn en dus moet opgevat worden in den zin van *schelp*.

Dat deze verklaring inderdaad juist is, blijkt genoegzaam, wanneer men het Oud-Fransche woord in zijnen oorsprong en zijne verwanten nagaat. Blijkbaar is *escafotte* eene afleiding van gr. *σκάφη*, lat. *scapha*. Het Grieksche woord, afkomstig van *σκάπτειν*, graven, uithollen, gaf in 't algemeen een uitgehold, hol voorwerp te kennen, en werd niet alleen voor *boot* of *schuit*, maar ook voor een *nap*, *schaal* of *schotel* gebezigd. In 't Latijn was *scapha* de gewone benaming van een *boot*, maar de demi-

* [Bijlage I op „Fragmenten van *Van den Borchgrave van Couchi*" in Tijdschrift voor Nederl. Taal- en Letterkunde, VII, 1887, blz. 237—240].

nutieven *scaphium* en *scaphiolum* werden in den ruimeren zin genomen van „*quodcumque vas concavum*", gelijk het bij Facciolati heet. Hetzelfde vinden wij in het Oud-Fransch terug.
238 *Escafe* staat bij Godefroy (III, 348 vlg.) aangeteekend als *chaloupe*, maar ook als *coquille*, *cosse*. Van *escafe* zijn afgeleid de verkleinwoorden *escafotte*, *escafette* en *escafelotte*, alle in den zin van *schelp* of *schaal*. *Escafelotte* komt voor als benaming van de schaal eener noot, een notedop, en *escafotte* wordt bij Godefroy niet bepaald als *mosselschelp*, maar in 't algemeen als *coquille*, *écaille* verklaard: hij haalt zelfs een voorbeeld aan van *escaffottes de eufz*, eierschalen.

Het lijdt dus, dunkt mij, geen twijfel, dat *scavote* werkelijk eene *schelp* moet hebben beteekend. Van welke soort de hier bedoelde schelpen waren, is niet te beslissen. Maar uit de woorden, bij Godefroy aangehaald: „*apointer le chapeau d'un pélerin d'escaffottes de bourdons*", meen ik te mogen opmaken, dat het zeer wel de zoogenaamde St.-Jacobsschelpen kunnen geweest zijn, want deze, het zinnebeeld van pelgrimstochten, werden door de pelgrims op den hoed gedragen.

De heer J. B. Rietstap, wien ik over ons woord raadpleegde, als den meest bevoegden beoordeelaar van alles wat de wapenkunde betreft, meldde mij, dat de naam *escafotte* niet alleen onbekend is in de tegenwoordige heraldieke taal, maar hem ook in gedenkstukken van ouderen tijd — Fransche, Engelsche, Duitsche — nooit was voorgekomen, ofschoon uit de beide boven aangehaalde plaatsen van den *Roman de Perceforest* blijkt, dat het werkelijk een heraldieke term geweest is. Het was dus zeker eene uitdrukking, die betrekkelijk zelden gebezigd werd. De verklaring van *scavote* door *schelp* achtte ook hij door het bovenstaande taalkundig bewezen. Als heraldieke term toch zal het woord wel denzelfden zin hebben gehad, waarin het gold in de gewone taal. Slechts één bezwaar, meende hij, deed zich voor, t. w. dat de belading van het kruis met *drie* van die figuren (die dan waarschijnlijk op den rechtopstaanden paal van dat kruis zouden geplaatst zijn) hem niet natuurlijk, althans in den tijd van goede heraldiek niet aannemelijk voorkwam. „De voorbeelden", voegde hij er bij, „van wapens met een kruis, dat met *vijf* St.-Jacobsschelpen
239 beladen (of, zoo men wil, gebroken) is — één in het hart, en één op elken arm — zijn vrij talrijk in Picardië, Artois

en aangrenzende streken. Men zou dus ook in ons gedicht *vijf*, niet *drie* schelpen mogen verwachten".

Uit een heraldiek oogpunt is deze bedenking zeker van gewicht. Hadden wij te doen met eene beschrijving, door een ervaren wapenheraut gegeven, dan zou ongetwijfeld het bezwaar, in het getal der stukken gelegen, als overwegend moeten aangemerkt worden. Doch dien eeretitel van deskundige mogen wij zeker onzen dichter niet toekennen, en wij behoeven dus, op dezen technischen grond alleen, eene verklaring niet te verwerpen, die taalkundig zoo duidelijk is aangewezen.

Wat voor 't overige de beschrijving betreft, die de dichter geeft van het wapen, door Couchi op zijn *tornikeel* gevoerd, moet ik nog opmerken, dat die ook in andere opzichten niet volkomen helder is. De wapenrok, zegt hij, was „van kele",

> Met eenen cruce zelverijn,
> Daer in drie scavoten fijn
> Van goude, daer hise mede brac.

De zin der woorden *daer hise mede brac* is grammatisch niet wel te bepalen, omdat volstrekt niet blijkt waarop dat *se* slaat. Er gaat *cruce* vooraf, maar dat woord is onzijdig. Doch al moge het taalkundig onjuist zijn uitgedrukt, de heer Rietstap is van oordeel, dat *se* moeilijk op iets anders betrekking kan hebben dan op *cruce*, en wel wegens het werkwoord *brac*. „Het *breken* in de wapenkunde", schrijft hij, „is niets anders dan het wijzigen van een reeds bestaand wapen door de kleuren of het getal der figuren te veranderen of er nieuwe bij te voegen. Hier hebben wij dus te denken aan een zilveren kruis in een rood veld, gevoerd door eene familie, waarvan een jongere zoon, om zich van ouderen te onderscheiden, het wapen *brak* door het met drie gouden schelpen te vermeerderen".

De uitdrukking *daer in*, die min of meer twijfelachtig is, moet wellicht niet in den eigenlijken zin worden opgevat, alsof de *scavoten* geplaatst waren IN het kruis, want dan zou goud op zilver staan, hetgeen in den ouden tijd der heraldiek niet 240
lichtelijk voorkwam. „Misschien", schrijft mij de heer Rietstap, „was het een verkort kruis (dat los op den wapenrok stond en de randen daarvan niet raakte). Alsdan zou er gelegenheid zijn geweest, dat de drie gouden *scavoten* op het rood geplaatst waren, twee van boven en één van onderen".

Doch het zou, geloof ik, eene nuttelooze moeite zijn, de beschrijving, die wij in ons gedicht vinden, al te streng uit te leggen. Het is bekend, hoe de burgerlijke dichters van dien tijd, die zelden geoefende wapenkundigen waren, dikwijls met die figuren omsprongen, vooral waar het verdichte wapens gold. En hier hebben wij natuurlijk met een bloot verdichtsel te doen. Een wapen uit het jaar 840, terwijl de allervroegste familiewapens eerst van omstreeks het jaar 1000 dagteekenen! En een wapen van den burggraaf van Coucy uit een tijd, toen de burg te Coucy nog niet bestond! Een nieuw bewijs van de vrijheid, die onze dichter zich in historie en chronologie veroorloofde. In ieder geval gelijkt het wapen, dat hij beschrijft, niet in het allerminst op dat der latere heeren van Coucy, die een van zes stukken vair en rood gedwarsbalkt schild voerden. Zie Rietstap, *Armorial général* (2e éd.), I, 471.

Mijn oprechten dank aan den heer Rietstap voor de mij zoo welwillend verstrekte inlichtingen, waardoor het mij mogelijk geweest is een onderwerp, dat buiten mijne gewone studiën ligt, met eenig vertrouwen te behandelen.

IMBARE.*

(*Van den Borchgrave van Couchi*, II, 1295, 1665, 1693). — Een der merkwaardigste woorden, die in onze fragmenten voorkomen. In het Mnl. was er tot dusverre geen voorbeeld van gevonden. Het moet echter in Vlaanderen eene gewone uitdrukking geweest zijn, als blijkt uit een paar plaatsen van lateren tijd, waar het in dezelfde beteekenis wordt aangetroffen.

In de „*Vlaemsche Audt-vremdicheyt, inhoudende veel wonder-* 241
licke antiquiteyten" enz., „*vergadert, ghecomponeert ende Rhetorijckelicken ghestelt by Ballaeden*", door Marcus van Vaernewijck (Gent, 1562 [1]), vindt men eene beschrijving van de uitvaart van Hendrik II, koning van Frankrijk, zooals die, op last van Filips II, d. 16 Juli 1559 te Gent in de kerk van St. Michiel gevierd was. In de inhoudsopgave van „*Tvierde tractaet*", die voorafgaat, leest men:

> Van Henricus uutvaert, den tweeden van dien name,
> Conijnc van Vranckerijc, te Ghent ghecelebreert;

en het opschrift van het gedicht zelf luidt (bl. 142): „*Van der doot ende uutvaert van den Franschen Conijnc, Henricus de tweetste*". Het gedicht bestaat uit acht coupletten, elk van tien regels. Ik laat hier de vier laatste volgen, omdat het uiterst zeldzame werkje aan weinigen bekend is, en omdat de beschrijving, die hier van de uitvaart eens Franschen konings

* [Bijlage II op „Fragmenten van *Van den Borchgrave van Couchi*" in Tijdschrift voor Nederl. Taal- en Letterkunde, VII, 1887, blz. 240—247].

[1]) Dit is de tweede druk, „*van nieus oversien ende vermeerdert*". Uit de Opdracht en uit de kerkelijke approbatie, aan het slot van 't boekje geplaatst, blijkt dat de eerste uitgave in 1559 het licht had gezien. Het door mij gebruikte exemplaar berust in de Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage.

wordt gegeven, eene treffende overeenkomst heeft met hetgeen in onze fragmenten verhaald wordt. Die vier laatste coupletten luiden aldus:

5.

Dees uutvaert ghebuerde, so menich ansach,
Den sesthiensten dach van Hoymaent, met expresse,
XV.C. neghenenvijftich, met groot gheclach,
Op S. Annen dach, die men wel eeren mach,
Naer sconincs overlyden thien daghen en sesse.
Ons coninc was selve, met al zijn noblesse,
In dees uutvaert, hy wildet gherne beslaven,
Met veel bisschoppen en abten, hem doende adresse,
Die d'Exequien deden, om de ziele te laven,
    Als soumen gaen begraven.

6.

Een swart huseken duerluchtich stont daer ten toghe
XLVIII voeten hoghe, voor den choor seer eerbaer.
Het hadde ghecost (my waer leet dat ic loghe)
242 Ses hondert guldenen, by ons conincs ghedoghe,
Niet dan van thantghedaet [1]): daer op dat branden claer
Alsoo veel keersen alsser daghen zijn int iaer.
Den buec [2]) stont ooc vul keersen, die vierich laeyden,
En was met swart laken behanghen, alomme aldaer,
Met die Francsche wapenen, die zy daer an naeyden,
    Die twerc verfraeyden.

7.

Boven op dit huseken stont een coninclicke croone
Met peerlen schoone, vul keersen en lichte.
Onder stont de *Inbare* seer ydoone
Schynende eenen autaer voor elcken persoone.
Daer over dat een cleet was, costelic van ghewichte,
Met een cussen, daer op lach voor elcx ghesichte
Een gauden crone, en scepter, die wat bedieden wilden.
Ende in elcken houc van desen ghestichte
Stonden Herauten, die in groote ghecroonde schilden
    Die Francsche wapenen hilden.

---

1) Wij zouden zeggen: *alleen aan arbeidsloon.*
2) De beuk, het ruim der kerk.

8.

Voor dese monstrantie oft oratorie
Stonden teender memorie die Fransche standaerden.
Maer van alle die keersen, tot zijnder glorie
Weerdich te narreren in een historie,
Scheen de kercke vierich, vele hem vervaerden.
Wat natien van volcke daer in vergaerden,
Waer my oncont; dus cortic mijn sermoen.
. . . .

Met het *huseken*, hier vermeld, dat voor het koor was opgericht, bedoelt de dichter de katafalk, waaronder het lijk van den vorst werd tentoongesteld. Onder die katafalk, met talrijke waskaarsen schitterend verlicht, stond de *imbare*, de lijkbaar, met een kostbaar kleed omhangen. Een kussen met kroon en schepter, benevens de wapenschilden van Frankrijk, voltooiden het geheel.

Het blijkt dus, zoowel uit onze fragmenten als uit de verzen van Vaernewijck, dat *imbare* de benaming der *lijkbaar* was. 243
In die zelfde beteekenis komt het woord (volgens eene mededeeling van mijn vriend Stallaert) ook voor in eene oorkonde van 17 Nov. 1575, te vinden in het onlangs door den heer F. De Potter uitgegeven *Second Cartulaire de Gand* (Gent, 1886). Daar leest men (bl. 171): „So heeft hy beset ende gefundeert in der eeuwicheyt acht jaerghetijden, die men alle jaere doen zal up acht diverssche daghen in dezelve cappelle, met dyake ende zanckmeestere, met zijn choraelkens, daer men ten daghe van elcken jaerghetijde doen zal een ghesonghen messe van *Requiem*, ende naer de messe zal gaen ten *imbare*, die de costere zal stellen in midden van den choor, met twee bernende kerssen, tsijnen coste; aldaer de priestere, die de messe doen zal, metten dyake ghehauden zullen zijn te lesene eenen psalme van *De profundis*, eenen *Paternoster* ende *Ave Maria*, ende werpen wijwatere over alle geelooveghe". Het geldt hier geene koninklijke uitvaart, maar de beteekenis van *imbare* is dezelfde: de lijkbaar, hetzij die het lichaam van den overledene bevatte, of wel — als in dit geval — het lijk van den reeds begraven doode vertegenwoordigde (de *faux cercueil* of looze baar).

Hetgeen in onze fragmenten, in verband met de *imbare*, wordt medegedeeld omtrent de tentoonstelling van het lichaam

van den overleden vorst, heeft mede eenige toelichting noodig.

In de eerste plaats, waar het woord voorkomt, is het lijk van den koning tentoongesteld in zijn paleis in de hoofdstad. Couchi, leest men daar (II, 1293):

es te hove ghegaen,
Daer die coninc was ghestaen
In eenre riker *ymbaren.*

En dan volgt er:

Sine conduten alle waren
Vul specien van zoeter guere,
Ende ghezuvert sine ymmuere.
Die balsemen ghaven zoete lucht.

Het manlijke voornaamwoord *sine*, dat niet bij het vrouwelijke *imbare* behooren kan, bewijst genoegzaam, dat men hier niet te denken heeft aan *buizen* of *pijpen*, tot de *imbare* be-
244 hoorende en bestemd om die met welriekende geuren te vervullen. Ook het woord *ymmuere*, vochten, kan geene betrekking hebben op de lijkbaar. Met *conduten* worden derhalve de *buizen* in het lichaam des konings bedoeld, met name de *slagaderen*, in welke bij het balsemen de bederfwerende aromatieke stoffen werden ingespoten [1]). Door die bewerking waren de vochten van het lichaam gezuiverd. De bedoeling dezer verzen is dus eenvoudig deze, dat het lijk des konings gebalsemd was.

Later vinden wij den overleden vorst tentoongesteld in de kerk van het klooster te St.-Denis, waar de plechtige uitvaart gevierd wordt. Daar zag men den koning *in der ymbare* (II, 1665), als ware hij „in levenden live", en in volle wapenrusting, alsof zijne ridders iemand zoo in zijne plaats hadden gesteld, en in de houding alsof hij zijne offerande deed, terwijl al zijne genooten hem in diepen rouw omgaven. Uit deze beschrijving blijkt, dat het lichaam niet op de lijkbaar lag, maar

[1]) *Conduut*, fr. *conduit*, lat. *conductus*, in 't Mnl. zeer gewoon voor de *buizen* of *pijpen* van waterleidingen, fonteinen enz., komt ook elders voor in toepassing op de *buizen* in het menschelijk lichaam. Zoo leest men in de *Oud-Vl. Ged.* III, 122, vs. 246 vlgg., dat het aangezicht van den mensch *seven conduten* heeft: twee aan de ooren, twee aan de oogen, twee aan den neus en één aan den mond. En in het *Leven van Jezus*, c. 112: „al dat ten monde inghcet, dat comt in den buuc, ende van daer lidet dor de *condute* van den lichame".

in staande houding vóór de lijkbaar onder de katafalk geplaatst was, gelijk het dan ook vroeger uitdrukkelijk heette, dat de koning in de *imbare* was *ghestaen*. En werkelijk was het oudtijds de gewoonte, het gebalsemde lijk van een vorst in staande houding bij de uitvaart ten toon te stellen [1]. Later heeft men het lijk vervangen door een wassen beeld, dat onder de katafalk vóór de lijkbaar gesteld werd. In het zoo even 245
aangehaalde werk van Lacroix vindt men op bl. 553 eene afbeelding, die ik zou wenschen hier te kunnen overnemen, omdat zij als 't ware opzettelijk geteekend schijnt om ter opheldering van dit gedeelte onzer fragmenten te verstrekken. Zij stelt de uitvaart voor der Fransche koningin Anna van Bretagne, de gemalin van Lodewijk XII, overleden d. 9 Jan. 1514, en is ontleend aan eene miniatuur uit een handschrift van dien tijd. In het midden van het koor der kerk te Blois ziet men eene prachtige katafalk, waarop aan alle kanten brandende waskaarsen geplaatst zijn, en die getooid is met een omhangsel van zwart fluweel en met verschillende wapenschilden. Onder de katafalk staat, insgelijks met zwart fluweel bedekt, de lijkbaar met de doodkist, waarin het lichaam der koningin rust. Vóór de lijkbaar verheft zich in staande houding het wassen beeld der vorstin, kroon en schepter dragende. Een aantal geestelijken liggen rondom geknield, terwijl de Mis bediend wordt door den bisschop van Parijs.

Men ziet, in de hoofdzaak is deze voorstelling geheel gelijk aan die van onzen dichter. Het eenige verschil is dit, dat hier het lichaam der vorstin in de doodkist rust en alleen hare beeltenis vertoond wordt, terwijl in onze fragmenten (naar oudere zeden) het gebalsemde lijk zelf van den koning, staande vóór de looze baar, ten toon is gesteld.

Ik moet nog even terugkomen op het woord *imbare*, om het in zijn oorsprong en vorm te verklaren. Het is opmerkelijk,

---

[1]) Over de uitvaart en begrafenis der Fransche koningen en koninginnen is veel geschreven. De door mij geraadpleegde bronnen zijn inzonderheid: 1°. Joan. Tilius, *Commentariorum et disquisitionum de rebus Gallicis libri duo* (Frankfort, 1579), waarin (p. 132—141) een hoofdstuk *„De obitu, exsequiis sepulturaque regum et reginarum Galliae"*; 2°. Mabillon, *Discours sur les anciennes sépultures de nos rois*, in de *Mémoires de littérature de l'Académie Royale des Inscriptions et Belles Lettres*, Tome II (Paris, 1736), p. 633—647; en 3°. Paul Lacroix, *Vie militaire et religieuse au moyen Âge* (4e ed., Paris, 1877), p. 544—558.

dat het op al de drie plaatsen, waar het voorkomt, met *y* wordt gespeld (*ymbare*), ofschoon toch overal elders in onze fragmenten het voorzetsel *in* of *im* wordt geschreven. Dit kon een oogenblik doen vermoeden, of het woord ook van Romaansche afkomst zou kunnen zijn. Doch de zorgvuldigste nasporingen hebben mij bewezen, dat er op het gebied der Romaansche talen volstrekt niets is te vinden, wat naar *imbare* gelijkt. Ook in geene andere Germaansche taal is er een spoor van te ontdekken. Het moet dus een eigenaardig Nederlandsch
246 woord zijn. En dan kan men wel aan niets anders denken dan aan eene samenstelling van *in* en *bare*. Onwillekeurig is men geneigd, *imbare* te vergelijken met de in 't Mnl. zoo gewone uitdrukkingen *in baren staen*, *in baren liggen* en *in baren leggen*, in welke *in baren* hetzelfde beteekent als *op de lijkbaar* [1]). Volgens eene mededeeling van den heer Guido Gezelle zijn die uitdrukkingen nog heden in Vlaanderen in gebruik, met name te Kortrijk, waar men zelfs door *het inbare* den geheelen toestel verstaat: de baar, de schragen, het lijkkleed enz., kortom alles wat dient om een lijk *in bare* te stellen. Voor een hedendaagschen Vlaming maakt dus het oude *imbare* vanzelf den indruk, alsof het uit *in bare* gevormd was. Doch er is tegen die verklaring een afdoend bezwaar. Ware het woord op die wijze ontstaan, dan zou het noodwendig onzijdig moeten zijn. Het zou dan eene uitdrukking wezen als *het tehuis*, *het tekort* enz. Te Kortrijk wordt dan ook werkelijk *het imbare* gezegd, blijkbaar naar de hedendaagsche opvatting des woords. In de boven aangehaalde oorkonde van 1575 leest men insgelijks *ten imbare*, doch het vlak daarop volgende *die de costere zal stellen* doet zien, dat het woord toch eigenlijk als vrouwelijk bedoeld is, en dat er dus waarschijnlijk niet *ten*, maar *ter* moet gelezen worden. In allen gevalle is het woord zoowel bij Vaernewijck als in onze fragmenten, de oudste getuigen die wij kennen, zeer bepaald van het vrouwelijk geslacht, evenzeer als *bare* zelf. Het vereischt dus eene andere uitlegging.

---

[1]) Zie de voorbeelden bij Verdam, I, 579. Het vaste gebruik van het voorz. *in* in deze zegswijzen verklaart tevens de uitdrukking *in eenre ymbaren* en *in der ymbare*, zooals het in onze fragmenten heet, ofschoon daar eigenlijk het voorz. *voor* beter zou passen. Doch de dichter stelde zich niet bepaald de lijkbaar alleen voor, maar den geheelen toestel, de katafalk met baar en alle toebehooren, waarin het lijk geplaatst was.

Ik meen het te moeten vergelijken met andere woorden, die
uit het voorz. *in* en een substantief van stoffelijke — niet
werkwoordelijke — beteekenis zijn samengesteld. De *inboedel*
is de boedel, die zich *in* het huis bevindt; de *inhouten* zijn
houten *in* het schip; een *inham* is een ham of kreek *in* het
land; het *ingewand* of *ingeweide* het gewand of geweide *in* 247
het lichaam, en evenzoo het verouderde *inaderen*, de voor-
malige benaming der ingewanden, enz. *Inbare* of *imbare* zal
dan de lijkbaar zijn, die *in* de katafalk is geplaatst, en wel
vermoedelijk dien naam gekregen hebben in tegenstelling van
de baar, waarop het lijk naar de kerk werd gedragen. Uit de
afbeeldingen bij Lacroix kan men zien, dat die beide baren,
de draagbaar en de vaste baar in de katafalk, vrij wat in
vorm verschilden. Er was dus reden om ze ook met verschil-
lende benamingen aan te duiden. En dan kon zeker aan de
laatste, die *in* het „huseken" stond, geen gepaster naam
worden gegeven dan *imbare.* *

* [Verg. verder A. Van Berkum in Tijdschr. v. Ned. Taal- en Letterk. XII, blz. 61 vlgg.].

ZIMPERLIJC.*

(*Van den Borchgrave van Couchi*, II, 1548 en 1696). — Een woord, dat tot hiertoe niet werd aangetroffen. Wel kende men *simperlike*, als variant van *simpellike*, in *Lekensp.* I, 2, 87 (hs. I), doch dat komt hier niet te pas. Blijkbaar is hier (II, 1548) de beteekenis bedoeld van *net*, *fraai*, *keurig*, *sierlijk*, *bevallig*, ter aanduiding van de sierlijke uitrusting der gravin, die vs. 1474—1493 beschreven is: verg. vs. 1552—1555. Ook op vs. 1696, waar het woord nogmaals voorkomt, past die beteekenis uitnemend. Beatrijs, heet het daar, wendde hare oogen naar Dominicus met een *zimperlijc* — d. i. *bevallig* — *gebaar*. Het adj. *simper* is in de verwante talen algemeen bekend. In het Deensch, Noorsch en Zweedsch komt *simper*, *semper* in de volksspraak voor in den zin van *sierlijk*, *net*, *keurig*, *kiesch*, vooral van *kieschkeurig*, veelal met het bijdenkbeeld van *gemaakt*, *preutsch* (Molbech, *Dansk Dial.-Lex.* 473 vlg., Aasen, *Norsk Ordbog* (2de uitg.), 643, Rietz, *Svenskt Dial.-Lex.* 566). In het Zwitsersch *semper*, keurig, kiesch (Stalder II, 370). Verg. Eng. *to simper*, gemaakt, gekunsteld glimlachen, *a simper-de-cocket*, een nufje (Halliwell 743). Blijkbaar behoort hiertoe
248 ook Hoogd. *zimperlich*, gemaakt, en *zimpern*, zich gemaakt aanstellen. De Duitsche etymologen weten met die woorden geen weg. Weigand (II, 1145) noemt den oorsprong „dunkel", en Kluge (385) zegt: „weitere beziehungen fehlen". Uit het bovenstaande blijkt, dat *simper* in alle Germaansche talen bestaat, maar overal met de *s* (of de daarmede gelijkstaande Nederlandsche zachte *z*), alleen in het Hoogduitsch met de

* [Bijlage III op „Fragmenten van *Van den Borchgrave van Couchi*" in Tijdschrift voor Nederl. Taal- en Letterkunde, VII, 1887, blz. 247—248].

scherpe *z* (*ts*). *Zimperlich* is dus kennelijk uit de Nederduitsche tongvallen overgenomen: in de Hoogduitsche uitspraak ging de *s* in *z* over. In het Mnl. schijnt *simper* nog alleen de goede opvatting te hebben van *keurig*, *sierlijk*, *bevallig*: het ongunstige bijdenkbeeld van *gemaakt*, *gekunsteld*, *preutsch*, is er elders en later bijgekomen. Over de afleiding zie Skeat (*Etym. Dict.* 554), die het in verband brengt met *sipp*, dat in 't Nederduitsch en de Noorsche talen in soortgelijke beteekenissen voorkomt en ook bij ons in *sip kijken* wordt wedergevonden. Er zou over die verklaring wel het een en ander te zeggen vallen, doch dat ligt hier buiten mijn bestek.